

The Project Gutenberg EBook of Zápisky z mrtvého domu, by Fyodor Dostoyevsky

This eBook is for the use of anyone anywhere at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.net

Title: Zápisky z mrtvého domu

Author: Fyodor Dostoyevsky

Editor: Jaromír Hruby

Translator: H. Jaros

Release Date: November 6, 2010 [EBook #34225]

Language: Czech

*** START OF THIS PROJECT GUTENBERG EBOOK ZÁPISKY Z MRTVÉHO DOMU ***

Produced by Miloslav Izar

RUSKÁ KNIHOVNA IX.

SPISY

FEDORA MICHAJLOVIČE DOSTOJEVSKÉHO.

Překlad rediguje

JAROMÍR HRUBÝ

Svazek I.

ZÁPISKY Z MRTVÉHO DOMU.

Přeložil H. JAROŠ.

V PRAZE 1891.

Tiskem a nákladem J. Otty.

ČÁST PRVÁ.

ÚVOD.

V dalekých krajích Sibiře, uprostřed stepí, hor a neproniknutelných lesů vyskytují se zřídka malinká města s jedním nebo nanejvýš se dvěma tisíci obyvatelů, dřevěná to, neúhledná města se dvěma chrámy, jedním ve městě, druhým na hřbitově, a podobná více k slušné vesnici pod Moskvou než k městu. Bývají obyčejně hojně opatřena policejními hejtmany, komisary a ostatními podřízenými policejními dozorci. V Sibiři vůbec přes to, že je tam zima, jsou úřady neobyčejně teploučké. Lid tamní je prostý, nenačichlý liberálností; pořádky staré, pevné, staletými posvěcené. Úředníky, kteří právem hrají úlohu sibiřské šlechty, jsou buď tuzemci, zakořenění Sibiřáci, anebo rodáci z evropského Ruska, zejména hlavních měst, kteří se dali přivábiti přídavkem k služnému, dvojnásobnou náhradou cestovného a svůdnými nadějemi do budoucna. Ti z nich, kteří umějí řešiti hádanku života, zůstávají skoro všichni v Sibiři, rádi se v ní usazují a zapouštějí pevně kořeny. Za to později nesou bohaté a sladké ovoce. Jiné však, lidi to lehkomyšlné, kteří neumějí řešiti hádanku života, Sibiř brzy omrzí a před nimi vzniká tesklivá otázka: Proč jen sem přijeli? Nemohou se dočkat, kdy vyprší zákonitá lhůta úředního pobytu v Sibiři, totiž tři léta, a jakmile uplynula, ihned se namáhají, aby byli převedeni na jiné místo, vracejí se do své otčiny, spílají Sibiři a tropí si z ní žerty. Avšak neprávem: v Sibiři může býti člověk blaženě živ nejen jako úředník, nýbrž i vzhledem k mnohým jiným okolnostem. Podnebí jest výtečné; je tam mnoho neobyčejně bohatých a pohostinných obchodníků; mnoho nevšedně zámožných jinorodců. Dívky kvetou růžemi a jsou svrchovaně mravny. Pernatá zvěř lítá po ulicích a sama přiletuje k lovcům. Šampaňského vypije se tak mnoho, že neuvěříte. Kaviár je ku podivu. Úroda v některých místnostech přináší patnáct zrn z jednoho... Vůbec země požehnaná. Jest pouze zapotřebí, aby jí člověk uměl užiti. A v Sibiři jí užívati umějí.

V jednom z takových veselých, sebou spokojených městeček s roztomilým obyvatelstvem, jehož památka nevymizí z mého srdce, setkal jsem se s Alexandrem Petrovičem Gorjančikovem, tamním osadníkem, roditelým šlechticem a statkářem z evropského Ruska, odkudž pro vraždu své ženy byl odeslán na Sibiř, kde konal nucené práce jako trestanec druhé třídy, a když uplynula zákonem mu vyměřená desetiletá lhůta trestu, stal se osadníkem ve městečku K., kdež pokorně a tiše trávil ostatek svého života. Domovské právo měl vlastně v jedné volosti*), sousedící s městem, ale bydlel ve městě, kde se mu naskytovala možnost, opatřiti si třebas jen skrovnou výživu vyučováním dětí. V sibiřských městech často se setkáte s učiteli, bývalými trestanci; jimi nepovrhují. Vyučují hlavně francouzskému jazyku, bez něhož se člověk neobejde v běhu života, o němž by však bez nich ve vzdálených krajích Sibíře neměli ani ponětí.

Poprvé jsem se setkal s Alexandrem Petrovičem v domě jistého starého, zasloužilého a pohostinného úředníka Ivana Ivanoviče Gvozdikova, jenž měl pět velice nadějných dcer různého stáří. Alexandr Petrovič jim dával hodiny čtyřikrát za týden, po třiceti kopejkách stříbra za hodinu. Jeho zevnějšek obrátil k sobě mou pozornost. Byl to neobyčejně bledý, hubený člověk, ještě ne starý, asi třicetipětiletý, malinký a slaboučký. Oblečen býval vždycky velmi čistě po evropsku. Dali-li jste se s ním do řeči, hleděl na vás ne-

*) Volostí slově venkovský, do jisté míry samosprávný okrsek, s voleným starostou a vlastním, voleným soudem, pod jehož pravomoc spadají však jen členové selských obcí.

obyčejně upřeně a pozorně, s přísnou zdvořilostí vyslechl každé vaše slovo, jako by se snažil, vmysliti se v jeho smysl, jako byste mu svou otázkou byli dali hádanku, anebo se chcete dopátrati některého jeho tajemství; pak teprv odpovídal jasně a krátce, ale s takovým důrazem na každém slově své odpovědi, že se vás najednou — bůh ví proč -zmocnil nepříjemný pocit a konečně jste byli sami rádi, že je rozhovor skončen. Vyptal jsem se na něho hned tehdy Ivana Ivanoviče a dověděl jsem se, že Gorjančikov vede bezúhonný, mravný život, sice by ho Ivan Ivanovič nevzal za učitele ke svým dcerám; ale že se hrozně straní společnosti, před každým se schovává, je neobyčejně učený, mnoho čte, ale mluví velice málo a vůbec že je dosti obtížno dáti se s ním do řeči. Někteří tvrdili, že je jistě blázen, ačkoli připouštěli zároveň, že to ve skutečnosti není hrubě důležitá vada, že mnozí z poctivých sousedů městečka jsou hotovi prokazovati všemožnou laskavost Alexandru Petroviči, že by dokonce mohl být i užitečným, že by na příklad mohl spisovati prosebné listy. Domýšleli se, že musí míti v Rusku slušné příbuzenstvo, snad dokonce i lidi, mající značný vliv, ale věděli, že od té chvíle, co byl odsouzen k deportaci, přetřhl rozhodně všeliké s nimi spojení — slovem, že si sám škodí. Kromě toho všichni u nás znali jeho historii, věděli, že zabil svou ženu hned v prvním roce svého manželství, že ji zabil ze žárlivosti a sám se udal, což bylo značně polehčující okolností při vyměření trestu. Na podobné přestupky pohlíží se vždycky jako na neštěstí, hodné politování. Ale přes to přese všechno podivín se důsledně stranil všech a přicházel mezi lidi výhradně jen dávat hodiny.

Z prva jsem si ho hrubě nevšímal, ale pomálu — nevím ani, proč — počal mne zajímati. Vězelo v něm cosi záhadného. Abychom se spolu rozhovořili, na to nebylo ani pomyšlení. Ovšem na mé otázky odpovídal vždycky, ba zdálo se při tom, jako by to pokládal za svou nejpřednější povinnost. Ale když jsem vyslechl jeho odpovědi, zdávalo se mi nevhodným dále ho vyslýchati. Kromě toho po každé takové rozprávce bylo viděti na jeho tváři jakési strádání a únavu. Vzpomínám si, jak jsem šel s ním kdysi v překrásný letní večer od Ivana Ivanovice. Náhle mne napadlo, abych ho pozval na chvilku k sobě, že si vykouříme po papirose. Nemohu vám vylíčiti, jaký úžas se vyjádřil na jeho tváři; jako by hlavu ztratil, počal mumlati jakási nesouvislá slova, pojednou vzhlédl na mne pln hněvu

a dal se na útek v opačnou stranu. Já byl celý udiven.

Od té doby, kdykoli se setkal se mnou, pohlížel na mne pokaždé jako by ulekán. Ale nedal jsem si pokoje ; mne vábilo cosi k němu a za měsíc pro nic za nic zašel jsem sám ke Gorjančikovu. Můj krok byl ovšem hloupý a bezohledný. Měl byt na samém kraji města u staré měšťanky, která měla souchotinami nemocnou dceru, a ta zas nemanželskou dcerku, asi desetiletou, hezounkou a veselou holčičku. Alexandr Petrovič seděl podle ní a učil ji čísti v tu chvíli, když jsem k němu vešel. Když mne spatřil, upadl do takových rozpaků, jako bych ho byl přistihl při nějakém přestupku. Pozbyl úplně rozvahy, vyskočil se sedadla a pohlížel na mne vytrěštěnýma očima. Ale konečně jsme usedli; sledoval upřeně každý můj pohled, jako by v každém z nich podezříval jakýsi zvláštní tajemný smysl. Dovtípl jsem se, že je podezřívavý až do šílenosti. Hleděl na mne s nenávistí, div že se neptal: „Nu, brzy-li potáhneš odtud?“ Dal jsem se s ním do řeči o našem městečku, o tehdejších novinkách. On se zamlčoval a dopáleně se ušklíbal. Vyšlo na jevo, že nejen neznal zcela obyčejných, celému městu známých novinek, ale ani si nepřál jich zvědět. Promluvil jsem tedy o našem kraji, o jeho potřebách; ale on mne poslouchal mlčky a tak mně podivně hleděl do očí, že jsem se konečně zastyděl, co to s ním mluvím. Při tom div jsem ho nerozdráždil novými knihami a žurnály; měl jsem je v rukou, jda právě s pošty, a nabízel jsem mu je ještě nerozřezané. Vrhł na ně lačný pohled, ale okamžitě změnil úmysl a zamítl nabídku, vymlouvaje se, že nemá času. Konečně jsem se mu poroučel a vycházeje ze dveří pocítil jsem, že mně spadlo se srdce jakési nesnesitelné břímě. Pocítil jsem stud a zdálo se mi nad míru hloupým, vnučovati se člověku, jenž si učinil právě nejhlavnějším úkolem životním uschovati se co možná nejdále ode všeho světa. Ale již se stalo. Vzpomínám si, že jsem knih v jeho bytě ani nespozoroval, a že tedy nebyla pravdivou pověst, že mnoho čte. Ale asi dvakrát, když jsem jel náhodou velmi pozdě v noci okolo jeho oken, spozoroval jsem v nich světlo. Co tedy dělal, sedě v noci do svitání ? Nepsal něco? A psal-li, tedy co asi?

Okolnosti zavinity, že jsem odejel na tři měsíce z našeho městečka. Když jsem se vrátil — bylo to v zimě — dověděl jsem se, že Alexandr Petrovič zemřel zcela osamělý, že ani lékaře k sobě ani jednou nepovolal. Ve městě na něho skoro už zapomněli. Byt jeho byl prázdný. Bez meškání jsem se seznámil s domácí nebožtíkovou, maje v úmyslu vyzvědět od ní, čím se to zabýval její nájemník, a nepsal-li čeho ? Za dvacetník mně přinesla plnou škatuli papírů, jež zbyly po nebožtíkovi. Stařena se při tom přiznala, že dva sešitky už zničila. Byla to zasmušilá, zamklá stařena, od níž těžko bylo se dovědět čeho kloudného. O svém nájemníku nemohla mně povědět ničeho zvláště nového. Dle její výpovědi nedělal skoro nikdy nic, po celé měsíce neotevřel knihy a nevzal péra do ruky. Za to celé noci chodil po světnici a stále o něčem přemýšlel, ba časem i rozmlouval sám s sebou. Měl velice rád její vnučku Kát' u, byl k ní pln laskavosti zejména od té doby, co se dověděl, že jí říkají Kát'a; na den sv. Kateřiny každý rok chodil sloužit za kohosi panichidu. Hostí nemohl vystát; z domu vycházel pouze na hodiny; mračíval se i na ni, na stařenu, když přicházela jednou týdně aspoň trochu poklidit v jeho světnici, a nepromluvil s ní za celá tři léta skoro ani slova.

Optal jsem se Kátě, pamatuje-li se na svého učitele? Pohlédla na mne mlčky, odvrátila se ke stěně a dala se do pláče. Mohl tedy podivný ten člověk vnuknouti aspoň někomu lásku k sobě.

Vzal jsem s sebou jeho papíry a po celý den jsem je rozebíral. Tři čtvrtiny oněch papírů byly bezvýznamné, holé útržky, anebo žákovská cvičení v pravopise dle předložek. Ale byl mezi nimi jeden sešit dosti obsáhlý, drobně popsany a nedokončený, snad samým pisatelem pohozený a potom zapomenutý. Bylo to líčení — ač nesouvislé — desetiletého života, stráveného Alexandrem Petrovičem ve trestnici. Líčení to bylo místy promícháno jakýmisi podivnými, hroznými

vzpomínkami, vrženými na papír nerovně, křečovitě, jako by z přinucení.

Několikrát jsem znova přečítal ony úryvky, a nabyl jsem skoro přesvědčení, že byly psány v šílenosti. Ale zápisky trestancovy — „Scény z mrtvého domu“, jak sám je pokřtil na jednom místě svého rukopisu, zdály se mi ne zcela nezajímavými. Zcela nový, až dotud mne nepovědomý svět, nápadnost některých událostí, některé zvláštní poznámky o ztracených lidech upoutaly mne, tak že jsem ledaco přečetl s dychtivostí. Rozumí se, že se mohu mýlit. Ale podávám zde všechny hlavy; ať soudí obecnostvo...

I.

MRTVÝ DŮM.

Trestnice naše stála na kraji pevnosti u samého pevnostního náspu. Pohlédne-li časem člověk skrze štěrbinu ve plotě na boží svět, nespatri-li tam něco nového, uvidí všeho všudy proužek oblohy, pak vysoký, ze země nasypaný val, porostlý buřením, a po valu sem tam ve dne v noci se procházejí stráže. A tu napadne člověku, že minou celá léta a opět se přijde podívat štěrbinou ve plotě a opět uvidí tentýž val, tytéž stráže a tentýž uzounký proužek nebe — ne toho nebe, jež se klene nad trestnicí, nýbrž jiného, dalekého, volného nebe. Představte si veliký dvůr, v podobě nepravidelného šestiúhelníku, dvě stě kroků dlouhý, půl druhého sta kroků široký, celý kolkolem ohrazený vysokým tynem, to jest plotem z vysokých břeven, stojmo zakopaných hluboko do země, těsně k sobě přiléhajících svými boky, upevněných příčnými plaňkami a nahoře přiostrěných: toť vnější ohrada trestnice. V jedné stěně ohrady jsou upravena pevná vrata vždy uzavřená, vždycky — ve dne i v noci — hlídaná strážemi. Otvírala se jen na daný rozkaz, aby propustila trestance, jdoucí na práci. Za těmi vraty byl světlý, svobodný svět; tam žili lidé jako všude. Ale zde, uvnitř ohrady měli o onom světě představy takové, jako o nějaké nespílitelné pohádce. Zde byl svůj zvláštní svět, jenž neměl nikde nic sobě podobného; zde byly své zvláštní zákony, své obleky, své mravy a obyčeje, a za živa mrtvý dům; život, jako nikde jinde, a též lidé zvláštní. A právě tento zvláštní kout hodlám popsat.

Vstoupíte-li do ohrady, spatříte v ní několik budov. Po obou stranách širokého vnitřního dvora táhnou se dvě dlouhá, přízemní stavení, sroubená ze dřeva. To jsou kasárny. V nich bydlí trestanci, rozdělení dle trestů. Dále v pozadí ohrady ještě jedno takové stavení: je to kuchyně, rozdělená pro dvě skupiny. Dále ještě jedno stavení, kde jsou pod společnou střechou umístěny sklepy, sýpky a kůlny. Prostředek dvora je prázdný a tvoří rovné, dosti rozsáhlé prostranství. Zde se trestanci staví do řad, provádí se kontrola a vyvolávají se jména ráno, v poledne a večer, někdy však ještě mimo to několikrát za den, podle toho, jak jsou stráže podezřívavé a jak umějí rychle počítati. Kolkolem mezi budovami a plotem zůstává ještě dosti veliké prostranství. Zde v zadu za budovami procházejí se rádi za doby odpočinku někteří z vězňů, kteří nemilují společnosti a jsou povahy zasmušilejší; chráněni před cizími zraky obírají se svými myšlénkami. Setkal-li jsem se s některými z nich za takové procházky, pozoroval jsem se zálibou jich zasmušilé, znamenavé tváře, a hleděl jsem uhodnouti, o čem asi přemýšlejí. Byl mezi nimi jeden deportovaný, jehož zamilovaným zaměstnáním za svobodné chvíle bylo počítati břevna. Bylo jich na půl druhého tisíce, a všechna je měl spočítána i poznamenána. Každé břevno mu znamenalo jeden den; každodenně vynechával jedno břevno a takovým způsobem dle množství zbývajících břeven mohl názorně poznati, kolik dní mu ještě zbývá zůstat v trestnici, než vyprší lhůta jeho nucené práce. Míval vždy nelíbenou radost, když se přiblížil ke konci některé strany šestiúhelníka. Zbývalo mu čekati ještě mnoho let; ale v trestnici měl dosti času, aby se naučil trpělivosti.

Viděl jsem kdysi, jak se loučil se soudruhy jeden trestanec, jenž strávil v káznici dvacet let a konečně odcházel na svobodu. Byli lidé, kteří se pamatovali, jak poprvé vstoupil do trestnice mladý, bezstarostný, nedbající ani svého zločinu, ani svého trestu. A odcházel šedým starcem, s tváří zasmušilou a truchlivou. Mlčky obešel všech šest našich kasáren. Když vstoupil do kasárny, poznamenal se křížem směrem k svatým obrazům, a pak se hluboko, až po pás poklonil soudruhům, žádaje na nich, aby zapomněli, učinil-li jim co zlého.

Také si vzpomínám, jak kdysi jednoho vězně, někdy zámožného sibiřského sedláka, zavolali jednou pod večer ke vratům. Před půl rokem obdržel zprávu, že bývalá jeho žena se vdala a těžce se proto zarmoutil. A nyní sama ona zajela ke trestnici, dala ho zavolat a podala mu almužnu. Pohovořili spolu dvě minuty, oba si poplakali a rozloučili se na věky. Viděl jsem jeho tvář, když se vracel do kasárny... Ano, v tom místě bylo možná naučiti se trpělivosti.

Když se smrákalo, všechny nás odváděli do kasáren, kde nás zavírali na celou noc. Bylo mně vždy těžko vraceti se ze dvora do naší kasárny. Byla to dlouhá, nízká, dusná síň, mdle osvětlená lojovými svíčkami, s obtížným, dusivým zápachem. Nechápu nyní, jak jsem v ní strávil deset let. Na narách*) měl jsem svá tři prkna: to bylo celé moje místo. Na těchto narách bylo jen v naší světnici umístěno třicet lidí. V zimě zavíralo se záhy. Trvávalo čtyry hodiny, než všichni usnuli. Před tím hluk, křik, chechtot, nadávky, řinkot řetězů, dým, smrad, oholené hlavy, cejchované tváře, hadrovité šaty, všechno osypané nadávkami, zdarebačené... ano, tuhý má člověk život! Člověk jest bytost ke všemu přivykající a myslím, to právě že jest nejlepší jeho definice.

Bylo nás v trestnici celkem dvě stě padesát osob — počet ten se skoro neměnil. Jedni přicházeli, druhým vyšla lhůta i odcházeli, třetí umírali. A co tu bylo za lidi! Myslím, že tu měla své zástupce každá gubernie, každá oblast' celého Ruska. Byli mezi trestanci jinorodci, bylo i několik horalů z Kavkazu, Vše to se dělilo podle velikosti zločinů a následovně i podle počtu let, prisouzených za zločin. Možno se domýšleti, že není na světě zločinu, aby zde nebyl mel svého zástupce. Hlavní element všeho obyvatelstva káznice tvořili deportovaní trestanci stavu občanského, po

*) Nary jsou nevysoké, prkny pobité lešení, na němž spí trestanci.

rusky ssylno kátoržnyje *), jež vězňové nazývali naivně „silně kátoržnými“. Byli to zločinci úplně zbavení všech občanských práv, úlomky odříznuté od lidské společnosti, s vypáleným znamením na čele pro věčnou památku na jejich zavržení. Posílali je do trestnice na lhůtu od osmi do dvanácti let, a pak je rozesýlali po sibiřských okresích, kde jim bylo na vždy se usaditi.

Byli tu i zločinci stavu vojenského, nezbavení na vždy práv občanských, jako vůbec ve vojenských trestnicích na pevnostech. Přicházeli k nám na krátkou dobu, a když jim vypršela lhůta, vraceli se tam, odkud přišli, totiž do vojska k sibiřským řadovým praporům. Mnozí z nich skoro v zápětí přicházeli nazpět do trestnice za nová těžká provinění, ale ne již na krátko, nýbrž na dvacet let. Tento oddíl se jmenoval „stálým“. Ale ani „stálí“ nebyli ještě zbaveni dokonce všech občanských práv.

Byl však na konci ještě jeden zvláštní oddíl nejstrašnějších zločinců, zejména stavu vojenského, a sice dosti četný. Jmenoval se „zvláštním oddělením“. Z celého Ruska odesýlali sem zločince. Sami se domýšleli, že jsou odsouzeni do smrti; nevěděli na jakou lhůtu jsou odsouzeni k nuceným pracím. Dle zákona měly se jim dávat dvojnásobné a trojnásobné úkoly při práci. V trestnici byli jen dočasně, dokud se nezřídí v Sibiři nové, mnohem tužší káznice. „Vy jste na lhůtu a my z káznice do káznice,“ říkali druhým vězňům. Dověděl jsem se později, že tento druh trestanců byl zrušen. Mimo

to v naší trestnici odstraněna i civilní správa a všichni trestanci vřaděni do jedné společné vojenské vězeňské roty. Rozumí se, že zároveň ustanovena i jiná správa, totiž vojenská. Budu tedy líčiti staré doby, události dávno minulé a zaniklé ...

Dávno to bylo všechno; připadá mně to všechno nyní jako ve snu. Pamatuji se, jak jsem vstoupil do trestnice. Bylo to podvečer v prosinci. Smrákalo se již ; lid se vracel

*) Kátorga znamená nucenou práci v trestnici, ssylný — deportovaný od slov ssylat' odesýlati.

z práce. Chystali se ke kontrole. Poddůstojník s dlouhými kníry otevřel mne konečně dvěře toho podivného domu, v němž jsem měl strávití tolik let, z něhož jsem si mel odnésti množství takových dojmů, o nichž, kdybych jich nebyl zakusil ve skutečnosti, nebyl bych si mohl učiniti ani přibližného ponětí. Na příklad, nemohl bych si nikterak představití, co je v tom strašného a trapného, že po celých deset let svého vězení nebudu ani jednou ani na okamžik sám? Na práci vždycky pod dozorem vojenského průvodu, doma se dvěma sty soudruhů a ani jednou — ani jednou sám! Ostatně, kdyby bylo jenom toto, k čemu mně bylo přivykatí!

Byli zde vrahové z nešťastné náhody a vrahové ze řemesla, lupiči a vůdcové lupičů. Byli tu prostí darebové a tuláci — osoby, jichž řemeslem bylo, dostati se k penězům, a jiné, jimž šlo jen o to, aby se najedly. Byli i takoví, o nichž by těžko bylo rozhodnouti, zač jen se mohli dostati sem? A zatím každý měl svou historii, smutnou a těžkou, jako třestění hlavy po včerejším opojení. O své minulosti rozmlouvali vůbec málo, neradi vypravovali a snažili se patrně nepřemýšletí o minulosti. Znal jsem mezi nimi i vrahy, kteří se nikdy nezamyslili a tak byli veselí, že bylo možno se sázeti, že jim svědomí nečiní nikdy výčitek. Ale byly tu i osoby zasmušilé, skoro vždycky zamklké. Svůj životopis vůbec zřídka kdo vypravoval a zvědavost nebyla jaksi v modě, nebyla zvykem, nezdála se slušnou Leda že se tu nebo tam dá někdo z dlouhé chvíle do vypravování a druhý chladnokrevně a zasmušile poslouchá. Překvapití zde nemohl nikdo nikoho. „My jsme lidé grámotní!“ říkávali často s jakousi podivnou samolibostí. Napadá mne, jak kdysi jeden lupič, nachmeliv se (v káznici bylo někdy možno se napití) počal vypravovatí, jak zavraždil nožem pětiletého chlapce; jak ho z prva přilákal hračkou, zavedl do jakési prázdné kůlny, a tam jak ho zavraždil. Celá síň, jež se až dosud smála jeho vtípům, dala se do křiku jako jedním hlasem, a zlosyn byl přinucen, aby umlk'. Nedali se trestanci do křiku z oškřivosti před jeho skutkem, nýbrž jen tak, protože nebylo třeba mluvití o tom, protože není obyčejem mluvití o tom.

Dodávám při té příležitosti, že oni lidé byli vskutku grámotní, a sice ne v přeneseném, nýbrž v doslovném slova smyslu. Jistě více než polovina z nich uměli číst a psátí. Na kterém jiném místě, kde se ruský lid shromažďuje ve velkých massách, mohli byste oddělití od něho zástup dvou set padesátí osob, aby polovice jich byla grámotných? Slyšel jsem později, že kdosi počal z podobných dát sestavovatí důsledek, že grámotnost je zhoubou pro lid. To je nesprávné! Zde působí zcela jiné příčiny, ačkoli nelze nesouhlasití, že grámotnost rozvíjí v lidu odvahu. Ale to přece není chybou!

Jednotlivé druhy trestanců lišily se oblekem. Jedni měli polovinu kazajky tmavohnědou a druhou šedou; podobně i na spodkách jedna nohavice šedá, druhá tmavohnědá. Kdysi na práci přišlo k nám trestancům děvčátko, jež přineslo na prodej preclíky, dlouho se na mne dívalo a najednou se dalo do smíchu: „Ach, to je hloupé !“ vykřikla; „i šedého sukna se nedostalo, i černého sukna se nedostalo !“ Někteří měli celou kazajku pouze ze šedého sukna; za to rukávy měli tmavohnědé. Hlavu také holili různými způsoby; jedněm oholili půl hlavy od předu do zadu, druhým napříč hlavy.

Na první pohled bylo možno pozorovati jakousi nápadnou shodnost v celé té podivuhodné rodině. I nejoriginálnější osobnosti, jež nevolky ovládaly druhé, i ty se snažily, jak by si přisvojily společný ton celé trestnice. Celkem mohu říci, že všechen ten lid — vyjma několik nečetných, nevyčerpatelně veselých lidí, začož se jim dostávalo všeobecného opovržení — byl lid zasmušilý, závistný, ješitný, vychloubavý, urážlivý a u vysoké míře dbalý formálnosti. Umění ničemu se nediviti bylo největší ctností. Všichni trpěli manii, jak se chovati na zevnějšek. Ale nezřídka nejvypínavější vzezření přecházelo bystrotou blesku ve svrchovanou malomyslnost. Bylo mezi nimi vskutku několik v pravdě mohutných lidí; ti se chovali prostě a nepřetvařovali se. Ale divná věc! Z těchto opravdu mohutných lidí několik bylo z míry ješitných, tak že ješitnost jich přecházela v chorobu. Vůbec ješitnost, zevnějšek, byly hlavní věci. Většina byla mravně zkažena a strašně podlá. Klevetám a pomluvám nebylo konce: to bylo peklo, svrchované peklo. Ale proti domácím pravidlům a přijatým zvykům trestnice nikdo si nedovolil se vzpouzeti; všichni se jim podřizovali. Vyskytovaly se povahy, ostře od druhých se lišící, těžko a jen s namáháním se podřizující, ale přece se podřizovaly. Přicházeli do trestnice lidé, kteří si přes příliš dovolili, kteří přes příliš vybočili na svobodě z míry, tak že i zločiny své páchali na konci jako by ne sami, jako by sami nevěděli proč, jako v horečce a mrákotách; často z ješitnosti, podrážděné do nejvyšší míry. Ale u nás je ihned zkrotili, třeba některý z nich, než přišli do káznice, bývali hrůzou celých vsí a měst. Nováček, rozhlédnuv se kolem sebe, poznal ihned, že se dostal jinam, než kam chtěl, tady že nikoho nepřekvapí, a nepozorovaně krotnul a přizpůsoboval se obecnému tonu.

Tento obecný ton záležel na zevnějšek z jakési zvláštní osobní vážnosti, jíž byl proniknut div ne každý chovanec trestnice. Zrovna jako by název trestance, odsouzence byl skutečně nějakou úřední hodností a sice čestnou hodností! O studu a lítosti ani potuchy! Ostatně pozorovala se i jakási vnější zkroušenost, tak říkáje oficiální, jakési klidné mudrování, : „Jsme lidé ztracení,“ říkávali; „neuměli jsme býti živi na svobodě, musíme nyní běhati zelenou ulici, počítati řady.“ — „Otce, matky jsme neposlouchali, nyní musíme poslouchati kůži na bubnu.“ — „Nechtěl jsi šíti zlatem, tluc nyní kamení kladivem.“

Vše to se pronášelo často buď jako mravoučná průpovídka, buď ve způsobě pořekadla nebo navyklého úsloví, ale nikdy opravdově. Byla to jen samá slova. Pochybuju, aby se byl jediný z nich v duchu přiznával, že jednal nezákonně. Ať se opovází někdo mimo spoluvězně vyčistí trestanci jeho přestupek (ačkoliv — řeknu mimochodem — není zvykem Rusů, dělati výčitky zločincům!). Osopí se na něho a nadávkám nebude konce. A co za mistry byli všichni v nadávání! Spílali si rafinovaně, umělecky. Spílání přivedli na stupeň vědy. Snahou jejich bylo dopáliti ne urážlivým slovem, nýbrž spíše urážlivým smyslem, duchem, ideí, a to je rafinovanější, jedovatější. Neumlkající hádky rozvíjely ještě více tuto vědu mezi nimi. Všechen ten lid pracoval ve stínu hrozící hole, byl tedy vlastně nezaměstnaný a proto se mravně kazil; nepřišel-li kdo už mravně zkaženým, tedy se zkazil v káznici. Shromáždili se sem všichni nikoli po své vůli; všichni si byli na vzájem cizí.

„Čert troje lápti roztrhal, než nás sebral do jedné hromady!“ říkávali sami o sobě; a proto pomluvy, uskoky, babské klevety, závist, sváry a hněvy bývaly vždy na prvním místě v onom zcela neobyčejném životě. Žádná baba není s to, aby byla tak babskou, jako někteří z oněch lotrů. Opakuju, že i mezi nimi bylo několik mohutných osobností, charakterů, zvyklých po celý svůj život lámat a poroučet, otužilých a nebojácných. K nim se nevolky chovali s úctou; sami pak oni, ač velmi často žárlivi na svou slávu, celkem se snažili, aby nebyli ostatním na obtíž; do marných hádek se nepouštěli, chovali se neobyčejně vážně, byli rozvážliví a vždycky skoro poslušní trestnické správy — nikoliv proto, že by poslušnost byla jich principem, že by ji uznávali za svou povinnost, nýbrž jen

tak, jako by se byli o to smluvili s úřadem, seznavše plynoucí odtud vzájemnou výhodu. Ostatně s nimi jednali opatrně. Připomínám si, jak kdysi jednoho z takových trestanců, člověka odhodlaného a neznajícího bázně, známého představeným pro své zvířecí náklonnosti, zavolali pro jakýsi přestupek ku potrestání. Byl letní den, doba po práci. Štábní důstojník, nejbližší a bezprostřední představený trestnice, přijel sám na strážnici, jež se nalézala podle samých našich vrat, aby byl přítomen při trestu. Tento major byl jakousi fatální bytostí pro vězně; přivedl je tak daleko, že se před ním třásli. Byl až nerozumně přísný, „sápal se na lidi," jak se vyjadřovali trestanci. Nejvíce se na něm báli jeho pronikavého, rysího pohledu, před nímž nebylo lze ničeho zatajiti. Viděl všechno, třeba se ani nedíval. Jakmile vstoupil do trestnice, věděl už, co se děje na druhém konci její. Trestanci ho jmenovali osmiokým. Systém jeho byl však chybný. On jen zlíl beztoho už rozezlené lidi svým zběsilým, krutým jednáním, a kdyby neměl nad sebou velitele, člověka šlechetného a rozvážného, tu a tam krotícího jeho divoké nápady, byl by způsobil mnohé neštěstí svou správou. Nechápu, jak mohl zůstat až do konce bez úrazu; do výslužby vstoupil živ a zdráv. Ovšem bylo zavedeno proti němu vyšetřování.

Trestanec zbledl, když ho vyvolali. Obyčejně lehal mlčky a odhodlaně na lavici pod metlu, mlčky trpěl trest a vstávaje po výprasku se otrásl a chladnokrevně jako filosof pohlížel na nehodu, jež ho postihla. S ním jednali ostatně vždycky opatrně. Ale tentokrát se, nevím z jaké příčiny, pokládal za nevinna. Zbledl a tajně, takže stráž toho nespozorovala, zastrčil si za rukáv ostrý anglický knejp. Nože a všeliké jiné ostré nástroje byly v trestnici hrozně zapovězeny. Prohlídky byly časté, neočekávané a bez žertů, tresty kruté. Ale protože, zachce-li se zloději něco zvláště dobře schovati, nikdy se to u něho nenalezne, proto, poněvadž nože a jiné nástroje byly v trestnici nevyhnutelně nutny, nacházely se přese všechny prohlídky stále v držení trestanců. A když se i podařilo je skonfiskovati, ihned si opatřovali jiné.

Celá trestnice se rozeběhla ke plotu a s tlukoucím srdcem pohlížela skulinami mezi břevny. Všichni věděli, že Petrov tentokrát nelehne dobrovolně na lavici a po majorovi že je veta. Ale v nejrozhodnější okamžik náš major sedl na drožku a odejel, poručiv vykonání trestu jinému důstojníkovi. „Sám bůh ho spasil!" tvrdili potom věžňové. A co se týče Petrova, snesl trest zcela klidně. Jeho vztek minul, jakmile odejel major.

Trestanec poslouchá a pokořuje se do jisté míry; ale jsou meze, jež se nemají překračovati. A když už o tom mluvím: nemůže býti nic zajímavějšího nad ony podivné výbuchy netrpělivosti a svéhlavosti. Často trpí člověk několik let, pokořuje se, snáší nejkrutější tresty a náhle to v něm propukne při nějaké malichernosti, při nějaké hlouposti, jež by nestála ani za řeč. Hledě s jiného stanoviska, možno takové jednání nazvati šílenstvím. A vskutku to bývá.

Pravil jsem již, že jsem v prodlení několika let ne-spozoroval mezi oněmi lidmi ani sebe menšího příznaku lítosti, ani sebe menší stopy, že by je tísnily vzpomínky o jejich zločinech, a že největší část z nich má v duchu jednání své za úplně správné. To je faktum. Ovšem ješitnost, špatné příklady, snaha, zdáti se junákem a lživý stud bývají často toho příčinou. Avšak naproti tomu kdo se osmělí tvrditi, že prozkoumal hlubiny oněch ztracených srdcí a přečetl v nich vše to, co tam uschováno před celým světem? Bylo by však přece za tolik let možno zpozorovati aspoň něco, zadržeti, zachytiti v oněch srdcích aspoň sebe menší črtu, jež by nasvědčovala jejich vniterné trýzni, jejich mukám. Ale to se nestalo, ani jednou nestalo. Ano, zdá se, že s dosavadních, hotových už hledisek není možno postihnouti smysl zločinu a že filosofie jeho jest trochu obtížnější, než se za to má. Trestnice a soustava nucených prací zločince ovšem nenapraví; jimi se zločinec pouze trestá a obecnstvu se

poskytuje ochrana od dalších útoků zločincových na jeho bezpečnost. V zločinci samém budí trestnice a nejnamáhavější nucená práce pouze nenávisť, touhu po zapovězených rozkošech a strašnou lehkomyšlnost. Ale jsem pevně přesvědčen, že proslulá soustava samovazby dostihuje jen klamného, pochybeného, vnějšího cíle. Vyssává životní šťávy z člověka, zbavuje duši jeho sebevědomé činnosti, oslabuje ji, děsí ji a potom vydává mravně vyschlou, napolo rozumu zbavenou mumii za vzor polepšení a lítosti. Zločinec, jenž povstal proti společnosti lidské, ovšem ji nenávidí a o sobě skoro vždycky se domnívá, že má pravdu, kdežto vinníkem je lidská společnost. Za to už vytrpěl od ní trest a tím se pokládá skoro za ospravedlněného, vyrovnaného.

Mohlo by se míti za to, že pohlíží-li se tak na věc, nezbude na konec nic jiného, nežli dáti samému zločinci za pravdu. Ale ať si hledí kdo na zločin s jakéhokoli stanoviska, přece všichni budou souhlasiti v tom, že jsou takové zločiny, které se vždy a všude dle všech možných zákonů od samého počátku světa počítají bez odporu za zločin a budou za zločin počítány dotud, pokud člověk zůstane člověkem. Pouze v trestnici bylo mně slyšeti řeči o nejstrašnějších, o nejnepřirozenějších skutcích, o nejděsnějších vraždách, vypravované s neúporným, dětsky veselým smíchem.

Zvláště mi nevychází z paměti jistý otcovrah. Byl rodem šlechtic, byl v úřadě a šedesátiletý otec ho pokládal asi jako za svého marnotratného syna. Život jeho byl úplně lehkovážný, při čemž upadl do dluhů. Otec ho přemlouval, úmyslně ho obmezoval na penězích. Ale otec měl dům, měl dvorec, tušily se u něho peníze; a syn ho zavraždil, lačně po dědictví. Zločin byl odhalen teprve za měsíc. Vrah sám ohlásil na policii, že otec jeho zmizel, a nikdo neví, kam. Celý ten měsíc strávil nejprostopášnějším způsobem. Konečně kdysi za jeho nepřítomnosti našla policie mrtvolu. V domě byla přes celý dvůr zřízena strouha pro odtok nečistot, pokrytá prkny. Mrtvola ležela v oné strouze. Tělo bylo oblečeno a uloženo jako v rakvi; šedá hlava byla úplně odříznuta, ale přistavena k trupu; pod hlavu položil vrah podušku. Sám se nepřiznal; byl zbaven šlechtictví, úřední hodnosti a deportován k nuceným pracím na dvacet let. Po celou dobu, co jsem s ním strávil, byl v nejvýtečnější, nejveselejší duševní náladě. Byl to rozmazlený, lehkomyšlný, v nejvyšším stupni nerozvážný člověk, ač nikoli hlupák. Nikdy jsem při něm nespozoroval nějaké zvláštní ukrutnosti. Spoluvězňové jím opovrhovali ne pro zločin, na nějž nikdo ani nevzpomněl, nýbrž pro pošetilost, proto, že se neuměl chovati. Za řeči vzpomněl někdy na svého otce. Jednou, rozprávěje se mnou o tělesné statnosti, dědičné v jejich rodině, připomenul: „Na příklad otec můj, ten do samého skonání svého nikdy si nestýskal na žádnou bolest.“ Taková zvířecí necitelnost jest ovšem nemožná. Toť fenomén; tu musí býti nějaká vada v ústrojí, nějaké tělesné i mravné, vědě dosud nepovědomé zmrzačení, a ne pouhý zločin. Rozumí se, že jsem nevěřil v onen zločin. Ale lidé z jeho města, kteří by měli znáti všechny podrobnosti jeho života, vypravovali mně o celém tom případě. Okolnosti byly tak jasné, že nebylo možná nevěřiti.

Spoluvězňové slyšeli, jak jednou v noci volal ze spaní: „drž ho, drž! Hlavu mu usekni, hlavu, hlavu!..“

Trestanci skoro všichni mluvili ze spaní a blábolili. Nadávky, zlodějské výrazy, nože, sekery přicházely jim za blábolení nejčastěji na jazyk. „Jsme lidé bití,“ říkávali; „vnitřnosti naše jsou odražené; proto v noci křičíme.“

Erární nucená práce na pevnosti nebyla zaměstnáním, nýbrž povinností; trestanec odpracoval svůj úkol aneb odbyl zákonitou dobu práce a vracel se do trestnice. Na práci hleděli s nenávisť. Bez svého zvláštního, vlastního zaměstnání, jemuž by byl oddán celou myslí svou, celým důmyslem, nemohl by člověk býti na živě v trestnici. A pak jakým způsobem mohli by všichni ti lidé, rozvití, hojně světa uživší a prahnoucí po tom, aby opět mohli užívat, násilně přivedení sem do jedné hromady, násilně

odtržení od lidské společnosti a od normálního života, jak by se tu mohli srovnávat normálně a pravidelně ze své vlastní vůle a vlastního souhlasu! Z pouhého lenošení rozvily by se v nich takové zločinné vlastnosti, o nichž neměli dříve ani ponětí. Bez práce a bez zákonitého, normálního vlastnictví člověk nemůže být živ, klesá mravně a obrací se ve zvíře.

Proto následkem přirozené potřeby a jakéhosi citu sebezachování měl v trestnici každý své řemeslo a své zaměstnání. Dlouhý letní den byl skoro celý zaujat erární prací; za krátkou noc člověk sotva se vyspal. Za to v zimě trestanec podle předpisů má být ihned zavřen v káznici, jakmile se setmělo. Co dělati za dlouhých, nudných hodin zimního večera? Proto se skoro každá kasárna, nehledě na záповěď, měnila v ohromnou dílnu. Práce, zaměstnání ve skutečnosti se ovšem nezapovídaly; ale přísně bylo zapovězeno mít při sobě v trestnici nástroje; ale bez nich byla práce nemožnou. Pracovalo se tedy potichu a zdá se, že vězenská správa hleděla na to v některých případech ne hrubě přísně.

Mnozí z trestanců přicházeli do káznice, ničeho neumějící; ale učili se u jiných, a když se vraceli na svobodu, byli dobrými řemeslníky. Byli tu ševci, šijící boty, jiní, šijící střevíce, krejčí, truhláři a zámečníci, ba i řezbáři a pozlacovači. Jeden žid — Bumstein — byl klenotníkem a zároveň lichvářem. Všichni pracovali a vydělávali si peníze. Zakázky na práci přicházely ze města. Peníze jsou z kovu ražená svoboda, a proto pro člověka, zbaveného úplně svobody, jsou desetkrát vzácnější. Třebas by mu jen cinkaly v kapse, už je napolo utěšen, byť je neměl zač utratit. Ale peníze možno vždy a všude utracet, při čemž jde ještě to na váhu, že zapovězený plod je dvojnásobně sladký. Ale v trestnici bylo možná dostat i vodky. Dýmky byly co nejpřísněji zakázány, ale kouřili všichni.

Peníze a tabák chránily od kurdějí a jiných nemocí. Práce pak chránila od přestupků. Bez práce snědli by trestanci jeden druhého, jako pavouci ve sklenici.

Ale přes to i peníze i práce byly zapovězeny. Nežrídka pořádány v noci nenadálé prohlídky a všechno zakázané se konfiskovalo, při čemž peníze, jakkoli je obezřele schovávali, přece upadaly časem do rukou prohlížitelů. To je také jedna z příčin, proč se jich nešetřilo, nýbrž co možná rychle se propíjely. Proto také opatřovali si v trestnici vodku. Po každé prohlídce býval vinný, kromě toho, že přišel o všechn svůj majetek, obyčejně ještě citelně potrestán. Ale po každé prohlídce ihned se zase doplňovaly mezery, bez prodlení se opatřovaly nové věci a všechno šlo podle starého pořádku. Představenstvo o tom vědělo, a provinilci na tresty nereptali, ačkoli takový život byl podoben k životu lidí, kteří se ubytovali na hoře Vesuvu.

Kdo nebyl řemeslníkem, zaměstnával se jiným způsobem. Zaměstnání ta byla velice originální. Někteří se na příklad zabývali pouhým překupnictvím, při čemž se prodávaly někdy takové věci, že by člověku za ohradou trestnice nemohlo ani na mysl přijít nejen je kupovat a prodávat, nýbrž ani počítat za věci. Ale káznice byla velice chudobna a při tom nad míru podnikavá. Poslední hadr měl svou cenu a hodil se na nějaké dílo. Následkem chudoby měly i peníze v trestnici docela jinou cenu, než na svobodě. Za velikou složitou práci platilo se babkami. Někteří se zabývali s úspěchem lichvářstvím. Trestanec, jenž se dal do hýření anebo přišel na mizinu, odnesl poslední své věci k lichváři a dostal od něho několik měděných penízků na ohromná procenta. Nevyplatil-li oněch věcí do lhůty, ihned se prodávaly beze všeho smilování. Lichvářství tak rozkvětlo, že se přijímaly do zástavy i erární věci, jimiž se trestanci při prohlídce musili vykazovat, jako prádlo, kůže na boty a podobné, tedy věci nezbytné každému trestanci v každý okamžik.

Ale při takových zástavách přiházival se i jiný obrat té záležitosti, ostatně ne zcela nepředvídaný.

Trestanec, jenž zastavil věc a obdržel peníze, odebral se bez prodlení a bez jakýchkoli dlouhých řečí k staršímu poddůstojníkovi, nejbližšímu to představenému trestnice, učinil oznámení, že zastavil erární věci, načež je ihned lichváři odňali, aniž by o tom podávali správu vyšším představeným. Zajímavé je to, že někdy za takové příležitosti nebylo ani hádky; lichvář vrátil mlčky a zasmušile, co se slušelo, ba tvářil se, jako by sám byl očekával, že se tak stane. Dost možná, že byl přesvědčen, že by na místě dlužníkově učinil totéž. A proto, nadával-li později přece, činil to ne ze vzteku, nýbrž jen tak, aby se neřeklo.

Celkem kradli jeden druhému hrozne. Skoro každý měl svůj kufřík se zámkem, v němž choval erární věci. To bylo dovoleno; ale kufry neposkytovaly náležitou bezpečnost. Myslím, že je si lehké představit, jací tam byli dovední zloději. Mně jeden trestanec, člověk mne upřímně oddaný (pravím to bez přehánění), ukradl bibli, jedinou knihu, kterou bylo dovoleno mít v trestnici; přiznal se mně k tomu sám téhož dne, ne snad že by se v něm svědomí bylo hnulo, nýbrž proto, že mu mne bylo líto, neboť jsem ji dlouho hledal.

Byli u nás krčmáři, kteří prodávali vodku a rychle bohatli. O tomto obchodě budu někdy vypravovati zvláště; je dosti pozoruhodný. V trestnici bylo mnoho lidí, kteří tam přišli pro podloudnictví, a proto se není čemu diviti, jak za tak přísného dozoru a za stálé přítomnosti vojenského průvodu mohla se vodka přinášeti do trestnice. Poznávám při té příležitosti, že podloudnictví je dle své povahy jakýmsi zvláštním zločinem. Uvěřil by na příklad někdo, že peníze a výhoda hrají u některého podloudníka vedlejší úlohu, že stojí teprve na druhém místě? A přece tomu bývá tak! Podloudník pracuje z lásky, z povolání. „Jo to svého druhu básník. Všechno sází do hry, kráčí strašnému nebezpečí vstříc, pomáhá si lstí, je vynalézavý, umí se vykličkovati; někdy jedná dokonce pode vlivem jakéhosi nadšení. Je to vášeň taktéž mocná, jako hra v karty.

Znal jsem v trestnici jednoho vezme, člověka obrovských tělesných rozměrů, ale při tom tak tichého, mírného, pokorného, že nebylo možná si představit, jakým způsobem se ocitl v káznici. Byl tak trpělivý a shovívavý, že za celou dobu svého pobytu v trestnici se žádným se nepohádal. Ale pocházel od západních hranic, byl sem poslán za podloudnictví a rozumí se, že se nezdržel a dal se do pašování vodky. Kolikrát byl za to trestán a jak se bál prutů! A vždyť mu přinášeni vodky opatřovalo hrozne nepatrný důchod. Z vodky bohatl pouze podnikatel. A on blážínek miloval umění pro umění. Byl plačtivý jako baba a kolikrát se po výprasku zapřísahal a zaříkal, že nebude více přinášeti kontrabandy! Mužil se a vydržel někdy celý měsíc, ale na konec přece neodolal.... Díky takovým osobám nikdy nebyval v trestnici nedostatek vodky.

Konečně ještě byl jeden důchod; neobohacoval sice vězně, za to byl stálý a blahodějný. Byly to almužny. Vyšší třídy našeho obecnictva nemají o tom ponětí, jak se o „nešťastné" starají kupci, měšťané*) a veškeren náš lid. Almužna podává se skoro neustále a sice skoro vždy v podobě

* Slovem „kupec" rozumí se u Rusů každý obchodník vůbec, slovem „měšťánin" každý příslušník městské obce, jenž není kupcem neb úředníkem. Pozn. př.

chleba, housek, koláčů, daleko řidčeji v podobě peněz. Bez těchto milodarů velmi krušně by se vedlo vězňům na mnoha místech, zejména pokud jsou ještě ve vyšetřování, v kteroužto dobu se s nimi jedná mnohem přísněji než s odsouzenými. Almužnu dělí vězňové nábožně mezi sebe stejnými díly. Nestací-li na všechny vězně, rozkrájí se koláče na polovičky, ba i na šest rovných dílů, a každý vězeň dostane svůj kousek. Vzpomínám si, jak jsem ponejprv obdržel almužnu peněžitou. Bylo to nedlouho po mém příchodu do trestnice. Vracel jsem se z ranní práce sám, v průvodu vojáka. Vstříc

nám kráčely matka s dcerou, děvčátkem asi desetiletým, hezounkým jako andělíček. Viděl jsem je dříve už jednou. Matka byla vdova po vojákově. Její muž, mladý voják, byl ve vyšetřování a zemřel v nemocnici v oddělení pro trestance v tu dobu, když jsem tam sám také ležel. Žena s dcerou přišly se s ním rozloučit; obě hrozně plakaly. Když mne děvčátko zpozorovalo, začervenalo se, a něco pošeptalo matce. Ta se hned zastavila, vyhledala v uzlíčku čtvrt kopějky a podala ji dceři. Dcera se dala za mnou do běhu: „Na nešťastný, přijmi kopějku za Krista Pána!“ volala, když mne dohonila, a strkala mně peníze do ruky. Vzal jsem její peníze a holčička se vrátila k matce úplně spokojena. Peníze ten dlouho jsem choval u sebe.

II.

První dojmy.

První měsíc a vůbec první doba mého pobytu v trestnici stojí mně nyní živě před očima. Následující má trestnická léta míhají se v paměti mé mnohem matněji. Některá jako by se byla úplně shladila, slila se dohromady a zůstavila po sobě jediný celkový dojem, dojem čehosi těžkého, jednotvárného, dusného.

Za to všechno, co jsem zakusil za prvních dní mé vazby, představuje se mi nyní tak, jako by se bylo přihodilo včera. Jinak ani býti nemohlo.

Jasně se pamatuju, že při prvním kroku v tomto novém životě mne překvapilo to, že v něm nenacházím vlastně pranic zvláště překvapujícího, neobyčejného, či lépe řečeno, neočekávaného. Vše to jako by se již dříve bylo míhalo v mé fantasii, když jsem se cestou do Sibíře snažil uhádnouti, co mne asi očekává. Ale brzy množství nejpodivnějších neočekávaností a nejhroznějších událostí počalo mne zarážeti skoro při každém kroku. Teprve v pozdějších dobách, když jsem už prožil hezky dlouho v trestnici, poznal jsem smysl vši té výminečnosti, vši neočekávaností onoho života, a čím dále, tím více jsem se mu obdivoval. Přiznávám se, že mne onen obdiv provázel po celou dlouhou lhůtu mého trestu; nikdy jsem nebyl s to se s ním smířiti.

První můj dojem, když jsem vstoupil do ohrady trestnice, byl co nejhnusnější. Ale přes to — ku podivu! — se mi zdálo, že je život v trestnici mnohem snazší, než jsem si představoval cestou. Věžňové, ač v okovech, chodili volně po celé trestnici, nadávali si, zpívali písně, pracovali pro sebe, kouřili z dýmek, ba i víno*) pili (ačkoli jen nemnozí) a v noci se někteří pouštěli do hry v karty. Sama práce na příklad zdála se mi daleko ne tak těžkou, robotní, a teprve později po hodně dlouhé době jsem pochopil, že obtíž, robotnictví té práce nezáleží v její namáhavosti a stálém trvání, nýbrž spíše v tom, že je vynucená, povinná, koná se ve stínu hrozící hole. Mužik na svobodě pracuje snad daleko více, někdy i v noci, zvláště v létě; ale on pracuje pro sebe, pracuje s účelem, jenž má pro něho smysl, a proto je mu mnohem snáze, než trestanci při vynucené a pro něho úplně bezúčelné práci.

Napadlo mne kdysi, že kdyby si někdo usmyslil úplně zničiti, rozšlápnouti člověka, kdyby ho chtěl potrestati nejhroznějším trestem, tak aby se nejlítější vrah zachvěl před

*) Rozumí se víno obilné, totiž vodka, kořalka. Pozn. př.

oním trestem a už napřed se ho děsil, že by bylo jen zapotřebí učiniti z práce něco úplně, dokonale zbytečného a nesmyslného. Třebas by nynější práce v káznici postrádala zajímavosti a byla pro

trestance nudnou, sama o sobě jako práce má přece svůj smysl. Trestanec dělá cihly, kopá půdu, omítá, staví; práce ta má smysl a účel. Dělníka trestance práce ta dokonce i někdy upoutá, on se snaží, aby ji vykonal dovedněji, solidněji, lépe. Ale kdyby mu na příklad poručili, aby přelával vodu z jednoho džbera do druhého, a z druhého zas do prvního, nebo tlouci písek, přenáseti hromadu země s jednoho místa na druhé a nazpět, — mám za to, že by se trestanec za několik dní oběsil, anebo by natropil tisícero přestupků, aby raději umřel a zbavil se takového ponížení, studu a mučení. Takový trest změnil by se ovšem v mučení, byl by mstou a tedy nesmyslem, proto že by nedostihl nijakého rozumného cíle. Ale proto, že aspoň částka takového mučení, nesmyslu, ponížení a studu jest v každé vynucené práci, proto jest práce v káznici nepoměrně trapnější než všeliká svobodná práce a sice právě tím, že je vynucená.

Já jsem ostatně přišel do trestnice v zimě, v prosinci, a neměl jsem ještě ponětí o práci letní, pětkrát obtížnější. V zimě však bylo v naší pevnosti erární práce vůbec málo. Vězňové chodili na Irtyš lámat staré erární bárky, pracovali v dílnách, vyhazovali kol erárních budov sních, navátý metelicemi, pálili a tloukli alabastr a pod. Zimní den byl krátký, práce končila záhy a veškeren náš lid se časně vracel do trestnice, kde by nebyl měl skoro pranic na práci, kdyby neměl náhodou nějakého svého vlastního zaměstnání. Vlastní práci zaměstnávala se však jen asi třetina trestanců, ostatní zaháleli, potloukali se bezúčelně po všech kasárnách trestnice, nadávali si, vymýšleli klevety, působili výstupy, opíjeli se, sehnali-li nějaké peníze, v noci v karty prohrávali poslední košili, a to všechno z dlouhé chvíle, z lenošení, z nedostatku zaměstnání. Později jsem pochopil, že kromě ztráty svobody, kromě nucené práce, jest v životě trestancově ještě jedna trýzeň, div ne horší, než všechny ostatní. Je to nucené společné obcování. Lidé žijí společně ovšem i na jiných místech, ale do trestnice přicházejí tací lidé, že ne každému by se chtělo s nimi se blíže seznámiti, a jsem přesvědčen, že každý trestanec pocíťoval onu trýzeň, třeba si toho po větší části nebyl vědom.

Také strava se mně zdála jakž takž dostatečnou. Vězňové tvrdili, že trestanci v evropských vojenských trestnicích takové stravy nedostávají. Nemohu o tom souditi; nebylť jsem tam. Kromě toho naskytovala se mnohým možnost, aby dostávali svou vlastní stravu. Maso bylo u nás za babku, v létě libra za tři kopějky. Ale svou vlastní stravu mohli si opatřovati pouze ti, kdo měli stále peníze; většina trestanců jedla stravu komisní. Sluší ovšem podotknouti, že vězňové, chválíce svou stravu, chválili hlavně jen chléb a děkovali hlavně za to, že chléb byl společný, to jest nerozděloval se mezi jednotlivce na váhu. Tohoto způsobu se děsili; kdyby se chléb vydával na váhu, třetina lidí by hladověla. Ze společného chleba dostalo se však na všechny do sytosti. Náš chléb byl jaksi zvláště vkusný a těšil se té pověsti po celém městě. Připisovali to zdařilému zařízení pekáren v trestnici. Zelná polévka — ruské šči — se však valně nedoporučovala. Vařila se ve společném kotle a přidávalo se do ní trochu krupice; zejména ve všední den byla řídká, hubená. Zhrozil jsem se množstvím švábů v ní. Ale trestanci si jich hrubě nevšímali.

První tři dni jsem do práce nechodil; tak činili s každým nováčkem. Dávali mu odpočinouti si po cestě. Ale hned druhého dne bylo mně vyjiti z trestnice, poněvadž jsem měl dostati jiné okovy. Mé dosavadní okovy nebyly dle předpisu; záleželyť z prstenovitých článků a byly tedy to, co vězňové nazývají „řinčidlo“. Takové okovy nosí se svrchu na kalhotách. Okovy, předepsané pro káznici, aby nepřekážely v práci, neskládají se ze článků jako řetěz, nýbrž ze čtyř železných prutů, skoro na palec tlustých, spojených mezi sebou třemi kroužky. Tyto okovy se oblékaly pod kalhotami. K prostřednímu kroužku se přivázal řemen, jenž byl připevněn k opasku, a tento se oblékal hned na košili.

Pamatuju se na své první jitro v trestnici. V kasárnách vojenské stráže u vrat trestnice zabubnovali budíček a za deset minut strážní poddůstojník počal otvírati naše společná obydlí. Počali se probouzeti. Při mdlém světle tenké lojové svíčky vstávali trestanci ze svého tvrdého lože, třesouce se zimou. Většina jich byla mlčeliva a zasmušila po spaní. Zívali, protahovali se a vraštili svá znamenaná čela. Někteří se znamenali křížem, jiní počali hned dováděti. Bylo strašně dusno. Jakmile se otevřely dvěře, čerstvý zimní vzduch ihned se vedral do síne a ve způsobě valící se páry letěl po místnosti. U věder s vodou nahromadili se trestanci; jeden po druhém brali čerpák, nabírali vody do úst a z úst si myli ruce a obličej. Vodu přichystal z večera „parášník“. V každém stavení nalézal se podle předpisu jeden trestanec, zvolený od vězňů za tím účelem, aby uklízel v kasárně. Jmenoval se „parášníkem“ a nechodil na práci. Jeho zaměstnáním bylo dbáti o čistotu lůžek a podlahy, přinášeti a vynášeti noční džber a přinést do dvou věder čerstvé vody — ráno k mytí, a mezi dnem k pití.

Pro čerpák, jenž byl jediný pro všechny, vznikla ihned hádka:

„Kam lezeš, zjízvená palice!“ bručel jakýsi mrzutý, veliký, hubený a snědý trestanec, s divně vypouklými nerovnostmi na oholené lebce, odstrkuje při tom druhého trestance, zavalitého, nevelkého, s veselým, červeným obličejem; „počkej!“

„Co křičíš? Za počkání se u nás platí; sám táhni! Hlehle monument, jak se vytáh'. Ale ani za mák fartikul'ápnosti nemá, braši!“

„Fartikul'ápnost“ způsobila jistý dojem; mnozí se dali do smíchu. A o to právě šlo veselému, tlustému trestanci, jenž byl v kasárně patrně něčím na způsob dobrovolného blázna. Veliký trestanec pohlédl na něho s nejhlubším opovržením.

„Birjulina kráva!* zabručel jako by sám pro sebe. „Vida, jak mu jde k duhu vězeňský chléb! Raduje se, že hodí k svátkům dvanáct podsvinčat.“

„A co ty jsi za ptáka?“ vzkřikl malý, celý se náhle zapáliv.

„Inu, právě že pták!“

„Jaký?“

„Takový !“

„Jaký takový?“

„Ale povídám ti, že takový.“

„Ale jaký?“

A oba upřeli oči jeden na druhého. Tlustý čekal na odpověď a stiskl pěsti, jako by se chystal ihned se dát do pračky. Já měl vsutku za to, že vznikne pranice. Pro mne bylo to všechno nové a proto jsem hleděl se zvědavostí. Ale později jsem poznal, že všechny podobné výstupy byly neobyčejně nevinné a hrály se jako komedie, pro všeobecné potěšení; do rvačky skoro nikdy nedošlo. Vše to bylo dosti zvláštní a sloužilo k zobrazení mravů v káznici.

Veliký trestanec stál klidně a vznešeně. Věděl, že všichni na něho hledí a čekají, uškodí-li si svou

odpovědi nebo ne; že je nutno zachovati si vážnost, dokázati, že je vskutku pták a oznámiti, jaký? S nevýslovným opovržením skroutil oči na svého soupeře, snaže se při tom hleděti na něho pro zvýšení urážky jaksi přes rameno, shora dolů, jako by se díval na něho jako na nějakého červa, a pak zvolna a srozumitelně pronesl:

„Kahan!"

To jest, že je pták kahan. Hlasitý výbuch smíchu přivítal vynalézavého trestance.

„Ty's podlec a ne kahan!" zařval tlustý, dovtípiv se, že prohrál na celé čáře a proto dopálen v nejvyšší míře.

Ale jakmile se hádka stala opravdovou, chlapíky ihned zakřikli.

„Co tam hulákáte!" zvolala na ně celá kasárna.

„Raději se poperte, než darmo chřtán nadírat," vzkřikl někdo za zády druhých.

„Ano, poperou se, jen si myslí!" dostalo se mu odkudsi za odpověď. „Naši chlapíci jsou smělí, vyzývaví; sedm se jich jednoho nebojí..."

„Však jsou oba hodni! Jeden přišel pro libru chleba do trestnice a druhý chodil smetanu mlsat — snědl bábě ssedlébo mléka a za to dostal karabáčem."

„Nu-nu-nu! Přestanete-li," zvolal invalida, jenž pro udržování pořádku bydlel v trestnické kasárně a spal v koutě na zvláštní posteli.

„Vodu, hoši! Nevalid Petrovič se probudil; nevalidovi Petroviči, bratrovi rodnému!"

„Bratrovi... Co jsem ti za bratra? Rublu jsme spolu nepropili a prý bratr!" bručel invalida, oblékaje se do rukávů pláště.

Připravovali se k přehlídce; počínalo svítati. V kuchyni shromáždil se hustý zástup lidu, tak že nebylo lze se prodrati. Trestanci se tlačili ve svých kožiších a čapkách z dvojího sukna kolem chleba, který jim krájel jeden z kuchařů. Kuchaře volili trestanci ze svého středu, po dvou na každou kuchyni. V jich opatrování nalézal se kuchyňský nůž na krájení chleba a masa, jediný na celou kuchyni.

Po všech koutech a kolem stolů umístili se trestanci v čepicích a přepásaných kožiších, připravení ihned se odebrati do práce. Před některými stály dřevěné mísy s kvasem. Do kvasu drobili chléb a jedli. Hluk a křik byl nesnesitelný; jen někteří rozmlouvali slušně a tiše někde v koutku.

„Dědoušku Antonyči, zdrástvuj ! Dobré chutnání!" volal mladý trestanec, sedaje si vedle zasmušilého, bezzubého trestance.

„Nu zdrástvuj, neděláš-li si ze mne blázna," odpověděl tento, nezdvihaje k němu očí a snaže se rozežvýkati chléb svými bezzubými dásněmi.

„A vždyť já měl za to, Antonyči, že jsi už nebožtíkem; na mou věru."

„I ne; napřed umři ty a potom já. . .

Sedl jsem si vedle nich. Na pravo ode mne rozmlouvali dva vážní trestanci, kteří se patrně snažili, aby si nezahlavili jeden před druhým.

„Mne tak lehkou neokradou," mýnil jeden. „Já se, brachu, sám bojím, abych znenadání něco neukradl."

„Nu, mne by také nesměl vzít holou rukou; spálil by se."

„Čím pak bys koho spálil! Jsi také jen ubožák; jiného nazvání pro nás není . . . Ona tě obere a ani se ti nepokloní. I moje kopějka se tam utopila. Ondyno přišla sama. Kam se má s ní člověk podít. Počal jsem prositi za dovolenou, abych směl k Fed'kovi-katovi; měl dům na předměstí; od žida Šalomouna prašivého jej koupil, od toho, co se potom oběsil . . ."

„Vím, byl u nás předloni krčmářem; říkalo se mu Gríška-Tmavá krčma. Vím."

„Ba nevíš; tmavá krčma byla něco jiného."

„Hlele, něco jiného! To tedy jen ty všechno víš"! Chceš-li, já ti přivedu tolik svědků . .

„Přivedeš! Odkud pak jsi a čím pak já jsem?"

„Čí! Já jsem ti nejdříve napráskal a nevychloubám se; on se ptá, čím?"

„Ty že's mně napráskal? Ten, co mne bude bit, se ještě nenarodil, a kdo mne bil, ten v zemi leží."

„More benderský!"

„Aby tě sibiřská jizva ranila."

„Aby s tebou turecká šavle mluvila!..."

A spílání se počalo sypati.

„Nu-nu-nu! Rozhulákali se!" ozvalo se volání kolkolem. „Na svobodě nedovedli byti živi; těší je, že tu k lacinému chlebu přišli..."

Hned je zakřiknou. Spílají, „tlouci" jazykem se dovoluje. Je to z části zábavou pro všechny ostatní. Ale ke rvačce málo kdy nechají dojít, leda za výmínečných okolností že se soupeři poperou. O rvačce ihned se dá zpráva majorovi; počne výslech, přijede sám major — slovem všichni budou z toho mít nepříjemnosti a proto nenechávají dojít ke rvačce. A pak vždyť i soupeřové si spílají více jen pro ukrácení chvíle, jim je to „slohové cvičení". Nežřídká klamou sami sebe; pustí se do sebe se strašným zápalem, s rozhořčeností... Myslíš si: nu už se vrhnou jeden na druhého; ale chyba lávky. Dojdou do jisté meze a hned se rozejdou. Všemmu tomu jsem se z počátku velice divil. Schválně jsem zde uvedl příklad nejvšednější rozprávky v káznici. Nemohl jsem si z počátku pomyslet, aby bylo možno spílání si ze zábavy, nalézání v tom potěšení, milé zaneprázdnění, příjemnost. Ostatně netřeba též zapomínati ješitnosti. Vynikající ve spílání dialektik těšil se vážnosti. Div že mu netleskali, jako herci.

Hned včera na večer jsem zpozoroval, že na mne hledí s nedůvěrou. A vskutku zachytil jsem několik zamračených pohledů.

Naopak jiní trestanci se vrtili okolo mne, domnívajíce se, že jsem s sebou přinesl peníze. Ihned mně počali konati různé službičky; poučovali mne, jak mám nositi nové okovy; opatřili mně, ovšem za peníze, kufřík se zámkem, abych si mohl do něho zavřítí dané mně erární věci a trochu svého prádla, jež jsem přinesl s sebou do trestnice. Ale hned druhého dne mi je ukradli a propili. Jeden z nich stal se později člověkem mně nejoddanějším, ačkoli mne nepřestával okrádati, kdykoli se mu naskytla příležitost. Konal to bez ostychu, skoro nevědomky, spíše jako z povinnosti a nebylo možná zlobiti se proto na něho.

Mimo jiné poučili mne též, že jest zapotřebí, abych měl svůj čaj, a že by neškodilo, kdybych si opatřil i svůj vlastní čajník; zatím se však pro mne vydlužili cizí a doporučili mně kuchaře, tvrdíce, že za třicet kopejek měsíčně bude mně vařiti, co se mně zlíbí, budu-li si přát i jisti zvlášť a kupovati si potraviny . . . Rozumí se, že si při tom vypůjčili ode mne peníze a každý z nich přišel hned v první den třikrát si dlužit.

Na bývalé šlechtice hledí se v trestnici vůbec mrzutě a nepříznivě. Přes to, že jsou již zbaveni všech svých stavovských práv a ve všem úplně rovni ostatním trestancům, přece jich tito nikdy neuznávají za své soudruhy. Nečiní to z jakési uvědomělé předpojatosti, nýbrž samoděk, zcela upřímně. Uznávali nás upřímně za šlechtice přes to, že nás rádi časem podráždili narážkou na naše ponížení.

„No, teď je konec, stůj! Jezdíval Petříček po Moskvě a nyní Petříček provazy plete" — posmívali se nám ruským pořekadlem a nebo jinými podobnými zdvořilostmi.

Jim působilo radost, když pozorovali naše strádání, jež jsme se snažili před nimi tajiti. Zvláště jsme dostávali z počátku při práci za to, že jsme neměli tolik fysické síly, jako oni, a nemohli jsme jim vydatně pomáhati. Nic není těžšího, než získati si důvěry prostého lidu (zejména takového lidu) a zasloužiti si jeho lásku.

V káznici bylo několik bývalých šlechticů. Předně asi pět Poláků. O nich promluví někdy zvláště. Trestanci strašně nenáviděli Poláků, ještě více než vypovězených sem ruských šlechticů. Poláci (mluvím pouze o politických zločincích) chovali se k ostatním trestancům jaksi obzvláště, urážlivě zdvořile, byli nanejvýše nesdílní a nijak nemohli před trestanci utajiti svého k nim opovržení; tito pak velmi dobře to chápali a spláceli jim stejnou mincí.

Bylo mně skoro dvě léta stráviti v trestnici, abych si získal přízeň některých trestanců. Ale většině z nich jsem se konečně, zalíbil a byl jsem uznán za „hodného" člověka.

Ruských šlechticů bylo kromě mne čtvero. Jeden — dosti ošemetný a podlý človíček, hrozně zkažený, byl z remesla vyzvědačem a udavačem. Slyšel jsem o něm, než jsem ještě přišel do trestnice a hned za prvních dnů přerušil jsem veškerý s ním styk. Druhý byl onen otcovrah, o němž jsem se už zmínil ve svých zápiskách. Třetí byl Akim Akimyč; zřídka jsem vídal takového podivína, jako tento Akim Akimyč. Ostře se vtiskl clo mé paměti. Byl vysoký, hubený, přihlouplý, hrozně slabý v literním umění, neobyčejně rád se přel a při tom byl pořádný a přesný jako Němec. Trestanci se mu posmívali; ale někteří se báli s ním dáti do hádky, proto že se chytal každého slova, všechno měl za zlé a byl vzdorné povahy. Spřátelil se s nimi hned, jak vstoupil do trestnice, spílal jim a pouštěl se do rvačky. Poctivý byl fenomenálně. Jen spozorovati někde nespravedlivost, už se vloží do věci, třeba se

ho vůbec ani netýkala. Naivní byl v nejvyšší míře. Když na příklad káral trestance, vytýkal jim někdy, že bývali zloději a zcela vážně jim domlouval, aby nekradli. Sloužil ve vojsku na Kavkaze a byl praporščíkem. *) Seznámili jsme se hned prvního dne, a on mně ihned sdělil, proč byl deportován. Službu svou započal hned na Kavkaze v hodnosti junkera v pěším pluku a mnoho se nadřel, než byl povýšen za důstojníka a poslán do jakési pevnůstky jako nejvyšší představený. Jeden sousední kavkazský kníže, s nímž žili v míru, zapálil jim pevnůstku a hnal na ni v noci útokem. Útok se nezdařil. Akim Akimyč dělal ze lsti, jako by ani nevěděl, kdo byl útočníkem. Svedli všechno na odbojné horaly a za měsíc pozval Akim Akimyč knížete přátelsky k sobě do pevnosti. Kníže přijel, nemaje tušení, oč jde. Akim Akimyč velel posádce, sestoupiti se do řad, před ní usvědčil knížete, pokáral ho a dokázal mu, že zapalovati pevnůstky je hanba. Zároveň mu dal co nejpodrobnější naučení, jak se má příště chovati kníže, žijící s Rusy v míru, a na konec ho dal zastřeliti. Svému představenému podal o tom ihned zprávu se všemi podrobnostmi. Za to byl vzat do vyšetřování, odsouzen k smrti, rozsudek však zmírněn tak, že byl poslán na dvanáct let do Sibiře na nucenou pevnostní práci druhé třídy. Souhlasil úplně, že jednal nesprávně, pravil mně, že to věděl i prve než dal zastřeliti knížete, věděl, že osoba, jež žila v míru, měla býti souzena dle platných zákonů; ale přes to, že to všechno věděl, přece jako by nikterak nemohl řádně pochopiti své viny.

„Ale, dovolte! Vždyť zapálil mou pevnůstku. Měl jsem mu snad za to učiniti poklonu?“ tvrdil, odpovídaje na mou námitku.

Trestanci přes to, že se posmívali nejnepřesnosti Akima Akimyče, vážili si jeho přesnosti a dovednosti.

Nebylo řemesla, aby se v něm nevyznal Akim Akimyč.

*) Nejnižší důstojnická hodnost v ruském vojstě.

Byl truhlářem, ševcem, malířem, pozlacovačem, zámečnickem, a všem těm řemeslům se naučil teprve v káznici. Byl ve všem samoukem; jednou se podívá a už to umí. Hotovil také různé skříňky, košíčky, svítilny, dětské hračky a prodával je ve městě. Takovým způsobem si opatřil něco peněz a hned jich užil na zakoupení nového kusu prádla, na měkký podušku, ba pořídil si i skládací matraci. Bydlel v téže kasárně jako já a prokázal mně nejednu platnou službu za prvních dnů mého vězení.

Když vězňové vycházeli z trestnické ohrady na práci, stavěli se před strážnicí do dvou řad. Napřed i vzadu stavěl se vojenský průvod s nabitými puškami. Přišel ženijní důstojník, konduktor a několik řadových vojáků, ženistů, kteří byli dozorcí nad naší prací. Konduktor odpočítal trestance a posýlal jednotlivé skupiny, kam bylo třeba, na práci.

Byl jsem přiveden spolu s ostatními do inženýrské dílny. Byla to nízká, zděná budova, stojící na rozsáhlém dvoře, plném rozmanitého náčiní. Byla zde kovárna, zámečnická dílna, truhlářská, malířská a jiné. Akim Akimyč chodíval sem a pracoval v malířské dílně, vařil fermež, míchal barvy a barvil stoly a jiné nářadí na ořechovo.

Zatím, nežli mně připjali nové okovy, dal jsem se s Akimem Akimyčem do řeči o svých prvních dojmech v trestnici.

„Ano, šlechticů nemají rádi,“ prohodil; „zvláště politických; s radostí by je snědli. Ale není se čemu diviti. Předně, vy jste jiní lidé, k nim nepodobní, a za druhé, oni všichni bývali dříve buď panskými nevolníky anebo vojáky. Sudťte sám, mohou-li vás míti rádi? Tady, řeknu vám upřímně, je život těžký.“

Ale v ruských trestnicích je ještě hůř. Jsou tu někteří odtamtud; ti se nemohou nachváliti naší trestnice, jako by přišli z pekla do nebe. Obtíž nezáleží v práci. Povídají, že tam, v Rusku, v trestnicích první třídy, správa není čistě vojenská; aspoň jinak si počíná než u nás. Tam prý trestanec může bydlet ve vlastním domku. Nebyl jsem tam, ale povídá se. Hlavu tam neholí, v stejnokroji se tam nechodí, ačkoli jest jinak dobře, že mají u nás všichni stejný oblek a jsou holení. Je tu přec jen lepší pořádek a i pro oko příjemněji. Jim ovšem se to nelíbí. Ale pohleďte jen, jaká je to sebranka! Jeden z vojenské vychovatelny, druhý rodem Čerkes, třetí rozkolník, čtvrtý pravoslavný sedláček, jenž rodinu, dívky milé zanechal doma, pátý žid, šestý cikán, sedmý Bůh ví kdo, a všichni se mají spolu snášeti, ať se děje co děje, mají souhlasiti jeden s druhým, jísti z jedné mísy, spáti na jedněch narách. A mnoho-li při tom svobody? zvláštní sousto možno snísti jen kradmo, každý groš aby se schovával do bot a věčně jen trestnice a trestnice... Tut' není divu, že člověku pošetilost vleze do hlavy."

Ale to jsem všechno už věděl. Především bych se byl rád vyptal na našeho majora. Akim Akimyč nedělal drahoty a pamatuju se, že můj dojem nebyl valně příjemný.

Ale ještě dvě léta bylo mně souzeno prožiti pod jeho velitelstvím. Vše, co mně o něm vypravoval Akim Akimyč, ukázalo se úplně správným, s tím jen rozdílem, že dojem způsobený skutečností, je vždy mocnější, než dojem, způsobený pouhým vypravováním. Byl to strašný člověk, a sice proto, že takový člověk byl představeným, a to skoro neobmezeným představeným dvou set lidí. Sám sebou byl jen nepořádný a zlý člověk, nic víc. Na trestance hleděl jako na své přirozené nepřátele, a to byla první a hlavní jeho chyba. Měl, pravda, některé nadání, ale všechno, i co v něm bylo dobré, jevílo se v jakési zmrzačené formě. Tento nezdrženlivý, zlý člověk vtrhl do trestnice někdy i v noci, a zpozoroval-li, že trestanec spí na levém boku, nebo naznak, dal ho ráno potrestati. Ať, prý, spí na pravém boku, jak přikázal. V trestnici ho nenáviděli a báli se ho, jako moru. Obličej měl rudý, zlostný. Všichni věděli, že se nacházel úplně v rukou svého sluhy Feďky. Nejvíce však miloval svého pudla Trezora a div nepozbyl hořem rozumu, když se Trezor rozstonal. Vypravovalo se, že vzlykal nad ním jako nad vlastním synem. Vyhnal zvěrolékaře, s nímž se podle svého zvyku div nepoprál. Zvěděv od Feďky, že se v káznici nachází trestanec, samouk zvěrolékař, jenž léčil neobyčejně šťastně, dal ho ihned zavolati.

„Pomoz ! Pozlatím tě, uzdrav Trezorka!" zvolal na trestance.

Tento byl sibiřský sedlák, chytrák, nehlopý a vskutku velmi obratný zvěrolékař, ale jinak prostičký sedlák.

„Koukám na Trezorka," vypravoval potom trestancům, ostatně hezky dlouho po své návštěvě u majora, když se na věc tu již zapomnělo; „koukám a vidím psa, jak leží na divaně na bílé podušce. A vždyť vidím, že má zápal, že je třeba mu pustiti žilou. Pes by se uzdravil, na mou věru, povídám! Ale při tom mi napadne: A což když ho nevyлéčím, když zdechne? „Ne," povídám, „pozdě jste mne zavolali, vaše vysokoblahorodí; kdybyste mne byli povolali včera, nebo předevečírem v tuhle hodinu, byl bych psa vyléčil; ale nyní už nemohu, nevyлéčím ..."

A Trezor pošel.

Vypravovali mně dopodrobna, jak chtěli zabiti našeho majora. V káznici byl jistý trestanec. Byl u nás už několik let a vyznamenával se svým tichým chováním. Pozorovali také, že skoro nikdy s nikým nemluví. Proto ho měli za nějakého hlupáka. Byl grámotný a celý poslední rok neustále četl v bibli, četl ve dne i v noci. Když všichni usnuli, on vstal o půlnoci, rozžehl chrámovou voskovou svíci,

vylezl si na pec, rozevřel knihu a četl až do rána. Jednoho dne se zdvihl a oznámil poddůstojníkovi, že neche jíti na práci. Oznámili to majorovi; ten se rozvzteklil a přijel ihned sám. Trestanec vrhl se na něho s cihlou, kterou měl dříve připravenou, ale chybil se ho. Trestance chopili, soudili a potrestali. Všechno bylo rychle odbyto.

Za tři dni skončil v nemocnici. Umíraje pravil, že neměl ničeho proti nikomu, že chtěl pouze trpěti. Takto nenáležel k žádné rozkolnické sektě. V trestnici vzpomínali na něho s úctou.

Konečně mně připjali nové okovy. Zatím přišly do dílny jedna za druhou několik prodavaček preclíků. Některé byly ještě docela malinká děvčátka. Chodily obyčejně s preclíky až do dospělosti; matky pekly a ony prodávaly. Když dospěly, také přicházely, ale už bez preclíku; tak to bývalo skoro vždycky. Některé prodavačky byly také starší. Preclíky byly po groši*) a skoro všichni trestanci kupovali.

Povšimnul jsem si jednoho trestance, truhláře, šedivého už, ale ještě červeného, jenž vesele žertoval s prodavačkami. Právě před jich příchodem ovázal si krk červeným bavlněným šátečkem. Jakási tlustá a úplně zd'obaná prodavačka postavila na jeho stolicí svůj koš. Mezi nimi se rozpředl rozhovor.

„Proč pak jste včera nepřišla tam?“ oslovil ji trestanec se samolibým úsměvem.

„Vida ho! Já jsem přišla, ale vy jste vzal roh,“ odpověděla smělá bába.

„Nás zavolali; jinak bych byl zcela jistě na místě ...
Předevčírem přišly ke mně všechny vaše.“

„Kdo pak?“

„Marjáška přišla, Chavroška přišla, Čekuna přišla, Dvougrošová přišla ...“

„Co to znamená?“ ptám se Akima Akimyče; „je to možná?“

„Přihází se,“ odpověděl mně, sklopiv skromně oči, proto že byl člověk nad míru cudný.

Ovšem, přiházelo se, ale velmi zřídka a s největšími obtížemi. Bylo vůbec více lidí, kteří stáli na příklad víc o napití, než o takové věci, přese vši přirozenou obtíž vynuceného života. K ženským bylo těžko se dostat. Bylo nutno vybrati čas, místo, dorozuměti se, určití dostaveníčko, vyhledati samotu, což bylo zvláště obtížno, přemluvití průvodčí, což bylo ještě obtížnější, a vůbec utratit poměrně hromadu peněz. Ale přece se mně později přihodilo, že jsem býval svědkem milostných výjevů. Vzpomínám si, jak jsme byli kdysi v létě tři v jakési kůlně na břehu Irtyše a vytápěli jsme jakousi pec. Průvodčí byli dobří. Konečně přišly dvě „suflery“, jak je nazývají trestanci.

*) Ruský groš znamená půl kopejky.

„Kde jste tak dlouho seděly? Snad u Zvěrkových?“ vítal je trestanec, ke kterému přišly a jenž je už dávno čekal.

„Já že jsem dlouho seděla? Včera straka na bidle déle seděla, než já u nich,“ odsekla vesele děva.

Byla to nejšpinavější holka, co jen může býti na světě. To byla Čekuna. Druhá, co s ní přišla, byla

Dvougrošová. Ta už se vymykala jakémukoli popisu.

„Vás také jsem už dávno neviděl," pokračoval nápadník, obraceje se ke Dvougrošové. „Co to? Zdá se, jako byste se byla spadla."

„Možná dost. Jindy já byla ňák tlustá, a nynčkom — zrovna jakobych jehlu byla polkla."

„Pořád za vojáky?"

„Nu, to vám o nás zlí lidé naklábosili; a ostatně což? Třebas bez žebra zůstat, a vojáčka milovat!"

„E, zanechte vojáků a mějte rády nás; my máme peníze ..."

Pro doplnění obrázku představte si onoho seladona oholenou hlavou, v okovech, v obleku — každá půle jiné barvy, a pod stráží.

Rozloučil jsem se s Akimem Akimyčem a zvěděv, že se mohu vrátiti do trestnice, vzal jsem s sebou průvodčího a šel jsem domů. Trestanci se už scházeli. Nejdříve se vraceli z práce ti, jimž se ukládal určitý úkol. Úkoly ty bývají někdy ohromné, ale přece jsou trestanci dvakrát dříve s nimi hotovi, než kdyby byli nuceni pracovat až do poledního bubnování. Když trestanec vykonal uloženou mu práci, šel bez překážky domů a nikdo ho déle nezdržoval.

Obědvají ne společně, nýbrž jak se hodí, kdo dřív přijde; ani by se nevešli všichni najednou do kuchyně. Okusil jsem ščí, ale nejsa jim zvyklý, nemohl jsem je jisti a zavařil jsem si čaj. Sedli jsme si na konci stolu. Se mnou byl jistý soudruh, taktéž, jako já, původu šlechtického.

Trestanci přicházeli a odcházeli. Místa však bylo dosti; nevrátili se ještě všichni. Hlouček asi pěti osob sesedl se zvláště u velkého stolu. Kuchař jim nalil ščí do dvou mis, a postavil před ně na stůl celý pekáč s pečenou rybou. Oslavovali cosi a jedli zvlášť. Na nás se dívali nedůvěřivě. Přišel jeden Polák a sedl vedle nás.

„Nebyl jsem doma a všechno vím!" zvolal hlasitě jakýsi vysoký trestanec, vcházeje do kuchyně a rozhlížeje se po všech přítomných.

Bylo mu asi padesát let, byl přihublý, ale silný. Na jeho obličej zračilo se cosi potměšilého a spolu veselého. Zvláště pozoruhoden byl jeho tlustý, převislý spodní ret; dodával jeho tváři výrazu nad míru komického.

„Nu, dobré jitro! Což pak mě nepozdravujete? Naším Kurským," dodal přisedaje k těm, co obědvali zvlášť, „dobrého chutnání! Vítejte přece hosta!"

„Ech, brachu, my nejsme z Kurska."

„Nu, Tambovským?"

„Ani z Tambova. Na nás si, brachu, ničeho nevezmeš. Jdi raději k bohatému sedlákovi, tam popros."

„Mám vám, braši, dneska v žaludku Ivana Taskuna a Marii Ikotišnu; *) a kde prý ostává ten bohatý sedlák?"

„Tamhle Gazin je bohatý sedlák; jdi si k němu.“

„Hýří dnes Gazin, braši! Dal se do pití. Celý měsíc dnes propije.“

„Má k dvaceti rublům,“ podotknul druhý. „Výhodno, braši, býti krčmářem.“

„Tak co, hosta nepřijmete? Nu pustíme se tedy do komisního.“

„Víš co, jdi poprosit čaje. Tamhle páni pijou.“

„Jací páni? Zde není pánů. Zrovna takoví, jako my nyní,“ ozval se rozmrzele trestanec, jenž seděl v koutě. Až dosud nepromluvil slova.

„Rád bych se napil čaje, ale stydím se prosit. Čest mi nedovoluje!“ prohodil trestanec s tlustým rtem, pohlížeje na nás dobrosrdečně.

„Chcete-li, já vám dám,“ pravil jsem, nabízeje mu čaje; „chcete?“

*) Hryzení a škytavku.

„Chci-li? Jak pak bych nechtěl!“ I přistoupil k našemu stolu.

„Hm, doma láptěm nabíral ščí a tady se naučil pítí caj; zachtělo se mu panského nápoje,“ bručel rozmrzelý trestanec.

„Což pak zde nikdo nepije čaj?“ otázal jsem se ho. Ale on mne neuznal za hodna odpovědi.

„Tamhle nesou preclíky. Uhostěte mne také už preclíkem.“

Přinesli preclíky. Mladý trestanec nesl jich celý svazek a rozprodával jej po trestnici. Prodavačka mu nechávala nádavkem desátý preclík; o tento desátý preclík hlavně mu šlo.

„Preclíky, preclíky!“ křičel, přicházeje do kuchyně. „Moskevské, horké! Sám bych je snědl, ale peněz potřebuju. Nu hoši, poslední preclík zbyl; kdo jste měl mamičku?“

Toto dovolávání se lásky mateřské rozesmálo všechny přítomné a preclíky šly na odbyt.

„A poslouchejte, braši,“ podotknul prodavač. „Vždyť s Gazinem se dnes může sbehnouti neštěstí, na mou věru! Co ho to napadlo dáti se nyní do hýření. Každou chvíli může přijít osmioký.“

„Schovejí ho. A což je silně opilý?“ „Hrůza! Vzteká se, na každého se sápe.“ „Nu, tedy už pěstí neujde ...“

„O kom to rozprávějí?“ ptám se Poláka, sedícího vedle mne.

„O Gazinovi, trestanci. On zde prodává vodku. Když vydělá obchodem něco peněz, hned je propije. Je necitelný a zlý. Ostatně, je-li střízliv, chová se tiše. Napije-li se však, ukáže se pravá jeho povaha; s nožem na lidi se sápe. Ale tu ho hned zkrotí.“ „A jak ho krotí?“

„Vrhne se na něho deset trestanců a počnou ho strašně mlátit tak dlouho, dokud nepozbude všech smyslů, to jest zbijí ho napolo do smrti. Pak ho položí na nary a přikryjou kožichem.“

„Vždyť ho takovým způsobem mohou zabit!“

„Jiného by zabili do smrti, ale jeho ne. Je strašně silen, nejsilnější zde v celé trestnici a při tom nejmohutnějšího složení těla. Vyspí se a následujícího dne ráno vstane úplně zdrav.“

„Řekněte mně, prosím vás,“ vyptával jsem se dále Poláka. „Ti tamhle mají pro sebe zvláštní oběd, a já piju zvlášť čaj. A přece hledí tak, jako by mně záviděli tento čaj. Co to znamená?“

„Čaj toho není příčinou,“ odvětil Polák. „Zlobí se na vás proto, že jste šlechtic, a ne takový, jako oni. Mnozí z nich by se nám rádi dostali na kůži. Velmi rádi by vás urazili a ponížili. Setkáte se tady ještě s mnohými nepříjemnostmi. Nám všem je zde hrozně těžko. V každém ohledu je nám zde nejhůř ze všech. Je zapotřebí mnoho lhostejnosti, aby tomu člověk přivykl. Nejednou vás ještě potkají nepříjemnosti a nadávky pro čaj a pro zvláštní jídlo, přes to, že zde velmi mnozí a často si dávají upravit svůj zvláštní oběd, a někteří pijou čaj stále. Jim je to dovoleno, ale vám ne.“

Pověděv to vstal a odešel od stolu. Za několik minut se splnilo co předpověděl ...

III.

První dojmy.

(Pokračování.)

Sotva že odešel M—cký (onen Polák, jenž rozmlouval se mnou), přivalil se do kuchyně Gazin, celý opilý.

Trestanec opilý za bílého dne, ve všední den, kdy jsou všichni povinni chodit na práci, a to za přísného náčelníka, jenž mohl přijeti každý okamžik do trestnice, za přítomnosti poddůstojníka, jenž má dozor nad trestanci a nachází se neustále v trestnici, za dozoru strážce a invalidů, slovem za vši možné přísnosti — popletl úplně všechny vznikající ve mně pojmy o životě v káznici. Dosti dlouho mně bylo prožiti v trestnici, než jsem si dovedl vysvětlit! všechny podobné události, jež mi byly tak záhadnými za prvních dob mého vězení.

Pravil jsem už, že trestanci mívali vždy své vlastní zaměstnání, a to zaměstnání že jest přirozenou potřebou vězeňského života; že kromě této potřeby je trestanec náruživým milovníkem peněz a že je cení mnohem výše, skoro stejně jako svobodu a že již to mu působí potěšení, cinkají-li mu v kapse. Naopak je tesklivý, smutný, nepokojný a na duchu kleslý, nemá-li jich, a tu je odhodlán krásti a cokoliv jiného učiniti, jen aby jich nabyl. Ale přes to že byly peníze v trestnici takou drahocenností, nikdy se dlouho nadržely u toho šťastného člověka, jenž je měl. Předně bylo je těžko schovati, aby jich buď neukradli, nebo aby je představenstvo neodebralo, Padl-li na ně major při nenadálých prohlídkách, hned je odebíral. Možná dost, že jich užil na zlepšení vězeňské stravy; jemu aspoň se odevzdávaly. Ale nejčastěji je někdo ukradl. Spoléhati nebylo možno na nikoho. Později vynalezli u nás způsob, jak se daly zcela bezpečně držeti peníze. Odevzdávali je k uschování stařečkovi starověrci, jenž se k nám dostal ze Starodubských osad, hlásivších se kdysi k víře Větkovské. *) Nemohu se zdržeti, abych o něm nepověděl několik slov, ač se tím vzdaluji od předmětu.

Byl to kmet šedesátiletý, maličký, šedivý. Nápadně mne překvapil hned na první pohled. Lišil se neobyčejně od ostatních vězňů; v jeho pohledu bylo cosi tak tichého a klidného, že jsem — jak se pamatuju — se zvláštním jakýmsi potěšením patřival na jeho jasné, světlé oči, ob-

*) Koncem XVII. stol. ležela Větkva za hranicemi ruskými, v tehdejší říši polské. Když byli starověrci v Rusku pronásledováni, utekli se mnozí z nich do Větkvy a založili zde náboženskou obec, jejíž přívrženci zvaní Větkovci. Pozn. př.

klopené drobounkými, paprskovitými vráskami. Často jsem s ním rozprávival a zřídka jsem se za svého života setkával s bytostí tak milou a dobrosrdečnou. Byl sem poslán za zločin neobyčejně vážný. Mezi Starodubskými rozkolníky počali se vyskytovat obrácení na pravoslaví. Vláda je úsilně podporovala a užívala všech prostředků, aby přivedla do lůna pravoslavné církve i ostatní rozkolníky. Stařec spolu s některými jinými fanatiky se rozhodl, že „se postaví na obranu víry“, jak se sám vyjadřoval. V osadě počali stavětí jednověřský chrám,*) ale oni jej zapálili. Stařec jako jeden z původců byl poslán do káznice. Býval zámožným sousedem ve městečku, kdež provozoval obchod; doma zanechal ženu a děti; ale odhodlaně šel na Sibiř, protože ve své zaslepenosti pokládal trest za „mučednictví za víru“.

Kdybyste s ním strávili nějaký čas, maně byste si dali otázku: Jak se mohl tento pokorný, jako děcko podajný člověk státí spiklencem? Nejednou jsem se s ním dal do řeči o víře. Neustupoval ničeho ze svého přesvědčení; ale v jeho námitkách nebylo nikdy ani hněvu, ani nenávisti. A přece zmařil chrám a nezapíral toho. Zdálo by se, že by dle svého přesvědčení svůj skutek a vytrpěná za něj „muka“ měl pokládati za slavný čin. Ale jakkoli jsem ho pozoroval, jakkoli jsem ho zpytoval, neshledal jsem v něm nikdy ani stopy ješitnosti nebo hrdosti. Byli mezi námi v káznici i jiní starověrci, většinou rodem ze Sibiře. Byl to lid silně rozvítý, vychytralí sedláci, neobyčejní písmáci, stojící na každé písmeně a výmluvní řečníci, šlo-li o jich předmět; byl to lid domýšlivý, hrdý, potměšilý a svrchovaně nesnášlivý. Stařík byl docela jiný člověk. Ač byl snad větším písmákem než oni, přece se vždy vyhýbal hádaní. Povahy byl nad míru sdílné. Byl vesel, často se smál — nikoli oním hrubým, cynickým smíchem, jímž se smáli trestanci, nýbrž jasným, tichým smíchem, v němž

*) Rozkolníkům, vracejícím se k pravoslaví, dovoleno zachovávat některé staré církevní obřady. Církve jich šlovou „jednověřskými“. Pozn. př.

bylo mnoho dětské prostosrdečnosti a jenž obzvláště slušel jeho šedinám. Snad se mýlím, ale zdá mi se, že po smíchu možná poznati člověka, a zalíbí-li se vám při prvním setkání smích některého vám zcela neznámého člověka, můžete směle říci, že je to hodný člověk.

Stařík se těšil v celé trestnici všeobecné vážnosti, ale nikterak se jí nevynášel. Trestanci ho nazývali dědečkem a nikdy mu neubližovali. Pochopil jsem aspoň částečně, jaký mohl mítí vliv na své souvěrce. Ale přes to, že snášel své vězení napohled odhodlaně, v jeho nitru se tajil hluboký, nezhladitelný zármutek, jež se snažil zatajiti přede všemi. Bydlel jsem s ním v jedné kasárně. Jednou v noci po druhé hodině jsem se probudil a zaslechl jsem tichý, zdržovaný pláč. Stařeček seděl na peci, na téže peci, na které se před ním v noci modlíval trestanec, co vězel stále v bibli a chtěl zabiti majora — a modlil se ze své rukopisné knihy. Plakal a chvílemi bylo slyšeti, jak se modlil: "Bože, neopouštěj mne! Bože, posilni mne! Dětičky mé maličké, dětičky mé milé, nikdy se už nevidíme!" Nemohu vypsati, jak mně ho bylo líto. —

Tomuto stařečkovi tedy pomalu skoro všichni trestanci počali odevzdávat své peníze k uschování. V

káznici skoro všichni byli zloději; ale najednou všichni nabyli z jakési příčiny přesvědčení, že stařík není s to, aby je okradl. Věděli, že svěřené mu peníze schovával někde, ale v takovém tajném místě, že jich nikdo nemohl nalézt. Později vyzradil mně a některým Polákům své tajemství. V jednom z břevn naší ohrady byl suk, na pohled pevně srostlý se dřevem. Ale suk ten se vytahoval, a uvnitř břevna byla veliká dutina. Tam dědeček schovával peníze, pak vetknul suk zase na své místo, tak že nikdo nikdy nemohl ničeho nalézt.

Ale odchýlil jsem se od vypravování. Zastavil jsem se na otázce, proč se v kapse trestníkově nedrží peníze. Tu kromě nesnáze, jak je uschovati, působila i ta okolnost, že v káznici bylo tak hrozně teskno. Trestanec však je podle povahy své bytost tak silně žíznící po svobodě a konečně dle svého společenského postavení tak lehkomyšlná a nepořádná, že ho přirozeně stále cosi pudl, aby si vyhodil z kopýtko, aby si zahýřil za celý svůj kapitál za hluku a hudby, tak aby aspoň na minutku zapomněl na svou sklíčenost. Člověk se někdy neubrání podivení, když viděl, jak některý z nich pracuje ze všech sil, někdy po několik měsíců, pouze za tím účelem, aby za jediný den utratil celý výdělek, všechno do čistá, a potom znova po několik měsíců do nového zahýření trpělivě dřepěl při práci.

Některým z nich působilo potěšení, mohli-li si pořídit nějaký kus nového šatu a sice vždy takového střihu a způsobu, jaký se nedovoloval v trestnici: nějaké černé kalhoty, kaftan, sibiřský šosatý kabát. Velmi oblíbené byly také kartounové košile a opasky s měděnými plíšky. Oblékali se v tyto šaty o svátcích a takto oblečený prošel se obyčejně po všech kasárnách, aby ho viděl celý svět. Samolibost takto vyfintěného trestance byla až dětinská; a ostatně trestanci ve mnohém vzhledě byly hotové děti. Je ovšem pravda, že všechny ty pěkné věci najednou se jaksi ztrácely hospodáři; zastavili je někdy téhož večera, co je koupil, anebo je prodal skoro za nic.

Pitka rozvíjela se ostatně poněmáhlu. Odkládala se obyčejně k svátečnímu dni, nebo ke jmeninám hýřila. Trestanec, jehož byl svátek, ráno, jakmile vstal, postavil svíčku k svatému obrazu a modlil se; pak se oblékl do svátečních šatů a objednal si zvláštní oběd. Koupil si hovězí maso, rybu, nebo si objednal sibiřské pelmeni;*) najedl se jako vůl, skoro vždy sám; zřídka kdo pozval soudruhy, aby s ním poobědvali. Pak se vyskytla vodka; slavící svůj svátek napil se jako houba a každý nezbytně se procházel po kasárnách, vrávoraje a klopýtaje, snaže se tak dát všem na jevo, že je opilý, že se dnes veselí, a tím si zasloužití všeobecné vážnosti. Ruský lid chová k opilému člověku

*) Těstové kuličky s nádivkou drobně rozsekaného, kořeněného masa. Pozn. př.

všude jistou sympatií; v káznici chovali se k hýřícímu trestanci dokonce s úctou. V tom trestnickém hýření vězel jistý aristokratismus. Když se hýřil rozveselil, vždy si najímal hudbu. V káznici byl jistý Polák, uprchlý voják, člověk velice ohavný, ale hrál na housle a měl s sebou svůj nástroj — celý to svůj majetek. Remeslo neuměl žádné a peníze vydělával pouze tím, že si ho hýřící trestanci najímali, aby jim hrál veselé písničky k tanci. Jeho povinností bylo chodit neustále v patách za svým opilým pánem z kasárny do kasárny a vrzati na housle ze všech sil. Často se na jeho tváři zračila nuda, tesknost; ale zvolání: „Hraj, peníze jsi dostal!“ přinutilo ho, že vrzal a vrzal dále.

Trestanec, dal-li se do hýření, mohl být zcela jist, že opije-li se přes příliš, druzí ho zajisté ošetří, v čas ho uloží na lože, ukáže-li se v ohradě představenstvo, jistě ho někam schovají, a vše to zcela nezištně. Poddůstojník a invalidové, kteří pro udržování pořádku bydleli v ohradě, mohli být také úplně klidni. Opilý nemohl způsobit nijakého zmatku. Bylť pod dozorem celé kasárny a kdyby způsobil hluk a nebo počal bouřiti, ihned by ho zkrotili, třeba by ho svázali. A proto nižší trestnické představenstvo hledělo na opilství skrze prsty, ba nechtělo o něm ani vědět. Věděloť velmi dobře,

nedovolí-li vodky, že může být ještě hůř.

Ale kde brali vodku?

Vodka se kupovala v samé trestnici, u tak zvaných krčmářů. Bylo jich několik a obchod svůj provozovali neustále a dobře se jim dařilo přes to, že pijících a hýřících bylo vůbec nemnoho, poněvadž hýření vyžadovalo peněz a v trestnici se peníze vydělávaly těžko. Obchod se počínal, vedl a přestával dosti zvláštním způsobem. Některý trestanec, dejme tomu, nemá řemesla a nechce se namáhati (bývaly takové případy), ale chce mít peníze a je spolu člověk netrpělivý, chce rychle zbohatnouti. Má něco peněz do začátku, a odhodlá se, že povede obchod s vodkou; je to podnik smělý, jenž vyžaduje veliké odvahy. Snadno bylo možno zaplatiti za svůj hřbetem a přijíti v jednom okamžiku o zboží i kapitál. Ale krčmář už počítá s takovou možností. Peněz má z počátku málo a proto si na ponejprv podlouně přinese vodku do trestnice sám a ovšem výhodně ji odbude. Opakuje svůj pokus podruhé a potřetí, a nezastihne-li ho představenstvo, rychle rozprodá zboží a tu teprve založí pravý obchod na širokých základech. Stane se z něho podnikatel, kapitalista, vydržuje si jednatele a pomocníky, sám se vydává v nebezpečí mnohem méně, ale vydělává stále víc a více. V nebezpečí se vydávají za něho pomocníci.

V trestnici vždycky bývá mnoho lidí, kteří utratili, prohráli nebo prohýřili všechno do poslední kopějky, lidí bez řemesla, ubohých, otrhaných, ale nadaných do jisté míry smělostí a odvahou. Takovým lidem z celého kapitálu zbyl v celosti jen hřbet a ten může také ještě k něčemu posloužit; nuže, takový hýřil na mizině se odhodlá dáti do oběhu tento svůj poslední kapitál. Jde k podnikateli a dá se od něho najati k podlounému přinášení vodky do trestnice. Bohatý krčmář mívá takových dělníků několik. Ve městě anebo vůbec někde vně trestnice nalézá se člověk — bývalý voják, měšťan, nebo třeba i holka — jenž za podnikatelovy peníze a za určitou, poměrně dosti nemalou odměnu koupí v kořalce vodku a uschová ji někde v nenápadném místě, kam trestanci přicházejí na práci. Tento dodavatel skoro vždy zkouší dobrotu vodky nejprve sám a co upil, to nelidským způsobem doleje vodou. Přijmi nebo nepřijímej; ale trestanec nemůže být příliš vybíravým. Už to je dobře, že jeho peníze nezmizely načisto a vodka je přinesena. Ať je jakákoliv, jen když je vodka.

K tomuto dodavateli obracejí se podlouníci, dříve již mu označení trestnickým krčmářem, a přinesou s sebou hovězí střeva. Střeva ta se zprva propláchnou, pak se naplní vodou a takovým způsobem se udržují v původní vlažnosti a hebkosti, aby se mohla svým časem pohodlně naliti do nich vodka. Naplniv střeva vodkou, ováže si je trestanec kolem sebe a sice pokud možno v nejnedůtklivějších místech těla. Při tom má ovšem příležitost dokázati obratnost a zlodějskou vychytralost podlouníka. Sází při tom do hry částí svou čest; má totiž podvésti i vojenský průvod, i strážu u vrat trestnice. Podvádí je tedy. Co se týče průvodčího, jímž bývá nezřídka nějaký nezkušený nováček, toho řádný zloděj lehko ošidí. Především ovšem svého průvodčího zpytuje, při čemž bere do počtu i čas, i místo, kde se konají práce. Je-li trestanec na příklad kamnářem a vyleze na pec, kdož ví, co tam nahoře tropí? Průvodčí přece nepoleze za ním také na pec. Když se při návratu blíží k trestnici, vezme do ruky peníz — patnáct nebo dvacet kopějek stříbra — pro kmotra příhodu a čeká u vrat, až přijde svobodník. Svobodník od strážu je povinen každého trestance, vracejícího se z práce, kolikem prohlédnout a omakati a pak mu teprv otevře dvěře do trestnice. Podlouník se obyčejně kojí nadějí, že se strážu bude ostýchat, omakává ho příliš důkladně v některých místech. Ale prohnáný svobodník dojde časem i do takových míst a namaká zde vodku. Tu pak zbývá poslední prostředek: podlouník podstrčí svobodníkovi do ruky mlčky a tak, aby průvodčí nespozoroval, peníz, jež měl v ruce přichystaný. Přihází se, že za pomoci takového odvážného pokusu přijde

šťastně do trestnice a přinese vodku. Ale někdy se pokus nepovede a pak nezbuďte, než zaplatiti za to svým posledním kapitálem, totiž zády. Podá se ihned zpráva majorovi, kapitál sesekají, bolestně sesekají, vodku skonfiskují ve prospěch eráru a podloudník bere všechno sám na sebe, aniž by vyzradil podnikatele. Dodáváme ihned, že to nečiní proto, že by se mu hnusilo udavačství, nýbrž pouze proto, že by udání bylo pro něho nevýhodným. Bit byl by přece. Jedinou útěchou by mu bylo, že by nasekali oběma. Ale podnikatel bude mu ještě dobrým, třebaš dle obyčeje a dle předchozí úmluvy nedostane podloudník za svá rozsekaná záda od podnikatele ani kopejky.

Co pak se týče udavačství vůbec, v trestnici obyčejně kvete. Udavači nehrozí v trestnici ani sebe menší potupa; ba ani nespokojenost s ním se nedá mysliti. Jeho se nestraní, s ním se přátelí, tak že, kdybyste se pokusili dokázati veškeru ohavnost udavačství, vůbec by vám ani neporozuměli. Onen zkažený a podlý trestanec, rodem šlechtic, s nímž jsem přerušil všeliký styk, byl v přátelských poměrech s majorovým sluhou Fed'kou, sloužil mu za vyzvědače, a Fed'ka sděloval vše, co uslyšel o trestancích, majorovi. Všichni to u nás věděli, a nikoho nikdy ani nenapadlo potrestati, ba ani pokárati darebáka.

Ale opět jsem se uchýlil od předmětu. Stává se tedy, že vodka šťastně projde branou a dostane se do trestnice. Tu přijme podnikatel přinesená střeva, zaplativ za ně, co náleží, a počne rozvažovati. Dle rozvahy vychází na jevo, že přinesený tovar stojí jeho samého už slušný peníz; a proto, aby se výtěžek zvýšil, přelévá ho ještě jednou, při čemž ho znova rozředuje vodou div ne napolovic, a když se takovým způsobem náležitě připravil, očekává kupce.

V první následující svátek, a někdy i ve všední den vyskytne se želaný kupec; je to trestanec, jenž pracoval jako vůl po několik měsíců a hromadil kopejky, aby je propil najednou v den z předu již k tomu vyhlédnutý. Tento den zjevoval se ubohému robotníku dlouho před tím, než v pravdě nadešel, i ve snách, i v šťastných vidinách za práce, a svým kouzlem sílil ducha jeho na nudném jevišti kázeňského života. Konečně se ukázal na východě zábřesk krásného dne; peníze jsou nashromážděny, představenstvo jich neodňalo, nikdo jich neukradl a on je nese krčmáři. Tento mu dá za ně vodku, z počátku co možná čistou, to jest pouze dvakrát rozředěnou; ale postupně vše to, co se z láhve upilo, ihned se doplňuje vodou. Za číšku vodky platí se pětkrát i šestkrát tolik, jako ve městě v krčmě. Lehce si představiti, kolik takových číšek musí člověk vypiti, a mnoho-li peněz za ně zaplatiti, než se napije! Ale protože trestanec odvykl pití a dlouhou dobu se zdržoval od vodky, nachmelí se dosti rychle a pije pak obyčejně tak dlouho, dokud nepropije všechny nashromážděné peníze. Pak přichází řada na všechny nové šaty; krčmář je zároveň lichvářem. Nejprve obdrží do zástavy všechny trestancem zakoupené občanské šaty, pak přijdou na řadu staré hadry, a konečně i erární věci. Když byl propil všechno do posledního hadříku, jde opilý spat, a druhého dne, probudiv se s nesnesitelnou bolestí hlavy, marně prosí krčmáře aspoň za jediný doušek vodky, aby si spravil žáhu. Zarmouceně snáší nezdar a téhož dne chápe se znova práce a opět pracuje několik měsíců bez ustání, vzpomínaje na šťastný den, kdy si mohl zahýřiti, den, jenž skanul na vždy do moře věčnosti; ale ponenáhlu počne opět nabývati ducha a těšiti se na příští jiného takového dne, jenž je sice ještě daleko, ale na konci se přece jednou přiblíží, až přijde jeho řada.

Co pak se týče „krčmáře“, když byl vyzískal ohromnou sumu, několik desítek rublů, obstará si naposled vodku, a tentokrát už ji nerozředí vodou: chystáť ji pro sebe. Je na čase zanechati obchodu a připraviti svátek sobě! Započne hýření, pití, hodování, hudba. Prostředky má k tomu značné; uchláholí pro všechen případ i nejbližší a zároveň nejnižší představenstvo v trestnici. Hýření trvá někdy po několik dní. Přichystaná vodka je ovšem brzy vypita; tu se uchyluje piják k druhým „krčmářům“, kteří na jeho návštěvu již čekají, a pije potud, pokud nepropije celé jmění do poslední

kopějky.

Ačkoli trestanci mají bedlivý pozor na hýřily, stává se přece časem, že přijdou na oči vyšším představeným, majorovi nebo důstojníkovi od stráže. Tu je odvedou na strážnici, odeberou jim peníze, najdou-li se jaké u nich, a na konec jim nasekají. Trestanec se oťese, vrátí se do trestnice a za několik dní chápe se řemesla krčmářského znova.

Někteří z hýřilů, ovšem jen bohatí, zablouzní si též o krásném pohlaví. Za veliké peníze proberou se někdy tajně z pevnosti místo na práci do předměstí, ovšem v průvodu podplaceného vojenského průvodčího. Tam v nějakém odlehlém místečku, někde na pokraji města slaví se velkolepé hody a utratí se v pravdě veliké sumy. Za peníze ani trestancem nepovrhují; průvodčí prokrade se obyčejně o něco dříve, aby vše připravil. Takoví průvodčí jsou z pravidla sami také příští kandidáti pro trestnici. Ostatně s penězi možná dělají všechno, a podobné výpravy skoro nikdy se neprozrazují. Sluší dodat, že se přiházejí velmi řídce; je k tomu třeba mnoho peněz a milovníci krásného pohlaví utíkávají se k jiným prostředkům, zcela bezpečným ...

Hned za prvních dnů svého pobytu v trestnici vzbudil ve mně zvláštní zvědavost jistý trestanec, hošík neobyčejně hezký. Jmenovali ho Sirotkin. Byl ve mnohém vzhlede dosti záhadnou osobností. Především mne překvapil jeho krásný obličej; nebylo mu více než dvacet tři leta. Nacházel se ve zvláštním oddělení, totiž tam, kde byli odsouzení na celý život; patřil tedy k těm, kdož se dopustili nejtěžších vojenských zločinů. Byl tichý, dobrácký, málo mluvil, zřídka se smál. Oči měl modré, rysy pravidelné, tvář čistou, něžnou, vlasy světloplavé. I do pola oholená hlava ho málo hyzdila: tak hezký hoch to byl. Řemesla neměl žádného, ale peníze si vydělával, ne mnoho, ale často. Byl nápadně leniv, oblékal se nedbale. Leda že ho někdo jiný pěkně obleče, někdy i červenou košili dostane; a tu se Sirotkin těší novému šatu. Chodí po kasárnách, ukazuje se. Vodky nepil, v karty nehrál, skoro s nikým se nehádal. Chodíval časem za kasárnami — ruce v kapsách, tichoučký, záдумčivý. O čem mohl přemýšlet, těžko si bylo představití. Zavoláš na něho, tak ze zvědavosti, optáš se na něco — on hned odpoví a sice jaksi uctivě, ne po trestnicku, ale vždycky krátce, nehovorně; a při tom na vás pohlíží jako desítiletý klučík. Shromáždí-li něco peněz, nekoupí si za ně něco potřebného, nedá si spraviti kazajku, nezjedná si nové boty, ale koupí si preclíky, marcipány a smlsne si, jako by mu bylo sedm let.

„Ech ty, Sirotkine!“ říkali mu trestanci. „Jsi to sirotek Kazánský!“ V době, kdy není práce, toulává se po druhých kasárnách; skoro každý je zaujat svou prací, jen on nemá ničeho na práci. Prohodí k němu něco, skoro vždy posměch nějaký (jemu a jeho soudruhům se často posmívali) a on neodpoví ani slova, jen se obrátí a jde do jiné kasárny; a někdy, když se mu příliš posmívají, dokonce se začervená. Často jsem si myslíval, proč se toto tiché, dobrosrdečné stvoření dostalo do trestnice? Jednou ležím v nemocnici v oddělení pro trestance; Sirotkin byl také nemocen a ležel vedle mne. Kdysi pod večer jsme se dali spolu do řeči. On se z nenadání jaksi nadchnul a při té příležitosti mně pověděl, jak ho vzali na vojnu, jak matka nad ním plakala, když ho provázela, a jak mu bylo těžko, když byl novobrancem. Dodal, že nikterak nemohl snést vojenského života; všichni tam byli takoví zlostní, přísní a velitelově bývali jím skoro pokaždé nespokojeni.

„Čímž to skončilo?“ otázal jsem se ho. „Proč jsi se dostal sem? A k tomu ještě do jakého oddělení!... Ach ty Sirotkine, Sirotkine!“

„Já byl, Alexandře Petroviči, všeho všudy rok u praporu; sem jsem se dostal za to, že jsem zabil Grigoriya Petroviče, našeho velitele setniny.“

„Slyšel jsem o tom, Sirotkine, ale nevěřím. Prosím tě, koho bys ty mohl zabít?“

„Stalo se tak, Alexandře Petroviči. Příliš těžko mne přicházelo na vojně.“

„Ale jak pak; vždyť druzí novobranci to snesou? Ovšem z počátku je těžko, ale přivyknou a než se člověk naděje, jsou z nich znamenití vojáci. Tebe asi matka příliš rozmazlila; perníkem a mléčkem krmila do osmnácti let.“

„Matička, je pravda, velice mne milovala. Když mne vzali na vojnu, tu prý po mém odchodu ulehla, a jak jsem slyšel, více nevstala ... A mně bylo na konec příliš trpce na vojně. Velitel měl na mne zášť, pro všechno mne trestal, a zasloužil-li jsem si toho? Jsem ve všem pokorný, pořádek zachovávám, vodky nepiju, ničeho trestuhodného nepášu. A vždyť, Alexandře Petroviči, je to smutná věc, když se dá člověk na křivé cesty. A kolkolem všichni takoví suroví, ani poplakat si člověk nemá kde. Schoval jsem se někdy někam za roh a tam jsem si poplakal. Jednou stojím na stráž. Byla už noc. Postavili mne na hlavní strážnici u bariery. Fouká vítr: byl podzim a tma taková, že na krok nebylo vidět. Udělalo se mi teskno, tak teskno! Postavil jsem pušku k noze, odemknul jsem bodák a položil vedle; shodil jsem pravou botu, hlaveň jsem si přistavil k prsům, nalehl na ni, a palcem u nohy jsem spustil kohoutek. Poslouchám—selhalo! Ohledal jsem pušku, pročistil jsem pánvičku, podsypal nového prachu, křemen jsem otloukl a opět jsem přistavil pušku k prsům. A co byste řekl? Prach se vzňal, ale puška opět nevystřelila! — Co je to? myslím si. Vzal jsem a obul botu, bodák jsem zase nasadil, mlčím a chodím sem tam. A tu jsem si předsevzal, že to vykonám: ať mne pošlou kamkoli, jen když se zbavím vojenčiny! Za pul hodiny jede velitel. Řídil koně po hlavní stezce a přímo na mne: „Tak se stojí na stráž?“ Vzal jsem pušku do rukou a vehnal do něho bodák až po samu hlaveň. Čtyři tisíce ran v ulici jsem dostal a pak sem, do zvláštního oddělení...“

Nelhal. Zač by ho také byli poslali do zvláštního oddělení? Obyčejné přečiny se trestají mnohem lehčeji. Ostatně pouze Sirotkin jediný ze všech svých soudruhů byl takový krasavec. Co se týče druhých, jemu podobných, jichž bylo u nás všech asi patnáct, až se divno bylo na ně podívat; jen dvě nebo tři tváře byly ještě snesitelné, ostatní všichni byli s odchlíplýma ušima, ohyzdní, nepořádní; někteří dokonce šediví. Dovolí-li okolnosti, promluvím jednou o celé této skupině podrobněji. Sám Sirotkin často se přátelil s Gazinem, k vůli kterému jsem počal psát tuto hlavu, poznamenav, že se

opilý přihrнул do kuchyně a to že popletlo mé původní pojmy o životě v trestnici.

Tento Gazin byl hrozný člověk. Působil na všechny strašný, trapný dojem. Vždy se mně zdávalo, že nic nemůže být sveřepějšího, surovějšího než on. Viděl jsem v Tobolsku pověstného svými zločiny lotra Kameněva; viděl jsem později Sokolova, trestance ve vyšetřování, vojenského sběha, strašného lotra. Ale ani jeden z nich nepůsobil na mne dojmu tak odporného, jako Gazin. Zdávalo se mi někdy, že vidím před sebou ohromného, obrovského pavouka, velikého jako člověk. Byl rodem Tatar, hrozně silen, silnější než každý jiný v trestnici; postavy byl vyšší než prostřední, složení herkulovského, s neforemnou, nepoměrně ohromnou hlavou; chodil přihrblý a hleděl zpod obočí.

V trestnici kolovaly o něm podivné pověsti. Vědělo se, že býval vojákem. Ale trestanci vypravovali mezi sebou — nevím měli-li pravdu — že utekl z Nerčinska. Na Sibiř byl už poslán nejednou; nejednou uprchl z káznice, nejednou měnil své jméno, a konečně se dostal do naší trestnice na zvláštní oddělení. Také se o něm vypravovalo, že bývalo dříve jeho zálibou, zařezávati malé děti pouze pro potěšení Zavede dítě někam na příhodné místo; napřed je poděsí, ztýrá, a když se do vůle potěšil úžasem a strachem ubohé malinké oběti, zařeže ji pomalu, zdlouha, s rozkoší. Možná, že si to všecko na něho vymyslili následkem trapného dojmu, jež činil Gazin vůbec na každého, ale všechny ty smyšlenky se na něho hodily, slušely mu jaksí.

Jinak v trestnici v obyčejných dobách, byl-li střížliv, choval se rozumně. Býval vždy tichý, s nikým se nehádal, vyhýbal se sporům, ale jaksí z opovržení k ostatním, jako by se pokládal za něco vyššího, než všichni druzí. Mluvil velmi málo a byl jaksí úmyslně nehovorný. Všechny jeho pohyby byly zdlouhavé, klidné, sebevědomé. Z očí mu bylo viděti, že daleko není hloupý a je neobyčejně vychytralý; ale na jeho tváři a v jeho úsměchu tkvělo vždy cosi vypínavě posměšného a necitelného. Vedl obchod s kořalkou a byl v trestnici jedním z nejzámožnějších krčmářů. Ale dvakrát do roka se opil sám a tu vycházela na jevo celá jeho zvířecí povaha. Ponenáhlu, jak se opíjel, počínal si lidi zprva dobíratí úsměšky, a sice co nejzlomyslnějšími, vypočítanými a jako by dávno už připravenými; konečně, když se úplně opil, stával se strašně vzteklým, chápal se nože a vrhal se na lidi. Trestanci, znajíce jeho hroznou sílu, utíkali od něho a schovávali se; on se vrhal na každého, kdo se mu namanul. Ale brzy našli způsob, jak ho zkrotiti. Asi deset osob z téže kasárny, jako on, vrhlo se najednou na něho, a všichni ho počali mlátit. Nelze si představití ničeho surovějšího nad toto bití. Tloukli ho do prsou, pod srdce, do žaludku, do břicha. Tloukli ho mnoho a dlouho, a přestávalí teprv tehda, když ztrácel všechny smysly a byl jako mrtvý. Jiného by si nedovolili tak stlouci; stlouci tak někoho znamenalo by, ho zabití. Jen ne Gazina. Po bití zabalili ho úplně smyslů zbaveného do kožichu a odnesli ho na nary. „Odleží se!“ říkali. A vskutku, ráno vstával skoro úplně zdráv a mlčky a zamračeně se ubíral do práce.

I pokaždé, když se Gazin opil, věděli v trestnici už všichni napřed, že se den pro něho skončí zcela jistě bitím. Věděl to i on sám a přece se opíjel. Tak to trvalo několik let. Ale tu bylo pozorovati konečně, že se i Gazin počíná poddávati. Počal si stěžovati na všelijaké bolesti, počal vůčihledě scházeti, čím dále, tím častěji chodil do nemocnice. „Přece se poddal!“ říkali mezi sebou trestanci.

Do kuchyně přišel v průvodu onoho mrzkého Poláčka s houslemi, jehož obyčejně najímali flámové k dovršení svého veselí, a stanul uprostřed kuchyně, prohlížeje si mlčky a pozorně všechny přítomné. Všichni mlčeli. Po chvíli, když byl spatřil mne a mého soudruha, pohlédl na nás zlomyslně a posměšně, sebevědomě se usmál, něco jako by uvažoval na mysli a pak silně vrávoraje přistoupil k našemu stolu.

„Ale dovolte mně otázku“, počal (mluvit' rusky); „jaké to máte důchody, že zde můžete pít čaj?“

Pohlédli jsme se soudruhem mlčky na sebe, vědouce, že bude nejlépe mlčet a neodpírat mu. Kdybychom mu něco namítli, hned by se rozvzteklil.

„Máte tedy peníze?“ vyslychal nás dále.

„Máte tedy hromadu peněz, co? A co pak jste přišli do káznice proto, abyste zde čaj pili? Vy jste sem přišli čaj pít? Nu, mluvte přec, aby do vás!...“

Ale když viděl, že jsme odhodláni mlčet a nevšímati si ho, krev se mu nalila do tváře a vzteky celý se zatřásl. V koutě vedle něho stály veliké necky, do nichž se kladl nakrájený chléb, připravený pro trestance k obědu nebo k večeři. Byly tak veliké, že se do nich vešlo chleba pro polovinu celé trestnice; nyní však byly prázdné. Gazin je chopil oběma rukama a rozpřáhl se na nás. Jen okamžik a byl by nám rozdrtil hlavy. Přes to, že vražda nebo pokus vraždy hrozily neobyčejnými nepříjemnostmi celé trestnici, že by vzniklo vyšetřování, prohlídka, větší přísnosti, a proto se trestanci snažili vši mocí, aby nedošlo až k takovým výstřednostem, přes to přese všechno všichni nyní utichli a čekali, co bude. Ani slova se neozvalo na naši obranu! Ani jediný přítomný neokřikl Gazina! —tak silná byla jejich nenávist k nám! Jim bylo patrně příjemno naše nebezpečné postavení... Ale věc skončila šťastně; v tom okamžiku, když chtěl udeřiti neckami, zvolal kdosi z předsíně:

„Gazine, vodku ti ukradli!...“

Řinknul neckami na zem a jako šílený vyletěl z kuchyně.

„Nu, bůh je zachránil!“ mluvili mezi sebou trestanci. Dlouho pak to ještě opakovali.

Nemohl jsem se nikterak dovědět, byla-li zpráva o krádeži vodky věrna, nebo si ji někdo vymyslel, aby nás zachránil.

Večer, již za soumraku, nedlouho před tím, než se zavíraly kasárny, chodil jsem podle ohrady a těžká tesknost sevřela mi srdce. Nikdy později po celou dobu svého přebývání v trestnici nezakusil jsem takové tesknosti. Těžko je strávití první den ve vězení, ať je to kdekoli, v káznici, v kazematách, v dolech... Ale pamatuju se, že nejvíce mne zajímala jedna myšlénka, jež mne pak neustále pronásledovala po celý můj pobyt v trestnici — myšlénka z části nerozřešitelná — nerozřešitelná pro mne i nyní: totiž o nestejnosti trestu za stejně těžké přestupky. Ovšem přestupky se nedají spolu srovnávat, ani ne přibližně. Na příklad: ten i onen zabili člověka; jsou zvaženy všechny okolnosti obou případů; za ten i za onen zločin vyměřuje se skoro stejný trest. Ale všimněte si zatím, jaký to rozdíl v zločinech. Jeden na příklad zavraždil člověka pro nic za nic, pro jedinou cibuli; počíhal u cesty, zavraždil mužíka, jenž tudy jel, a našel u něho všeho všudy jednu cibuli. „Co to, baťko! Poslal jsi mne na loupež, já mužíka zabil a všeho všudy našel jsem u něho jedinou cibuli.“ — „Hlupáku! cibule jako kopejka! Sto duši, sto cibulí — bude rubl!“ (Legenda z trestnice.)

Druhý se však stal vrahem, poněvadž bránil před chlipným tyranem čest své nevěsty, sestry nebo dcery. Jeden zabije člověka za tuláctví, jsa obklíčen celým zástupem vyzvědačů a háje tedy svou svobodu, svůj život, jež protloukal doposud na polo o hladu. Druhý vraždí děti, proto že je mu potěšením vraždit, cítiti na svých rukou jejich teplou krev, těšiti se jejich strachem, posledním

holubím záchvěvem jejich tělíčka, do něhož vnikl vražedný nůž. A co? Ten i onen přijdou do káznice. Je pravda, že jsou rozdíly ve lhůtách, na jaké jsou odsouzeni do káznice. Ale rozdílů těch je poměrně nemnoho; za to rozdílů při zločinech téhož druhu je nekonečné množství. Každá nová povaha přináší s sebou rozdíl.

Ale dejme tomu, že se rozdíl ten nedá urovnati, shladiti, že je to jedna z nerozřešitelných úloh, jakási kvadratura kruhu. Dejme tomu. Ale kdyby i nebylo této nerovnosti, všimnete si druhého rozdílu, rozdílu vyplývajícího z následků trestu... Hle člověk, jenž ve vězení mizí, taje jako svíčka. A hle druhý, jenž prvé, než se dostal do trestnice, ani nevěděl, že je na světě takový veselý život, takový příjemný klub smělých soudruhů. Přicházejí vskutku i tací lidé do trestnice. A vezměte na příklad člověka vzdělaného, s citlivým svědomím, srdcem, s uvědoměním. Samo trýznění vlastního srdce ho dříve utrápí svými mukami, než jakýkoli trest. Sám se odsoudí za svůj zločin nemilosrdněji, nelítostněji, než nejhroznější zákon. A hned vedle něho je druhý, jenž si ani jednou nevzpomene na spáchaný zločin za celou dobu, co stráví v trestnici. On má dokonce za to, že byl práv. A konečně jsou i tací zlosynové, kteří schválně pášou zločiny, aby se jen dostali do káznice a tím se zbavili nepoměrně trapnějšího pro ně živobytí na svobodě. Tam byl nejponíženejším tvorem, nikdy se nenajedl do syta a na svého pána robotoval z rána do noci. V káznici je práce snazší, než doma, chleba do syta a to takového, jakého před tím ani nevídal; o svátcích maso, kromě toho almužny, ba i možnost vydělati si nějaký peníz.

A společnost? Lid chytrý, obratný, ve všem se znající. A proto pohlíží na své soudruhy s uctivým podivěním; jaktěživ ještě takových nevídal; pokládá je za nejvyšší společnost, jaká jen může býti na světě. Možná tedy říci, že je trest pro oba tyto potrestané stejně citelný ?

Avšak nač se zabývati otázkami nerozřešitelnými! Ozval se buben, je čas vrátiti se do kasáren.

IV.

První dojmy.

(Pokračování.)

Započala poslední přehlídka. Když bylo po přehlídce, kasárny se zavíraly, každá zvláštním zámekem a vězňové zůstávali uzavřeni až do svítání.

Přehlídku prováděl poddůstojník se dvěma vojáky. Za tím účelem stavěli se trestanci do řady někdy i na dvoře a přicházel též důstojník od stráže. Ale obyčejně se tato ceremonie odbyla domácím způsobem: trestanci se počítali v kasárnách. Tak se stalo i tentokrát. Počítající se často mýlili, přepočítávali se, odcházeli a opět se vraceli. Na konec se ubozí strážníci dopočítali do želaného čísla a zavřeli kasárnu. V ní se nacházelo na třicet vězňů, umístěných dosti těsně na narách. Na spaní bylo ještě záhy. Proto se každý musil něčím zaměstnati.

Z představených zůstal v kasárně pouze jeden invalida, o němž jsem se zmínil už dříve. Kromě toho byl v každé kasárně starosta, jmenovaný ze středu trestanců samým velícím majorem, rozumí se, že za dobré chování. Ale stávalo se dosti často, že i starosta býval postižen v dosti vážném přestupku. Pak byl bit, okamžitě zbaven své hodnosti a na jeho místo naznačen jiný. V naší kasárně byl starostou Akim Akimyč, jenž k mému podivění nezřídka pokřikoval na trestance. Trestanci mu odpovídali obyčejně výsměchem. Invalida byl chytrější, do ničeho se nemíchal, a hnul-li přece někdy jazykem,

činil to jen ze slušnosti, aby měl svědomí čisté. Seděl mlčky na své posteli a spravoval botu. Trestanci si ho skoro ani nevšímalí.

V tento první den mého vězeňského života povšiml jsem si jedné věci a později jsem se přesvědčil, že mé pozorování bylo správné. A sice, že všichni netrestanci, ať už je to kdokoli, počínaje lidmi stojícími v bezprostředním styku s trestanci, jako průvodčími, vojáky na stráž, a konče všemi lidmi vůbec, kteří mají co činiti se životem v trestnici — že všichni oni hledí na trestance jaksi přemrštěně. Jako by byli stále v nejistotě a báli se každý okamžik, že trestanec nestrpí a vrhne se na někoho z nich s nožem. A co je při tom nejvíce pozoruhodno — trestanci si byli vědomi, že se jich lidé bojí, a to jim zjevně dodávalo jakési odvahy. A zatím nejlepším představeným trestanců bývá právě ten, který se jich nebojí. A pak vůbec, nehledě na tu jistou odvalu, trestancům samým je mnohem příjemnější, když vidí, že jim lidé důvěřují. Tím je možná připoutati je k sobě.

Stávalo se za mého pobytu v káznici, ačkoli velmi zřídka, že někdo z představených vstoupil do trestnice bez vojenského průvodu. Stálo za podívanou, jak to překvapovalo trestance, a sice příjemně překvapovalo. Takový nebojácný návštěvovatel vzbuzoval k sobě vždy úctu, a kdyby se opravdu mohlo něco zlého přihoditi, za něho by se to nestalo. Strach, jež vzbuzují trestanci, jest všeobecný a všude, kde jen se nacházejí vězňové, i nevím opravdu, z čeho vlastně povstává. Jakýsi důvod ovšem má, již v samé zevnější podobě trestance, uznaného zlosyna; kromě toho každý, kdo se přiblíží k trestnici, ví, že se celý ten zástup lidí nesešel tu dobrovolně, a že přese všechny pokusy živého člověka nelze učiniti mrtvolou, dokud nevydechne duši; zůstane mu cit, lačnost msty a života, vášně a potřeba jich ukojení. Ale přes to jsem rozhodně přesvědčen, že přec jen není nijaké příčiny ke strachu před trestanci. Nevrhne se tak lehce a tak rychle člověk na druhého s nožem. Slovem, není-li vyloučeno nebezpečí a přihází-li se opravdu někdy, už z té okolnosti, že příklady podobného nebezpečí jsou neobyčejně řídký, dá se souditi, že nebezpečí to je nepatrné. Rozumí se, že tu mluvím pouze o lidech již odsouzených, z nichž mnozí jsou třeba i rádi, že se dostali do káznice — tak příjemným bývá někdy nový způsob života! — a proto mají nejlepší vůli žiti klidně a pokojně; a pak trestanci sami nedopustí, aby opravdu nepokojní živlové mezi nimi příliš se neroztahovali. Každý trestanec, ať si je sebe smělejší a drzejší, všeho se v káznici bojí.

Něco jiného je trestanec ve vyšetřování. Ten je vskutku s to, aby se vrhl na cizího člověka pro nic, za nic, jedině proto na příklad, že má býti zítra tělesně potrestán; zavíní-li nové vyšetřování, odloží se přirozeně i vykonání trestu. Zde jest příčina, jest patrný účel útoku, totiž „zjinačiti svůj osud“ za každou cenu a co nejrychleji. Znam dokonce jeden psychologicky podivuhodný příklad takového druhu.

Byl u nás v trestnici na vojenském oddělení trestanec, bývalý voják, nezbavený občanských práv, poslaný následkem soudního rozsudku na dvě léta do káznice. Byl to strašný vychloubač a podivuhodný zbabělec. Vůbec vychloubačství a zbabělost jsou u ruského vojáka vlastností neobyčejně řídkou. Ruský voják vypadá vždy tak zaneprázdněným, že kdyby se i chtěl něčím vychloubat, neměl by kdy. Je-li však přece vychloubačem, je do jista už také zbabělcem a lenochem. Dutov — tak zvali trestance — odbyl si konečně svou nedlouhou lhůtu a vrátil se opět k řadovému praporu. Ale protože všichni jemu podobní, jež posílají do káznice, aby se napravili, tam dokonce už zlenoší, stává se obyčejně, že, pobývše na svobodě na nejvýš dvě nebo tři neděle, přicházejí opět do vyšetřování a vracejí se do káznice, jen že tentokrát už ne na dvě nebo na tři léta, nýbrž do „stálého“ oddělení, na patnáct nebo na dvacet let. Tak se přihodilo i jemu. Za tři neděle po svém návratu z trestnice ukradl Dutov vec, zavřenou na zámek; kromě toho dopustil se hrubostí a násilí. Byl

obžalován a odsouzen k přísnému potrestání. Zhroziv se v nejvyšší míře jako nejbídnější zbabělec nastávajícího trestu, vrhl se v předvečer onoho dne, kdy měl běhat ulicí, s nožem na důstojníka od stráže, když vstoupil do síně, v níž byli vězňové. Rozumí se, že velmi dobře věděl, že takovým skutkem neobyčejně zhorší svůj trest a zvýší lhůtu nucené práce v káznici. Ale výhoda záležela pro něho právě v tom, aby o několik dní, nebo aspoň o několik hodin protáhl lhůtu, kdy mu nastane hrozný okamžik trestu! Byl při tom takovým zbabělcem, že, ač se vrhl na důstojníka s nožem, ani ho neporanil; vše to učinil jen pro forma, jen proto, aby vznikl na jeho účet nový zločin, pro který musí být znova žalován a souzen.

Okamžik před vykonáním trestu je pro odsouzence ovšem hrozný a přihodilo se mně v několika letech vidět dosti mnoho odsouzenců v předvečer osudného pro ně dne. Obyčejně jsem se setkával s odsouzenými trestanci v nemocnici v oddělení pro vězně, když jsem býval nemocen, což se stávalo dosti často. Všichni trestanci po celé Rusi vědí, že nejsoucinnější pro ně člověk je lékař. Lékaři nikdy nečiní rozdíl mezi trestanci, jako činí nevolky skoro všichni ostatní lidé, vyjma snad prostý selský lid. Tento nikdy trestance nekárá za jeho přestupek, byť byl sebe hroznější, a vše mu odpouští pro trest, kterýž vytrpěl a vůbec pro jeho neštěstí. Nenazýváť darmo prostý lid po celé Rusi zločin neštěstím, a zločince nešťastnými. Výraz ten má velmi hluboký smysl. A je to tím důležitější, že vznikl nevědomky, instinktivně. Lékaři však jsou ve mnohých případech skutečné útočiště trestanců, zvláště takových, kteří se nacházejí ve vyšetřování a s kterými se jedná přísněji, než s odsouzenými...

Takový obžalovaný, vypočítav si přibližně, kdy nastane hrozný pro něho den tělesného trestu, jde často do nemocnice, doufaje, že takovým způsobem posune aspoň trochu dále nastávající těžký okamžik. Když však odchází z nemocnice jako vyléčený, a ví tedy skoro na určito, že osudná lhůta uplyne zítra, bývá skoro vždy značně rozčilen. Někteří z ješitnosti se snaží zatajit své rozčilení, ale neobratná, strojená bravura neoklame jich soudruhů. Všichni chápou, oč běží, a mlčí z útrpnosti. Znal jsem jednoho trestance, mladého člověka, vraha, bývalého vojáka, odsouzeného k plnému počtu ran holí. Dostal takový strach, že se ten den před vykonáním trestu odhodlal vypít sklenici vodky, do níž nasypal šňupavého tabáku.

Sluší podotknouti, že k trestu odsouzený vězeň vždycky si opatří vodku v den před vykonáním trestu. Vodka přinesou do trestnice dlouho před uplynutím lhůty, odsouzený ji draze zaplatí, a celý půl léta si raději odepře to nejnutnější, jen aby shromáždil potřebnou částku peněz na čtvrt láhve kořalky, aby ji mohl vypít čtvrt hodiny před potrestáním. Trestanci mají vůbec to přesvědčení, že člověk nachmelený není tak citlivý pro důtky nebo pro hůl. Ale uchýlil jsem se od vypravování. Ubohý mladík, vypiv svou láhev vodky s tabákem, vskutku se hned roznemohl; nastalo vracení s krví, tak že ho odnesli do nemocnice skoro bez paměti. Ono vracení ublížilo jeho prsům tak, že v něm za několik dní shledali příznaky souchotin, na něž za půl léta také zemřel. Lékaři, kteří ho léčili od souchotin, nevěděli ovšem, z čeho vznikly.

Vypravuju-li však o malomyslnosti, jež se často zmocňuje zločinců před vykonáním trestu, musím dodat, že někteří z nich naopak překvapují pozorovatele neobyčejnou chrabrostí. Pamatuji se na několik případů odvahy, dostupující do jakési nečitelnosti, a příklady takové nebyly příliš řídký. Zejména se pamatuju, jak jsem se setkal s jistým strašným zlosynem. Kdysi za letního dne rozšířila se po vězeňském oddělení v nemocnici pověst, že večer bude trestán pověstný zlosyn a vojenský sběh Orlov, a po trestu že ho přivedou do nemocnice. Nemocní trestanci za řeči o Orlovu dotvrzovali, že bude potrestán krutě. Všichni byli patrně rozčileni, a přiznám se, sám jsem také čekal na příchod pověstného zlosyna s nejvyšší zvědavostí. Dávno jsem již o něm slýchal pravé divy. Byl to zlosyn,

jakých je málo, vraždící s chladnou myslí starce i děti, Člověk s ohromnou silou vůle a s hrdým vědomím své síly. Přiznal se ke mnohým vraždám a byl odsouzen k trestě holemi, k běhání ulic.

Přivedli ho již večer. V nemocnici se setmělo a rozsvítily svíčky. Orlov byl skoro bez sebe, strašně bledý, s hustými, jako smola černými, rozčuchanými vlasy. Záda jeho byla opuchlá a krvavě sinavé barvy. Celou noc ho trestanci ošetřovali, měnili mu obkladky, převraceli ho s boku na bok, dávali mu léky, zrovna jako by ošetřovali nejbližšího příbuzného, nebo některého svého dobrodince. Druhého dne se již úplně vzpamatoval a prošel se dvakrát po světnici! To mne překvapilo: přišel do nemocnice příliš slabý a ztýraný. Odbyl si totiž najednou celou polovinu toho počtu ran, jenž mu byl přisouzen. Lékař sám zastavil exekuci, když viděl, že další bití hrozí zločinci jistou smrtí. Mimo to byl Orlov nevysoké postavy a slabého složení těla, a kromě toho seslablý dlouhou vyšetřovací vazbou. Komu se přihodilo setkat se s trestanci v době vyšetřování, dlouho si zajisté bude pamatovati jejich vyzáblé, hubené, bledé obličejy a zimničné pohledy.

Ale přes to přese všechno Orlov se rychle uzdravoval. Jeho vnitřní, duševní energie patrně silně napomáhala přírodě. A byl to opravdu člověk ne zcela obyčejný. Ze zvědavosti jsem se s ním seznámil blíže a zkoumal jsem ho po celý týden. Mohu zcela určitě říci, že jsem se jaktěživ neseťkal s člověkem silnější, tak říkáje železnejší povahy, než jeho. Viděl jsem již jednou v Tobolsku jistou znamenitost toho druhu, bývalého loupežnického atamana. To bylo úplně divoké zvíře a stáli-li jste vedle něho, třeba jste ještě nevěděli, kdo je, instinkt vám napovídal, že stojí vedle vás strašná bytost. Ale tam jsem se hrozil duševní otupělosti. Jeho tělo tak mocně převládalo všechny jeho duševní schopnosti. že jste na první pohled poznali z jeho tváře, že mu zbyla jedině divá lačnost tělesných rozkoší, smyslnosti a vilnosti. Jsem přesvědčen, že i Koreněv — tak zvali onoho lotra — klesl by na duchu a zachvěl by se strachy před trestem, přesto, že byl schopen vraždit, aniž by při tom pohnul brvou.

Pravým opakem jeho byl Orlov. To bylo vtělené vítězství vůle nad tělem. Bylo patrné, že tento člověk mohl vládnouti sebou neobmezeně, že přezíral všeliká muka a všeliké tresty, a nebál se ničeho na světě. V něm jste pozorovali jedinou nekonečnou energii, touhu po činnosti, lačnost msty, touhu po dostižení vytknutého cíle. Byl jsem mimo jiné překvapen jeho podivuhodnou hrdostí. Pohlížel na všechno jaksi ku podivu s vysoka, aniž by se při tom snažil vystoupiti na chůdy, nýbrž jaksi zcela přirozeně. Mám za to, že by se nenašel na celém světě člověk, jenž by byl s to působiti na něho pouze svou autoritou. Na všechno pohlížel jaksi neočekávaně klidně, jako by nebylo na světě ničeho, co by ho mohlo překvapiti. A ačkoli mu bylo zcela zřejmo, že ostatní trestanci hledí na něho s úctou, přece se nikdy před nimi ničím nevynášel. A vždyť ješitnost a vychloubavost jsou přece vlastnostmi, společnými skoro všem trestancům bez výminky.

Orlov byl daleko ne hloupý, a jaksi podivně upřímný, ač nikoliv žvastavý. Na mé otázky odpovídal mně bez okolků, že čeká, až bude zdrav, aby si co nejdříve odbyl zbytek trestu, a že se bál dříve, před početím trestu, že ho nevydrží. „Ale nyní,“ dodal, mrknuv na mne, „je všechno v pořádku. Odbudu si zbývající počet ran, pak mne hned pošlou s ostatní četou do Nerčinska, a já cestou prchnu! Zcela jistě prchnu! Jen kdyby se záda honem zahojila!“ Celých těch pět dní čekal s netrpělivostí, kdy už bude moci požádati, aby ho propustili z nemocnice, jako vyhojeného. V té nedočkavosti býval někdy velmi směšný a veselý.

Pokusil jsem se dáti se s ním do řeči o jeho dobrodružstvích. Mrzel se trochu při takových otázkách, ale odpovídal pokaždé bez obalu. Ale když upozoroval, že se probírám k jeho svědomí a snažím se

vzbuditi v něm aspoň stopy lítosti, pohlédl na mne tak opovržlivě a tak hrdě, jako bych se byl najednou změnil v jeho očích v jakéhosi malinkého, hloupého kloučka, s nímž se ani nedá rozmlouvat, jako se vzrostlým. Ba i cosi jako politování ke mně bylo patrné na jeho tváři. Za minutu se pak rozesmál nade mnou nejsrdečnějším smíchem, prostým všeliké ironie, a já jsem přesvědčen, že později, když zůstal někdy sám a vzpomněl si na má slova, snad několikrát se dal ještě do smíchu.

Konečně ho propustili z nemocnice, ačkoli neměl záda ještě zcela zahojená; šel jsem se toho dne také hlásit, že jsem zdravý, a šli jsme pak z nemocnice spolu, já do káznice, on do strážnice vedle naší trestnice, kde byl uvězněn i dříve. Když jsme se loučili, stiskl mne ruku, což bylo s jeho strany důkazem vysoké důvěry. Myslím, že to učinil proto, že byl velice spokojen sám sebou i okolnostmi. Neboť ve skutečnosti mne musil přezírat a nemohl na mne hledět jinak, než jako na bytost pokořující se, slabou, žalostnou a v každém vzhledě nižší, než on. Druhého dne byl veden podruhé k trestu...

Když uzavřeli naši kasárnu, nabyl vnitřek její zvláštního jakéhosi rázu — rázu skutečného obydlí, domácího krbu. Teprve nyní mohl jsem pozorovat trestance, své soudruhy, zcela jako doma. Za dne mohou přijít každý okamžik do trestnice poddůstojníci, stráže a vůbec představení, a proto se všichni obyvatelé trestnice chovají jinak, jako by nebyli zcela klidni, jako by stále něco očekávali, stále se něčeho obávali. Ale sotva že byla kasárna uzavřena, ihned se všichni klidně uvelebili, každý na svém místě a skoro každý se dal do nějaké ruční práce. Sín se najednou osvětlila. Každý měl svou svíčku a svůj svícen, nejvíce dřevěný. Jeden se pustil do záplatování bot, druhý šil nějaký šat. Dusný vzduch v kasárně stával se každou hodinu těžším.

Houfek hýřilů přisedl v koute na bobečku ke koberci a pustil se do karet. Skoro v každé kasárně nalézal se trestanec, jenž měl pohotově malý, ošumělý, asi loket dlouhý kobereček, svíčku a strašně špinavé, zamaštěné karty. Vše to dohromady se nazývalo „majdan“. Majetník dostával od hráčů plat, okolo patnácti kopějek za noc; to byla jeho živnost. Hráči hráli obyčejně v cvik, jedníka a pod. Všechny hry byly hazardní. Každý hráč vysypal před sebou hromádku měďáků — všechno, co měl v kapse, a vstával se země buď, když prohrál všechno do poslední kopějky, anebo když obehrál soudruhy. Hra končila pozdě v noci, někdy trvala až do svítání, do toho okamžiku, kdy se otvíraly kasárny.

V naší síni, jako ve všech ostatních síních v celé trestnici, bývali také vždy žebráci, buď tací, kteří všechno propili a prohráli, anebo žebráci od přírody. Pravím „od přírody“ a pronáším slovo to s důrazem. Neboť mezi naším lidem, ať už v jakýchkoli okolnostech a za jakýchkoli podmínek vždycky se vskutku vyskytují a budou vyskytovat některé podivné osobnosti, obyčejně zkroušené, často do konce ne lenivé, kterým jest osudem předurčeno, že na věky věčné zůstanou žebráky. Vždycky zůstanou podruhy, vždy budou otrhaní, vždycky budou vyhlížeti jako zakřiknutí a stůsnění a povždy budou u někoho ve službách, budou vykonávat něčí rozkazy, obyčejně rozkazy veselých kumpánů, nebo znenadání zbohatlých a povýšených osob. Jakýkoli podnik, jakákoliv iniciativa je pro ně soužením a obtíží. Jako by se byli už narodili s podmínkou, že sami nic nezačnou a budou jen posluhovat jiným, že nebudou žít podle své vůle, nýbrž budou tančit podle cizí píšťalky. Jejich povoláním jest — konat věci, jim cizí. K tomu ke všemu žádná okolnost, žádný převrat je nemůže obohatit. Zůstanou povždy žebráky. Seznal jsem, že se podobné osoby nacházejí nejen mezi prostým lidem, nýbrž ve všech stavech, společnostech, stranách, časopisech a jednotách. Tak bylo i v každé kasárně, v každé trestnici, a jakmile se sesedl majdan, jeden z nich se hned dostavil k obsluze. Ostatně ani jeden majdan se nemohl obejít bez sluhy. Najímali ho obyčejně všichni hráči dohromady na

celou noc za pět kopejek stříbra a hlavní jeho povinností bylo státi celou noc na stráž. Z větší části mrznul pět nebo šest hodin v předsíni po tmě při třicetistupňovém mraze a dával pozor na každé klepnutí, každé zazvonění, na každý krok po dvoře. Hlavní velitel pevnosti nebo stráže přicházeli do trestnice někdy dosti pozdě v noci, z ticha se příkradli a překvapili hráče, řemeslníky a uviděli přespočetné svíčky, jež bylo možno zpozorovati už ze dvora. Neboť když počal najednou rachotiti zámek u dveří, vedoucích ze síně na dvůr, bylo už pozdě se schovávat, svíčky hasiti a lehati na nary. Ale proto, že placený hlídač dostával po takovém překvapení od hráčů co proto, byly případy takové nehody velice řídký. Pět kopejek je ovšem i na trestnici plat směšně nepatrný; proto mne v trestnici naplňovala vždy podivením přísnost a bezohlednost nájemců, jak v tomto případě, tak i ve všech ostatních. „Dostal jsi peníze, tedy služ!“ To byl důvod, jenž nedovoloval nijaké námitky. Za vynaložený groš bral nájemce vše, co mohl vzíti, bral, bylo-li možno, i to, co neměl, a ještě se stavěl, jako by činil milost najatému. Hráč, piják, rozhazující peníze v právo i v levo bez počítání, ošidil pokaždé svého služebného, a to jsem nepozoroval jen v trestnici, nejen u majdanu.

Pravil jsem již, že v kasárně přisedl skoro každý k nějakému zaměstnání, vyjma hráče; jen asi pět osob nezaměstnávalo se ničím; ti hned lehli spat. Mé místo na narách bylo hned u dveří. V druhém pořadí nar ležel naproti mně Akim Akimyč tak, že jsme se dotýkali hlavami. On pracoval asi do deseti nebo jedenácti hodin; lepil jakousi různobarevnou svítílnu, na kterou obdržel ze města objednávku za dosti slušný peníz. V hotovení svítílen byl mistrem; pracoval methodicky, nedávaje se vytrhovati. Když byl s prací hotov, všechno pořádně uklidil, rozestlal svou matraci, pomodlil se a slušně si ulehl na svou postel. Slušnosti a pořádku dbal podle všeho pedantsky až do nejmenších podrobností; pokládal se patrně za neobyčejně rozumného člověka, jako vůbec všichni tupí a obmezení lidé. Nelíbil se mně hned prvního dne, ačkoli se pamatuju, že jsem onoho prvního dne mnoho o něm přemýšlel, a nejvíce se divil tomu, že taková osobnost, místo aby se těšila všemožnému úspěchu na světě, octla se v trestnici. O Akimovi Akimyči budu ještě častěji mluvit.

Zatím však popíšu krátce stav celé naší kasárny. Čekal mne v ní mnoholetý pobyt a to byli samí moji budoucí spolubydlitelé a soudruhové. Pochopitelno, že jsem je zpytoval s lačnou zvědavostí. Na levo od mého místa, na narách, bylo umístěno několik horalů z Kavkazu, kteří sem byli posláni většinou za loupež a sice na různé lhůty. Byli to dva Lezginci, jeden Čečenec a tři dágestanští Tataři. Čečenec byl zasmušilý, mrzutý člověk; skoro s nikým nemluvil a po svém okolí pohlížel stále s nenávisí, zamračeně a s jízlivým, zlostně posměvačným úsměvem. Z Lezginců jeden byl už stařec s dlouhým, tenkým, hrbatým nosem, hotový loupežník na první pohled, Za to druhý, Nurra, způsobil na mne hned prvního dne velmi potěšitelný, milý dojem. Byl to ještě mladý člověk, postavy nevysoké, zavalitý jako Herkules, plavovlasý s jasně modrýma očima, s tupým nosem, s obličejem jako Čuchonka, a s nohama zkřivenýma od stálé druhdy jízdy na koni. Celé jeho tělo bylo sesekáno a zraněno bodáky a kulkami. Patřil k pokojným obyvatelům Kavkazu; ale neustále potají odjížděl k válčícím horalům a spolu s nimi přepadal Rusy. V trestnici všichni ho měli rádi. Byl vždycky veselý, ke všem přívětivý, pracoval bez reptání, byl spokojený, jasného vzezření, ačkoli s opovržením často pohlížel na ošklivost a nečistotu života v trestnici a býval rozhořčen až do hněvu každým zlodějstvím, podvodem, opilstvím a vůbec vším, co bylo nečestné. Svárů však nepůsobil; jen se odvracel s opovržením. Sám on za celou dobu svého pobytu v trestnici neukradl ničeho, nedopustil se ani jediného potupného skutku.

Nurra byl velice nábožný. Modlitby konal svatě. V postní dni před mohamedánskými svátky postil se jako fanatik, a celé noci proklečel na modlitbách. Všichni ho měli rádi a věřili v jeho poctivost. „Nurra je lev,“ říkali trestanci; tak mu i zůstalo příjmení „lev“. Byl zcela přesvědčen, že až si odbude

svůj trest v káznici, dovolí mu vrátiti se na Kavkaz, a žil tou jedinou nadějí. Mám za to, že by zemřel, kdyby byl zbaven své naděje.

Upoutal mou pozornost hned prvního dne mého pobytu v trestnici. Nebylo možná nevšimnouti si jeho dobré, sympatické tváře mezi zlými, zasmušilými a posměvačnými tvářemi ostatních trestanců. V první půl hodině, hned jak jsem přibyl do trestnice, jda kolem mne, poklepal mi na rameno a dobrosrdečně se mí usmál do očí. Nemohl jsem z počátku pochopiti, co by to znamenalo. Mluvilť po rusky velmi špatně. Brzy na to opět ke mně přistoupil, a opět, usmívaje se, udeřil mě přátelsky na rameno. Pak zas a zas, a tak to trvalo tři dni. To znamenalo s jeho strany, jak jsem se dovtipil a jak jsem později též zvěděl, že jemu mne líto, že cítí, jak mne těžko seznamovati se s káznicí, že mně chce prokázati své přátelství, dodati mně síly a ubezpečiti mne své ochrany. Dobrý a naivný Nurra!

Dagestanští Tataři byli tři, všichni byli vlastní bratří. Dva z nich byli už starší, ale třetímu, Aleji, nebyly více než dvacet dva roky, a na pohled byl ještě mladší. Na narách měl místo právě vedle mne. Jeho krásná, otevřená, rozumná a spolu dobrosrdečná tvář poutala k sobe mé srdce hned od prvního setkání, i byl jsem velice, rád, že mne dal osud za souseda jeho a ne někoho jiného. Celá jeho duše se zračila na jeho krásném, ano možno říci překrásném obličejí. Úsměv jeho byl tak důvěrný, tak dětsky dobrosrdečný; velké černé oči byly tak měkké, tak laskavé, že jsem pokaždé pocítil zvláštní radost, ba útěchu v zármutku a tesklivosti, kdykoli jsem pohlédl na něho. Mluví bez nadsazování. Jeden ze starších bratří — měl starších bratří pět; dva byli posláni z trestu do jakéhosi závodu — poručil mu kdysi, aby vzal šašku,*) sedl na koně a jel s ním na jakousi výpravu. Úcta k starším je v rodinách horalů tak veliká, že se chlapec nejen neodvážil, aby se optal, kam pojedou, nýbrž ani mu nepřišla podobná otázka na mysl. Starší pak měli za zbytečno, aby mu to sdělovali. Tak vyjeli na loupež, majíce v úmyslu vyčkati u cesty a oloupiti bohatého arménského kupce. A tak se skutečně stalo: povraždili vojenský průvod, zabili Arména a zmocnili

*) Šaška je kavkazská šavle zvláštního tvaru.

se jeho zboží. Ale věc se vyradila, vzali do vazby všech šestero, zavedli vyšetřování, dokázali jim zločin, odsoudili a poslali je na Sibiř na nucenou práci. Jedinou milostí, kterou dal soud Alejovi, bylo, že mu zkrátil lhůtu trestu : byl poslán na Sibiř na čtyři léta. Bratří ho milovali velice a sice spíše jakousi otcovskou láskou, než bratrskou. Byl jim útěchou ve vyhnanství, a jakkoli byli z pravidla zasmušilí a mrzutí, vždycky se usmáli, když na něho pohlédli, a když se s ním dali do řeči (což se stávalo zřídka a krátce, jako by ho pořád ještě pokládali za chlapce, s nímž nelze mluvit o vážných věcech), tu přísné jich tváře se vyjasnily a já se dovtipoval, že s ním rozprávěli o něčem žertovném, skoro dětském; aspoň po každé na sebe pohlédli a dobromyslně se usmáli, když vyslechli jeho odpověď. Sám on se však skoro ani neodvažoval dáti se s nimi do řeči: tak veliká byla jeho k nim úcta.

Těžko pochopiti, jak si mohl tento chlapec po celou dobu svého vězení zachovati takovou měkkost srdce, jak si mohl vypracovati takovou přísnou čestnost, takovou upřímnost, příchylnost a nezhrubnul a nezkazil se. Byla to ostatně pevná, stabilní povaha, přes to, že se na pohled zdála měkkou. Později jsem to poznal důkladně. Byl cudný, jako nevinná panenka, a číkoliv ošklivé, cynické, špinavé nebo nespravedlivé, násilné jednání v trestnici rozněcovalo oheň nelibosti v jeho krásných očích, jež se při tom stávaly ještě krásnějšími. Avšak hádkám a sporům se vyhýbal, ač nebyl jinak z těch, kdo by si dal ublížiti beztrestně a dovedl si zjednati právo. Avšak jak praveno, neměl s nikým sporů; všichni ho měli rádi a byli k němu laskaví.

Ke mně byl Alej z počátku pouze zdvořilý. Ale pomalu jsem s ním počal rozmlouvat; naučil se za několik měsíců výborně mluvit po rusky, čeho nedocílili jeho bratři za celou dobu svého vězení. Shledal jsem v něm neobyčejně rozumného hochu, neobyčejně skromného a zdvořilého, jenž také už mnoho přemýšlel. Vůbec řeknu hned z předu: pokládám Aleje za člověka daleko ne obyčejného, a na své setkání s ním vzpomínám jako na jedno z nejpříjemnějších setkání za svého života. Jsou povahy již od přírody tak krásné, tak velice Bohem nadané, že pouhá myšlénka, že by se někdy mohly změnit ve svůj neprospěch, se vám zdá nemožnou. O ně se nikdy nebojíte. Nebojím se ani teď o Aleje. Kde as je nyní?...

Kdysi, již dosti dlouho po mém příchodu do trestnice, ležel jsem na narách a těžké myšlénky mne kroužily hlavou. Alej, vždycky pilný a pracovitý, nebyl právě ničím zaměstnán, ač bylo ještě záhy spát. Měli právě svůj mohamedánský svátek a proto nepracovali. Ležel s rukama pod hlavou a také o něčem přemýšlel. Najednou se mne optá:

„Co, je ti velmi těžko nyní?“

Pohlédl jsem na něho pln zvědavosti, a tato nenadálá, přímá otázka zdála se mně podivnou od Aleje, vždy tak jemnocitného, vždy opatrného, vždy rozumného v srdci; ale když jsem si ho všimnul pozorněji, shledal jsem v jeho tváři tolik tesklivosti, tolik zármutku, způsobeného vzpomínkami, že jsem ihned poznal, že jemu samému bylo nad míru těžko, a sice právě v tůž okamžik. Sdělil jsem mu, čeho jsem se domyslel. Alej si vzdychnul a truchlivě se pousmál. Mně se líbil jeho úsměv, vždy něžný a srdečný. Kromě toho, když se pousmál, odkrýval dvě řady zubů jako perly, jichž kráse by mohla záviděti první krasavice celého světa.

„Řekni mně, Aleji; vid' že's přemýšlel právě o tom, jak slaví u vás v Dagestaně dnešní svátek ? Tam je asi veselo?“

„Ano,“ odvětil s nadšením a oči jeho zazářily. „Ale jak to víš, že jsem přemýšlel právě o tom?“

„Jak bych nevěděl! Co, je tam lépe než zde?“

„Ach, proč to říkáš ...“

„Jaké květy u vás nyní kvetou, hotový ráj !“

„ O -ach! Raději nevzpomínej.“ On byl velice rozčilen.

„Poslechni, Aleji! Měl jsi sestru?“

„Měl, proč se ptáš?“

„Musí býti krasavicí, je-li podobna k tobě.“

„Co já! Ona je také krasavice, že v celém Dagestanu není krásnější. Ach jak krásna je moje sestra! Neviděl jsi takové krásy! I moje máť byla krasavice.“

„A ráda tě měla matička?“

„Ach, co to mluvíš! Ona dojistu zemřela nyní hořem pro mne. Já byl její zamilovaný syn. Milovala

mne víc než sestru, více než všechny ostatní... Dnes ve snách ke mně přišla a plakala nade mnou."

Alej umlk' a ten večer nepromluvil už ani slova více. Ale od té doby vyhledával pokaždé příležitost, aby si mohl pohovořit se mnou, ačkoli z úcty, kterou choval ke mně nevím proč, nikdy nezačínal mluvití první. Ale byl velmi rád, když jsem ho oslovil. Vyptával jsem se ho na Kavkaz, na jeho dosavadní život. Bratří mu nepřekáželi, aby se mnou hovořil, ano bylo jim to i příjemno. Ba, když pozorovali, že si čím dále, tím více oblibuju Aleje, sami se stávali ke mně laskavějšími.

Alej mně pomáhal při práci, posloužil mně, čím mohl, v kasárnách, a bylo viděti, že mu působí potěšení, mohl-li mně aspoň v něčem uleviti, nebo se mně něčím zavděčiti. V této jeho snaze, zavděčiti se, nebylo ani sebe menšího ponížení, ani vyhledávání jaké výhody, nýbrž byl to vřelý, přátelský cit, s nímž se přede mnou již netajil. On měl mimo jiné značné vlohy k různým mechanickým pracím; naučil se řádně prádlo šíti, boty spravovati, a později se přiučil, na kolik bylo možno, řemeslu truhlářskému. Bratří ho chválili a byli na něho hrdi.

„Poslouchej, Aleji," pravil jsem mu kdysi; „proč se nenaučíš čísti a psátí po rusky? Víš, jak se ti to může později hoditi zde v Sibiři?"

„Velmi rád bych. Ale u koho se mám učit?"

„Což je zde málo gramotných? Chceš-li, já sám tě naučím!"

„Ach, nauč, buď tak dobrý!" Zdvihl se při tom dokonce na narách a prosebně složil ruce, pohlížeje na mne.

Dali jsme se do učení hned následujícího večera. Měl jsem ruský překlad Nového Zákona, knihu to, jež v trestnici nebyla zapovězena. Bez slabikáře, pouze z této knihy, naučil se Alej za několik neděl velmi dobře čísti. Za tři měsíce už rozuměl úplně spisovnému jazyku. Učil se ohnivě, náruživě.

Jednou jsme spolu přečetli celé „kázání na hoře". Zpozoroval jsem, že Alej některá místa onoho kázání vyslovuje jaksi se zvláštním citem.

Optal jsem se ho, líbí-li se mu, co četl?

Vzhlédl bystře na mne a ruměncem mu zbarvil tváře.

„Ó ano!" odpověděl. „Isa*) je svatý prorok, Isa mluvil boží slova! Jak je to krásné!"

„A co se ti nejvíce líbí?"

„To, kde praví: odpouštěj, miluj, neubližuj, a nepřátele miluj.
Ach, jak krásně mluví!"

I obrátil se k bratřím, kteří poslouchali náš rozhovor a počal jim horlivě cosi vypravovati. Rozmlouvali dlouho a vážně mezi sebou a kývali hlavami na znamení souhlasu. Pak se obrátili ke mně s vážně milostivým, to jest čistě muslimanským úsměvem, jež velice miluju, a sice právě pro jeho vážnost, a dotvrdili, že Isa byl boží prorok a že činil veliké zázraky; že vytvořil ze hlíny ptáče, dechnul na ně a ptáče se dalo do letu... a že to i v jejich knihách napsáno. Mluvíce to, byli zcela přesvědčeni, že mně činí velikou radost, chválí-li Isu, Alej pak byl nad míru šťasten, že se bratří

odhodlali a učinili mně onu radost,

Psaní také šlo neobyčejně dobře. Alej si opatřil papír — mně nedovolil, abych jej koupil za své peníze — péra, černidlo a za nějaké dva měsíce se naučil výborně psát. To překvapilo dokonce i jeho bratry. Hrdost a spokojenost jejich neznaly mezí. Oni nevěděli, čím se mně mají odvděčiti. Při robotě, jestliže jsme náhodou pracovali pohromadě, jeden přes druhého mně pomáhali a pokládali si to za štěstí. O Alejovi ani nemluví. Miloval mne snad tolik, jako bratry. Nikdy nezapomenu, jak odcházel z káznice. Odvedl mne za kásárnu, tam se mně vrhnul na krk a dal se do pláče. Do té doby nikdy mne nelíbal a neplakal. „Ty's učinil pro mne tolik, tolik jsi učinil," pravil, „že by otec můj, matka by pro mne tolik neučinila; ty's mne učinil člověkem, Bůh ti odplatí, a já na tebe nikdy nezapomenu..."

Kde as, kde je nyní můj dobrý, milý, milý Alej!

Kromě Čerkesů byla v našich kasárnách ještě celá skupina Poláků, tvořících zcela zvláštní rodinu, nikterak se skoro nestýkající s ostatními trestanci. Pravil jsem již, že pro své stranění se ostatních, pro svou nenávisť k trestancům ruským byli sami také ode všech nenáviděni. Byly to povahy utýrané, choré; bylo jich celkem šest. Někteří z nich byli lidé vzdělaní; o nich promluví zvlášť a podrobně později. Od těchto jsem za posledních let svého pobytu v káznici dostával časem nějaké knihy. První kniha, kterou jsem přečetl, způsobila na mne hluboký, podivný, zvláštní dojem. O těch dojmech budu vypravovali někdy zvlášť. Pro mne byly příliš zajímavé, ačkoli jsem přesvědčen, že mnohým budou zhora nepochopitelné. Avšak nezkusil-li člověk některých věcí, nemůže o nich souditi. Povím jen, že ujma v potřebách mravních působí hůře, než všeliké útrapy fyzické. Prostý člověk, přijde-li do káznice, přijde do své společnosti, snad dokonce do společnosti pokročilejší, než je sám. Ztratil ovšem mnoho — rodný kraj, rodinu, všechno — ale společnost zůstává pro něho tatáž. Člověk vzdělaný, jemuž se podle zákona prisuzuje týž trest, jako člověku prostému, ztrácí často nepoměrně více, než tento. On musí potlačiti v sobě všechny své potřeby, všechny návyky; musí vstoupiti do společnosti, která mu nedostačuje, musí si přivykat dýchat jiným vzduchem... On je rybou, vytaženou z vody na písek... A proto často trest, vyměřený všem stejně po zákonu, stává se pro něho desateronásobně trapnějším. Toť pravda... ba i v tom případě, kdyby se vše týkalo pouze hmotných návyků, jichž se musí v trestnici vzdáti.

Poláci tedy tvořili zvláštní, uzavřenou skupinu. Bylo jich šest, a bydleli pohromadě. Ze všech trestanců naší kasárny měli rádi pouze jednoho žida, a to snad jen proto, že je bavil. Našeho židáčka měli ostatně rádi též jiní trestanci, ačkoli se mu rozhodně všichni bez výjimky posmívali. Byl sám jediný mezi námi a já si ani nyní ještě nemohu na něho vzpomenouti, abych se nemusil smáti. Pokaždé, když jsem na něho vzhlédl, přicházel mně na mysl Gogolův židáček Jankel z Tarasa Bulby, který když se svlekl, ubíraje se se svou židovkou na lože do jakési bedny, byl vždy hrozně podoben kuřeti. Isaj Fomič, náš židáček, podobal se oškubanému kuřeti, jako dvě kapky vody. Byl to člověk už ne mladý, mohlo mu býti okolo padesáti let, byl nízké postavy, slaboučký, lstivý, ale zároveň rozhodně hloupý. Byl drzý a vypínavý, ale při tom strašně bojácný. Byl samá vráska; na čele a na tvářích měl znamení, jež mu kat vypálil na pranýři. Nikterak jsem nemohl pochopiti, jak mohl vydržeti šedesát ran důtkami. Přišel do káznice pro vraždu.

Měl schovaný recept, jež mu od lékaře opatřili jeho souvěrci hned po pranýři. Dle toho receptu mohl si dát, upravit mast, po které by za dvě neděle zmizela vypálená znamení. V káznici však nesměl oné masti použiti, a proto čekal, až uplyne jeho dvanáctiletá lhůta vězení, načež, až vyjde z káznice a bude internován v Sibiři, měl v úmyslu použiti svého receptu. „Jinak bych se nemohl oženit," vysvětloval

mně při jisté příležitosti; „já se chci na každý způsob oženit.“

Byli jsme spolu dobří přátelé. Býval vždy v nejlepší míře. V káznici se mu žilo lehce. Byl vyučen zlatnickému řemeslu, a poněvadž ve městě zlatníka nebylo, měl neustále plno objednávek, následkem čehož byl zbaven těžké práce. Rozumí se, že byl zároveň i lichvářem a půjčoval na úroky a na zástavy peníze celé trestnici. Přišel do káznice dříve než já, a jeden Polák mně vylíčil jeho příchod podrobně. Je to velice směšná historie, ale povím ji až později, neboť o Isaji Fomičovi budu mluvití nejdnou ještě.

Ostatní lid v naší kasárně záležel ze čtyř starověrců, starců a písmáků, k nimž patřil i kmet ze Starodubských osad; dále ze dvou nebo tří Malorusů, lidí zasmušilých; z mlad'oučkého trestance s jemnou tváří a tenounkým nosem, dvacet tři léta starého, ale zahubivšího už osm duší; z hloučku penězokazů, z nichž jeden bavil svými šprýmy celou naši kasárnu; konečně z několika pošmourných, zasmušilých osobností, oholených a zohavených, mlčelivých a závistivých, hledících s nenávistí z pod obrví kolem sebe a odhodlaných hleděti tak, mračiti se, mlčeti a nenáviděti ještě dlouhá léta — celou dobu svého vedení.

Vše to jen se přede mnou mihnulo onoho prvního, smutného večera mého nového života — mihnulo se uprostřed dýmu a kouře, za nadávek a nevýslovného cynismu, v nesnesitelně zapáchajícím vzduchu, za řinčení okovu, za proklínání a nestydatého smíchu. Ulehl jsem na holá prkna, složiv si pod hlavu své šaty — podušky jsem ještě neměl — přikryl se kožichem, ale dlouho jsem nemohl usnouti, ač jsem byl celý utýrán a zkrušen všelikými hrůznými a neočekávanými dojmy tohoto prvního dne. Ale nový život můj teprve začínal. Mnoho mne ještě v budoucnosti očekávalo takových věcí, na něž jsem si nikdy nepomyslel, jichž jsem netušil...

v.

První měsíc.

Čtvrtého dne po příchodu do trestnice bylo mně poručeno, abych šel na práci. Nezapomenu na tento první den práce, ač se mně v prodlení jeho nepříhodilo pranic neobyčejného, ovšem jestliže nespustíme s myslí, že jinak celé mé postavení vůbec bylo neobyčejné. Ale byl to také jeden z prvních dojmů, a já si všimal v tu dobu ještě dychtivě všeho. Všechny ty první tři dni jsem strávil v nejtrapnějších pocitech. „Hle, konec mé dráhy: jsem v káznici!“ opakoval jsem si každou minutu. „Hle, přístav můj na mnohá, dlouhá léta, můj koutek, do něhož vstupuju s takovým nedůvěřivým, s takovým bolestným pocitem. A kdo ví? Snad až mně bude po mnoha letech opouštětí ho, ještě mně ho bude líto!“ dodal jsem nikoli bez příměsi onoho škodolibého citu, jenž se zmůže časem na tolik, že má zapotřebí schválně drásati svou vlastní ránu, jako by si přál těšiti se vlastní bolestí, jako by vědomí celé velikosti neštěstí bylo vskutku slastí. Myšlénka, že by mně někdy mohlo býti líto onoho koutku, naplnila mne samého úžasem; již tehdáž jsem tušil, v jak hrozné míře může člověk něčemu přivyknouti. Ale vše to bylo teprv věcí budoucnosti, a prozatím kolem mne bylo všechno mně nepřátelské a strašné... třebas ne všechno, ale, rozumí se, mně se tak zdálo. Ta divá zvědavost, se kterou si mne prohlíželi moji noví soudruhoví trestanci, jejich zvýšená přísnost vzhledem k nováčkovi z rodu šlechtického, jenž se neočekávaně objevil v jejich společnosti, přísnost, jež časem přecházela div ne v nenávist — vše to mne tak utýralo, že jsem si sám už přál práce co nejdříve, jen abych honem poznal a zakusil veškeru svou bídu jedním rázem, abych počal žítí tímž životem, jako všichni oni, abych se co nejdříve vpravil do společné koleje se všemi ostatními.

Rozumí se, že jsem tehda nezpozoroval, ba ani nepodezříval mnohé, co jsem měl před samým nosem; mezi okolnostmi nepřátelskými netušil jsem ještě věcí radostných. Ostatně několik přívětivých, laskavých osobností, s nimiž jsem se setkal již za těchto tří dní, dodaly mně prozatím mnoho odvahy. Ze všech nejlaskavějším a nejpřívětivějším byl ke mně Akim Akimyč. Mezi zasmušilými a nenávisnými tvářemi ostatních trestanců nemohlo mně ujiti též několik dobrých a veselých. „Všude jsou lidé zlí, a mezi zlými i dobří,“ pomyslně jsem si honem pro vlastní útěchu; „kdo ví? snad tito lidé nejsou dokonce v takové míře horší, než ti ostatní, kteří zůstali tam za trestnicí.“ Myslně jsem si to a sám jsem si kýval hlavou k té myšlénce; ale — můj Bože! — kdybych jen byl věděl tehda, jak pravdivou byla i tato myšlénka!

Byl tu na příklad jistý člověk, jehož jsem teprv po mnoha, mnoha letech poznal úplně; a přece byl se mnou a neustále nedaleko mne skoro po celou dobu mého vězení. Byl to trestanec Sušilov. Jakmile jsem se zmínil nyní o trestancích, kteří nebyli horší než jiní, hned jsem si nevolky vzpomněl na něho. On mně posluhoval. Ostatně měl jsem ještě jiného služebníka. Akim Akimyč doporučil mně hned od samého počátku, v prvních dnech jednoho z trestanců, jménem Osipa, který prý mně bude za třicet kopejek měsíčně vařiti zvláštní stravu, když už se mne tak přičí jídlo komisní, a mám-li prostředky, abych si objednal své zvláštní. Osip byl jeden ze čtyř kuchařů, kteří podle přání trestanců byli komandováni do našich dvou kuchyní, ačkoliv jinak záviselo úplně od jejich vůle, chtě-li přijati nebo odmítnouti tuto volbu; a jestli že ji přijali, mohli se jí třeba hned zítra opět vzdáti. Kuchaři na práci nechodili a povinnost jejich záležela v pečení chleba a vaření ščí. Neříkali jim u nás kuchař, nýbrž kuchařka (v ženském rodě), ale nikoli snad z opovržení, neboť do kuchyně se volil lid rozumný a dle možnosti poctivý — nýbrž jen tak ze žertu a naši kuchaři se proto pranic nemrzeli.

Osipa volili skoro pokaždé a tak byl po několik let skoro bez ustání „kuchařkou“. Povinnosti té vzdával se jenom na krátký čas, když se mu již mnoho zastesklo a spolu se v něm vzmohla touha po pašování vodky. Byl to člověk vzácné poctivosti a tichosti, ač se dostal clo trestnice pro

podloudnictví. Byl to týž podloudník, týž vysoký, silný chlapík, o kterém jsem se už zmínil; všeho se bál, zejména metly, byl zkroušený, pokorný, ke všem laskavý, s nikým se nikdy nepohádal, ale nebyl s to, aby nepašoval vodku přes všechnu svoji zbabělost; bylť vášnivým podloudníkem. Spolu s ostatními kuchaři měl také zavedený obchod s vodkou, ač ne v takých rozměrech, jako Gazin, protože neměl smělosti, aby vložil do obchodu tak veliký kapitál.

S tímto Osipem žil jsem vždy v míru. Co pak se týče prostředků, aby člověk mohl míti svou zvláštní stravu, k tomu jich nebylo příliš mnoho zapotřebí. Nechybím, řeknu-li, že měsíční výdaje na mou stravu obnášely všeho všudy rubl stříbra, rozumí se kromě chleba, jenž byl komisní, a někdy kromě šcí, měl-li jsem už příliš veliký hlad, neboť se mně ošklivily, což ostatně skoro úplně přestalo později. Obyčejně jsem si kupoval kousek masa, libru na den. V zimě bylo u nás maso po půl kopějce. Pro maso na trh chodil některý z invalidů, z nichž byl v každé kasárně jeden pro udržování pořádku, a kteří sami dobrovolně vzali na sebe povinnost, choditi každodenně na trh kupovat čeho třeba pro trestance, a nebrali za to skoro nijakého platu, leda tak nějakou maličkost. Činili to pro svůj vlastní pokoj, neboť jinak by s trestanci nevydrželi. Takým způsobem přinášeli tabák, cihlový čaj, maso, preclíky a jiné a jiné, vyjma snad jen vodku. Vodky na nich nežádali, ač je časem vodkou uctívali

Osip mně upravoval po několik let stále jedno a totéž, kousek pečeného masa. Jak bylo upečeno, to jest ovšem jiná otázka, ale o to nešlo. Pozoruhodno je to, že jsem s Osipem v prodlení několika let nepromluvil skoro ani dvou slov. Mnohokrát jsem se s ním dával do řeči, ale on jako by nebyl způsobilým k rozmluvě: pousměje se, nebo řekne ano či ne a dost. Bylo až podivno patřiti na toho Herkula s povahou sedmiletého dítěte.

Ale kromě Osipa posluhoval mně ještě Sušilov. Nenajímá jsem ho a nevyhledával jsem ho. Sám jaksi mne vyhledal a oddal se mně k službám; ani se nepamatuju, kdy a jak se to přihodilo. Počal mně práti prádlo. Za kasárnami, schválně za tím účelem, byla zřízena veliká jáma na pomeje. Nad jamou v erárních korytech se pralo prádlo trestanců. Kromě toho vynalézal si Sušilov sám tisícerý různé povinnosti, aby se mně zavděčil: opatroval můj čajník vařící vodou, vyřizoval různá poručení, shledával pro mne, čeho bylo třeba, nosil mou kazajku do správy, mazal mně boty čtyřikrát za měsíc; vše to vykonával bedlivě, spěšně, jako by na něm ležely Bůh ví jaké povinnosti — slovem připoutal úplně svůj osud k mému a všechny mé starosti přijal na sebe. Nikdy na příklad neříkal: „Máte tolik a tolik košil, vaše kazajka je roztržena“ a pod., nýbrž vždycky: „Máme nyní tolik a tolik košil, naše kazajka je roztržena.“ Sledoval zrovna každý můj pohled a zdá se, že to pokládal za hlavní úkol svého života. Remesla, čili jak trestanci říkají, rukomesla neměl nijakého, a zdá se, že jen ode mne si vydělal nějakou tu kopejku. Platil jsem mu, mnoho-li jsem mohl, tedy babkami, a přece byl vždy úplně spokojen. Nebyl s to, aby někomu neposluhoval, a myslím, že si zvolil mne hlavně proto, že se mnou bylo snáze se srovnati a že jsem platil poctivěji. Byl jedním z těch, kteří nikdy nemohli zbohatnouti a zlepšiti své postavení, kteří se dávali najímati k hlídání majdanů, stojíce celé noci v předsíni na mraze, dávající pozor na každý šelest na dvoře pro případ, kdyby přišel velitel pevnosti a dostávali za to po pěti kopějkách stříbra div ne za celou noc, a po případě, když prozívali a dali se překvapiti prohlídkou, přicházeli o všechno a odpovídali svými zády! Však jsem už o nich vypravoval. Charakteristickým pro ony lidi bylo, že pokořovali do nejvyšší míry svou osobnost vždycky, všude a div ne přede všemi, a při společných záležitostech hrávali ani ne druhé, nýbrž teprve třetí úlohy. Všechno to leželo už jaksi v jejich povaze.

Sušilov byl velice politování hodný člověk, naprosto pokorný a ponížný, skoro zstrašený, ač ho nikdo u nás nebil; byl už od přírody jaksi zstrašený. Bývalo mně ho vždy velice líto. Ba nemohl

jsem na něho ani pohlédnouti bez lítosti. Ale proč mně ho bylo líto — sám bych nemohl odpovědět. Rozmlouvati také jsem s ním nemohl; také neuměl rozprávět. Bylo patrné, že mu to působí velikou obtíž a teprve tehda oživoval, když jsem mu, chtěje učiniti konec řeči, dal něco na práci, nebo jsem ho požádal, aby došel, aby doběhl někam. Byl jsem posléze přesvědčen, že mu tím působím radost. Nebyl ani vysoký, ani malý, ani hezký ani šeredný, ani hloupý ani chytrý, ani mladý ani starý, trochu důlkovitý, trochu plavovlasý. Něco příliš určitého nebylo nikdy lze o něm říci. Leda jedině: jak se mně zdá a jak jsem se mohl dovítiti, náležel k té skupině, jako Sirotkin, a náležel k ní jedině pro svou zastrašenost a pokornost. Trestanci se mu někdy posmívali a sice proto, že cestou, ubíraje se v zástupu trestanců na Sibiř, směnil se a sice směnil se za červenou košili a za rubl stříbra. Pro tuto nepatrnou cenu, za kterou se prodal, se mu trestanci právě smáli. „Směnit se“ znamená zaměnit si s někým jméno a následovně i jeho osud. Jakkoli podivným se zdá něco takového, jest to přec jen holá pravda a za mých dob mezi trestanci, ubírajícími se na Sibiř, byl obyčej ten ještě v plné síle, byl posvěcen podáním a určitými, známými formálnostmi. Zprva jsem tomu nikterak nemohl uvěřiti, ale konečně mně nezbylo, než uvěřiti hotové události.

Děje se to následujícím způsobem. Na Sibiř táhne na příklad skupina trestanců. Jdou tu všelijací: i do káznice, i do dolů, i prostě tací, kteří se z přinucení usadí na Sibiři: všichni jdou společně. Někde cestou, dejme tomu v Permské gubernii, některý z deportovaných si přeje, směnit se s jiným. Na příklad nějaký Michajlov, odsouzený pro vraždu nebo pro jiný těžký zločin, má za nevýhodné, aby se dal zavřít na dlouhá léta do káznice. Dejme tomu, že je chlapík zchytralý, prohnáný, ví co a jak; nuže tento Michajlov si vyhlídne z téže skupiny někoho sprostnějšiho, přihloupějšího, pokornějšího, jemuž je vyměřen trest poměrně lehký, na příklad do dolů na málo let, nebo nucené usazení v Sibiři, anebo třeba také do káznice, ale s kratší lhůtou. Konečně vypátrá Sušilova. Sušilov pochází z panské čeledi a je poslán pouze za osadníka. Prošel už půldruhého tisíce verst, rozumí se, je bez kopějky peněz, protože Sušilov nikdy nemůže mít ani kopějky, jde celý vysílený, znavený, živě se pouze komisní stravou, a nemaje jediného sladšího sousta, třeba jen občas; jde v pouhém komisním obleku, přisluhuje všem za nepatrný peníz. Michajlov se dá se Sušilovem do řeči, seznámí se s ním, třeba i spřátelí, a konečně na některé stanici ho uctí vodkou. Posléze mu učiní návrh: nechce-li se s ním směnit? Že prý on, Michajlov, tak a tak, je odsouzen vlastně ani ne do káznice, nýbrž do jakéhosi „zvláštního oddělení“. Je to sice také káznice, ale zvláštní, tedy něco lepšího.

O „zvláštním oddělení“, dokud ještě trvalo, nevěděli ani všichni úředníci, jako na příklad v Petrohradě. Byl to takový od jiných odloučený a zvláštní koutek v jednom Sibiřském koutě, a tak málo obydlený (za mne bylo v něm asi sedmdesát osob), že bylo těžko vypátrati jeho stopu. Setkával jsem se později s lidmi, kteří sloužili v Sibiři a znali ji, a kteří zvěděli o „zvláštním oddělení“ ponejprv ode mne. Ve „Svodě zákonů“ napsáno o něm všeho všudy šest řádek: „Zařizuje se při té a té káznici Zvláštní oddělení pro odsouzené za nejtěžší zločiny a sice na dobu, dokud nebude v Sibiři zřízena káznice s nejtěžšími pracemi.“ Ba ani trestanci z tohoto „Oddělení“ nevěděli, na čem jsou; jsou-li v něm „na věky“ nebo jen na čas? Lhůta se neurčovala; řečeno: do té doby, dokud nebude zřízena káznice s nejtěžšími pracemi a dost; tedy z káznice do káznice.

Není divu, že ani Sušilov ani kdo jiný v celé skupině neměl o tom ponětí, nevyjímaje ani samého Michajlova, jenž mohl mít jakýs takýs pojem o zvláštním oddělení leda z porovnání se svým neobyčejně těžkým zločinem, za který už sebral, běhaje ulicí, tři nebo čtyři tisíce ran. Dovítěl se tedy, že ho na pohodlné místo asi neposílají. Sušilov však odsouzen, aby se stal z přinucení osadníkem; čeho si může ještě přát? „Nechtěl bys se směnit se mnou?“ navrhuje mu Michajlov. Sušilov je nachmelen; duše je prostoučká, je pln vděčnosti k Michajlovu za jeho laskavost a proto se

bojí něčeho mu odepřít. Mimo to slyšel od trestanců, že je možno se směniti, že i jiní si vyměňují jména, následovně že to není pranic neobyčejného a neslýchaného. Shodnou se.

Nesvědomitý Michajlov, těže z neobyčejné prostoty Sušilova, koupí si u něho jméno za červenou košili a za rubl stříbra, což mu doručí ihned před svědky. Druhého dne Sušilov vystřízliví, ale Michajlov ho opojí znova; a pak těžko brátí slovo zpět: přijatý rubl stříbra jest už propit a červená košile v krátkce na to také. Nechceš býti Michajlovem, tedy vrať peníze. A kde má vzíti Sušilov celý rubl stříbra? Nevrátí-li však, ostatní trestanci ho přinutí, aby vrátil: na to se v artělich hledí přísně. A mimo to, když slíbil, ať dostojí slovu — i na tom bude artěl státi. Sic ho utýrají. Sbijou ho, snad dokonce zabijou; aspoň mu tím vyhrožují.

A opravdu, kdyby artěl dopustila třeba jen jednou nezdržení slova v podobné záležitosti, přestal by zvyk směny jmen. Bude-li možno se odřici daného slibu, a zrušiti uzavřený trh i tehdy, když peníze byly vyplaceny — kdož pak bude potom plniti převzatou povinnost? Slovem — to je záležitost společná, artělní a proto jsou trestanci v těchto věcech velice přísní. Sušilov vidí konečně, že není více možná se zřici a odhodlá se, že bude se vším souhlasiti. Věc se oznámí celé skupině; je-li třeba koho umlčeti dárky, učiní se, podobně, je-li třeba koho uctiti vodkou. Ostatním trestancům jest ovšem lhostejno, půjde-li Michajlov nebo Sušilov k čertu na rohy; a pak vodka je vypita, uhostili je, budou tedy mlčet.

Na nejbližší stanici se na příklad vyvolávají jména; přijde řada na Michajlova: „Michajlov!“ Sušilov se ozve: „Já!“ — „Sušilov!“ Michajlov zvolá: „Já!“ a jdou dále. Nikdo o tom více již nepromluví. V Tobolsku trestance třídí; Michajlova pošlou za osadníka do některé vsi a Sušilova za zvýšeného dozoru vedou do zvláštního oddělení. Dále není už nijaký protest možný; a mimo to jakým způsobem by se podaly důkazy? Kolik let by trvalo vyšetřování? Co by dostal za tento podvod? A kde jsou konečně svědkové? Zaprou, kdyby se i našli. Konec konců bude tedy, že Sušilov za rubl stříbra a za červenou košili přijde do „zvláštního oddělení“.

Trestanci se Sušilovu posmívali ne proto, že se směnil (ačkoli k osobám, jež se z lehčí práce směnily k těžší, chovají vždy opovržení, jako vůbec ke všem hlupákům, kteří si zadali), nýbrž proto, že vzal za to jen červenou košili a rubl stříbra; plat přec jen příliš nepatrný. Obyčejně se dějí směny za větší sumy, ovšem jen poměrné. Platívá se až několik desítek rublů. Ale Sušilov byl tak zkroušený, tak pokorný a nicotný v očích všech, že ho jaksi neuznávali ani za hodna, aby se mu posmívali.

Dlouho jsem bydlel společně se Sušilovem, několik let již. Ponenáhlu ke mně přilnul neobyčejně; nemohl jsem toho ovšem nepozorovati, a proto jsem i já k němu přivykl. Ale jednou — nikdy si toho nemohu odpustiti — nesplnil jakési mé prosby, ačkoli si právě před tím u mne vypůjčil peníze a já byl tak bezcitným, že jsem mu to vytknul: „Vidíte, Sušilove, peníze brát umíte, ale sloužití nechcete.“ Sušilov ani nemukl, doběhl pro mou záležitost, ale stal se najednou jaksi truchlivým. Minuly dva dni. Myslím si, není možná, aby to bylo následkem mé výtky.

Věděl jsem, že jakýsi trestanec, Anton Vasiljev, důtklivě ho upomínal o jakýsi nepatrný dluh. „Nemá dojista peněz, a mne se bojí požádat,“ myslil jsem si. Třetího dne mu tedy pravím: „Sušilove, vy jste mne chtěl tuším požádati za peníze pro Antona Vasiljeva? Tu máte.“ Seděl jsem tehdá na narách a Sušilov stál přede mnou. Byl, jak se zdálo, velice překvapen, že jsem mu sám nabídl peněz, že jsem si sám vzpomněl na jeho peněžité nesnáze, a sice tím více, že si za poslední doby vybral, jak se mu asi zdálo, příliš mnoho ode mne, tak že si ani nemohl činiti naději, že bych mu dal ještě něco. Pohleděl tedy na peníze, pak na mne, najednou se však obrátil a odešel.

Všechno to mne velice překvapilo. Šel jsem za ním a našel jsem ho za kasárnami. Stál u ohrady tváří k týnu, s hlavou přitisknutou k břevnu, o něž se opíral loktem. „Sušilove, co je vám?“ ptám se ho. Nehleděl na mne a já ku svému podivení spozoroval, že je mu do pláče. „Vy si Alexandře ... Petroviči... myslíte..“ počal přerývaným hlasem, snaže se při tom hleděti stranou, „že vám... za peníze... ale já... já... ech!“ Tu se obrátil opět k týnu, až o něj udeřil čelem a jak tu zavzlyká!.. Poprvé jsem viděl tehda v káznici plačícího člověka. S namáháním jsem ho uspokojil, a ačkoli mně od té doby počal sloužiti možno-li, ještě bedlivěji a ještě více si mne všimal, přece jsem pozoroval dle některých jedva patrných příznaků, že srdce jeho nikdy mně nemohlo odpustiti mé výtky. A zatím ostatní se mu posmíval!, vtipy na něho skládali za každé příležitosti, nadávali mu někdy od plic, a přece žil s nimi v míru a v přátelství a nikdy se na ně nemrzal. Ba ano, velmi těžko bývá poznati člověka i po mnoholeté známosti!

Hle, to jsou příčiny, proč se mně káznice nemohla hned na první pohled představit v té pravé podobě, jak se mně představila později. Proto jsem pravil, že ačkoli jsem si všimal všeho s dychtivou, usilovnou pozorností, přece jsem nemohl spozorovati mnohou věc, kterou jsem měl před samým nosem. Je přirozeno, že mne překvapovaly zprvu zjevy mohutné, ostře vynikající, ale i ty jsem snad pojímal nesprávně a proto zůstávaly v mé duši jen těžký, beznadějně truchlivý dojem. Velmi k tomu napomáhalo mé setkání s A...vem, také trestancem, jenž přibyl do trestnice nedlouho přede mnou, a překvapil mne obzvláště trapným dojmem za prvých dnů po mém příchodu do káznice. Ostatně věděl jsem ještě dříve, než jsem do káznice přišel, že se tam setkám s A...vem. On mně otrávil onu první těžkou dobu a zvýšil má duševní muka. Nemohu ho obejít mlčením.

Byl to nejhnusnější příklad, jak hluboko může klesnouti, jak podlým se může státi člověk, a v jaké míře může v sobě zahlušiti všeliký mravní cit bez jakéhokoli namáhání a bez hryzení svědomí. A...v byl mladý člověk původu šlechtického, o němž jsem se už z části zmínil, když jsem vypravoval, že donášel našemu místnímu veliteli majoru všechno, co se dělo v trestnici, a že se přátelil s jeho sluhou Fed'kou. Zde máte v krátkce jeho historii: Nedostudovav nikde a znesnadiv se v Moskvě s příbuznými, kteří se zhrozili jeho prostopášného života, odebral se do Petrohradu, a aby si opatřil peněz, odhodlal se k jistému podlému udání, t. j. odhodlal se prodati krev desíti lidí, jen aby bez prodlení mohl vyhověti své neukojitelné lačnosti po nejhrubších a nejzhýralejších slastech, k nimž se následkem svůdnosti Petrohradu, jeho cukráren a Měšťanských ulic*) stal v takové míře náchylným, že ač byl člověkem nehloupým, odvážil se na věc šílenou, nesmyslnou. V brzku byl usvědčen. Do svého udání zapletl nevinné osoby, jiné podvedl a za to byl poslán na deset let na Sibiř do naší káznice.

A...v byl ještě velmi mlád, život jeho teprve začínal. Zdálo by se, že ho taková strašná proměna osudu musí sraziti, že musí v povaze jeho vzbuditi odpor, musí ji tak nebo onak zlomiti. Ale A...v přijal nový svůj osud bez sebe menšího ořesení, ba i bez sebe menší nelibosti, nepocítil před ním mravní ošklivosti, nelekal se v něm ničeho, kromě snad toho, že bude nucen pracovati a bude musiti se rozloučiti s cukrárnami a všemi Měšťanskými ulicemi. Zdálo se mu dokonce, že titul trestance mu poskytuje tím větší možnost páchat podlosti a darebáctví. „Jsem-li trestancem, tedy ať jsem trestancem; jako trestanec mohu býti podlým a nemusím se za to styděti.“ To bylo do slova jeho mínění. Vzpomínám si na onu hnusnou bytost, jako na fenomen. Strávil jsem několik let mezi vrahy, prostopášníky a uznanými zlosyny, ale pravím zcela určitě, že jsem nikdy za svého života neshledal takového úplného mravního úpadku, takové rozhodné skleslosti a takového drzého padoušství, jako u A...va.

Byl u nás otcovrah, rodem šlechtic; zmínil jsem se již o něm. Ale přesvědčil jsem se z mnohých črt a

událostí, že i ten byl nepoměrně šlechetnější a lidštetjší, než A...v. V mých očích byl A...v po celou dobu mého pobytu v káznici jakýmsi kusem masa se zuby a s žaludkem a s neukojitelnou žízni po nejhrubších, co nejvíce zvířecích tělesných slastech, a pro dosažení sebe menší a sebe marnivější z těchto slastí byl hotov zcela chladnokrevně někoho zabiti, zařezati, slovem byl hotov ke všemu, jen dala-li se stopa zločinu zastříti. Nenadsazuju v ničem; poznal jsem A-va dobře. Byl to příklad, kam může dospěti samotná

*) Petrohradské Měšťanské ulice mají takovou pověst, jako pražské Židovské město.

tělesná stránka člověka, není-li zdržována uvnitř nijakou normou, nijakou zákonitostí.

A jak mně protivno bylo patřiti na jeho věčně posměšný úsměv! To byl netvor, mravní Quasimodo. Dodejte k tomu, že byl zchytralý a nehlopý, hezké tváře, ba i vzdělán trochu, měl vlohy. Nikoliv, raději požár, raději mor a hlad, než takového člověka ve společnosti lidské!

Pravil jsem již, že se v káznici tak všechno zkazilo mravně, že vyzvědačství a udavačství kvetlo a trestanci ani se pro to nehoršili. Naopak, s A...vem byli všichni za dobře a chovali se k němu nepoměrně přátelštěji, než k nám. Kromě toho milosti, jež mu prokazoval náš opilý major, dodávaly mu v jejich očích významu a váhy. On mimo jiné namluvil majorovi, že umí kresliti podobizny, (trestancům tvrdil, že býval poručíkem v gardě;) a major si vyžádal, aby ho posílali na práci k němu do domu, rozumí se, že za tím účelem, aby kreslil majorovu podobiznu. Tu se spřátelil s majorovým sluhou Fed'kou, jenž měl neobyčejný vliv na svého pána a následkem toho na ostatní i na všechno v trestnici.

A...v slídil za námi na žádost samého majora, ale tento, když se napil a tloukl A...va po tvářích, spílal mu vyzvědačů a udavačů. Stávalo se, a to dosti často, že hned na to, když ho major sbil, sedal na stolicu a poroučel mu, aby kreslil dále podobiznu. Náš major, zdá se, věřil opravdu, že A...v byl znamenitým umělcem, div ne druhý Brjulov, o němž i on slýchal, ale proto přece měl sebe za oprávněna, bít ho po tvářích, proto prý, že nyní, třeba zůstal týmž umělcem, je přec jen trestancem, „a kdybys byl třeba Brjulovem, jsem přece tvým představeným, a proto cokoli se mi zachce, mohu s tebou dělat.“ Mimo jiné nutil A...va, aby mu zouval boty a vynášel z ložnice různé vázy a přece se dlouho nemohl zbaviti myšlénky, že A...v jest veliký umělec.

Podobizna se táhla bez konce, skoro celý rok. Konečně se major dovtipil, že ho má A...v za blázna a když se úplně přesvědčil, že se kresba podobizny nechýlí ku konci, nýbrž den ode dne se stává více k němu nepodobnou, rozzlobil se, stloukl umělce a poslal ho z treste do káznice na hrubou práci. A...vu toho bylo patrně líto, bylo mu těžko odřící se prázdných dnů, odřící se zbytků od majorova oběda, od přítele Fed'ky a ode všech radostí, jež si spolu vymýšleli v kuchyni u majora. Major alespoň od té doby, co byl A...v vzdálen, přestal pronásledovati M..., trestance, na něhož mu A...v neustále žaloval, a sice z následující příčiny. M... byl v tu dobu, když A...v přišel do trestnice, sám. Bylo mu velice teskno; neměť ničeho společného s ostatními trestanci, pohlížel na ně s úžasem a s ošklivostí, nepozoroval a propásl na nich vše, co by mohlo působiti na něho uspokojivě a nevstupoval s nimi v bližší styk. Ti mu odpláceli toutéž nenávistí. Vůbec postavení lidí, podobných M.ovi, je v káznici úžasné.

Příčina, proč se A...v dostal do káznice, byla M...ovi nepovědoma. A...v naopak, dovtipiv se, s kým má co činiti, namluvil mu ihned, že je poslán na Sibiř pro zločin, zcela protivný udavačství, tedy asi za totéž, zač byl deportován i M. Tento se velice zaradoval, že bude míti soudruha, přítele. Ošetřoval

ho, těšil ho za prvních dnů vězení, domnívaje se, že A...v asi hrozně strádá; dal mu poslední své peníze, stravoval ho, rozdělil se s ním o nejnevyhnutelnější věci. Ale A...v pojal k němu ihned nenávist, a sice proto, že M... byl šlechtný, proto že s takým úžasem pohlížel na všelikou podlost, tedy proto hlavně, že byl zcela nepodoben jemu, a všechno, co mu M... v prvních rozmluvách sdělil o káznici a majorovi, vše to pochválil si A...v při první příležitosti tajně udati majorovi.

Major pojal proto strašnou nenávist k M... utlačoval ho, a kdyby nebylo vlivu hlavního velitele, uvedl by ho do něštěstí. A A...v nejen že se nermoutil když M... později zvěděl o jeho padoušství, nýbrž rád se s ním setkával a posměšně se mu díval do očí. To mu patrně působilo potěšení. Sám M... mne několikrát na to upozorňoval. Toto podlé stvoření uprchlo potom s jedním trestancem a s vojenskými průvodčím; ale o tom útěku budu vypravovati později. Z počátku lichotil se velice i ke mně, domnívaje se, že mně jeho historie není známa. Opakuju, že otrávil první dny mé vazby ještě větší teskností. Zhrozil jsem se té strašné podlosti a skleslosti, do níž mne uvrhli, uprostřed níž jsem se nyní octnul. Myslil jsem, že je zde všechno tak podlé a nízké. Ale mýlil jsem se; soudil jsem dle A...va o všech.

V ty tři dni přecházel jsem v tesklivosti po káznici, ležel jsem na svých narách, dal jsem si štíti spolehlivému trestanci, na něhož mně ukázal Akim Akimyč, z vydaného mně komisního plátka košile, ovšem za plat, (po několika kopějkách za košili), pořídil jsem si na naléhavou radu Akima Akimyče skládací matraci z plsti, obšité plátnem, neobyčejně tenkou, jako lívanec, a podušku, nacpanou srstí, velice tvrdou, pokud jsem nepřivykl. Akim Akimyč se velice činil při zařizování všech těchto věcí, sám se ho účastnil, vlastnoručně mne sešil pokrývku z kousku starého komisního sukna, shromážděného z roztrhaných kalhot a kazajek, jež jsem skoupil od druhých trestanců. Komisní věci, když uplynula lhůta, na kterou byly vydány, ponechávaly se trestancům jako jejich majetek; tito je ihned prodávali zde v trestnici, a ať si byla věc sebe více vetchá, přece bylo možná se nadíti, že se najde na ni kupec za jistou cenu.

Všemu tomu velice jsem se zpočátku obdivoval. Byla to vůbec doba mých prvních styků s prostým lidem. Sám jsem se stal najednou takýmž prostým člověkem, takýmž trestancem, jako oni. Jejich zvyky, ponětí, mínění, obyčejy staly se jaksi též mými, aspoň dle formy, dle zákona, ač jsem jich ve skutečnosti s nimi nesdílel. Byl jsem překvapen a zaražen, zrovna jako bych byl dříve ničeho podobného ani netušil a ničeho o tom neslýchal, ač jsem věděl o tom a slýchal. Ale skutečnost působí zcela jiný dojem, než vědění a pověst. Bylo-li možno, abych na příklad třeba jen někdy před tím tušil, že takové věci, takové staré hadry se mohou pokládati také za věci? A přece jsem si z těch starých hadrů pořídil pokrývku! Těžko bylo sobě představit, jakého druhu bylo sukno, určené na trestnické obleky. Na pohled vsutku jako by se bylo podobalo k suknu, tlustému, komisnímu suknu. Ale jakmile se trochu jen obnosilo, převracelo se v jakousi rybářskou síť a trhalo se pro ostudu. Soukenný oblek se dával na jeden rok, ale i do té lhůty těžko bylo s ním vydržeti. Trestanec pracuje, nosí na sobě břemena; šat se otírá a rychle se při tom trhá. Pláště však se vydávaly na tři léta a sloužily po celou tu dobu obyčejně i za oblek, i za pokrývku při spaní, i za poslamku na narách. Ale pláště byly pevné, ač také nebylo vzácností viděti koncem třetího roku, t. j. koncem ustanovené lhůty, na některém trestanci plášť spravovaný prostým režným plátnem. Ale přes to i takové pláště, jež byly silné obnošené, prodávaly se po uplynutí vyměřené jim lhůty za čtyřicet kopějek stříbra. Některé, jež byly lépe zachovány, šly na odbyt za šedesát až sedmdesát kopějek stříbra, což byla suma v káznici veliká.

Peníze však, jak jsem už pravil, měly v káznici strašný význam, moc. Možno s jistotou říci, že

trestanec, jenž měl ve vězení aspoň trochu peněz, trpěl desetkrát méně, než ten, jenž jich vůbec neměl, ačkoliv i tento byl opatřen vším od eráru, a mohlo by se zdát, nač ještě potřebuje peněz? Toho mínění bylo i naše představenstvo. Ale opakuju opět, kdyby trestanci byli úplně zbaveni možnosti, aby měli své peníze, buď by pozbyli rozumu, nebo by mřeli jako mouchy přes to, že byli vším potřebným zaopatřeni, anebo by se na konec dopouštěli neslýchaných zločinů, jedni z tesklivosti, druzí, aby byli co možno nejdřív odpraveni a zničeni, anebo se dočkali nějaké „změny ve svém osudu“ — to byl technický výraz.

Jestli že však trestanec, vydělav si skoro krvavým potem svou kopejku, anebo odhodlav se pro získání této kopějky k neobyčejnému chytráctví, spojenému často s krádeží a podvodem, přece je tak nerozvážně, tak dětsky nesmyslně utrácí, není to ještě důkazem, že si jich neváží, ač by se to mohlo zdát na první pohled. Po penězích baží trestanec křečovitě, až do zatmění smyslů, a rozhazuje-li je opravdu jako třísky, když se dá do hýření, rozhazuje je za takovou věc, která se mu zdá ještě o jeden stupeň vzácnější, než peníze. Co může býti pro vězně vzácnějším než peníze? Svoboda, aneb aspoň jakési blouznění o svobodě. A trestanci jsou velicí blouznílkové. Vráťím se ještě k tomuto předmětu, ale když tak o tom mluvím: Uvěří mně kdo, že jsem viděl odsouzené na dvacet let, kteří v rozmluvě se mnou užívali na příklad zcela klidně takové fráze: „Ale počkej, až, dá pánbůh, uplyne má lhůta, potom ...“

Vlastně smysl slova „vězeň“ značí člověka bez vůle; utrácí-li peníze, jedná však již podle své vůle. Přese všechna znamení, vypálená na čele, přes okovy a nenáviděná břevna trestnické ohrady, jež mu zaclání boží svět a omezuje ho jako dravé zvíře v kleci, přece si může opatřiti vodku, t. j. strašně zapovězenou rozkoš, může se setkat s krásným pohlavím, může dokonce někdy (ač ne vždycky) podplatiti své nejbližší představené, invalidy, ba i poddůstojníka, kteří se budou dívatí zkrze prsty nato, jak on přestupuje zákon a disciplinu; může si kromě toho všeho dovoliti zafuriantit na účet těchto představených, a trestanec si hrozně rád zafuriantí, t. j. rád se staví před svými soudruhy, ba i sebe rád přesvědčí aspoň na chvíli, že má vůle a moci nepoměrně více, než se zdá, slovem tedy může si vyhoditi z kopýtko, může natropiti hluku, uraziti někoho do nejhlubšího stupně a dokázati mu, že všechno to může, že všechno je „v jeho moci“, tedy může sebe přesvědčiti o věci, na niž si ubohý nesmí ani pomyslit. Hle, proč se mezi trestanci, i když jsou střízliví, může pozorovati všeobecná náklonnost k furiantství, k honošení se, ke komickému a vysoce naivnímu zveličování své vlastní osoby, třeba by věděli, že nikoho nechytou na lep. A konečně každé takové vyhození z kopýtko vyžaduje jistou odvahu — je tedy v tom ve všem aspoň jakási podoba opravdového života, jakýsi, byť i velice vzdálený přeludsvobody. A co nedá člověk za svobodu? Který milionář, když by mu zadržli krk petlicí, nedal by všechny své miliony za jediný doušek vzduchu?

Představenstvo se divívá, že ten neb onen trestanec strávil několik let mírně a vzorně, že byl i dozorcem jmenován pro své chvalné chování, a najednou, rozhodně pro nic za nic, jako by běs do něho vjel, zadovádí, rozhýří se, natropí hluku, ba časem se odváží i těžkého zločinu; buď schválně nahrubjání některému z vyšších představených, nebo zabije někoho, učiní mu násilí a pod. Hledí na něho a diví se. A zatím možná dost, že celá příčina takového nenadálého výbuchu v onom člověku, od něhož méně než od koho jiného bylo možno se ho nadíti, jest úzkostné, křečovitě projevení své osobitosti, instinktivní tesklivost po sobě samém, touha, aby se ukázal, aby projevil svou sniženou osobitost, touha, jež se vyskytla z nenadání, vyrostla do rozezlení, do zběsilosti, do zatmění rozumu, do ochrnutí nervů, do křečí. Tak asi za živa pohřbený člověk, když procitne ve své rakvi, bije do jejího víka a namáhá se, aby je shodil, ačkoli rozum by ho mohl ovšem přesvědčiti, že všechno jeho namáhání zůstane marno. Ale to je to, že člověku není při tom pranic do rozumu: nastal křečovitý

záchvat. Uvažme i to, že skoro každé samovolné projevení osobní vůle počítá se trestanci za zločin; a tu je mu pak přirozeně lhostejno, je-li ono projevení už větší, nebo menší. Hýřiti-li, tedy hyřiti, až se hory zelenají, odhodlati-li se na něco, tedy se odhodlati už na všechno, třeba i na vraždu. A vždyť potřebuje jenom začít; jakmile se člověk jednou opojil, pak ho neudržíš! A proto na všechn způsob by bylo nejlépe, kdyby k tomu nedošlo. Všickni by měli pokoj.

Ano; ale jak to zařídit?

VI.

První měsíc.

(Dokončení.)

Když jsem vstupoval do káznice, měl jsem u sebe něco peněz; pohotově jsem měl nemnoho, neboť jsem se bál, aby mně je neodebrali. Ale pro všechn případ jsem měl uschováno, totiž zalepeno v deskách evangelia, jež bylo dovoleno vzít s sebou do káznice, několik rublů. Tuto knihu s penězi, do ní zalepenými, mně dali ještě v Tobolsku darem ti, kteří také trpěli ve vyhnanství a trvání jeho počítali už celými desetiletími a kteří dávno již přivykli v každém „nešťastném“ viděti svého bratra. Jest v Sibiři několik lidí, kteří nikdy nevymrou, a kteří, jak se zdá, položili si za úkol svého života, ošetřovati bratrsky „nešťastné“. Jejich soucit a útrpnost k nim, skoro jako k svým vlastním dětem, jsou čistě nezištné, svaté. Nemohu si odepřít, abych se zde aspoň stručně nezmínil o jednom takovém setkání.

Ve městě, u něhož se nalézala naše káznice, žila jistá dáma, Nastasja Ivanovna, vdova. Rozumí se, že nikdo z nás, pokud jsme se nalézali v káznici, nemohl se s ní seznámiti osobně. Zdá se, že si zvolila za svůj životní úkol pomáhati deportovaným, ale nejvíce se starala o nás. Snad se přihodilo v její rodině nějaké podobné neštěstí, anebo někdo ze zvláště drahých a jejímu srdci blízkých lidí trpěl za podobný přestupek; nevím. Ale ona pokládala jako by za zvláštní štěstí, směla-li učiniti pro nás vše, co bylo v jejích silách. Mnoho ovšem činiti nemohla; byla velmi chudá. Ale my v káznici jsme pociťovali, že tam za ohradou trestnice máme nejoddanějšího přítele. Mimo jiné podávala nám často zprávy, jichž jsme měli vysoce zapotřebí.

Když jsem vyšel z káznice a odebíral jsem se do druhého města, podařilo se mně býti u ní návštěvou a seznámiti se s ní osobně. Bydlela kdesi na předměstí u jednoho ze svých blízkých příbuzných. Nebyla ani stará, ani mladá, ne hezká, ale také ne ošklivá; ba nebylo ani možná seznati, byla-li rozumná a vzdělaná. Bylo jen při každém jejím kroku pozorovati její nekonečnou dobrotu, neukojitelnou touhu zavděčiti se, uleviti nám, učiniti nám něco příjemného. Vše to jí přímo hledělo z tichých, dobrých očí. Strávil jsem u ní skoro celý večer ještě s jedním ze svých soudruhů z trestnice. Stále nám hleděla do očí, smála se, když my jsme se smáli, honem souhlasila se vším, ať jsme tvrdili cokoliv; stále se činila, jen aby nás uhostila něčím, co bylo její možností. Přinesla čaj, zákusky, jakési cukroví, a kdyby byla měla tisíce, těšily by ji, zdá se, jen proto, že by se nám lépe mohla zavděčiti a ulehčili osud našich soudruhů, kteří zůstali v káznici.

Když se s námi loučila, dala nám každému na památku tobolku na papirosoy. Tobolky ty zhotovila pro nás sama z lepenky — sám pánbůh ví, jak byly slepeny — polepila je malovaným papírem, právě

takovým, jakým se polepují desky cvičební knihy početní pro národní školy — a kdo ví nepadla-li na tobolky vsutku nějaká „početnice“. Kolokolem byly obě tobolky polepeny pro krásu tenounkým prýmkem ze zlatého papíru, pro který snad schválně musila jít do krámu. „Vždyť vy kouříte papirosv, tedy snad se vám to přihodí,“ pravila, jako by se ostýchavě vylouvala za svůj dárek. ... Říkává se, (slyšel i čítal jsem to) že nejvyšší láska k bližnímu jest zároveň i největším egoismem. Kde tu však mohl být egoismus, toho nijak nechápu.

Ačkoli jsem za svého příchodu do trestnice neměl mnoho peněz, nicméně jsem se tehda nemohl jaksi náležitě mrzet na ty trestance, kteří hned za prvních hodin mého pobytu v káznici, ač mne už jednou oklamali, přicházeli zcela naivně podruhé a potřetí, ba i po páté, dlužit si ode mne peněz. Ale k jedné věci se přiznávám upřímně: mrzelo mne velice, že všechen ten národ se svým naivním chytráctvím, musel mne nezbytně, jak se mně zdálo, pokládati za blázínka a hlupáka, vysmívati se mne, a sice právě proto, že jim půjčuju peníze po páté. Muselo se jim rozhodně zdáti, že se dávám chytiti na jejich klamy a chytrosti a kdybych jim odepřel a počal je vyháněti, jsem naopak přesvědčen, že by si mne počali mnohem více vážiti. Ale jakkoli mne to mrzelo, odepřiti jsem jim přece nemohl. Mrzelo mne to proto, že jsem v ty první dni vážně a pečlivě rozvažoval o tom, jaké postavení zaujmu v káznici, či lépe řečeno, v jaký poměr se mám vpraviti k nim. Cítil a chápal jsem, že celá ta společnost jest pro mne zcela nová, že zde tápám zcela jako ve tmách a že ve tmě nelze strávit několik let po sobě. Bylo tedy zapotřebí se připravovati. Rozumí se, že jsem se rozhodl, že především musím jednati přímo, tak, jak mně káže vnitřní cit a svědomí. Ale věděl jsem zároveň, že je to jen aforismus, kdežto přede mnou vyvstává nejneočekávanější praxe.

A proto přese všechny drobné starosti o tom, jak se zařídím v kasárnách, o kterýchžto starostech jsem se už zmínil, a k nimž mne nabádal hlavně Akim Akimyč, přes to, že mne z části též zabavovaly, přece mne víc a více trápila strašná, hnětoucí tesklivost. „Mrtvý dům!“ tvrdil jsem sám sobě, pohlížeje časem za soumraku se schůdků naší kasárny na trestance, vrátivší se z práce a přecházející, sem tam po nádvoří káznice, z kasáren do kuchyně a nazpět. Všiml jsem si jich pozorně a z tváří a z pohybů jsem se snažil uhádnouti, co jsou to za lidi, a jaké mají povahy? A oni bloudili přede mnou se zamračenými čely, anebo zas úplně veselí (tyto dva druhy vyskytují se nejčastěji a jsou charakteristickými pro káznici), nadávali si, nebo prostě rozmlouvali, anebo se konečně procházeli ojedinele, jako by v zádumčivosti, pomalounku, plavně, někteří na pohled unavení a apatičtí, jiní (i zde v trestnici!) s výrazem hrdé vynikajičnosti, s čapkami na stranu, s pláští přehozenými přes ramena, s drzým, chytráckým pohledem a drzým úsměškem.

Vše to jest moje společnost, můj nynější svět — pomyslíl jsem si — v němž chtěj nechtěj musím žít. Pokusil jsem se vyptávati a dovědět se o nich něčeho od Akiina Akimyče, s nímž jsem rád pival čaj, abych nebyl sám. Mimochodem podotýkám, že čaj za těch prvních dob byl skoro mým jediným pokrmem. Čaje se Akim Akimyč neodříkal a sám topil náš směšný, samodělný, malinký plechový samovar, kterýž mně zapůjčil M... Akim Akimyč vypil obyčejně jednu sklenici (mělť i sklenice), vypil ji mlčky a slušně, pak mne ji vrátil s poděkováním a hned se dal do šití mé pokrývky. Ale to, čeho jsem měl zapotřebí, sdělit mně nemohl, ba ani nechápal, proč mne tak zajímají povahy obkličujících nás a nejbližších nám soudruhů trestanců, i poslouchával mne dokonce s jakýmsi chytráckým úsměvem, jež si velmi dobře pamatuju. „Nikoli, je patrno, že musím sám pátrati, a ne se vyptávati,“ pomyslíl jsem si.

Čtvrtého dne podobně jako tehda, když mně zaměnili řetězy trestnickými okovy, sestoupili se trestanci časně z rána do dvou řad před strážnicí, na prostranství před vraty káznice. V popředí, tváří

k nim, jakož i v pozadí postavili se vojáci s nabitými ručnicemi a nasazenými bodáky. Voják má právo střeliti po trestanci, usmyslí-li si tento od něho utéci; ale je spolu odpovědným za svůj výstřel, vypálil-li jej v případě, jež nelze pokládati za krajně nevyhnutelný. Totéž když by se trestanci zjevně vzbouřili. Ale koho pak napadne dáti se zjevně na útěk ?

Přišel ženijní důstojník, průvodčí a ženijní poddůstojníci, jakož i vojáci, kteří byli dozorcí při konání práce. Počali vyvolávat jména. Část trestanců, kteří chodili do krejčov, odešli dříve. Do nich ženijnímu důstojníkovi nebylo nic; pracovali pro káznici, šli na ni. Pak odešli dělníci do dílen a po nich ostatní na obyčejnou nádennickou práci. Spolu s dvaceti jinými trestanci šel jsem i já. Za pevností na zamrzlé řece byly dvě erární bárky, které, poněvadž se již k ničemu nehodily, bylo zapotřebí rozebrati, aby aspoň staré dříví nepřišlo darmo na zmar. Ostatně, veškeren ten starý materiál, zdá se, měl pranepatrnou cenu, měl-li vůbec jakou. Dříví se ve městě prodávalo za babku a kolkolem bylo hojnost lesů. Posílali nás tam skoro jen proto, aby trestanci neseseděli doma bez práce, což i trestanci sami dobře chápali. Do takové práce dávali se vždycky mdle, s nechutí; něco jiného bývalo, když práce sama měla smysl, stála za to a hlavně, když bylo možno vyprositi si určitý úkol. Tu jako by na ně padlo nějaké nadšení, a já sám viděl, jak pracovali ze všech sil, ač i tenkrát neměli z toho pražádné výhody, pracovali jen proto, aby byli dříve hotovi; ba i ctižádost jejich hrála při tom jakousi úlohu. Ale při této práci, jež se konala více pro formu než z potřeby, těžko si bylo vyprositi úkol, a proto bylo nutno pracovati, až se ozve buben, jež svolává domu v jedenáct hodin ráno.

Den byl teplý a mlhavý; sníh div netál. Celý náš houfec se odebral za pevnost na břeh, řinčel lehce okovy, které ač byly skryty pod oblekem, vydávaly přece při každém kroku tenký a ostrý kovový zvuk. Dva nebo tři trestanci odešli do skladiště pro nevyhnutelné náčiní. Já šel spolu s ostatními a bylo mi dokonce, jako bych oživnul: chtělo se mi co nejdříve poznati a uviděti, co je to za práci? Čemu se říká káznická práce, a jak budu já sám poprvé ve svém životě pracovati?

Pamatuju si všechno do nejmenších podrobností. Cestou jsme potkali jakéhosi měšťáka s nevelkou bradou, jež se zastavil a vstrčil ruku do kapsy. Z našeho houfu ihned vystoupil trestanec, sňal čapku, přijal almužnu — pět kopejek, a spěšně se vrátil ke svým. Měšťák se poznamenal křížem a šel dále svou cestou. Těch pět kopejek projedli téhož rána v preclíkách, rozdělivše je po stejné části mezi nás všechny.

Z celého tohoto houfce trestanců jedni byli jak obyčejně zasmušilí a nemluvní, druzí mdlí a lhostejní, třetí líně klábosili mezi sebou. Jeden měl z čehosi hroznou radost, byl vesel a div netancoval cestou, cinkaje při každém skoku okovy. Byl to týž nevysoký, ramenatý trestanec, jež se za prvního mého jitra v káznici pohádal s druhým u vody, když se myli, za to, že tento druhý si dovolil nesmyslně o sobě tvrditi, že je pták „kahan“. Tohoto rozveseleného chlapíka zvali Skuratov. Posléze zazpíval i jakousi bujnou píseň, z níž si pamatuju refrén:

Beze mne mě ženili, já byl tenkrát ve mlýně...

Scházela jen balalajka.

Jeho neobyčejně veselá nálada způsobila ovšem ihned v některých z naší skupiny rozmrzelost; někteří ji měli dokonce za urážku...

„Rozhulákal se!“ prohodil vyčítavě jeden trestanec, jehož se věc ta ostatně ani netýkala.

„Měl vlk jedinou písničku, i tu mu vzal Tulak!" poznamenal chochláckým nářečím druhý, ze skupiny zamračených.

„Já jsem ovšem z Tulské gubernie," odsekl bez prodlení Skuratov; „ale vy jste se ve vaší Poltavě haluškou udávili".

„Plácej! A ty co's jídal? Láptěm šči jsi nabíral".

„A nyní jako by ho čert koulemi krmil," dodal třetí.

„Inu, je pravda, braši; jsem člověk rozněžený," odpověděl s lehkým povzdechem Skuratov, jako by litoval své rozněženosti a obracel se při tom ke všem dohromady ale k němu zvlášť. „Od samého dětství byl jsem vychován suchými švestkami a francouzskými houskami" — vtipkoval Skuratov, překrucuje při tom schválně jednotlivá slova; „vlastní pak braři moji i nyní ještě mají v Moskvě svůj vlastní krám. V průchodních krámech vzduch prodávají; jsou kupci přebohatí."

„A co's ty prodával?"

„Nu všelijaké druhy jsme prošli. Tehdáž jsem, braši, dostal svých prvních dvě stě..."

„Snad rublů!" vskočil mu do řeči jeden zvědavý, jenž skoro zachvěl, uslyšev o takové sumě.

„Ne, milý človíčku, ne rublů, ale ran holí. Luko ! poslouchej Luko!"

„Pro někoho jsem Luka, ale pro tebe Luka Kuzmyč," ozval se s nechutí malinký, tenoučký trestanec s ostrým nosíkem.

„Nu, Luko Kuzmyči, nu třeba, vzal tě čert."

„Pro někoho jsem Luka Kuzmyč, ale pro tebe strejček."

„Eh, vzal tě čert i se strejčkem; nestojí za to, s tebou mluvit! A vidíš, takové hezké slovíčko jsem ti chtěl povědit. Tak vidíte tedy, braši, jak se to přihodilo, že jsem se tak krátce zdržel v Moskvě. Dali mně naposled patnáct karabáčem a poslali mne pryč. Já tedy..."

„A zač tě poslali pryč?" vpadl mu do řeči jeden, jenž bedlivě sledoval jeho vypravování.

„A nechod' — prý — do karantén, nepij špunty, nehraj na biliáre; a tak mně, braši, nedali ani času, abych mohl v Moskvě náležitým způsobem zbohatnouti. A vždyť tuze, tuze, tuze rád bych byl bohatým. Nu, tak jsem si toho přál, že ani nevím, jak vám pověděti."

Mnozí se zasmáli. Skuratov byl patrně jedním z dobrovolných komiků, či lépe řečeno z bláznů, kteří jako by pokládali za svou povinnost obveselovati své zasmušilé soudruhy, začož ovšem kromě nadávek neutřžili ničeho. Přináležel ke zvláštnímu, pozoruhodnému typu, o němž — možná dost — budu ještě vypravovati.

„Vždyť i nyní by se vyplatilo, stříletí tebe místo sobolů," prohodil Luka Kuzmyč. „Jen šatů, hlele, nabere se na sto rublů."

Skuratov měl na sobě nejhorší, nejvíc obnošený plášť, pokrytý se všech stran záplatami. Prohlédl si svůj plášť dosti chladnokrevně, ale pozorně s hora dolů a pokračoval:

„Za to hlava zač stojí, braši, hlava! Když jsem se i s Moskvou loučil, to mně bylo jedinou útěchou, že hlava půjde spolu se mnou. S bohem Moskvo, zaplat' Pánbůh za lázeň, za volný vítr, slavně mně nalupali! A na můj plášť, milý človíčku, nemáš proč koukat..."

„Mám se snad na tvou hlavu dívat?"

„E, vždyť ani hlava není jeho, nýbrž darovaná," ozval se opět Luka. „V Tumeni mu ji dali almužnou, když ho sem vedli."

„A pověz nám, Skuratove, uměl jsi nějaké řemeslo?"

„Jaké řemeslo! Průvodčím byl, slepé vodil a jim kradl peníze z měšce," poznamenal jeden ze zamračených. „To bylo celé jeho řemeslo."

„Ne, opravdu jsem zkusil boty šítí," odpověděl Skuratov, docela si nevšímaje kousavé poznámky. „Ale ušil jsem všeho všudy jeden pár."

„Nu co, kupovali?"

„Ano, trefil se takový, jenž se Boha patrně nebál, otce, matky v úctě neměl; za to ho potrestal Hospodin — koupil."

Všichni kolem Skuratova div se smíchy nepováleli.

„Nu a potom jsem pracoval ještě jednou, to bylo už tady," pokračoval neobyčejně klidně Skuratov. „Štěpánu Fedoryči Pomorcevu, panu poručíkovi, jsem podšíval boty."

„Což on, byl spokojen?"

„Ne, braši, nebyl. Na tisíc let mně vynadal, a k tomu ještě kolenem do zad drchnul. Hrozně se tenkrát rozzlobil. — Eh, selhal můj život, selhal kátoržný!"

Potom v krátké době na to Akulinin přišel muž..."

spustil neočekávaně znova a podle taktu počal poskakovali a cupati.

„Vida nezvedu!" bručel jdoucí okolo mne chochol, vrhnuv na něho se strany hněvivý pohled.

„Darebný člověk," poznamenal druhý rozhodným a vážným tonem.

Nemohl jsem nikterak pochopiti, proč se na Skuratova zlobí, a vůbec proč všichni veselí lidé, jak jsem za oněch prvních dnů již mohl pozorovati, se nacházejí jaksí v opovržení? Vztahoval jsem hněv chochlův i ostatních k záležitostem soukromým. Avšak nebyly tím vinny osobní záležitosti, nýbrž

zlobili se proto, že Skuratov nebyl dosti zdrženlivý, že si nedodával onoho líčeného vzezření vlastní důstojnosti, jímž byla až pedantsky nakažena celá káznice, slovem zlobili se na něho proto, že byl, jak se vyjadřovali, „darebným člověkem“. Ale nezlobili se na všechny vtipkáře bez výjimky, neodbývali tak s vysoká všechny, jako Skuratova a některé jiné, jemu podobné. Přišlo na to, jak kdo dovoloval s sebou zacházeti. Ukázal-li se člověk dobrosrdečným a prostým, ihned se stal předmětem opovržení. To mne dokonce i překvapilo.

Byli však i mezi vtipkáři tací, kteří uměli odseknouti a rádi to činili, nikomu nic neodpouštějíce; takových si vážili z přinucení. Byl i v našem oddílu jeden takový kousavý, jinak člověk veselý a rozmilý, jehož jsem však s této stránky poznal až později. Byl to hezký, vysoký chlapík s velikou bradavicí na tváři a velice komickým výrazem obličeje, jinak dosti příjemného a rozumného. Říkali mu pionér, protože sloužíval druhdy u pionérů; nyní se však nalézal ve zvláštním oddělení. O něm se ještě zmíním.

Ostatně ani všichni „vážní“ nebyli tak nedůtkliví, jako chochol rozhněvaný na veselí. V káznici bylo několik osob, jež činily nároky na prvenství, na znalost všech záležitostí, na vynalézavost, pevnou povahu a chytrost. Mnozí z nich byli opravdu lidé rozumní, pevné povahy a vskutku dosahovali toho, oč se ucházeli, totiž prvenství a značného mravného vlivu na své soudruhy. Tito chytrí lidé byli mezi sebou nepřáteli a každý z nich měl mnoho odpůrců. Na ostatní trestance shlíželi s důstojností, ba i se vznešenou laskavostí, marných sporů nepočínali, u představených byli oblíbeni, při práci určovali jaksi, co kdo má konati a ani jeden z nich by neprojevil na příklad svou nelibost pro zpívání: k takové malichernosti by se nesnížili. Ke mně se všichni tací chovali ku podivu zdvořile po celou dobu mého vězení, ale do řečí se mnoho nepouštěli, také jaksi z vážnosti. I o nich promluví ještě podrobněji.

Přišli jsme na břeh. Dole v řece stála zamrzlá v ledu stará bárka, kterou jsme měli rozebrati. S druhé strany řeky modrala se step; pohled byl zasmušilý, jednotvárný. Čekal jsem, že se všichni honem vrhnou do práce, ale na to nikdo nepomýšlel. Někteří si usedli na trámy, jež se válely po břehu; skoro všichni vytáhli z bot měšce s domácím tabákem, jenž se prodával na trhu v listech po třech kopejkách za libru, a krat'oučké troubele s malinkými dřevěnými dýmkami vlastní výroby. Zapálili si dýmky, vojáci nás obstoupili řetězem a s nejnudnějším výrazem ve tváři nás počali hlídati.

„Koho to jen napadlo, rozbíratí tuhle bárku?“ prohodil kdosi více jen pro sebe, aniž se obracel ke komu. „Štěpin se mu zachtělo, či co?“

„Kdo se nás nebojí, toho to napadlo,“ dodal jiný.

„Kam to táhnou ti mužící?“ promluvil po krátké pomlčce zase první, nevšímaje si — tot' se rozumí — odpovědi na svou otázku a ukazuje do dálky na tlupu mužíků, beroucích se kamsi husím pochodem ve hlubokém sněhu. Všichni se lenivě ohlédli v tu stranu a z dlouhé chvíle se jim počali posmívatí. Jeden z mužíků, nejposlednější, kráčel jaksi neobyčejně směšně s roztaženýma rukama a se skloněnou na stranu hlavou, na níž jako koláč seděla dlouhá mužická čepice. Celá jeho postava odrážela se úplně a jasně od bílého sněhu.

„Hlele brach Petrovič, jak se oblík!“ poznamenal jeden, nápodobě mužickou výslovnost. Stojí za povšimnutí, že trestanci na mužíky pohlíželi trochu s vysoka, ač dobrá polovina jich pocházela ze stavu selského.

„Poslední, hleďte braši, kráčí, jako by ředkev sázel.“

„To je těžkodum, peněz má mnoho,“ prohodil třetí.

Všichni se zasmáli, ale taky jaksi lenivě, jako by se jím nechtělo. Zatím přišla prodavačka s pečivem, smělá a hbitá babka.

Koupili u ní preclíků za peták, jež dostali almužnou, a rozdělili se ihned o preclíky.

Chasník, jenž vedl v káznici obchod s preclíky, koupil jich dvacet a začal se neústupně přítí, aby dostal nádavkem tři místo dvou preclíků, jak se slušelo dle obyčejného pořádku. Ale prodavačka nesouhlasila.

„Nu a toho nedáš?“

„Co bys ještě rád?“

„Nu, čeho myši nejedí.“

„Aby hrom do tebe!“ vzkřikla prodavačka a dala se do smíchu.

Konečně se ukázal i dozorce nad pracemi, poddůstojník s hůlkou.

„He, vy! Co sedíte! Začínejte!“

„A co, Ivane Matvějiči, uložte nám dnešní úkol,“ ozval se jeden z náčelníků, vstávaje pomalu s místa.

„Proč jste tam při prohlídce nepožádali? Rozeberte bárku, tu máte úkol.“

Konečně se sebrali a sestoupili k řece, jedva nohy vlekouce. V tlupě se ihned vyskytli rádcové, ovšem jen na slovech. Bylo ustanoveno, že se bárka nemá sekati jak se hodí, nýbrž že se břevna měla dle možnosti zachovati v celosti, a zvláště příční trámce přibité podél celé bárky ke dnu dřevěnými hřeby — práce to dlouhá a nudná.

„Nejdříve by se mělo odtáhnouti tohle břevno. Chopte se hoši!“ mínil jeden trestanec, jenž nebyl ani pořadatelem, ani náčelníkem, nýbrž prostý robotník, pokorný, tichý člověk, jenž mlčel až dosud; i sehnul se, objal rukama tlustou kládu, čekaje, že mu někdo přijde na pomoc. Ale nikdo mu nepomohl.

„Ano, zdvihneš, počkáš si! Ani ty nezdvihneš, ani děd tvůj, medvěd, kdyby přišel, i ten by ji nezdvihl,“ zabručel kdosi skrze zuby.

„Tak kterak, braši, jak začneme? Opravdu už nevím..“ promluvil samovolný náčelník, nevěda kudy kam a zanechav břevna, opět se vzpřímil.

„Vší práce nepoděláš... což se ženeš?“

„Třem slepicím zrní zasypat — přepočítá se, a tu se žene první — hejlové!“

„Vždyť já nic, braši,“ omlouval se zkrušený; „já jen tak..“

„Tak což, mám na vás čechly navlékat, či co? Anebo chcete, abych vás na zimu nasolil?“ vzkřiknul opět dozorce, jenž s podivením pohlížel na dvacetihlavý zástup, jenž nevěděl, jak se chopiti práce. „Začínajte, zčerstva!“

„Čerstvěji než čerstvý to neuděláme, Ivane Matvějiči.“

„Vždyť beztoho nic neděláš, hej! Saveljeve! Tlučhubo Petroviči! Na tebe volám. Co stojíš a oči prodáváš!... Začínat !“

„Co pak já sám svedu?..“

„Radši nám uložte úkol, Ivane Matvějiči.“ „Řekl jsem — bez úkolu. Rozeberte bárku a půjdete domů. Začínat!“

Pustili se konečně do práce, ale mdle, s nechutí, jaksi neobratně. Bylo až protivno dívati se na ten zástup zdravých, silných pracovníků, kteří jako by rozhodně nevěděli, co mají počítí se svou prací. Sotva počali vyndavati první, nejmenší příční trámec, ukázalo se, že se láme, „sám se láme“, jak oznamovali k svému ospravedlnění dozorce; takovým způsobem tedy nebylo možno pracovati, bylo nutno chopiti se věci nějak jinak. Nastala dlouhá porada mezi trestanci, jak se věci chopiti, co mají dělati? Pomalu došlo ovšem ke spílání, a bylo se co báti, že dojde ještě dále... Dozorce opět křiknul a zamával hůlkou, ale následující příčnice se zlámala opět. Vyšlo konečně na jevo, že je po ruce málo seker a že je nezbytno dojiti ještě pro nějaké náčiní. Poslali tedy ihned dva chlapíky v průvodu vojáka do pevnosti pro náčiní, a zatím než se vrátí, usedli si ostatní klidně v bárce, vyndali své dýmky a opět si zapálili.

Dozorce si odpliv': „Nu před vámi práce nezapláče! Eh cháska, cháska!“ zabručel mrzutě, hodil rukou a šel do pevnosti, mávaje hůlkou,

Za hodinu přišel správce. Vyslechl klidně trestance a oznámil, že jim dává za úkol vytáhnouti ještě čtyři příčnice, ale tak, aby se již nelámaly, nýbrž zůstaly celé, a mimo to jim uložil, aby rozebrali značnou část bárky; potom prý se již budou moci vrátiti domů. Úkol byl značný, ale však měli byste vidět, jak se pustili do práce! Kam se poděla lenost, kam nezaprost! Ozvaly se rány seker, počali

vytahovati dřevěné hřeby. Ostatní podkládali silné topory, opírali se o ně dvaceti rukama, čile a dovedně vyvraceli příčnice, jež k mému podivení vytažovali nyní úplně celé a neporušené. Práce jen kynula. Všichni jaksi nápadně zmoudřeli. Nebylo zbytečných slov ani nadávek; každý věděl, co říci, co dělati, kam stoupnou ti, co poraditi. Zrovna o půl hodiny dříve, než se ozval buben, byl uložený úkol hotov, a trestanci se vraceli domů unavení, ale zcela spokojeni, ačkoli získali všeho všudy asi půl hodinky z té doby, kterou měli pracovati.

Co však se týče mne, zpozoroval jsem jistou zvláštnost. Ať jsem se obrátil kamkoli, chtěje jim pomáhati při práci, všudy jsem byl zbytečným, všudy jsem překážel, všudy mne odháněli div ne s nadávkami.

Lecjaký poslední otrapa, jenž byl sám jedním z nejhorších pracovníků a nesměl ani muknouti před ostatními trestanci, kteří byli smělejší a obratnější než on, i ten se měl za oprávněna křiknouti na mne a odehnati mne, přistoupnul-li jsem k němu, a sice pod záminkou, že mu překážím. Konečně jeden ze smělych zvolal přímo a hrubě: „Kam lezete, jděte pryč! Nač se pletete, když se vás nikdo neprosí.“

„Dostal se do pytle!“ dodal ihned jiný.

„Vezmi raděj pokladničku,“ obrátil se ke mně třetí, „a jdi sbírat na kamenné stavení, spáleniště tabáční, a tady nemáš co dělat.“

Nezbylo mně, než státi stranou; ale státi stranou, když se ostatní namáhají, je jaksi nesvědomitě. Ale když jsem opravdu poodešel a stanul na konci bárky, ihned volali: „Hle, jaké dělníky posílají! Co s nimi začít? Ničeho s nimi člověk nesvede!“

Vše to se dělo ovšem schválně, protože to působilo všem potěšení. Jakž pak si nezavtipkovati nad bývalým šlechticem! A proto byli ovšem rádi, že se naskytla k tomu příležitost.

Nyní je zcela srozumitelné, proč jsem si, jak jsem už výše podotknul, postavil první otázku, když jsem vstoupil do káznice: Jak se mám chovati, v jaký poměr se mám vpraviti k oněm lidem? Tušil jsem, že budu míti s nimi často podobné srážky, jako nyní na práci. Ale nechat' ony srážky budou jakékoli, rozhodl jsem se, že nezměním svého plánu, jež jsem za té doby měl z části již promyšlený; vědělt' jsem, že jest správný. A sice, rozhodl jsem se, že jest nutno chovati se co možná prostě a nezávisle a nikterak neprojevovati zvláštní snahy po sblížení se s nimi; avšak také jich neodmítati, budou-li sami vyhledávati sblížení. Nebáli se jejich hrozeb a nenávisti a podle možnosti se tvářiti, že toho nepozoruju. Nesbližovati se s nimi na některých určitých bodech a neschvalovati některých jejich zvykův a obyčejů; slovem neucházeti se úmyslně o jejich přátelství. Dovtúpil jsem se na první pohled, že oni první by mnou za to opovrhli.

Avšak dle jich ponětí — později jsem se o tom přesvědčil úplně — bylo přec jen mou povinností nezahazovati se před nimi a dbáti svého šlechtického původu, to jest býti choulostivým na práci, kroutiti se, opovrhovati jimi, ušklíbat se při každém kroku, vůbec hráti si na pána. Tak si totiž představovali šlechtické chování. Spílali by mně ovšem za to, ale při tom by měli ke mně úctu. Taková úloha nebyla mně však po chuti; nikdy jsem nebýval takovým šlechticem, jak si ho oni představovali; za to jsem si dal slovo, že nižádným ústupkem nesnížím před nimi svého vzdělání, ani svého přesvědčení. Kdybych, abych se jim zalíbil, počal jim lichotiti, s nimi souhlasiti, bratříčkovali se s nimi a napodobili různé jejich vlastnosti, abych si tím získal jejich přízně, ihned by si pomyslili, že to činím ze strachu a zbabělosti a chovali by se ke mně s opovržením. Na A...va ukazovati se

nesmí; on docházel k majorovi a trestanci se báli jeho.

S druhé strany však nechtěl jsem se uzavírat před nimi v chladnou a nepřístupnou zdvořilost, jako činili Poláci. Viděl jsem nyní zcela jasně, že mne přezírají za to, že jsem chtěl konati hrubou práci, jako oni, že jsem se neukázal choulostivým, že jsem se nevymlouval před nimi; a ačkoli jsem byl přesvědčen, že budou později nuceni změnit své mínění o mně, přece myšlenka, že mají nyní jaksi právo mne přezírat v tom domnění, že jsem si je chtěl při práci naklonili — ta myšlenka mne hrozně zarmoutila.

Když jsem se večer po ukončení odpolední práce navrátil do káznice celý unavený a ztýraný, opět se mne zmocnila strašná tesklivost. „Kolik tisíc takových dní mne ještě očekává," pomyslíl jsem si, „právě takových a pořád stejných! Chodil jsem již za soumraku mlčky sám za kasárnami, podél ohrady a náhle jsem spatřil našeho Šárika, jenž běžel zrovna ke mně. Šárik byl náš pes v káznici, takový pes, jaké mívají setniny, baterie, škadrony. Zdržoval se v káznici od nepamětných dob, nikomu nenáležel, všechny nás pokládal za pána, a živil se odpadky z kuchyně. Byl to hlídací pes dosti veliký, černý s bílými skvrnami, nepřiliš starý, s chytrýma očima a huňatým ohonem. Nikdo ho nepohládl, nikdo si ho vůbec nikdy ani nevšimnul. Hned prvního dne jsem ho pohládl a dal jsem mu z ruky kousek chleba. Když jsem ho hladil, stál tiše, laskavě na mne pohlížel a na důkaz spokojenosti vrtěl pomalu ohonem. Nyní, když mne už dlouho neviděl, mne, jemuž v prodlení mnoha let prvnímu napadlo ho pohládit, běhal a hledal mne mezi všemi a když mne konečně našel za kasárnami, zakňučel a běžel mně v ústrety. Nepamatuju se, co se se mnou dělo, ale já ho počal líbat a objal jsem jeho hlavu. Šárik mně vskočil předními tlapami na ramena a počal mne lízati tvář. „Tedy vida přítele, jehož mně posílá osud!" pomyslíl jsem si a pokaždé, když jsem se potom za oné první těžké a smutné doby vracíval z práce, přede vším aniž bych někam jinam zašel, spěchal jsem vždy za kasárny s běžícím přede mnou a radostí kňučícím Šárikem, tam jsem objal jeho hlavu a líbal, líbal ji, a jakýsi sladký a spolu trapně hořký pocit svíral mně srdce. Ba, pamatuju se, že mně bylo příjemno pomyšlení, jako bych se chtěl sám před sebou honositi svým trápením, že mně z celého světa zbylo nyní samojediné stvoření, které mne má rádo, které je mně oddáno, které je mně přítelem — můj věrný pes Šárik.

VII.

Nové známosti. Petrov.

Ale čas utíkal a já ponenáhlu přivykal. S každým dnem vždy méně a méně mne zarážely všední zjevy mého nového života. Oči záhy přivykly různým příhodám, okolnostem, lidem. Smířiti se s oním životem bylo nemožno, ale dávno už bylo na čase, abych jej uznal za hotovou událost. Všechny pochybnosti, jež zůstávaly ještě ve mně, zatajil jsem ve svém nitru co možná nejhloub. Nepotloukal jsem se už po káznici jako zbloudilý a neprozrazoval jsem svůj stesk. Divoce zvědavé pohledy trestanců neupíraly se na mne již tak často, nepronásledovaly mne s jakousi promyšlenou vyzývavostí. Přivykli ke mně patrně i oni, čemuž jsem byl velice rád. Procházel jsem se již po trestnici jako doma, znal jsem své místo na narách a přivyk' jsem patrně i k takovým věcem, k nimž jsem myslil že po celý život nepřivyknou. Pravidelně každý týden dával jsem si holti polovinu hlavy. Za tím účelem volali nás každou sobotu po práci jednoho po druhém z trestnice na strážnici (kdo by nebyl býval oholen, odpovídal za sebe sám), a tam vojenští holiči mydlili studeným mýdlem naše

hlavy a necitelně je dřely nejtupějšími břitvami, takže mně i nyní přechází mráz po kůži, když si vzpomenu na ono mučení.

Ostatně brzy se vynašel lék; Akim Akimyč mně ukázal na jednoho trestance z oddělení vojenského, jenž za kopějku holil svou vlastní břitvou každého, kdo za to požádal a tím si vydělával peníze. Mnozí trestanci chodili k němu, aby se vyhnuli erárním holičům, a nebyli to přec lidé choulostiví. Našeho trestance holiče nazývali majorem, ač nevím proč a také nemohu říci, čím by byl připomínal majora. Když to nyní píšu, vidím před sebou onoho majora, vysokého, hubeného a nehovorného chlapíka, dosti přihlouplého, stále zahloubaného do svého zaměstnání a vždy s řemenem v ruce, na němž dnem i nocí potahoval svou břitvu, jež byla již nad míru vybroušena, a zdálo se, že byl celý pohroužen v toto zaměstnání, jež pokládal bez pochyby za úkol svého života. Byl' opravdu neobyčejně spokojen, když byla břitva v pořádku a někdo přišel se dát oholiti; mýdlo měl teplé, ruku lehkou, holil jako aksamítem. Jeho umění mu působilo patrně radost a honosil se jím, vydělanou kopějku přijímal nedbale, jako by šlo opravdu jen o umění a ne o kopějku.

Náš A...v dostal jednou co proto od místního velitele majora, když za svých denunciací o káznici připomenul kdysi jméno našeho trestnického holiče a z nedopatření ho nazval majorem. Místní velitel se rozvzteklil a urazil se v nejvyšší míře. „Víš-li pak, ty padouchu, co to je major?“ křičel s pěnou na rtech, vypláčeje A...va svým způsobem; „rozumíš ty, co je major? A najednou se vyskytne nějaký padouch šibeničný, a ty se můžeš opovážiti jmenovati ho majorem mně do očí, v mé přítomnosti?“ Jenom A...v se mohl snášeti s takovým člověkem.

Od prvního dne svého pobytu v káznici počal jsem již blouzniti o svobodě. Počítání na tisíce způsob a v nejrůznějších poměrech, kdy skončí má trestnická léta, stalo se mým zamilovaným zaměstnáním. Ba nemohl jsem ani přemýšleti o ničem jinak a jsem přesvědčen, že tak činí každý, kdo je zbaven svobody na jistou dobu. Nevím, zdali trestanci uvažovali a počítali také tak, jako já, ale podivuhodná lehkomyšlnost jejich nadějí mne překvapila hned při prvním vkročení. Naděje vězně, zbaveného svobody, jest zcela jiná, než naděje člověka, žijícího pravidelným způsobem. Svobodný člověk ovšem doufá (na příklad ve změnu osudu, ve zdar nějakého podniku) ale při tom žije, jedná; skutečný život zcela ho uchvacuje svým vírem. Jinak u vězně. I tam je sice život — pevnostní, vězeňský. Ale ať si je trestanec kdokoli, a ať si jest odsouzen na lhůtu jakoukoli, rozhodně, instinktivně nemůže uznávati svůj osud za něco kladného, za poslední odstavec svého věku, za část skutečného života. Každý trestanec pociťuje, že tu není doma, nýbrž jen jako by na návštěvě. Na dvacet let hledí jako na dvě léta, a jest úplně ubezpečen, že v padesátipěti letech, až vyjde z káznice, bude právě takovým chlapíkem, jako nyní v třicetipěti. „Ještě užijeme světa!“ myslí si a důsledně odhání od sebe všelike pochybnosti a jiné obtížné myšlenky. Ba i ti, co byli odsouzeni doživotně, trestanci „zvláštního oddělení“, i ti se nadáli někdy, že přijde neočekávaně z Pitěra*) rozhodnutí: „Poslat ho do Nerčinska do dolů na určitou dobu.“ Pak bude dobře. Především do Nerčinska bude div ne půl roku co jíti, a táhnouti ve skupině trestanců je nepoměrně příjemnější, než býti v trestnici. Pak zbývá se jen dočkat, až vyprší v Nerčinsku lhůta a potom... A vězte, že tak počítává i leckterý šedovlasý člověk!

V Tobolsku jsem viděl vězně, přikovaného ke zdi. Sedel na řetěze asi sáh dlouhém; tamtéž se nalézalo i jeho lože. Přikovali ho za cosi neobyčejně strašného, čeho se dopustil už na Sibiři. Vězňové tací sedí po pěti letech, sedí i po deseti. Jsou to většinou vražedníci. Jen jednoho jsem viděl mezi nimi, jenž býval jaksí pánem; býval kdesi úředníkem. Mluvil tichounce, trochu šišlavě; na ústech slad'ouneký úsměv. Ukazoval nám svůj řetěz, ukazoval, jak se má lehati na lože, aby bylo pohodlnější.

Musil to býti povedený ptáček! Chovají se ve vězení vůbec všichni tiše a zdají se spokojenými a přece každý z nich baží po tom, aby co nejdříve odseděl svou lhůtu. A proč? mohlo by se zdáti. Inu, vyjde pak z dusné, provlhlé komůrky s nízkou cihlovou klenbou a projde se po dvoře trestnice a ... dost. Z trestnice ho už nevypustí nikdy. Ví sám, že vězňové, puštění se řetězu, zůstávají na vždy v trestnici, až do samé smrti a při tom spoutaní železy. Ví to, a přece se mu strašně chce odbyti honem lhůtu, kterou musí proseděti na řetěze. Vždyť by bez oné touhy nemohl člověk proseděti pět nebo šest let na řetěze, aby buď neumřel, nebo nepozbyl rozumu. Ba jest otázka, seděl-li by vůbec.

Věděl jsem, že práce mne může zachrániti, může upevniti mé zdraví, tělo. Stálý duševní nepokoj, podráždění

*) Pitěr je prostonárodní název Petrohradu.

nervů, zatchlý vzduch v kasárně mohly by úplně porušiti můj organismus. Býti co možná často na vzduchu, každý den se unaviti, přivykati k nošení břemen — tak aspoň se zachráním — rozumoval jsem — sesílím, vyjdu na svobodu zdrav, bodrý, silný, nesestárlý. A nemýlil jsem se, práce a pohyb byly mně velmi užitečný. S úžasem patří val jsem na jednoho ze svých soudruhů, původu šlechtického jak hasl v trestnici jako svíčka. Přišel tam zároveň se mnou, mladý, krásný, bodrý a vyšel polozničený, šedý, neschopný chůze a se zádechem. Nikoliv, myslíval jsem si, hledě na něho: Já chci býti živ a budu živ!

Za to však jsem dostával z počátku od trestanců za svou lásku k práci a dlouho si mne dobírali posměchem a urážkami. Ale neohlížel jsem se na nikoho a vesele jsem chodil kamkoli, třeba na př. pálit a tlouci alabastr, k jedné z nejprvnějších to prací, s nimiž jsem se seznámil. Byla to práce lehká. Ženijní důstojníci rádi ulevovali v práci, pokud bylo možno, šlechticům, což nebylo snad nespravedlivou úlevou, nýbrž oprávněnou. Bylo by podivno, aby se žádalo na člověku, jenž je dvakrát slabší, a nikdy se hrubou prací nezabýval, téhož výkonu, který se požadoval na skutečném dělníkovi. Ale takové lehčí práce, jež se vykonávaly jako by kradmo, nebylo vždy možno ukládati; na to se přísně hledělo s jiné strany. Dosti často byli jsme nuceni konati též práci těžkou, a tu šlechtici snášeli ovšem útrapy dvakrát takové, jako ostatní dělníci.

Na alabastr posýlali obyčejně dvě nebo tři osoby, starce nebo slabé lidi, a ovšem mimo jiné i nás; kromě toho přidělovali k nám ještě jednoho opravdového dělníka, jenž věci rozuměl. Obyčejně chodil stále tentýž; tak po několik let chodíval s námi Almazov, přísný, snědý, hubený člověk, již letitý, nehovorný a mrzutý. Nás přezíral hluboce. Ale jeho nelibost k řeči byla tak veliká, že byl i leniv na nás bručeti.

Kůlna, kde jsme pálili a tloukli alabastr, stála také na pustém, krutém břehu řeky. V zimě, zvláště za pošmorného dne, bylo nepříjemno pohlížeti na řeku a na protější, daleký břeh. Così teskného, srdce rvoucího bylo v té divoké, pusté krajině. Ale snad ještě tíže bylo, když po nekonečné, bílé pleni sněhové jasně zářilo slunce; hned bych uletěl někam na step, která počínala na druhém břehu, a prostírala se na jih bez přestání jako ubrus na půl druhého tisíce verst. —

Almazov se dával obyčejně mlčky a s přísným vzezřením do práce; my jsme se vskutku styděli, že mu nemůžeme náležitým způsobem pomáhati, on pak schválně na nás nijaké pomoci nevyžadoval, jako by proto, abychom cítili veškeru svou vinu před ním a káli se vědomím své vlastní nepotřebnosti. Celá práce však záležela v topení peci, aby se vypálil složený v ní alabastr, jež jsme mu nezřídka nanosili my. Druhého dne, když byl alabastr již úplně vypálen, počalo jeho vybírání z

peci. Každý z nás vzal těžkou paličku, naložil si do zvláštního truhlíku alabastru a počal jej tlouci. Byla to velmi milá práce. Křehký alabastr se měnil v bílý, lesklý prach; tak lehce, tak dobře se drobil. Prali jsme těžkými palicemi a působili jsme takový hřmot, až jsme sami měli radost. Umdlávali jsme na konec a zároveň nám bývalo příjemno; tváře se rozpálily, krev obíhala bystřeji. Tu i Almazov počínal na nás hleděti shovívavěji, jako se pohlížívá na malé děti; shovívavě pokušoval ze své dýmky, ale přece se nemohl zdržeti aby si nezábručel, když už musil promluvit. Ostatně choval se tak i ke všem ostatním, a jinak, zdá se, že byl hodný člověk. —

Jiná práce, na kterou mne posýlali, bylo točiti v dílně kolem u soustruhu. Kolo bylo veliké, těžké. Točení vyžadovalo nemalého napjetí sil, zvláště když soustružník, některý z ženijních řemeslníků, vytácel něco většího, jako sloupek ke schodišti, nebo nohu od velkého stolu z erárního nábytku pro některého úředníka, k čemuž bylo zapotřebí div ne celého břevna. Jeden člověk v takém případě nebyl by s to, aby roztočil soustruh a proto nás posýlali obyčejně dva, mne a ještě jednoho bývalého šlechtice, jakéhosi B. Tato práce ležela pak v prodlení několika let výhradně na nás, jakmile vůbec bylo zapotřebí práce soustružnické. B. byl slabý, úzkoprsý člověk, ještě mladý, ale churavý na prsa. Přišel do káznice rok přede mnou spolu se dvěma jinými svými soudruhy — jedním starcem, jenž se po celou dobu svého vězení ve dne v noci modlil, začož si ho trestanci velice vážili, a jenž při mně zemřel; s druhým pak ještě velmi mladým člověkem, svěžím, červeným, silným, smělým, jenž cestou nesl umdlévajícího B. každodenně půl cesty, a sice po celých sedm set verst. Měli jste vidět, jací to byli přátelé. B. byl člověk znamenitě vzdělaný, šlechtný, povahy velkomyslné, ale pokažené a rozdrážděné nemocí. Kolem jsme točili spolu a to nás částečně i zajímalo. Tato práce mně poskytovala výtečný pohyb.

Velmi rád jsem také prohazoval sních. Bývalo to obyčejně po sněhových bouřích, a sice dosti často v zimě. Po bouři, jež trvala den i noc, byl některý dům zavát do polovice oken a jiný byl zanesen skoro celý. Když už bouře přestávala a ukázalo se slunce, vyháněli nás velikými houfy, někdy třebas celou trestnici, abychom odhazovali sněhové závěje u erárních budov. Každý dostal lopatu, všem dohromady uložili jistý úkol, někdy takový, že bylo ku podivu, jak jej bylo možná vykonati, a všichni se dali živě do práce. Kyprý, sotva ulehlý a svrchu zlehka umrzlý sních nabíral se pohodlně na lopatu ohromnými hrudami a rozhazoval se kolem, rozsypává se ještě ve vzduchu v třpytivý prach. Lopata sama se zařezávala do bílé, na slunci se lesknoucí massy. Trestanci konávali tuto práci skoro vždycky vesele. Čerstvý zimní vzduch a pohyb je rozehřívaly. Všichni se stávali veselejšími: ozýval se smích, výkřiky, vtipy. Počali po sobě házet hroudami a za minutu ovšem se počali ozývati vážnější trestanci, jimž se protivily smích a veselost a všeobecná zábava končila obyčejně nadávkami.

Ponenáhlu počal jsem také rozšiřovati kruh svých známých. Ostatně sám jsem se o známosti nestaral: byl jsem pořád ještě nespokojen, zasmušilý a nedůvěřivý. Mé známosti počínaly samy sebou. Jedním z prvních, kdo mne počali navštěvovali, byl trestanec Petrov. Pravím navštěvovati a kladuna slovo to zvláštní důraz. Petrov bydlel ve zvláštním oddělení a sice v nejvíce od nás vzdálené kasárně. Styků tedy nemohlo mezi námi býti nijakých; společného také jsme rozhodně nic neměli a míti nemohli. A přece za těch prvních dob Petrov jako by byl pokládal za svou povinnost div ne každodenně zajiti ke mně do kasárny, anebo se za doby odpočinku zastaviti se mnou za kasárnami, když jsem se procházel co možná dále od cizích očí. Z počátku mně to bylo nepřijemno. Ale on uměl věc jaksi tak navléknouti, že mne jeho návštěvy brzy počaly bavit, ač to byl člověk daleko ne sdílný a hovorný.

Na pohled byl to člověk prostřední postavy, silného složení těla, obratný, pohyblivý, s dosti

příjemným obličejem, bledý s širokými lícními kostmi, smělým vzhledem, bílými, hustými a drobnými zuby, a stále držel štípec rozetřeného tabáku za spodním rtem. Držeti za rtem tabák bylo zvykem velmi mnohých trestanců. Zdál se mladším, než byl skutečně. Bylo mu čtyřicet let, ale zdálo se, že je mu pouze třicet. Rozmlouval se mnou vždy nad míru nenuceně, choval se ke mně tak, jako já k němu, t. j. neobyčejně slušně a delikátně. Zpozorova-li na příklad, že si přeju býti o samotě, pohovořil se mnou dvě minuty a hned se vzdálil, poděkovav pokaždé za pozornost, čehož ovšem nečiníval nikdy a nikomu z celé káznice.

Jest pozoruhodno, že takový poměr trval mezi námi nejen za prvních dnů, nýbrž v prodlení několika let po sobě, a skoro nikdy se nestal těsnějším, ačkoli mně byl Petrov opravdově oddán. Nemohu ani nyní určitě říci, čeho si vlastně přál ode mne, proč přicházel ke mně každý den? Přiházívало se sice později, že mi ledacos ukradl, ale on kradl jaksi maní; o peníze mne skoro nikdy nežádal, z čehož vysvítá, že nepřicházel vůbec pro peníze, nýbrž že měl nějaký jiný účel.

Také nevím, proč to bylo, ale zdávalo se mně vždycky, jako by nepřebýval zároveň se mnou v káznici, nýbrž kdesi daleko v jiném domě, ve městě, a káznici navštěvoval jen tak mimochodem, aby se dověděl, co jest nového, aby mne navštívil a podíval se, jak se nám všem daří. Vždycky míval na spěch, jako by byl někde někoho nechal státi a ten na něho čeká, anebo jako by měl dokončiti nějakou práci. Ale při tom zase jako by příliš nechvátal. I pohled jeho byl jaksi podivný: upřený, s odstínem smělosti a jakéhosi sarkasmu, ale při tom zíral jaksi do dálky, přes vlastní předmět; zdálo se, jako by se snažil skrze předmět, jež měl u nosu, prohlédnouti jakýsi jiný, vzdálenější předmět. To mu dodávalo vzezření roztržitého. Schválně jsem se někdy díval, kam půjde Petrov ode mne, kde to na něho čekají? Ale ode mne se ubíral spěšně buď někam do kasárny, nebo do kuchyně, tam si sedl vedle někoho z rozmlouvajících, pozorně poslouchal, sám se někdy dával do řeči a sice dosti ohnivě, ale najednou přetrhne další řeč a umlkne. Ale ať si rozmlouval, nebo seděl mlčky, vždy bylo viděti, že je tu jen tak mimochodem, a kdesi jinde má své pravé zaměstnání, tam že ho čekají.

Ale nejpodivnější je to, že zaměstnání neměl nikdy žádného; trávil svůj svobodný čas úplně bez zaměstnání (kromě práce komisní, rozumí se). Řemeslo neuměl žádné a také peněz skoro nikdy nemíval. Ale ani si hrubě nestýskal na peníze. A o čem tak se mnou rozprávíval? Jeho rozhovor byl taktéž podivný, jako on sám. Zpozoruje na příklad, že se procházím někde o samotě za trestnicí a náhle zaměří přímo ke mně. Chodil vždy rychle, obracel se vždy náhle. Jde krokem a zdá se, jako by byl přiběhl.

„Zdrávstujte!“

„Zdrávstujte!“

„Nevytrhuji vás?“

„Ne.“

„Vidíte, chtěl jsem se vás přeptati na Napoleona. On je příbuzný, není-liž pravda, toho, co byl v Rusku roku dvanáctého?“ (Petrov pocházel z vojenské školy a byl grámotný.)

„Je příbuzný.“

„Prosím vás, co to je, jak o něm říkají, president?“

Ptával se vždy na rychlo, úsečně, jako by mu záleželo na tom, aby se to dověděl co možná nejrychleji; jako by se byl přišel přeptat na nějakou vysoce důležitou věc, jež netrpí sebe menšího odkladu.

Vysvětlil jsem mu, jakým je presidentem, a dodal jsem, že snad co nevidět bude císařem.

„Jak. to?“

Vysvětlil jsem mu dle možnosti i to. Petrov pozorně poslouchal, úplně mně rozuměl a rychle chápal, při čemž i ucho obrátil v mou stranu.

„Hm! A hled' te, chtěl jsem se vás optat, Alexandře Petroviči, je- li pravda, jak se povídá, že jsou takové opice, které mají ruce až k patám, a při tom jsou tak veliké, jako největší člověk?“

„Ano, jsou takové.“

„A které?“

Vysvětlil jsem mu i to, nakolik jsem sám věděl.

„A kdež se zdržují?“

„V horkých zemích. Na ostrově Sumatře jsou.“

„To je v Americe, či kde? Povídá se, že prý tam lidé chodí po hlavě?“

„Po hlavě nechodí. To se chcete ptáti na antipody.“ I vysvětlil jsem mu, co je Amerika a podle možnosti též, co jsou antipodi. Poslouchal taktéž pozorně, jako by byl přišel právě k vůli antipodům.

„Tak vida! A poslechněte, minulého roku jsem četl o hraběnce Lavalíere, Arefjev přinesl takovou knížku od adjutanta. Je to pravda, či jen tak smyšlenka? Skládal to Dumas.“

„Tot' víte, že smyšlenka.“

„Nu, poroučím se. Děkuju pěkně.“

A s tím Petrov odešel. Vlastně nikdy jsme ani jinak spolu nerozprávěli, než na takový způsob.

Počal jsem se na něho vyptávat. M., zvěděv o této mé známosti, počal mne dokonce varovati. Privil mně, že mnozí z trestanců v něm budili úžas, zejména z počátku, za prvých dní vězení, ale ani jeden z nich, ba ani Gazin nepůsobil na něho tak hrozného dojmu, jako tento Petrov.

„To je nejodhodlanější, nejsmělejší ze všech trestanců,“ sděloval se mnou M. „Je všeho schopen; jeho pranic nezdrží, přijde-li mu něco do hlavy. I vás zavraždí, napadne-li ho, a sice zavraždí tak prostě beze všeho, bez lítosti a ani při tom nemrkne. Mně se skoro zdá, že není při dobrém rozumu.“

Toto mínění mne velice zaujalo. Ale M. mně nemohl nikterak náležitě vysvětliti, proč se mu tak zdálo. A podivná věc: znal jsem potom Petrova ještě několik let po sobě, mluvil jsem s ním skoro každodenně; po celou tu dobu byl mně upřímně oddán, ačkoliv opravdu nevím, proč, a po celých těch

několik let, ačkoli se v káznici choval rozumně a nespáchal praničeho hrozného, přece jsem pokaždé, když jsem na něho pohlédl a dal se s ním do řeči, nabýval přesvědčení, že M. měl pravdu, že Petrov může být nejodhodlanějším a nejsmělejším člověkem, jenž nezná nijaké vlády nad sebou. Proč se mně to tak zdálo, také nedovedu vysvětliti.

Připomínám při této příležitosti, že Petrov to byl, jenž chtěl zabiti místního velitele, když ho vyvedli k potrestání a před nímž se major zachránil jako zázrakem, jak tvrdili trestanci, odejev ze strážnice před samým počátkem trestu. Jindy, když ještě nebyl v káznici, se přihodilo, že ho plukovník uhodil při cvičení. Býval asi i před tím mnohokrát bit; ale tentokrát si umínil, že trestu nesnese a probodl svého plukovníka veřejně za bílého dne, před očima celého šiku vojáků. Ostatně neznám dopodrobna celou tu historii; sám on mně ji nevypravoval.

Vše to byly ovšem jen okamžité výbuchy, když se povaha jeho projevovala náhle ve své celosti. Ale výbuchy takové byly u něho velice řídké. Choval se opravdu rozumně, ba možno říci, tiše. Vášně se v něm skrývaly a to silné, ohnivě vášně; ale žhavé jich uhle byly stále posypány popelem a zvolna doutnaly. Nikdy jsem v něm nezpozoroval ani stínu furiantství nebo ješitnosti, jako na příklad u jiných.

Přel a hádal se zřídka, za to s nikým také nebyl obzvlášť spřátelen, vyjma jediného Sirotkina, a to jen když ho potřeboval. Jednou ovšem jsem viděl, jak se opravdově rozzlobil. Vzali mu něco, předmět nějaký; vůbec rozzlobili ho něčím. Hádal se s ním jistý silák, vysoké postavy, zlý, rýpal, poštěvač a daleko ne zbabělec, jménem Vasilij Antonov, trestanec z oddělení občanského. Dlouho již křičeli a já měl za to, že spor skončí nanejvýš několika štulci, neboť Petrov zřídka sice, ale přece se časem prával a nadával jako nejposlednější z trestanců.

Ale tentokrát přijal spor jiný obrat. Petrov náhle zblednul, rty se mu zachvěly a zmodraly; dech se mu sevřel. Vstal s místa a pomalu, velmi pomalu se přiblížil k Antonovu svými tichými kroky. Bylť bos, neboť v létě velmi rád chodíval bos. V kasárně, plné hluku a křiku, najednou, okamžitě umklil; mouchu by bylo slyšeti, Všichni očekávali, co bude. Antonov mu vyskočil vstříc; byl bledý jako smrt...

Nesnesl jsem toho a odešel jsem z kasárny. Očekával jsem, že nevyjdu ani ze dveří a již uslyším výkřik zavražděného člověka. Ale spor skončil i tentokrát bez horších následků. Petrov nedošel ještě k Antonovu a tento mu již mlčky a honem hodil věc, o niž se hádali. Šlo o jakýsi zcela nepatrný hadřík, o nějaké onuce. Rozumí se, že po nějakých dvou minutách Antonov mu přece ještě předhodil nějakou nadávku, ovšem jen z lehká, jen aby měl svědomí čisté, jen ze slušnosti, aby ukázal, že přece není taková baba. Ale nadávky si Petrov nevšímal; ani neodpověděl. Nešlo mu o nadávky, nýbrž o spornou záležitost a spor ten vyhrál on. Vzal si svůj hadřík a byl zcela spokojen. Za čtvrt hodiny chodil už zase po káznici jako obyčejně s výrazem úplné nečinnosti a jako by pátral, nevede-li se někde zajímavá rozprávka, aby tam mohl přistrčiti také svůj nos a poslouchati. Zdálo se, že ho zajímá všechno, ale pak se ukázalo, že zůstával z větší části ke všemu lhostejným, a chodil jen tak s místa na místo po káznici, kam ho náhoda přinesla.

Jeho též bylo možno přirovnati k dělníkovi, k silnému dělníkovi, před nímž se práce zatřese, ale jemuž dosud nedávají práce a on tedy zatím sedí a hraje si s malinkými dětmi. Také jsem nechápal, proč zůstává v káznici a neuteče? Jemu by útěk nezpůsobil starostí, jen kdyby se mu ho silně zachtělo. Rozum vládne nad takovými lidmi, jako Petrov, jen potud, dokavad se jim něčeho nezachce. Pak už se na celé zemi nenajde překážky jejich přání. I jsem přesvědčen, že by dovedl obratně utéci, všechny by

podvedl, celý týden by dovedl seděti bez chleba někde v lese nebo v rákosí u řeky. Ale nenatknul se patrně ještě na takovou myšlenku, snaha taková se v něm ještě nevyskytla.

Velkých schopností rozumových a zvláště zdravého smyslu, jsem v něm nikdy nepozoroval. Tací lidé se již rodí s jednou idejí, která jimi po celý život bezděčně hýbe sem a tam. Tak běhají po celý život s místa na místo, dokud si nenajdou zaměstnání, jež by jim úplně vyhovovalo. Budé-li je to státi hlavu, na tom jim nesejde. Divíval jsem se, jak člověk, jenž svého představeného probodl za to, že ho udeřil, dává se u nás tak bez reptání bítí holí. Býval vskutku bit, když ho chytli s vodkou. Jako všichni trestanci, kteří se nezabývali řemeslem, pouštěl se časem do pašování vodky. Ale Petrov si lehal i na lavici jaksi jako z vlastní vůle, t. j. jako by souhlasil, že si toho zasloužil; jinak by se nepoložil za nic na světě, třebaš by ho zabili.

Bylo mně divné na něho též to, že mne okrádal, ačkoli mně patrně byl oddán. Sedalo to na něho jistými dobami. To on mně ukradl bibli, kterou jsem mu dal přenést s jednoho místa na druhé. Cesty bylo jen několik kroků, ale i na té cestě se mu podařilo nalézt kupce, prodal bibli a peníze ihned propil. Bezpochyby se mu silně zachtělo se napítí, a čeho se mu silně zachtělo, to musilo býti splněno. Právě takový člověk vraždí jiného pro čtvrt ruble, aby mohl za ten čtvrt ruble vypít láhev vodky, ač si jindy nevšimnul člověka se stotísíci. Večer mně sám oznámil, že bibli ukradl, ale bez jakýchkoli rozpaků a bez lítosti, tak zcela lhostejně, jako nějakou zcela obyčejnoupříhodu. Zkusil jsem ho pořádně pokárati, neboť mně bylo líto mé bible. On poslouchal, aniž ho má slova dráždila; ano byl i skroušený; seznařal, že bible jest velice užitečná kniha, opravdově litoval, že jí nyní nemám, ale proto, že ji ukradl, mu svědomí nečinilo výčitek; hleděl na mne s takovým přesvědčením, že jsem ihned přestal ho kárati. Mé pokárání snášel pak bezpochyby proto, že uvážil, že je kárání nevyhnutelnou věcí, když se dopustil takového skutku; proto tedy ať má duše pokoj, ať se potěší, ať se vyvadí; ale že je to vlastně všechno jen hloupost, taková hloupost, že rozumný člověk by se styděl o tom mluvit.

Nemýlím-li se, pokládal mne za jakéhosi chlapce, div ne za dítě, jež nerozumí nejprostším věcem na světě. Jestli že jsem se na příklad sám s ním dal do řeči o něčem jiném, než o naukách a o knihách, odpovídal mně ovšem, ale jen jaksi ze zdvořilosti, přestávaje na nejkratších odpovědech. Často jsem se tázával sám sebe, co ho zajímá na těch naučných věcech, o nichž se mne ptával? Stávalo se, že jsem za takové řeči s ním mimovolky pohlédl na něho se strany, neposmíváli se mi snad? Ale ne; obyčejně poslouchal vážně, ač ne příliš, a tato poslední okolnost mne někdy mrzivala. Otázky mně dával určitě, precisně, ale jaksi nepřiliš se divil zprávám, jichž se mu dostávalo ode mne, a přijímal je dokonce jaksi roztržitě... Také se mně zdálo, že si bez dlouhého přemítání utvořil o mně přesvědčení, že se se mnou nedá mluvit, jako s jinými lidmi, že kromě rozprávky o knihách jinému ničemu bych nerozuměl, ano že nemám ani schopností, abych mohl porozumět, a že by tedy bylo marné mně tím vytrhovati.

Jsem přesvědčen, že mne měl dokonce i rád, a to mne velice překvapovalo. Pokládal-li mne snad za člověka nedospělého, tedy necelého, pocit'oval-li snad ke mně onen zvláštní soucit, jež instinktivně pocit'uje každý silnější tvor k slabšímu, za jakého mne uznal — to nevím. A ačkoliv mu to všechno nepřekáželo, aby mne okrádal, jsem přece přesvědčen, že i když mne okrádal, litoval mne. „Eh!“ myslíval si snad, když sáhal rukou na můj majetek, „coje to za člověka, jenž nedovede brániti ani svého statku!“ Ale právě za to snad mne měl rád. Řekl mně kdysi jaksi z nenadání, že jsem přílišný dobrák a tak prost'oučký, že jest mu mne až líto. „Ale, Alexandře Petroviči, nehoršete se proto na mne,“ dodal za okamžik; „pravil jsem vám to tak od duše.“

Takým lidem se přiházívá někdy v jich životě, že náhle osře a v značných rozměrech projevují a vyjadřují svou povahu za příležitosti nějakého příkrého skutku nebo převratu, majícího všeobecný význam, a takovým způsobem přímo se vpravují do vlastního prostředí své působnosti. Nejsou to lidé od slova; proto nemohou býti podněcovateli a hlavními vůdci nějakého podniku; jsou však jeho hlavními vykonavateli a první začínají. Začínají prostě, bez zvláštního ohlašování, za to však první bez rozpaků přeskakují přes hlavní překážku, neznají strachu, jdou do boje přímo na nože — a za nimi hrnou se všichni, hrnou se slepě jdou až do nejposlednější přehrady, kde obyčejně složí své hlavy.

Nevěřím, aby Petrov skončil dobře. Jednou za jediný okamžik učiní všemu konec, a jestli že nepřišel na zmar dosavad, je to jen důkazem, že jeho chvíle dosud nenadešla. A ostatně, kdož ví? Snad se dočká i šedin, a umře klidně sešlostí věkem, potloukaje se bez účelu sem a tam. Ale přec jen se mně zdá, že M. měl pravdu, když pravil, že to byl nejodvážlivější člověk z celé káznice.

VIII.

Lidé odvážliví. Lučka.

O lidech odvážlivých těžko vypravovati. Bylo jich v káznici, jako vůbec všude, dosti málo. Mnohý zdá se na pohled až strašný; povází-li člověk, co se o některém z nich vypravuje, počne se mu až vyhýbati. Jakýsi nevolný pocit mne z počátku nutíval, abych se takových lidí stranil. Ale později jsem se na mnoze změnil ve svých náhledech třeba o nejstrašnějších vražednících. Některý člověk nezavraždil nikoho a je strašnější, než jiný, jenž přišel do káznice pro šestero vražed. O některých zločinech bylo pak těžko sestaviti si sebe primitivnější ponětí; tak mnoho záhadného bylo ve spáchání jich. Pravím to proto, že mezi naším prostým lidem některé zločiny vznikají z nejpodivuhodnějších příčin. Vyskytuje se na příklad, a sice dosti často, následující typ vraha. Člověk žije tiše a pokojně. Osud jeho je hořký, ale trpí. Jest, dejme tomu, mužík, nebo čeledín, chudobný živnostník nebo voják. Náhle něco prasklo; nedovedl se zdržeti a bodl nožem svého nepřítele a utiskovatele. Tu se začíná ono podivuhodné: z nenadání člověk vyskočil na nějaký čas ze své meze. Nejprve zavraždil svého utiskovatele, nepřítele; je to sice zločinné, ale pochopitelné; byl pro to důvod. Ale potom počne vražditi i lidi, jež nejsou jeho nepřáteli, vraždí každého na potkání, vraždí pro svou potěchu, za hrubé slovo, za pouhý pohled, pro růženec, aneb prostě: „Pryč s cesty, neukazuj se na oči, jdu já!”

Člověk je zrovna jako v opojení, jako v horečné zmatenosti. Jako by, přeskočiv jednou přes osudnou onu mez, počal nacházeti potěšení v tom, že mu není nic více svato; jako by ho cosi ponoukalo, aby přeskočil najednou přese všechny hranice zákonů a moci, a užíval rozkoší, nejnevázanější a nejneobmezenější svobody, aby se nabažil do sytosti úzkostlivého svírání srdce následkem hrůzy, kterou nezbytně musí pociťovati sám před sebou. Ví kromě toho, že ho čeká strašný trest. Vše to se může podobati onomu pocitu, když člověka na vysoké věži táhne cosi do propasti, která se rozevívá pod jeho nohama, tak že by se raději sám už vrhl střemhlav dolů, aby honem byl už konec. A přiházívá se to lidem, kteří až dotud byli zcela tiší.

Někteří z nich se v onom opojení dokonce i vynášejí sebou. Čím poníženějším býval dříve, tím více ho to ponouká nyní, aby se ukázal, aby nahnal jiným strachu. Tento strach mu působí potěšení, jemu se líbí sama ta ošklivost, kterou budí v jiných. Úmyslně se vnucuje v jakousi šílenou odvážlivost, a takový šíleně odvážlivý člověk sám se někdy nemůže dočkati trestu, nemůže se dočkati, aby s ním už byl konec, protože se mu samému stává konečně obtížino nositi na sobě onu líčenou šílenou odvahu.

Zajímavost je, že z větší části všechna ta nálada, všechna ta líčenost trvá právě až do vystoupení na popraviště a potom jako když utne; jako by to vskutku byla jakási úřední lhůta, dříve již předepsaná schválně k tomu ustanovenými pravidly. Tu se člověk takový náhle stává pokorným, sebevědomí jeho znenáhle mizí, a on se převrací v jakýsi hadr. Na popravišti počne fňukat, prosí lid za odpuštění. Pak přijde do káznice a hle, je to slinta, fňukal takový, ba strašpytel, že se mu až člověk diví: „Je-li možná, aby to byl týž, co zavraždil pět nebo šest lidí!“

Někteří ovšem ani v káznici hned nezkrátou. Stále se jich ještě drží jakési furiantství, jakási vychloubačnost, jako by říkali: „Já nejsem takový, jak si myslíte. Já šest duší utratil.“ Ale konec konců přece zkrátou. Časem jen si učiní radost, že si vzpomene na svůj smělý vzmach, na své zahýření, jež se mu povedlo jednou za jeho života, když byl šíleně odváživým, a je velmi rád, najde-li dobráka, aby se mohl s příslušnou vážností před ním ukázat, pochlubiti a vypravovati mu o svých hrdinstvích, aniž při tom dal na jevo, že se jemu samému vlastně chce o tom vypravovati. Jako by řekl: „Vidíš, jakým jsem já byl člověkem!“

A jak rafinovaně se dbá oné samolibé opatrnosti, jak líně nedbalým bývá takové vypravování! Jaká prostudovaná okázalost jeví se v tonu, v každém slovíčku vypravovatele! Kde jen se ten lid tomu naučil!

Jednou za oněch prvních dní, leže za dlouhého večera nečinně a tesklivě na narách, vyslechl jsem jedno z podobných vypravování a ve své nezkušenosti učinil jsem si o vypravovateli pojem jako o kolosálním, strašném zlosynu, o neslýchané, železné vůli, kdežto z Petrova v tutéž dobu div jsem si netropil žerty. Předmětem vypravování bylo, jak on, Luka Kuzmyč, pro nic jiného, než pro své vlastní potěšení, skolil jistého majora.

Tento Luka Kuzmyč byl onen maličký, hubený, ostronosý mladý trestanec z naší kasárny, rodem Malorus, o kterém jsem se dříve už kdesi zmínil. Byl vlastně Velkorus, jen že se narodil na jihu a patřil k panské čeledi. Bylo v něm vskutku cosi ostrého, hrdého, „ptáček malý, ale drápek ostrý“. Ale trestanci instinktivně uhadují, co vězí v kterém člověku. K němu chovali nehrubě mnoho úcty. Byl hrozne samolibý. Toho večera seděl na narách a šil košili. Šití prádla bylo jeho řemeslem. Vedle něho seděl tupý, omezený mladík, ale jinak dobrý a laskavý, postavy vysoké a silného složení těla. Byl to jeho soused na narách, trestanec Kobylin. Lučka často se s ním po sousedsku hádával a vůbec se k němu choval s vysoká, posměšně a despoticky, čeho Kobylin pro své dobráctví z části ani neznamenal. Pletl vlněnou punčochu a lhostejně poslouchal Lučku. Tento vypravoval dosti hlasitě a srozumitelně. Přál si patrně, aby to všichni slyšeli, ač se snažil naopak se tvářiti, jako by vypravoval pouze Kobylinu.

„Tenkrát mne, brachu, vedli z našeho místa,“ počal vypravovati, píchaje jehlou, „do K...va, řekněme pro tuláctví.“

„A kdy to bylo? Dávno?“ optal se ho Kobylin.

„Ano, až hrách uzraje, půjde na druhý rok. Nu, když jsme přišli do K...va, posadili mne tam na krátkou dobu do trestnice. Koukám — sedí se mnou dvanáct osob, samí chochlové, velicí, zdraví, silní, jako býci. A všichni takoví pokorní; jídlo bídné. Točí jimi jejich major, jak se jeho milosti ráčí. Sedím den, sedím druhý s tím lidem, vidím, je to samá baba. ‚Proč pak‘ — povídám — ‚trpíte všechno takovému hlupákovi?‘

„Hm, jdi a sám to zkus s ním promluvit!“ povídají a usmívají se nade mnou. Já mlčím. Byl tam mezi nimi jeden chochol k poválení, braši“ — dodal znenadání, zanechav Kobyлина a obraceje se ke všem vůbec. „Vypravoval, jak ho soudcové odsoudili, a jak se soudci rozmlouval a při tom pláče, až mu slzy tekou. Děti prý zůstaly doma, žena. A sám je už takový starý, šedivý, tlustý. „Já mu povídám,“ vypravoval chochol — „Ne! A on čertů syn, jen píše, jen píše! Nu, povídám sám sobě, kdybys chtěl scípnout a já bych se na tě podíval! A on jen píše, jen píše. Ale jak dopsal...! Byl jsem ztracen! Podej mi, Vásjo, nitě; jsou to zpuchřelé komisní nitě.“

„Na trhu je koupili,“ namítl Vasja, podávaje mu nit’.

„Naše krejčovské jsou lepší. Nedávno invalidu posýlali na trh. U které to podlé báby on je tam jen kupuje?“ pokračoval Lučka, navlékaje nit’ proti světlu,

„U kmotry bezpochyby.“

„Bezpochyby u kmotry.“

„Tak kterak tedy, co se stalo s majorem?“ ptal se zcela zapomenutý Kobylin.

Ale Lučka na to právě čekal. Nepokračoval však ihned ve svém vypravování, ano tvářil se, jako by otázku Kobylinovu neuznával ani za hodnu pozornosti. Pomalu si upravil nit’, pomalu a líně přeložil pod sebou nohy a konečně se dal opět do vypravování.

„Vyburcoval jsem nakonec naše milé chochly; povolali majora. A já jsem si hned zrána vypůjčil u souseda nůž, vzal jsem jej a schoval, tak pro všechen případ. Rozvzteklil se major. Jede. Nu, povídám, ať se mi držíte, chochlové! A oni chudáci mají již duši v patách; třesou se zrovna. Přiletí major opilý: „Kdo zde, kterak je zde? Já jsem váš cař, já jsem váš Bůh!“

Jakmile řekl: „Já jsem váš cař, já jsem váš Bůh“, vystoupil jsem,“ pokračoval Lučka; „nůž jsem měl v rukávě.“

„Nikoli,“ povídám, „vaše vysokoblahorodí!“ a při tom pomaloučku se k němu blížím, „kterak pak by to mohlo být,“ povídám, „vaše vysokoblahorodí, abyste byli náš cař a náš bůh?“

„A to's tedy ty, to's ty?“ vykřikl major, „buřiči!“

„Nikoli,“ povídám, a stále k němu přistupuju blíže a blíže, „nikoli,“ povídám, „vaše vysokoblahorodí, jak bude asi povědomo a známo vám samým, Bůh náš všemohoucí a všudypřítomný jest jen jeden,“ povídám. „I caře máme jen jediného, samým Bohem nad námi všemi ustanoveného. On je, vaše vysokoblahorodí,“ povídám, „monarcha. A vy,“ povídám, „vaše vysokoblahorodí, jste jen major, náš představený, vaše vysokoblahorodí, z carské milosti,“ povídám, „a pro své zásluhy.“

„Jak, jak, jak, jak!“ Tak zrovna zakdákal; mluvit nemůže, dechu vzteky popadnouti nemůže. Příliš jsem ho překvapil.

„Ano, tak,“ povídám. A tu se z nenadání vrhnu na něho, a vetknu mu celičkový nůž zrovna do břicha. Podařilo se mně. Svalil se, jen nohama zaškubal. Odhodil jsem nůž.

„Hleďte,“ povídám, „chochlové! Ted’ ho zdvihejte.“

Zde se na minutku odchýlím. Na neštěstí takových výrazů, jako „Já jsem váš cař, já váš Bůh“ a mnoha jiných tomu podobných měli za starých dob často ve zvyku užívatí mnozí z velitelů. Sluší však vyznati, že takových velitelů zbývá již nemnoho, a možná dost, že již zcela vymřeli. K tomu ještě poznamenám, že se podobnými výrazy zvláště vypínali a sice rádi vypínali, nejvíce tací velitelové, kteří byli z řadových vojáků povýšeni za důstojníky. Zdá se, jako by hodnost důstojnická zvrátila celé jejich nitro a spolu i hlavu. Dlouho vzdychali pod tíží břemene, prošli všemi stupni podřízenosti a najednou vidí, že jsou důstojníky, představenými, šlechtici, a proto z nezvyklosti a prvního opojení zpřílišňují pojem o své moci a svém významu, rozumí se jen vzhledem k podřízeným jim prostým vojákům. Před vyššími zůstávají jako dříve v hluboké úctě, nyní zcela již zbytečné a dokonce i odporné mnohým náčelníkům. Mnozí tací v prachu se kořící důstojníci honem a se zvláštní radostí oznamují svým vyšším představeným, že bývali řadovými vojáky, a třeba byli nyní důstojníky, že „nezapomínají, kde jest jejich místo.“

Ale vzhledem k prostým vojákům stávali se div ne neobmezenými pány. Ovšem nyní sotva jsou ještě tací důstojníci, sotva se najde takový, jenž by zvolal: „Já jsem váš cař, já váš Bůh!“ Ale přes to přec jen poznamenávám, že nic tak nedráždí trestance, a vůbec všechny podřízené osobnosti, jako podobné výrazy představených. Toto drzé povyšování sebe, toto zpřilíšnené domnění o své beztrestnosti rodí nenávist v nejpokornějším člověku a zbavuje ho poslední špetky trpělivosti. Na štěstí vše to jest věcí minulosti a i za starých času přísně se pronásledovalo od představených. Zním sám několik takových případů.

A vůbec lidi podřízené vždycky to dráždí, pohlíží-li se na ně s vysoká, nedbale, a jeví-li se v jednání s nimi opovržlivost. Někteří se na příklad domnívají, budou-li dobře krmiti, v dobrém stavu držeti trestance, budou-li vyřizovati všechno dle zákona, že vyplnili veškeru svou povinnost. Ale to je také omyl. Každý, ať si je kdokoli a ať si jakkoli byl ponížěn, vždycky — třeba jen instinktivně, třeba nevědomky, ale přece vyžaduje úcty k své lidské důstojnosti. Trestanec ví sám, že je trestancem, zavržencem, ví dobře, kde jest jeho místo před představeným; ale nižádným vypáleným znamením, nijakými okovy ho nepřinutíte, aby zapomněl, že jest člověk. A poněvadž člověkem vskutku jest, tedy se sluší jednati s ním po lidsku. Můj Bože! vždyť lidské jednání může opět učiniti člověkem i toho, na kom dávno již vybledl obraz boží. Právě s takovými „nešťastnými“ má se jednati co nejvíce po lidsku. To je spása a radost jejich.

Setkával jsem se s takovými dobrými, šlechetnými veliteli. Viděl jsem, jaký dojem způsobili na ony zavržené. Několik laskavých slov — a trestanci div neprociťovali k novému mravnímu životu. Počínali ho milovati jako děti. Uvádím si na mysl ještě jednu zvláštnost: Sami trestanci nemají rádi příliš přátelského, a přes příliš dobromyslného jednání se strany náčelníkovy. Chce k náčelníkovi pociťovati úctu, ale v tomto případě úcta jaksi mizí. Trestanec má rád na příklad, aby jeho náčelník měl řády, aby byl statné postavy, aby byl v lásce u některého jeho vyššího představeného, aby byl i přísný, i vážný, i spravedlivý a dbalý své důstojnosti. Takové mají trestanci nejradši: sám sobě nezadal, jim neublížil, tedy všechno je dobře a pěkně.

„Nu sprážili tě asi za to?“ ozval se klidně Kobylin.

„Hm. Sprážili, brachu; je pravda, že sprážiii. Aleji, podej mně nůžky! A co to, braši, dnes se majdan nesebere?“

„Ondyno všechno propili,“ podotknul Vasja. „Kdyby nebyli všechno propili, možná dost, že by hráli.“

„Kdyby! Za ,kdyby' dávají i v Moskvě sto rublů,“ prohodil Lucka.

„A kolik ti dali, Lucko, za to za všechno?“ ozval se opět Kobylin.

„Dali mně, příteličku, sto pět. Ale, věříte-li, braši, vždyť málem by mne byli zabili,“ ujal se slova Lučka, opět si nevšímaje Kobylina. „Nu, a když jsem dostal svých sto pět, pak mne odvezli v plné parádě. Nikdy před tím jsem ještě důtek neokusil. Lidu se nahrnulo nesčíslné množství; celé město se sběhlo: loupežníka budou trestat, to jest vražedníka. Co je to jen za hloupý lid, ani vám povědět nemohu! Timoška*) mne svlekl, položil a volá: ‚Drž se, opařím tě!‘ Čekám, co bude? Jak mně jednu vlepil, chtěl jsem vzkřiknout, rozevřel jsem ústa, ale výkřik mně selhal. Hlas se patrně ve mne zarazil. Když vlepil druhou, nu věřte si, nebo nevěřte, už jsem neslyšel, jak počítal ‚dva‘. Když jsem se vzpamatoval, slyším, jak počítají ‚sedmnáct‘. Tak mne, brachu, čtyřikrát potom sundávali s kobyly;

vždy půl hodiny jsem odpočíval, vodou mne polévali. Koukám na všechny vyvalenýma očima a myslím si: „To je má smrt’...“

„A neumřel jsi?“ optal se naivně Kobylin.

Lučka ho změřil nanejvýš opovržlivým pohledem; ozval se smích.

„Hotový špalek.“

„Na půdě to nemá v pořádku,“ prohodil Lučka, jako by litoval, že se mohl dáti do řeči s takovým člověkem.

„Rozum totiž někde zapomněl,“ potvrdil Vasja.

Lučka sice zavraždil šest lidí, ale v káznici se ho nikdy nikdo nebál, ačkoli si snad od srdce přál, aby si zjednal pověst strašného člověka...

*) Kat.

IX.

Isaj Fomič. Lázeň. Vypravování Baklušina.

Blížily se vánoce. Trestanci je očekávali s jakýmsi slavnostním povznesením, a vida to, počal jsem sám také očekávat něco neobyčejného. Čtyři dni před svátky nás vedli do lázně. Za mých dob, zvláště za prvních mých let, vodili trestance zřídka do lázně. Všichni se radovali a počali se chystati. Bylo určeno, že se půjde po obědě, a proto odpoledne nebylo již práce. Ze všech nejvíce se radoval a činil v naší kasárně Isaj Fomič Bumštejn, trestanec původu židovského, o němž jsem se zmínil již ve čtvrté hlavě svého vypravování. Jeho radostí bylo pařiti se do otupění, do zbavení smyslů, a pokaždé, když se mně nyní přihodí probírat se starými vzpomínkami a připomenouti si naši vězeňskou lázeň (kteráž stojí za to, aby na ni člověk nezapomněl), tu vystupuje přede mnou do popředí obrazu ihned postava blažeností se rozplývajícího a nezapomenutelného Isaje Fomiče, mého soudruha ve vězení a obyvatele téže kasárny.

Bože, co to bylo za směšného člověka až k poválení! Pronesl jsem již několik slov o jeho postavě; byl to padesátník, úzkoprsý, svráštělý, s hroznými pečetěmi na tvářích a na čele, hubený, slabounký, s bílým tělem jako kuře. Tvář jeho vyjadřovala neustálou, nevyhladitelnou spokojenost, ano i blaženost. Zdálo se, jako by ho pranic nemrzelo, že se dostal do káznice. Protože byl klenotníkem, a ve městě klenotníka nebylo, pracoval neustále ve městě u různých pánů a úředníků klenotnickou práci. Třebas mu za to neplatili mnoho, ale něco platili přece. Netrpěl nouzi, ano žil bohatě a přec ještě mohl ukládati peníze a půjčovati je na zástavy na úrok celé káznici. Měl svůj samovar, pěknou matraci, číšky, celý jídelní příbor. Židé z města na něho nezapomínali a pomáhali mu svou známostí a přímluvou. V sobotu chodil s vojenským průvodem do své městské modlitebny (což je zákonem dovoleno), a vůbec vedlo se mu dobře. Ale přec jen s netrpělivostí čekal, až odbude svůj dvanáctiletý

trest, aby se mohl oženit.

Isaj představoval nejkomičtější směsici naivnosti, hlouposti, chytráctví, smělosti, prostomyslnosti, ostýchavosti, vypínavosti a drzosti. Velmi jsem se divil, že se mu trestanci neposmívali, leda že si pro zábavu nad ním zažertovali. Isaj Fomič sloužil patrně všem pro zábavu a stále potěšení. „Máme ho jediného, nechte na pokoji Isaje Fomiče," říkali trestanci a Isaj Fomič, ačkoli rozuměl, oč jde, přec jen byl patrně hrdým na svou důležitost, což působilo trestancům nemalé potěšení. Do káznice přišel způsobem neobyčejně směšným. (Bylo to ještě, než jsem se já sem dostal, ale vypravovali mně o tom.) Kdysi po práci pod večer roznesla se po trestnici náhle pověst, že přivedli žida, že ho již holí na strážnici a co nevidět že přijde. Do té doby nebylo v káznici ani jediného žida. Trestanci se ho nemohli dočkat, a jakmile vstoupil do vrat, ihned ho obstoupili. Poddůstojník z káznice uvedl ho do občanské kasárny a vykázal mu místo na nárách. V rukou měl Isaj Fomič měšec, v němž byly komisioní věci, právě mu vydané, a jeho vlastní věci. Položil měšec, vylezl si na náry, složil pod sebe nohy a usedl si, boje se pohlédnouti někomu do očí. Kolem něho se ozýval smích a trestnické vtipy, jež narážely na jeho židovský původ. Najednou se skrze zástup protlačí mladý trestanec, drže v rukou své nejstarší, špinavé a roztrhané letní šaravary a při nich komisioní onuce. Přisedl si k Isajovi Fomiči a uhodil ho do ramene:

„Nu, přítelíčku, už tu na tebe čekám šestý rok. Tuhle koukej, co dáš?" A s těmi slovy rozložil před ním přinesené hadry.

Isaj Fomič, jenž při vchodu do káznice dostal takový strach, že se bál očí pozvednouti na ten zástup posmívajících se, znetvořených a strašných postav, jež ho obstoupily těsným kruhem, a ze strachu nemohl ze sebe vypravit ještě ani slova, jakmile spatřil zástavu, ihned se vzpamatoval a počal hadry čiperně omakávat prsty. Zdvihl je dokonce a podíval se na ně proti světlu. Všichni čekali, co řekne.

„Nu jakž, rubl stříbra dáš snad? Stojí to za to!" pokračoval zastavující, mrkaje na Isaje Fomiče.

„Rubl stříbra dáti nemohu, ale sedm kopějek mohu."

To byla první slova, jež Isaj Fomič pronesl v káznici. Všichni se smíchy chytli za boky.

„Sedm! Nu dej sem třebas sedm; tvoje štěstí! Ale hled' mi, dávej dobrý pozor na zástavu; hlavou mně za ni ručíš."

„Úroků tři kopějky, bude deset kopějek," trhaným a chvějícím se hlasem pokračoval židáček, sáhaje rukou do kapsy pro peníze a bázlivě pohlížeje na trestance. Měl patrně náramný strach a přece se mu chtělo uzavřít obchod.

„To myslíš za rok tři kopějky úroků?"

„Ne, ne za rok, ale za měsíc."

„Hm, jsi tuhý, žide. A jak pak ti říkají?"

„Isaj Fomič."

„Nu, Isaji Fomiči, ty dojdeš u nás daleko! Poroučím se!"

Isaj Fomič si prohlédl ještě jednu zástavu, složil ji a opatrně ji vstrčil do svého měšce za neustávajícího smíchu trestanců.

Vskutku všichni jako by ho měli rádi a nikdo mu neubližoval, ač mu skoro všichni byli dlužni. Sám on byl snášenlivý, jako slepice, a vida, že všichni jsou k němu přívětiví, stavěl se leckdy na paty, ale s takovou dobrodušnou komičností, že mu to ihned odpouštěli. Lučka, jenž za svého živobytí seznal mnoho židů, často ho zlobíval, ale nikoli ze zlého úmyslu, nýbrž jen tak pro zábavu, jako se lidé bavívají s psíčkem, s papouškem, cvičenými zvířaty a pod. Isaj Fomič to věděl velmi dobře, necítil se proto uraženým a velmi obratně odrážel od sebe jeho vtípy.

„Hej, žide, budeš bit ode mne!“

„Ty mne uhodíš jednou a já tebe desetkrát,“ odpovídal srdnatě Isaj Fomič.

„Prokletá prašivino!“

„Ať si je prašivina.“

„Žide prašivý!“

„Ať si takový. Třebas prašivý, ale bohatý; peníze má.“

„Krista jsi prodal.“

„Ať si tak.“

„Dobře, Isaji Fomiči, jsi chlapík! Nechte ho na pokoji, máme ho jediného!“ volají se smíchem trestanci.

„Hej, žide, slízneš karabáč, na Sibiř půjdeš.“

„Jsem i tak na Sibiři.“

„Ještě dál tě pošlou.“

„A co? Pán Bůh tam jest?“

„Jest.“

„Ať si tedy; jen když bude pán Bůh a peníze, všude bude dobře.“

„Chlapík, Isaj Fomič; je vidět, že je chlapík!“ volá se kolkolem a Isaj Fomič, ač vidí, že se mu jen posmívají, přece si dodává myslí. Všeobecná pochvala mu patrně působí potěšení, i začne tenounkým diskantem zpívat, že je slyšno po celé kasárně: la-la la-lala! jakýsi hloupý, směšný motiv, jedinou to píseň beze slov, kterou zpíval po celou dobu svého vedení. Později, když se se mnou seznámil, ubezpečoval mne pod přísahou, že je to tatáž píseň a právě týž nápěv, jež zpívalo všech šest set tisíc Israelitů od starce až do dítěte, když táhli skrze Červené moře a že je každému Israelitovi přikázáno zpívat tento nápěv v okamžiku slávy a vítězství nad nepřáteli.

V předvečer každé soboty, v pátek večer přicházeli do naší kasárny schválně z druhých kasáren dívat se, jak bude Isaj Fomič světiti svůj šabes. Isaj Fomič byl tak nevinně hrdopyšný a ješitný, že mu tato všeobecná zvědavost působila ještě potěšení. S pedantskou, úmyslnou vážností pokrýval šatem v koutku svůj malinký stolek, otevřel knihu, zapaloval dvě svíčky a mumlaje jakási tajemná slova, počínal se oblékati ve svou řízu čili „rýžu“, jak on vyslovoval. Byla to pestrá šál z vlněné látky, již opatrně uschoval ve svém kufříku. Na obě ruce navinoval řemínky a na hlavu nad samým čelem připevňoval si obvazkem jakousi dřevěnou škatulku, tak že se zdálo, že Isaji Fomičovi vyrůstá z čela jakýsi směšný roh. Pak začínala modlitba. Odříkával ji zpěvavým hlasem, vykřikoval, odplivoval si, obracel se do kola, dělal divoké a směšné posuňky. Vše to bylo ovšem předepsáno obřadem modlitby a nebylo v tom pranic směšného a divného, ale směšno bylo to, že Isaj Fomič jako by se schválně chtěl před námi ukázati a pochlubiti svými obřady. Tu si znenadání přikryje rukama hlavu a počne odříkávat plačtivým hlasem. Pláč se zvyšuje a on v těžkostech a div ne s nářkem sklání na knihu svou hlavu, ověncenou archou úmluvy. Ale náhle, uprostřed nejsilnějšího nářku, se dá do smíchu a počne odříkávat modlitby zpívavým, jaksi radostně slavnostním, od přebytku štěstí slábnoucím hlasem.

„Hled'te, jak ho to rozebralo!“ říkávali trestanci.

Ptal jsem se kdysi Isaje Fomice, co by znamenalo ono nařikání a pak ony náhlé slavnostní přechody ku slasti a blaženství? Isaj Fomič byl vždy velice rád, když jsem se ho vyptával na něco podobného. Vysvětlil mně bez prodlení, že pláč a nařikání znamenají vzpomínku na ztrátu Jerusaléma, a že víra jejich předpisuje při vzpomínce té co možná nejsilněji hořekovati a bití se v prsa. Ale v okamžiku nejsilnějšího hořekování jest Isaj Fomič povinen najednou, jako by znenadání si vzpomenouti (toto „najednou“ je také předepsáno zákonem židovským), že jest proroctví o návratu židů do Jerusaléma. Tu jest povinen ihned projevit svou radost zpěvy, smíchem a odříkávat modlitby tak, aby samým hlasem již projevovat co možná nejvíce štěstí a výrazem tváře co možná nejvíce slavnostního a vznešeného. Tento nenadálý přechod a povinnost tohoto přechodu neobyčejně se líbily Isaji Fomičovi; viděl v tom jakýsi zvláštní, velice dovedný umělecký kousek, a s vychloubavým pohledem sděloval mně toto důmyslné pravidlo židovského zákona.

Jednou, právě když modlitba byla v nejlepším, vstoupil do naší síně místní velitel v průvodu důstojníka od stráže a vojenských průvodčích. Všichni trestanci se vzpřímili jako struny u svých nar, jediný Isaj Fomič tím více počal křičeti a se kroutit. Vědět', že je mu dovoleno se modliti, že nesmí býti vytrhován, a křičel-li před majorem, nepotřeboval se ovšem ničeho za to obávati. Zároveň však mu bylo neobyčejně příjemno, že se mohl ukázati před majorem a tím se pochlubiti před námi. Major přistoupil k němu na krok; Isaj Fomič se obrátil zády ke svému stolečku a počal majorovi přímo do tváře odříkávat zpívavým hlasem své radostné proroctví, mávaje při tom rukama. A poněvadž mu zákon předpisoval v onen okamžik vyjadřovati svou tváří co nejvíc možná blaženosti a nadšení, vykonal to ihned, přimhouřiv jaksi zvláštně oči, usmívaje se a kývaje na majora hlavou. Majora to překvapilo; ale na konec prsknul smíchy, řekl Isaji Fomičovi hned tu na místě, že je hlupák, a šel pryč. Isaj Fomič se dal však tím více do křiku. Hodinu na to, když již večeřel, optal jsem se ho: „A což kdyby se major ve své hlouposti na vás rozhněval?“

„Který major?“

„Jak který? Co pak jste ho neviděl?“

„Ne.“

„Vždyť stál na krok před vámi, zrovna před vaší tváří.“

Ale Isaj Fomič mne počal co nejdůtklivěji ubezpečovali, že neviděl rozhodně nijakého majora, že v tu dobu při oné modlitbě přichází v jakousi ekstázi, takže ničeho nevidí, ani neslyší, co se děje kolem něho.

Jakobych nyní viděl Isaje Fomiče, jak se v sobotu potloukával po celé trestnici, nejsa zaměstnán prací a snaže se ze všech sil ničeho nepracovali, jak to pro sobotu předpisuje víra. Jaké to nemožné anekdoty mně vypravovával pokaždé, když se vracel ze synagogy, jaké to k víře nepodobné zprávy a pověsti z Petrohradu mně přinášival, ujišťuje mne, že zprávy ty obdržel od svých souvěrců židů, a ti zrovna z prvních rukou.

Ale již jsem se příliš mnoho napovídal o Isaji Fomičovi.

V celém městě byly toliko dvoje veřejné lázně. První, které měl jistý žid, záležely ze zvláštních pokojíků, platilo se v nich 50 kopějek za pokoj a byly zřízeny pro osoby vyšších tříd. Druhé lázně byly hlavně pro prostý lid, byly staré, špinavé, těsné, a do těchto lázní vedli naši káznici. Byl mrazivý, slunečný den; trestanci byli již tomu rádi, že přijdou ven z pevnosti a uvidí město. Žerty a smích neumlkaly celou cestu. Celá setnina vojáků nás provázela s nabitými puškami na podiv celému městu. V lázních nás ihned rozdělili na dvě oddělení. Druhé oddělení čekalo ve studené předsíni, pokud se první oddělení v lázni mylo; bylo to nutno, protože lázeň byla malá. Ale přes to bylo v lázni tak těsně, že těžko si bylo představit, jak se i ta polovina do ní mohla vejti. Ale Petrov ode mne neodstupoval; sám bez mého prošení přiskočil mně pomáhat a nabídl se mi dokonce, že mne umyje. Spolu s Petrovem nabídl se mi k službám ještě Baklušin, trestanec ze zvláštního oddělení, jehož u nás jmenovali pionerem, a o němž jsem se kdysi zmínil jako o nejveselejším a nejpříjemnějším ze všech trestanců, jakýmž opravdu i byl. Byli jsme spolu již trochu známi. Petrov mně pomohl svléknouti se, poněvadž, nejsa ještě zvyklý, svlékal jsem se příliš dlouho a v předsíni bylo zima málem tak, jako na ulici.

Připomenu zde, že trestanci je velmi obtížno se svlékati, jestliže se tomu dobře ještě nepřiučil. Především jest zapotřebí uměti rychle rozšněrovati podkladky zpod okovů. Tyto podkladky jsou z kůže, asi čtyři veršky *) dlouhé a navlékají se přes prádlo právě pod železný kruh, objímající nohu. Pár takových podkladek stojí neméně než šedesát kopejek stříbra a přece si je opatřuje každý trestanec, rozumí se, že na svůj náklad, protože bez těchto podkladek nebylo by možná choditi. Železný kruh pouta neobjímá nohu těsně; mezi kruhem a nohou dá se prostrčí ti prst; železo tedy bije o nohu, dře ji, a bez podkladek odřel by si trestanec nohy za jediný den tak, že by měl živé rány.

*) Ruský veršok rovná se čtyřem a půl centimetru.

Svlékati tyto podkladky není však ještě tak obtížno. Tíže jest naučiti se svlékati prádlo zpod okovů. To je celé umění. Svléká-li člověk podvlěčky, dejme tomu s levé nohy, musí je nejdříve protáhnouti mezi nohou a poutem; potom, osvobodiv nohu, provlékne svléknuté prádlo nazpět zkrze totéž pouto; potom všechno svléknuté již s levé nohy, protáhnouti skrze kruh na pravé noze; a konečně všechno, provléknuté skrze pravé pouto, protáhnouti skrze ně nazpět k sobě. Tatáž historie odehrává se též při oblékání čistého prádla. Začátečníkovi je těžko se domysleti, jak se to dělá. První nás všemu tomu naučil v Tobolsku trestanec Koreněv, bývalý ataman loupežníků, jenž proseděl pět let na řetěze. Ale trestanci přivykli a svlékají se bez nejmenších obtíží.

Dal jsem Petrovu několik kopějek, aby opatřil mýdlo a lýčí;*) trestancům se vydávalo, pravda, komisi mýdlo, pro každého kousíček jako dvoukřejcar a tlustý jako řízek sýra, jenž se podává k zákusce večer u osob „prostředního stavu“. Mýdlo se prodávalo zde na místě v předsíni spolu se sbitnem, **) preclíky a vařící vodou. Dle smlouvy s majetníkem lázně vydávalo se na každého trestance jen po jedné dížce horké vody; kdo se však chtěl lépe umyti, mohl za půl kopějky dostati druhou dížku, jež se podávala zrovna do lázně zvláště za tím účelem zřízeným okénkem z předsíně.

Když mne Petrov svléknul, vedl mne pod ruku, podotknuv, že mně samému bylo by velmi těžko stoupati v okovech. „Přitáhněte si je nahoru, na lýtka,“ domlouval mi, podporuje mne v chůzi, jako opatrovník. „A tady dejte pozor, je tu práh.“ Až jsem se trochu pro to styděl; chtěl jsem ubezpečiti Petrova, že dovedu vejiti do lázně; ale on by tomu neuvěřil. Jednal se mnou opravdu jako s dítětem, nezletilým a neumělým, jemuž každý jest po-

*) Jemně rozedraným lýčím myjou se v ruských lázních místo žíněnky.

**) Sbiten jest nápoj, připravený z medu neb jen ze syrobu, rozředěného horkou vodou a s příměsí koření; prodává se v Rusku na trzích místo horkého čaje.

vinen pomáhati. Petrov nebyl dokonce sluhou, a sice především nebyl sluhou; mohl bych si jen dovoliti ho uraziti, věděl by už, jak se mnou zatočit. Peněz za jeho služby jsem mu vůbec nesliboval, a on sám také jich nežádal. Což ho tedy mohlo pohnouti, aby mne tak ošetřoval?

Když jsme otevřeli dvěře do samé lázně, myslil jsem, že jsme přišli do pekla. Představte si místnost dvanáct kroků dlouhou a tolikéž širokou, v níž bylo nacpáno snad plné sto lidí najednou, a ne-li sto, tedy osmdesát dojistá, poněvadž trestanci byli rozděleni pouze na dvě oddělení, a všech nás přišlo do lázně okolo dvou set osob. Pára, kalící zrak, dým, špína, a tak málo místa, že nebylo ani kam nohu postaviti. Ulekl jsem se a chtěl jsem se vrátiti, ale Petrov mně ihned dodal myslí. S největším namáháním jsme se nějak už protlačili k lavicím a to přes hlavy lidí, kteří se usadili po podlaze, při čemž jsme je museli prositi, aby se nahnuli, bychom mohli přejiti. Ale všechny lavice už byly obsazeny. Petrov mně vysvětlil, že si musím místo na lavici, od někoho koupiti, a dal se hned do smlouvání s trestancem, jenž se uvelebil hned u okénka. Tento mně za kopějku ustoupil svoje místo, obdržel od Petrova okamžitě peníze, jež tento nesl s sebou v zaťaté pěsti, dovůpiv se, že jich bude v lázni zapotřebí, a hned si zalezl pod lavici zrovna pod mé místo, kde bylo temno, špinavo a kde se slizké vlhkosti nashromáždilo bez mála na půl palce. Ale i pod lavicemi byla všechna místa zaujata; i tam se hemžilo lidu. Na celé podlaze nebylo místečka jako dlaň, aby na něm neseděli skrčení trestanci, oplachující se ze svých dížek. Jiní stáli mezi nimi přímo a držíce své dížky v rukou, myli se stoje; špinavá voda stékala s nich přímo na oholené hlavy těch, kteří seděli dole. Na podlažkách *) a na všech schodech, vedoucích k nim, seděli trestanci na bobečku a skrčení, a

*) V ruské parní lázni jsou zřízeny stupňovité podlažky, z nichž nejvyšší bývá pod samým stropem. Čím vyšší podlažka, tím tepleji, a tím se více paří koupající se, kteří se pro zvýšení účinku šlehají březovými věchty nebo metlami s listím.

myli se. Ale myli se poměrně málo. Prostý lid se málo myje horkou vodou a mýdlem; jenom se strašně paří v horké páře a potom se polévají studenou vodou — toť celá jich lázeň.

Na padesát věchtů se najednou zdvihalo a spouštělo na podlažce; všichni se šlehali do opojení. Každou minutu napouštěli nové páry. To už nebylo parno, nýbrž hotové peklo. A vše to řvalo a

chechtalo se a k tomu řinčelo sto řetězů, vláčících se po podlaze... Někteří, chtějíce přejít s jednoho místa na druhé, zaplétali se do cizích řetězů, nebo sami zavadili o hlavu někoho, sedícího dole, padali, nadávali a strhovali s sebou ty, o něž zavadili. Špína se lila se všech stran. Všichni se nacházeli v jakémsi opojení, v jakémsi pohnutém stavu duševním; ozýval se výskot a výkřiky. U okénka do předsíně, odkud podávali vodu, byla tlačnice, rvačka a nadávání. Komu se podařilo obdržeti horkou vodu, rozšplíchal ji na hlavy sedících na podlaze, dříve než ji přinesl na své místo. K tomu tu chvíli pokukuje buď oknem nebo pootevřenými dveřmi vousatá tvář vojáka s puškou v ruce, dívajícího se, neruší-li kdo pořádek.

Oholené hlavy a do červena rozpařená těla trestanců zdála se ještě ohyzdnějšími. Na rozpařených zádech vystupují obyčejně velmi jasně jizvy utržených kdysi ran důtkami nebo holí, takže se zdálo nyní, jako by všechna ta záda byla právě opět rozsekána. Strašlivé jizvy! Mráz mně přecházel po kůži, když jsem na ně hleděl. Opět napustili páry a mlha naplnila hustým horkým oblakem celou lázeň; všechno se dává do chechtu, do křiku. V oblacích páry se míhají rozsekaná záda, oholené hlavy, zkroucené ruce a nohy; a k doplnění obrazu Isaj Fomič se chechtá celým hrdlem na nejvyšší podlažce.

Paří se v takovém parně, že ho div neomráčí, ale zdá se, jako by ho nižádné horko nemohlo nasytit. Za kopějku si najímá šlehače, ale ten dlouho nevydrží v strašném parnu, praští věchtem a běží se polévat studenou vodou. Isaj Fomič nepozbývá však rozvahy a najímá druhého, třetího; rozhodl se již, že za tak vzácné příležitosti nebude litovati nákladu a vystřídá celých pět šlehačů. „Umí se pařit, chlapík Isaj Fomič!“ křičí na něho z dola trestanci. Isaj Fomič sám znamená, že v tu chvíli vyniká nade všechny, že je všechny strčil do kapsy; proto je hrd svým vítězstvím a pronikavým, šíleným hlasem vříská svou arii: la-la- la-lala, jež překřikuje všechny ostatní hlasy. Napadlo mne, sejdeme-li se jednou my všichni pospolu v pekle, že se ono peklo bude velice podobati k tomuto místu. Nestrpěl jsem, abych svou domněnku nesdělil s Petrovem; on se jenom rozhlédl vůkol a mlčel.

Chtěl jsem i pro něho zakoupiti místo vedle sebe, ale on si přisedl u mých nohou a oznámil mně, že je mu zcela pohodlně. Baklušin nám zatím kupoval vodu a přinášel ji, když bylo třeba. Petrov mně slíbil, že mne umyje od paty do hlavy, takže „budete docela čist'ounký“, a velice mně domlouval, abych se dal „pařiti“. Ale paření jsem se neodvážil. Petrov mne celého rozetřel mýdlem. „A teď vám umyju nožky,“ prohodil na konec. Chtěl jsem mu sice odvětit, že si je mohu umyti sám, ale zanechal jsem odporu a odevzdal jsem se úplně do jeho vůle. Ve zdobném slově „nožky“ neozývala se rozhodně ani jediná otrocká nota; Petrov jednoduše nemohl nazvati mé nohy nohami asi proto, že ostatní, skuteční lidé mají nohy, ale já pouze nožky.

Když mne umyl, tu mne s týmiž ceremoniemi, to jest podpíraje mne a varuje mne při každém kroku, jako bych byl z porculánu, odvedl do předsíně, pomohl mně obléci prádlo a teprve když byl úplně se mnou hotov, běžel nazpět do lázně pařit se.

Když jsme přišli domů, nabídl jsem mu sklenici čaje. Čaj on přijal, vypil a poděkoval. Přišla mně myšlenka, abych se hodil přes kapsu a uctil ho láhví vodky. Našla se láhev vodky i v naší kasárně. Petrov byl nad míru spokojen, vypil, chrknul a prohodiv, že jsem ho úplně vzkřísil, vydal se honem do kuchyně, jako by se tam bez něho něco nemohlo spraviti. Místo něho přistoupil ke mne druhý soudruh, pionér Baklušin, jehož jsem také hned v lázni pozval k sobě na čaj.

Neznám povahy milejší, než byla povaha Baklušinova. Neodpouštěl, pravda, druhým ničeho, často se i hádával, neměl rád, aby se kdo vměšoval do jeho záležitostí — slovem uměl se hájiti. Ale nesvářil

se nikdy na dlouho, a zdá se, že ho všichni u nás měli rádi. Ať přišel kamkoli, všude ho vítali s radostí. Znali ho i ve městě jako nejzábavnějšího člověka na světě, nepozbývajícího nikdy své veselosti. Byl to vysoký, mladý muž, asi třicetiletý, s junáckou, prostomyslnou, dosti hezkou tváří s bradavičkou. Tuto tvář uměl tak směšně zkroutit, když představoval někdy kohokoliv na potkání, že nikdo, kdo se na něho podíval, se nemohl zdržeti smíchu. Byl také jeden ze šašků, ale neodpouštěl našim bručivým nepřátelům smíchu, protože nikdo mu nespílal za to, že je „prázdný a marný“ člověk.

Baklušin byl plný ohně a života. Seznámil se se mnou hned za prvních dnů a oznámil mně, že vyrostl ve vojenské vychovávací škole, sloužil potom u pionérů, kdež obrátil na sebe pozornost a získal si přízeň některých vznešených osobností, čímž se podle staré paměti velice honosil. Mne se ihned počal vyptávali na Petrohrad. Čítával též knihy. Když ke mně přišel na čaj, rozesmál nejprv celou kasárnu vypravováním, jak poručík S. odbyl ráno našeho místního velitele majora; sednuv si pak vedle mne, oznámil mne se spokojeným výrazem v tváři, že divadelní představení, jak se mu zdá, se stane skutkem. V káznici se chystalo na svátky divadlo. Přihlásili se herci, hotovily se pomaloučku dekorace. Některé osoby ze města slíbily, že půjčí své šaty pro herce, též pro ženské úlohy. Ba měli naději, že prostřednictvím jednoho sluhy u důstojníka seženou i důstojnickou uniformu s adjutantskými šňůrami. Jen aby majora nenapadlo, jako minulého roku, zapovědět představení. Ale minulého roku o svátcích byl major ve špatné míře; prohrál kdesi v kartách, mimo to v káznici se stal jakýsi nepořádek, a proto zapověděl představení ze zlosti; ale letos snad nebude chtít překážeti. Slovem Baklušin byl v pohnutém stavu. Bylo viděti, že jest jedním z hlavních původců divadla, a proto jsem si umínil již tehda, že se na každý způsob půjdu podívat na ono představení. Prostomyslná radost Baklušina, že se divadlo zdaří, velice se mně líbila. Slovo za slovem, a rozhovořili jsme se. Pověděl mně mimo jiné, že nesloužil stále jen v Petrohradě; že se tam v něčem provinil a za to ho odeslali do R., ale ještě v hodnosti poddůstojníka při místní posádce.

„A odtamtud mne už poslali sem,“ poznamenal Ba-klušin.

„A zač pak?“ ptám se ho.

„Zač? Co byste řekl, Alexandře Petroviči, zač? Věřil byste, že za to, že jsem se zamiloval?“

„Nu, jen za to by vás sem ještě neposlali,“ namítl jsem a zasmál se.

„Pravda,“ dodal Baklušin, „pravda, že jsem při té příležitosti zastřelil z pistole jednoho tamního Němce. Ale stojí-li Němec za to, aby člověka pro něho posýlali sem? Posuďte sám!“

„Ale jak se to přihodilo?“ Povězte mně to, je to zajímavé.“

„Velice směšná historie, Alexandře Petroviči.“

„Tím lépe tedy. Vypravujte.“

„Tak povídat? Nu, poslouchajte tedy...“

Vyslechl jsem třebas ne valně směšnou, za to dosti podivnou historii vraždy...

„Přihodilo se to, abyste věděl, takhle,“ počal Baklušin. „Když mne tedy poslali do R., pozoruju, že město je pěkné, veliké; jen Němců tam bylo tuze mnoho. Nu, já byl, rozumí se, ještě mladý člověk, u

představenstva jsem byl dobře zapsán, chodím si s čapkou na stranu, a tak trávím svůj čas. Na Němky mrkám. I zalíbila se mně tam jedna Němkyně, jmenovala se Luiza. Obě ony byly pradlenami, ovšem praly jen nejjemnější prádlo, ona a její teta. Teta byla stará, takový bručoun, ale žily zámožně. Chodil jsem z počátku okolo oken sem tam, a potom jsem se již spřátelil, jak se sluší a patří. Luiza mluvila i rusky dobře, jen trošku jako by ráčkovala, — nu pravím vám takový miloušek, že jsem se s takovým nikdy ještě nesetkal. Loudím na ní z počátku to a ono, ale ona, že ne. „Toho nežádej, Sášo, protože chci celou svou nevinnost zachovati, abych se stala důstojnou tvou ženou.“ A při tom se jen tulí, směje se tak zvonivě; a taková čist'ounká byla — nu neviděl jsem jiné takové kromě ní."

„Sama mne vybízela, abych se oženil. A jak se neženit! posuďte sám. Chystám se tedy, že půjdu s prosbou k podplukovníkovi... Tu vidím najednou, že Luiza jednou nepřišla k dostaveníčku, podruhé nepřišla, potřetí se nedostavila... Posílám jí psaní; ale nedostal jsem na ně odpovědi. Co to je? myslím si. Protože, kdyby mne chtěla klamati, užila by chytrosti, odpověděla by na psaní a k dostaveníčku také by přicházela. Ale vždyť ona neuměla ani selhati: všechno vždy přímo povídá. To asi tetka, myslím si. K tetě jsem choditi nesměl; ona sice o tom věděla, ale my jsme všechno drželi v tajnosti, po špičkách, tak říkáje, jsme chodili. Chodím tedy jako ztřeštěný, napsal jsem jí poslední dopis a pravím: Nepřijdeš-li, sám přijdu k tetě. Ulekla se, přišla. Pláče; povídá, že jeden Němec, Šulc, vzdálený jejich příbuzný, hodinář, bohatý a již obstarlý, projevil přání, že by se s ní oženil, aby prý i mne učinil šťastnou, i sám na stará léta nezůstal bez ženy. A miluje ji prý, a dávno už měl ten úmysl, ale stále mlčel, jen se připravoval. „Tak vidíš — povídá — Sášo; on je bohat, a já budu šťastna; což bys mne chtěl zbaviti mého štěstí?“ Koukám: Ona pláče a objímá mne... Eh, vždyť má pravdu! Jakáž pak může býti výhoda, vdáti se za vojáka, třeba jsem byl poddůstojníkem? Nu, povídám, Luizou, měj se dobře, zůstávej s Bohem; nemám, proč bych tě zbavoval štěstí. A je on hezký člověk? — Ne, povídá, obstarlý takový, s dlouhým nosem... a sama se při tom dala do smíchu. Odešel jsem od ní; což — myslím si, nebyl to můj osud!"

„Druhého dne z rána jdu k jeho krámu; ulici ona mně řekla. Hledím oknem, vidím, jak sedí Němec, hodiny dělá; mohlo mu býti tak čtyřicet pět let, nos hrbatý, oči vypoulené, na sobě má frak, vysoký stojatý límeček trčí do tváře, vůbec takový vážný. Odplivnul jsem si; chtěl jsem mu rozbiti sklo ve dveřích... ale nač, myslím si! Nač se ho dotýkat. Holka je ta tam, jako když z vozu vypadne! Vrátil jsem se za soumraku do kasáren, lehl jsem na postel, a věříte-li, Alexandře Petroviči, tak se vám dám do pláče..."

„Tak minul den, druhý, třetí. S Luizou se nevidám. A zatím jsem uslyšel od jedné kmotry (byla stará, také prادلena, k níž Luiza časem přicházela), že Němec ví o naší známosti, a proto že se odhodlal nabídnouti jí honem ruku. Jinak by byl počkal ještě asi dvě léta. Luiza prý se mu musila zapřísáhnouti, že přeruší všelikou známost se mnou; prozatím že je obě — tetu i Luizou — nechává ještě, aby se dřely; že jest možno, že si to ještě rozmyslí a že se vlastně ani nyní ještě řádně nerozhodl. Také mně pověděla, že je pozval obě na pozejtří, na neděli na kávu, a že bude u něho ještě jeden příbuzný, stařec jakýsi, jenž býval dříve kupcem, a nyní má velikou bídu; slouží kdesi ve sklepech za dozorce. Když jsem uslyšel, že se v neděli všechno snad rozhodne, takový jsem dostal vztek, že jsem se ani ovládati nemohl. Celý ten den a celý následující den stále jsem jen přemýšlel o té věci. Tak se mně zdálo, že bych toho Němce sežral."

V neděli ráno nebyl jsem ještě nijak rozhodnut; ale když bylo po mši, vzchopil jsem se, oblekl jsem se do pláště a vydal jsem se na cestu k Němci. Myslel jsem, že je zastanu všechny pohromadě. Ale proč jsem se odebral k Němci a co jsem tam chtěl mluvit, sám nevím. Avšak pro všechny případ

vstrčil jsem do kapsy pistoli. Pistolka ta byla mizerná, ještě se starým kohoutkem; jako chlapec jsem už z ní střílíval. Nyní už nebylo možno z ní stříletí. Ale přece jsem ji nabil kulkou; myslil jsem si, počnou-li mne vyháněti, nebo mně spílati, vytáhnu pistoli a všechny je polekám. Přijdu tam. V dílně není nikdo; všichni sedí v zadní světnici. Kromě nich ani duše, žádný služebný. Vůbec měl jen jedinou služebnou Němku, jež bylaspolu jeho kuchařkou. Prošel jsem krámem; koukám — dvěře jsou zavřeny. Ale dvěře byly staré, jen na háček. Srdce ve mně tluče; zarazil jsem se, poslouchám. Mluví po německy. Kopnu nohou ze vší síly, a dvěře se ihned rozevřely. Koukám: je prostřeno. Na stole stojí veliký lihový samovar na kávu, a káva se v něm vaří. Vedle stojí suchary; na druhém podnose láhev vodky, slaneček a salám, a ještě láhev nějakého vína. Luiza a teta, obě vyfintěné, sedí na divaně. Naproti nim na stoličce sám Němec, ženich, přičesaný, ve fraku a vysokém límečku, jehož konce zrovna trčí do předu. Po straně sedí na stoličce ještě jeden Němec, už starý, tlustý, šedivý, a mlčí. Když jsem přišel, Luiza celá zbledla. Teta povyskočila, ale zase sedla; ale Němec se zamračil. Takový vzteklý! Vzchopil se a jde mi naproti:

„Co byste rád?“ povídá.

Z počátku jsem se zarazil; ale vztek se mne silně zmocnil.

„Co bych rád? — já řku. Hosta uvítej, vodkou uctívej. Přišel jsem k tobě na návštěvu.“

Němec se zamyslí a pak prohodí:

„Sedněte si.“

Já sedl.

„Dej tedy, povídám, vodky.“

„Tady je — povídá — vodka; pijte, chcete-li.“

„Poslouchej — povídám — dej mně dobré vodky.“ Neboť zlost' se už silně ve mně rozmáhala.

„To je dobrá vodka.“

Rozmrzelo mne, že mne již tak příliš nízko cení. A ještě více, že to Luiza vidí. Vypil jsem sklenku a povídám:

„Což si tak hrubé se mnou vedeš, Němče? Spřátel se se mnou! Já k tobě přišel z přátelství.“

„Já nemohu býti vaším přítelem, povídá; vy jste prostý voják.“

Nu, tu jsem již dostal vztek.

„Ach ty hastroši, povídám, ty klobásníku!*) Víš-li, že od tohoto okamžiku mohu s tebou dělati, cokoli se mně zlíbí? Chceš tuhle, z pistole tě zastřelím?“

Vytáhl jsem pistoli, stoupl jsem naproti němu a přiložil mu hlaveň zrovna k čelu. Ženské sedí více mrtvé než živé; hlesnouti se bojí. Stařec, ten se třese jako lupen, mlčí a celý zbledl.

Němec byl překvapen, ale vzpamatoval se.

„Já se vás nebojím, povídá, a prosím vás jako slušný člověk; abyste ihned zanechal svého žertu; ale já se vás dokonce nebojím.“

„O lžeš, povídám, bojíš se!“ A jak by ne! Nesmí ani hlavou pohnouti pod pistolí; tak sedí, ani se nehýbá,

„Ne, povídá, to nesmíte dělat.“

„A proč, povídám, bych nesměl?“

„Proto, povídá, že je vám to přísně zapovězeno a budete proto přísně potrestán.“

Čert ví, co to bylo za hlupáka Němce! Kdyby mne nebyl sám roznítit, byl by živ dosavad; ta hádka všechno zavinila.

„Tedy, povídám, ty myslíš, že nesmím?“

„Ne.“

„Nesmím?“

„Vy mně to dokonce nesmíte udělat.“

„Tak tu máš, jelito!“ A jak ho říznu, už se valí se stolice. Ženské vzkřikly.

Já pistoli do kapsy a pryč. Když jsem vstupoval na pevnost, zahodil jsem pistoli hned u samé brány do kopřiv.

Přišel jsem domů, lehl na postel a myslím si: hned mne vezmou do vazby. Ale mine hodina, druhá — neberou mne. Už před soumrakem padne na mne taková tesknota! Vyšel jsem ven; zachtělo se mi uviděti Luizu za každou cenu. Jdu okolo hodináře. Kouknu: tam plno lidu, policie. Jdu ke kmoťře: Zavolej Luizu! čekám sotva chvilenu a

*) Rusové přezývají Němce klobásníky, poněvadž uzenářství je na Rusi rozšířeno hlavně mezi Němci.

už vidím, jak Luiza běží, vrhne se mně na krk a dá se do pláče. „Já sama, povídá, jsem vším vina, že jsem tetu poslouchala.“ Také mně oznámila, že teta hned po dnešní události přišla domů a takový dostala strach, že se rozstonala a nikomu ani slova; sama nikomu nic neřekla a mně, povídá, také zakázala. Má strach. Ať prý sami dělají, jak jim libo. Nás, Luizo, povídá, nikdo tam dnes neviděl. On i svou služebnou poslal pryč, protože se bál. Ta by mu oči vyškrabala, kdyby zvěděla, že se chce ženit. Z tovaryšů také nikdo nebyl doma; všechny poslal pryč. Sám i kávu zavařil, sám zákusku připravil. A příbuzný — ten i dříve po celý svůj život mlčel, nikdy nemluvil, a když se to dnes přihodilo, sebral čepici a první odešel. Také bude jistě mlčet, tvrdila Luiza.

A tak se stalo. Dvě neděle mne nikdo nebral do vazby, ani podezření nijakého na mne nebylo. Za ty dve neděle, věřte nebo nevěřte, Alexandře Petroviči, zažil jsem celého svého štěstí. Každý den jsem se

scházel s Luizou. A kterak ona přilnula ke mně! Pláče. „Já, povídá, půjdu za tebou, kamkoli tě odešlou. Všeho nechám, a půjdu za tebou!“ Už jsem pomýšlel na to, abych se tu zbavil života; tak mne tehdy rozlítostnila. Nu, a za dvě neděle mne sebrali. Stařík a teta se smluvili a udali mne...”

„Ale počkejte,“ přerušil jsem Baklušina; „za to vás mohli odsouditi všeho všudy na deset, nu řekněme na dvanáct let, tedy na úplnou lhůtu v občanském oddělení; ale vždyť vy jste ve zvláštním oddělení. Jak je to možná?“

„Nu, pak se přihodila ještě druhá věc,“ pravil Baklušin.

„Když mne předvedli před soudní komisi, setník mně před soudem počal nadávat. Nesnesl jsem toho a povídám mu: Co nadáváš? Což nevidíš, podlá duše, že sedíš před „zrcadlem“.*) Nu, tu nastal obrat; počali mne souditi pro nový zločin, a za všechno dohromady mne odsoudili ke

*) „Zrcadlem“ se tu rozumějí soudní pravidla, postavená za sklem v rámci na stole před soudci.

čtyřem tisícům a pak sem do zvláštního oddělení. A když vyvedli k trestu mne, vedli i setníka; mne do zelené ulice, ale jeho zbavili hodnosti a poslali na Kavkaz jako prostého vojáka. Na shledanou, Alexandře Petroviči. Přijďte se k nám podívat o představení.”

x.

Svátky Narození Páně.

Konečně nastaly svátky. Na štědrý večer trestanci skoro již nešli na práci. Pracovali jen krejčí a někteří jiní řemeslníci; ostatní postáli jen na prostranství před strážnicí a ačkoli byli sem tam rozesláni, vrátili se skoro všichni po jednom nebo po několika hned zase do káznice a po obědě již nikdo nevycházel z ohrady. Ostatně i dopoledne většina šla jen po svých záležitostech, a ne po komisních; někteří, aby se postarali o propašování vodky a objednali novou, jiní aby se mohli setkat se známými kmotry a kmotrami, aneb aby vyupomínali k svátkům dluhy za vykonané práce; Baklušin a druzí, kteří spolupůsobili při představení, aby si obešli některé známé, hlavně mezi důstojnickými sluhy a vypůjčili si potřebné obleky. Někteří chodili se starostlivým a přičinlivým vzezřením jen proto, že i druzí byli starostliví a přičinliví, a třeba na př. někteří neměli sebe menší naděje, že obdrží odněkud peníze, přece se tvářili, jako by také měli od někoho obdrže ti peníze; slovem všichni jako by čekali k zítřejšímu dni jakési změny, něčeho neobyčejného.

Na večer invalidové, kteří se vypravili na trh s různými objednávkami od trestanců, přinesli s sebou množství všelijakých potravin, masa, podsvinčat, ba i husí. Mnozí z trestanců, i nejskromnější a nejšetřejší, kteří schráněli své kopějky po celý rok, pokládali za povinnost, hoditi se za takové příležitosti přes kapsu, a důstojným způsobem oslaviti svátky. Zítřejší den byl pro trestance skutečný svátek, jež, mu nikdo nemohl vzíti, protože byl zákonem ve vší formě zabezpečen. Toho dne nemohli trestance poslati na práci, a dní takových bylo do roka všeho všudy tři.

A konečně, kdož ví, jaké vzpomínky se rozechvěly v duších oněch zavrženců o takovém svátku! Dni velikých svátků vtiskují se ostře v paměť prostého lidu, počínaje od samého mládí. Jsou to dni odpočinku od těžkých prací, dni, kdy se shromažďuje celá rodina. Vzpomínka na ně v káznici musela působiti žalost a tesknost. Úcta k slavnému tomu dni dostupovala u trestanců do jakési přísně oficiální formy; málo kdo si vyhodil z kopýtky; všichni byli vážni a jako by něčím zaneprázdněni,

ačkoli mnozí neměli skoro pranic na práci. Ale i zaháleči, i hýřilové se snažili, aby si zachovali jistý stupeň vážnosti. Smích jako by byl zapověděn. Vůbec nálada nabyla jakési choulostivosti a podrážděné netrpělivosti, a kdo rušil tento všeobecný ton, třebaš samoděk, toho zakřikovali s nadávkami a zlobili se na něho jako by pro jeho neuctivé chování se k Božímu hodu. Tato nálada trestanců byla podivuhodná, ano dojemná. Kromě vrozené úcty k velikému dni cítil trestanec mimovolky, že tímto svěcením svátků přichází jaksí ve styk s celým světem, a že tedy není ještě docela povrhelem, úplně zahubeným člověkem, od společnosti lidské odříznutým kusem, že i v káznici se děje totéž, co mezi lidmi. Trestanci to cítili; bylo to vidno a srozumitelné.

Akim Akimyč také se velice připravoval na svátky. On neměl ani rodinných vzpomínek, protože vyrostl jako sirotek v cizím domě a div ne od patnácti let vstoupil do obtížné vojenské služby; nebylo v jeho životě ani zvláštních radostí, protože celý svůj život strávil pravidelně, jednotvárně, boje se třebaš o jediný vlásek vybočiti z předepsaných mu povinností. Nebyl ani zvláště nábožným, protože pořádnost pohltila v něm na pohled všechny ostatní lidské schopnosti a zvláště všechny vášně a touhy, ať zlé, ať dobré. Proto se připravoval k oslavení významného dne beze spěchu, bez rozčilení, nermoutě se tesklivými a zcela marnými vzpomínkami, nýbrž s klidnou, methodickou slušností, jíž bylo právě tolik, mnoholi bylo třeba ke splnění povinnosti a obřadu, předepsaného jednou pro vždy.

A vůbec Akim Akimyč se nerad mnoho zamýšlel. Význam kteréhokoli fakta nikdy se, jak se zdálo, nedotýkal jeho hlavy, ale předepsaná mu jednou pravidla plnil s posvátnou přesností. Kdyby mu zítra poručili, aby konal pravý toho opak, konal by i to s toutéž pokorností a bedlivostí, jako vykonával opak toho ještě včera. Jedenkrát, jen jedenkrát za svého života pokusil se žítí podle svého rozumu, a dostal se do káznice. Poučení toho nedostalo se mu marně. I ačkoli mu nebylo souzeno, aby někdy pochopil, čím se vlastně provinil, přece si ze své příhody vyvodil spasitelné pravidlo, že se nesluší rozumovati nikdy a za žádných okolností, protože na rozumování „nestačí jeho rozum“, jak se vyjadřovali trestanci.

Jsa slepě oddán obřadu, pohlížel i na své vánoční pečené pohankovou kaší nadívané podsvinče, jež pekl vlastnoručně, poněvadž se i v pečení vyznal, s jakousi povinnou úctou, jako by to bylo neobyčejné podsvinče, jež bylo možno kdykoli koupiti a upéci, nýbrž jakési zvláštní, sváteční. Dost možná, že již z dětstva přivykl viděti toho dne na stole podsvinče, a z toho vyvodil, že podsvinče je toho dne nezbytným, i jsem přesvědčen, kdyby třebaš jen jednou toho dne neokusil podsvinčete, že by mu svědomí po celý život činilo jakési výčitky, že nesplnil tehda své povinnosti.

Do svátků chodil ve své staré kazajce a ve starých kalhotách, ovšem slušně spravených, ale zcela již obnošených. Ukázalo se nyní, že nové šaty, jež mu byly vydány již před čtyřmi měsíci, bedlivě uschoval ve svém kufříku a nedotýkal se jich, těše se blahou myšlénkou, že se obleče do nových šatů. poprvé na svátky. A tak učinil. Hned na večer vytáhl své nové šaty, rozložil je, prohlédl, trochu očistil, ofoukal, a když to všechno vykonal, oblékl je na zkoušku. Vyšlo na jevo, že šaty jsou mu zcela dobře; vše bylo jak se sluší, dobře přiléhalo a zapínalo se až nahoru, límec jako by z lepenky vysoko mu podpíral bradu. V pasu se kazajka úžila a vypadala trochu jako uniforma, tak že se Akim Akimyč spokojeností až trochu poušklíb' a jaksí švihácky se poobrátil před svým malinkým zrcadélkem, jež vlastnoručně a dávno již olepil za svobodné chvíle zlatým prýmkem. Jen jediná sponka u límce kazajky byla jaksí ne na svém místě. Zpozorovav to, rozhodl se Akim Akimyč, že ji přeloží; přišel ji trochu dále, zkusil kazajku znova, a nyní bylo již všechno zcela dobře. Tu složil všechno, jak bylo dříve, a se spokojenou myslí uschoval do zejťka do kufříku.

Hlava jeho byla oholena obstojně; ale když se pozorněji vzhledl v zrcátku, zpozoroval, jako by hlava nebyla zcela hladka. Bylo viděti jedva patrné vyrážející vlásky; došel si proto ihned k „majorovi“, aby se dal oholiti zcela jak se sluší a patří. Ačkoli by Akima Akimyče zítra nikdo neprohližel, dal se přece oholiti, a sice jedině proto, aby svědomí mělo pokoj, aby vzhledem k tak slavnému dni splnil všechny své povinnosti. Úcta ke knoflíku, k epoletám, k petlicím vtiskla se nezhladitelně hned z dětských let do jeho duše ve formě nepopiratelné povinnosti a do jeho srdce, jako obraz nejvyššího stupně krásy, jíž může dojít pořádný člověk.

Když byl všechno spravil, učinil jako starosta v kasárně opatření, aby přinesli seno a bedlivě dohlížel, jak je rozestlali po podlaze. Totéž se dělo i v druhých kasárnách. Nevím proč, ale před vánoci vždycky u nás po kasárně rozestýlali seno. Pak, když vykonal všechny své práce, pomodlil se Akim Akimyč, lehl na své lože a hned usnul klidným spánkem dítěte, aby se probudil co možná záhy z rána. Podobně si vedli ostatně i všichni trestanci. Ve všech kasárnách šli spat mnohem dříve, než obyčejně. Obyčejné večerní zaměstnání bylo ostaveno; o majdanech ani sluchu. Všechno čekalo na zítřejší jitro.

A konečně nastalo. Záhy, ještě před svítáním, sotva že odbubnovali budíček, otevřeli kasárny, a poddůstojník od stráže, jenž přišel, aby spočítal trestance, přál všem šťastných a veselých svátků, Jemu odpověděli týměž přáním a sice odpověděli přívětivě a laskavě. Akim Akimyč a mnozí jiní, kdo měli své husy a podsvinčata v kuchyni, rychle se pomodlivše, chvátali se podívat, co se tam s nimi děje, jak je pekou, kde co stojí a tak dále. Ve tmě z malinkých, sněhem a ledem zalepených okének naší kasárny bylo viděti, že v obou kuchyních ve všech šesti pecích plápolá jasný oheň, rozdělaný ještě před svítáním. Po dvoře sem tam ve tmě chodili už trestanci ve svých kožiších, oblečených do rukávů i přehozených přes ramena; vše to spěchalo do kuchyně. Ale někteří, ostatně jen nemnozí, zastavili se již u krčmářů. To byli nejnetrpělivější. Celkem však si všichni vedli slušně, pokojně a jaksi nezvykle činně. Nebylo slyšeti ani obvyklého spílání ani obvyklých hádek. Všichni chápali, že den ten je veliký a svátek vznešený. Byli někteří, kteří zašli do druhých kasáren přát veselých svátků svým známým. Vyšlo na jevo cosi jako přátelství. Podotýkám mimochodem, že mezi trestanci nebylo skoro nikde pozorovati přátelství, nemluvě o přátelství všeobecném — o tom ani řeči nebylo; — ale ani jednotlivého, aby se na př. ten nebo onen trestanec spřátelil s druhým. Toho skoro docela u nás nebylo, a jest to pozoruhodná črta; na svobodě tak nebývá. U nás skoro všichni byli v obcování jeden s druhým necitelní, suší, s velmi jen řídkými výjimkami, a to byl jakýsi oficielní, jednou pro vždy přijatý a ustálený ton.

Vyšel jsem také z kasárny; počínalo jedva svítati; hvězdy bledly; mrazivý, jemný výpar zdvihal se do výše. Z komínů nad kuchyní valil se dým celými sloupy. Někteří z trestanců, s nimiž jsem se setkával, sami mně ochotně a laskavě přáli ke svátkům. Děkoval jsem a přál jim totéž. Byli mezi nimi i tací, kteří dosud ještě ani slova se mnou nepromluvili za celý ten měsíc.

U samé kuchyně mne dohonil trestanec z vojenské kasárny, mající kožich přehozený přes ramena. Poznal mne již z polovice dvora a volal na mne: „Alexandře Petroviči! Alexandře Petroviči!“ Běžel do kuchyně a chvátal. Zastavil jsem se a počkal na něho. Byl to mladý hoch s okrouhlým obličejem, s tichým výrazem očí, velice nemluvný se všemi, jenž se mnou nepromluvil ještě ani slova a vůbec ani si mne nevšimnul od té doby, co jsem vstoupil do káznice; nevěděl jsem ani, jak se jmenuje. Přiběhl ke mně udýchaný a stanul zrovna přede mnou, pohlížeje na mne s jakýmsi tupým, ale zároveň blahým úsměvem.

„Co byste rád?“ optal jsem se ho nikoliv bez podivení, vida, an stojí přede mnou, usmívá se, hledí na mne očima otevřenýma do kořán, ale nemá se k řeči.

„Ale Bože, vždyť“ jsou svátky...“ vypravil ze sebe, a sám se dovtipiv, že nemá vlastně o čem dále mluvit, zanechal mne a honem se odebral do kuchyně.

Dodám k tomu při té příležitosti, že i po této příhodě nikdy jsme se spolu nesešli a skoro ani slova jeden s druhým nepromluvili po celou tu dobu, dokud jsem nevyšel z káznice.

V kuchyni kolem silně rozpálených pecí bylo chvátání, strkání, celá tlačnice. Každý střehl svůj majetek; kuchaři počínali vařiti komisní jídlo, protože toho dne byl oběd určen dříve. Nikdo ostatně ještě nepočínal jisti, ačkoli někteří měli sto chutí, ale dbali jaksi slušnosti před druhými. Čekali na duchovního, a teprve až odejde, bude možno ukončiti půst a jisti masité jídlo.

Ještě se jak náleží nerozednilo, a již se za vraty ohrady počalo ozývati volání svobodníka: „Kuchaře!“ Volání to ozývalo se div ne každou minutu a trvalo skoro dvě hodiny. Volali kuchaře z kuchyně, aby převzali milodary, jež přinášeli do káznice ze všech konců města. Přinášeli je ve značném množství ve způsobě preclíků, chleba, koláčů s tvarohem, křehkých opelek, vdolků, blinů a jiného bílého pečiva. Mám za to, že nezůstala ani jediná hospodyně kupeckého nebo měšťanského domu po celém městě, aby neposlala svého chleba a tím neprojevila svého přání k velikému svátku „nešťastným“ a vězňům. Byly tu milodary bohaté — chutné housky z nejčistší mouky, jichž bylo posláno veliké množství; byly i dárky velice nuzné — nějaký preclík krejcarový a nějaké dva černé vdolky, jedva pomazané smetanou: to byl dárek, jež ubohý posílal ubohému ze svého posledního.

Všechno se přijímalo se stejnými díky bez rozdílu, jaké byly dary a od koho pocházely. Trestanci, kteří je přijímali, snímali čapky, ukláněli se, přáli šťastných a veselých svátků a odnášeli milodar do kuchyně. Když se již sešly celé hromady darovaného pečiva, poslali pro starosty ze všech kasáren a ti rozdělili všechno rovným dílem mezi jednotlivé kasárny. Nebylo sporů ani nadávek; dělení se konalo poctivě, rovně. Co přišlo na naši kasárnu, rozdělili již u nás; dělil Akim Akimyč ještě s jedním trestancem; dělili svýma rukama a svýma rukama podávali jednomu každému. Nebylo sebe menší námitky, ani sebe menší závisti na koho koliv. Všichni byli spokojeni; ba nemohlo ani vzniknouti podezření, že by bylo možno almužnu zatajiti anebo ji děliti nerovným dílem.

Když byl Akim Akimyč hotov se svou prací v kuchyni, přistoupil k oblékání, oděl se co nejslušněji a nejslavnostněji, nenechav ani jediné sponky nezapjaté, a když byl oblečen, počal se ihned modliti,

tentokrát už, jak se patří. Modlil se dosti dlouho. V tu dobu modlilo se již mnoho trestanců, z větší části letitých. Mládež se mnoho nemodlila, leda že se kdo při vstávání poznamená křížem, a to i o svátcích. Když se pomodlil, přistoupil Akim Akimyč ke mně a přál mně jaksi slavnostně k svátkům. Pozval jsem ho ihned na čaj a on mne na své podsvinče. Za nedlouho přiběhl ke mně i Petrov přítel mně k svátkům. Zdá se, že si už přihnul, a ač přiběhl udýchaný, mnoho toho nenapovídal; postál jen chvíli přede mnou s jakýmsi očekáváním a brzy odešel ode mne do kuchyně.

Mezi tím ve vojenské kasárně se chystali k návštěvě duchovního. Jejich kasárna byla zařízena jinak, než ostatní; náry se v ní táhly kolem stěn a nezaujímalý prostředek síně, jako ve všech ostatních kasárnách; byla to tedy jediná síň v káznici, jež nebyla v prostřed zastavena. Byla bezpochyby proto tak zařízena, aby bylo možno shromažďovati v ní trestance v nevyhnutelných případech. Uprostřed síně postavili stůl, pokryli jej čistým ručníkem, postavili na něj obraz a rozsvítili lampičku. Konečně přišel duchovní s křížem a svěcenou vodou. Pomodliv se a propěv před obrazem obrátil se k trestancům a všichni s opravdovou zbožností přistupovali a líbali kříž. Pak obešel duchovní všechny kasárny a pokropil je svěcenou vodou. V kuchyni pochválil náš trestnický chléb, jenž se pro svou chuť těšil dobré pověsti v celém městě. Trestanci ihned projevili přání, aby mu byly odeslány dva bochníky čerstvého, právě upečeného chleba; jednomu invalidovi bylo ihned uloženo, aby je odnesl. Kříž doprovodili s toutéž zbožností, se kterou jej uvítali, a pak skoro ihned přijeli major a velitel pevnosti. Velitele pevnosti měli u nás rádi a skoro si ho vážili. On obešel všechny kasárny, jsa provázen majorem, všem přál veselých svátků, zašel do kuchyně a okusil trestnických šcí. Šci se znamenitě podařily; bylo vydáno v tak znamenitý den skoro po libře masa na každého trestance. Mimo to byla upravena prosná kaše, k níž i másla vydáno s důstatek. Vyprovodiv velitele, poručil major, aby se počalo obědvati. Trestanci se snažili, aby mu nepřicházeli na oči. Nelíbil se jim jeho zlostný pohled zpod brejlí, kterýmžto pohledem rozhlížel se i nyní v pravo a v levo, nenajde-li se kde nepořádek a nevyskytne-li se kde nějaký provinilec.

Počali obědvati. Podsvinče Akima Akimyče bylo výborně upečeno. A tu si nemohu vysvětliti, jak se přihodilo následující: Hned jak odejel major, všeho za nějakých pět minut, objevilo se neobyčejně mnoho opilého lidu, kdežto před pěti minutami byli všichni ještě střízlivi. Vyskytlo se mnoho červenajících se a zářících tváří, vyskytly se balalajky. Poláček s houslemi, najatý na celý den, provázel již jakéhosi hýřila a vrzal mu veselé tance. Hovor se stával opilejším a hlučnějším. Avšak oběd se odbyl bez hrubších různic. Všichni byli syti. Mnozí ze starších a solidních trestanců ihned odešli si pospat, což učinil též Akim Akimyč, jenž měl bezpochyby za to, že o velikém svátku jest po obědě nezbytně nutno si pospati. Stařeček ze Starodubovských starověrských osad, zdřímnuv si trochu, vylezl na pec, rozevřel svoji knihu a modlil se až do hluboké noci, nepřestávaje skoro po celou tu dobu se modliti. Bylo mu těžko pohlížeti na „hanbu“, jak se vyjadřoval o všeobecném veselí trestancův.

Čerkesové všichni si usedli na zápraží, a zvědavé, spolu však s jakousi nelibostí pohlíželi na opilý lid. Potkal jsem Nurru. „Jaman, jaman!“ volal na mne, kývaje hlavou se zbožným rozhorlením; „och, jaman! Allah se rozhněvá!“ Isaj Fomič tvrdošjně a hrdě rozsvítil ve svém koutku svíci a počal pracovati, dávaje tím patrně na jevo, že mu pranic nezáleží na našem svátku. Tu a tam v koutech počaly majdany. Invalidů se nebáli, a pro případ, že by měl přijíti poddůstojník, jenž se ostatně sám snažil, aby ničeho nepozoroval, postavili ke dveřím hlídače. Důstojník od stráže přišel se za celý ten den všeho jen třikrát podívat do káznice. Ale opilí se schovali, majdany se při jeho příchodu uklidily a mimo to se zdálo, že i důstojník si umínil, nedbati toho dne menších nepořádků. Opilý člověk byl toho dne pokládán za malý nepořádek.

Lid se ponenáhlů stával živějším. Vznikaly hádky. Střízlivých zůstala však přece veliká většina a proto zbývalo dosti osob, aby dohlédly na opilé. Zato ti co se dali do hýření, pili bez míry. Gázin slavil vítězství. Se spokojeným vzezřením procházel se okolo svého místa na narách, pod něž směle přenesl vodku, která byla až do té doby uschována kdesi ve sněhu za kasárnami v tajném místě, a chytrácky se usmíval, pohlížeje na přicházející k němu konsumenty. Sám byl střízliv a nevypil ani kapky. Měl v úmyslu vyhoditi si z kopýtka koncem svátků, až vyloví všechny peníze z kapes trestanců.

Po kasárnách se ozývaly písně. Ale opojení přecházelo už v otupělost a od zpěvu nebylo daleko k slzám. Mnozí se procházeli se svými vlastními balalajkami, s kožichy přehozenými přes ramena, a s junáckým vzezřením přebírali struny. Ve „zvláštním oddělení“ utvořil se dokonce i sbor, sestávající z osmi osob. Zpívali znamenitě za průvodu balalajek a kytár. Čistě národních písní zpívalo se málo. Připomínám si jen jedinou živě zazpívanou:

Já včera mladá na hodech byla.

Uslyšel jsem zde nový variant této písně, jehož jsem dříve neslychal. Na konci písně byl dodatek několika veršů:

Doma já mladá uklidila jsem: lžíce umyla, do šcí vylila; s dveří sstrouhala, koláč upekla.

Nejvíc se zpívaly písně, jež nazývali u nás trestnickými, takto vesměs známé. Jedna z nich „Jindá...“ byla humoristická a líčila, jak se člověk druhdy veselil, žil jako pán na svobodě a nyní se dostal do káznice. Vypravovalo se v ní, jak jindá zlepšoval „blamanžé šenpanským*) a nyní

Kyselé zelí s vodou dají, a jím, až za ušima praší.

Velmi oblíbena byla též známá píseň

Žil jsem jindá, chlapík, veselil se, Míval jsem svůj kapitál: O kapitál, chlapík, jsem však, přišel nevolníkem jsem se stal atd.

Jen že u nás vyslovovali ne „kapitál“, nýbrž „kopitál“, odvozující kapitál od slova „kopiti“. Zpívali se i písně truchlivé. Jedna byla čistě káznická, také tuším známá:

Záře na nebi se sbírá, tambor bije budíček. Starší dvěře otevírá Písař číst jde rozsudek. Nevidět nás za stěnami, jak my tady žijeme; Bůh, nebeský otec s námi, my i zde nezhyne, atd.

*) Přiléval šampaňského vína do blanc-manger.

Druhá se pěla ještě smutněji, ale velmi krásným nápěvem. Byla složena bezpochyby některým trestancem slovy velmi dojemnými, ale prostými smyslu. Pamatuju si z ní několik veršů:

Nespatří mé oko krajů těch,

kde jsem byl narozen, bez viny okoušet útrap všech

na věky jsem odsouzen. Na střeše výr zahuká, rozlehne se lesem; zabolí srdce, div nepuká, ale já tam nejsem.

Píseň tu zpívali u nás často, ale ne sborem, nýbrž jednotlivě. Z nenadání, v době všeobecného hýření, vyjde si ten neb onen na zápraží kasárny, usedne, zadumá se, odepře tvář o ruku a spustí vysokým falcetem. Posloucháte a zdá se vám, že vám v srdci cosi puká. Naši trestanci měli slušné hlasy.

Zatím se již počalo smrákati. Zasmušilost, tesknota a ztrnulost smutně vystupovaly uprostřed opilství a hýření. Člověk, jenž se před hodinou smál, již pláče někde, napiv se přes míru. Jiní se už dvakrát poprali. Třetí, bledí a jedva na nohou se držíce, vrávorali po kasárnách a působili různice. Ti, jejichž opice nebyla hašteřivé povahy, marně hledali přátel, před nimiž by mohli otevřít svou duši a vyplakati své opilé hoře. Všechen ten ubohý lid chtěl se vyraziti, chtěl vesele strávit veliký svátek. Ale Bože! jak těžkým a smutným byl tento den skoro pro každého. Každý jej trávil tak, jako by se byl zklamal v nějaké naději.

Petrov zaběhl ke mně ještě dvakrát. Pil jen velmi málo za celý den a byl skoro úplně střízliv. Ale až do nejposlednější hodiny stále očekával něco, co se zcela jistě mělo splnit, cosi neobyčejného, svátečního, velice veselého. Ačkoli o tom nemluvil, bylo mu to přece viděti na očích. Přecházel neustále z kasárny do kasárny. Ale nic zvláštního se nepřiházelo a s ničím se nesetkával kromě opic, nesmyslného spílání z opilství a ztřeštěných od opojení hlav.

Hezounký a umytý Sirotkin také chodil po všech kasárnách v nové, červené košili a také jako by tiše a důvěřčive čehosi čekal.

Znenáhla se udělalo v kasárnách nesnesitelné a ohavné. Bylo, pravda, i mnoho směšného, ale mně bylo jaksi teskno a líto jich všech, obtížno a dusno mezi nimi. Hle, dva trestanci se nemohou dohodnouti, kdo má koho uhostiti. Bylo vidět, že se již dlouho domlouvají a před tím že se již pohádali. Zejména jeden má už dávno jakýsi vroubek u druhého. Tento si stýská a ačkoli ho jazyk špatně poslouchá, snaží se dokázati, že druhý s ním jednal nespravedlivě. Šlo o prodej jakéhosi kožichu, při čemž byly zamlčeny jakési peníze, a sice o masopustě minulého roku. A ještě něco mimo to... Žalobník byl vysoký, svalnatý chlapík, ne hloupý, tichý, a když se napil, cítil snahu přáteliti se a postesknouti si na své hoře. Při té příležitosti nadává, činí různé nároky, ale jaksi s úmyslem, aby se potom tím pevněji smířil se svým soupeřem. Druhý byl silný, zavalitý, postavy nevysoké, s tváří okrouhlou, chytrý a úskočný. Pil snad více než jeho soudruh, ale opilý byl jen lehce. Je to člověk, jenž dovede stát na svém a slyne za boháče. Ale nyní má z jakési příčiny za výhodno nedráždit svého rozplývajícího se soudruha a vede ho ke krčmáři. Soudruh tvrdí, že jest povinen a zavázán ho uctiti, „jen jsi-li poctivý člověk“.

Krčmář s jistou úctou k odběrateli a s lehkým opovržením k rozplývajícímu se soudruhu, protože nepije za své, nýbrž se dává uctívati, vytáhne vodku a naleje číšku.

„Ne, St'ópko, to jsi povinen,“ tvrdí rozplývající se přítel, vida že zvítězil, „protože je to tvá povinnost.“

„E já si s tebou nebudu darmo jazyk mozolit!“ odpověděl St'ópko.

„Ne, St'ópko, to nemáš pravdu,“ stál na svém první, bera z rukou krčmářových číšku; „protože jsi mně dlužen peníze; svědomí nemáš, ba ani oči nemáš své, nýbrž dlužené! Podlec jsi, St'ópko, víš co; povídám podlec!“

„Nu, co meleš; víno jsi rozlil! Když tě lidé uctívají a dávají, tedy pij!“ křičí krčmář na rozplývajícího

se přítele; „snad nechceš, abych stál u tebe do zítřka!“

„Však vypiju, co křičíš! Veselé svátky, Štěpáne Dorofejiči!“ obrátil se zdvořile a s lehkou poklonou, drže v rukou číšku, k St'ópkovi, jemuž před půlminutou vynadal podlců. „Bud' zdráv sto let, a co jsi už prožil, to nepočítám!“ Potom vypil, odchrknul si a utřel se. „Jindá, braši, mnoho vína jsem snesl,“ podotknul s opravdovou vážností, obraceje se jaksí ke všem, ale k nikomu zvlášt'; „ale nyní patrně už přicházejí moje léta. Děkuju ti, Štěpáne Dorofejiči.“

„Nemáš zač.“

„Tak já tě budu neustále o to, St'ópko, upomínat; i kromě toho, že jsi přede mnou veliký podlec, řeknu ti...“

„Poslouchej, ty opilá tlamo, víš co já ti řeknu,“ vskočil mu do řeči St'ópka, jehož přešla už trpělivost. „Poslouchej, a každé mé slovo si pamatuj. Tahle rozdělíme svět na dvě polovice, pro tebe půl světa, pro mne půl světa. Táhni a víc mně na oči nechod'. Omrzel jsi mne!“

„Nevrátíš tedy peněz?“

„O jakých to penězích mluvíš, opilý člověče?“

„E, na onom světě sám přijdeš a budeš mně vracet, ale nevezmu! Naše peníze jsou vydělané, potem a mozoly vysloužené. Natrápíš se za můj pět'ák na onom světě.“

„Nu, aby tě čert vzal!“

„Což křičíš „nu!“ Však jsi mne nezapřáhl!“

„Táhni, táhni!“

„Podlec!“

„Lotr!“

A znova se počaly sypati nadávky, ještě více než před uctěním.

Jinde sedí na narách opodál dva přátelé, jeden vysoký, silný, tlustý, hotový řezník; obličej má červený. Div nepláče, protože jest velice dojat. Druhý vyzáblý, tenký, hubený, s dlouhým nosem, s něhož jako by něco kapalo, a s malinkýma, prasečíma očkama, obrácenýma k zemi. To je člověk politický a vzdělaný; býval kdysi písařem a jedná se svým přítelem trochu s vysoká, což je onomu potaji velmi nepříjemno. Celý den pili spolu.

„On se mne dotknul!“ křičí tlustý přítel, a kolébá při tom písařovu hlavu svou levicí, kterouž objal přítele. „Dotknul“ znamená udeřil. Tlustý přítel, sám také bývalý poddůstojník, závidí tajně svému spitému soudruhu a proto se jeden před druhým honosí vybraným slohem.

„A já ti řeknu, že jsi také neměl pravdu...“ začíná dogmaticky písař, schválně k němu neobraceje oči a pohlížeje s tvrdošíjnou vážností na podlahu.

„On se mne dotknul, slyšíš!" vskočil mu do řeči přítel, ještě více šhubaje svým milým soudruhem. „Tys mně zůstal nyní jediný z celého světa, slyšíš? A proto jen tobě jedinému povídám: On se mne dotknul!..."

„A já ti opět řeknu: Taková kyselá omluva, milý příteli, dělá jen hanbu tvé hlavě!" namítal tenoučkým a zdvořilým hlasem písař. „A raději se přiznej, milý příteli, že všechno to pijáctví následkem tvé vlastní nestálosti..."

Tlustý přítel se trochu odklání nazpět, tupě pohlíží svýma opilýma očima na písaříka, jenž je patrně s sebou spokojen, a najednou zcela neočekávaně udeří ze vší síly svou ohromnou pěstí písaře do malinké tváře. Tím se končí celodenní přátelství. Milý přítel letí bez paměti pod nary...

Anebo tu zas přichází do naší kasárny jeden můj známý ze zvláštního oddělení, z míry dobrosrdečný a veselý chlapík, ne hloupý, posměváček, aniž by však komu ubližoval, a neobyčejně sprostý na pohled. Jest to ten samý, jenž za prvního dne mého pobytu v káznici, v kuchyni při obědě hledal, kde ostává bohatý sedlák, tvrdil, že dbá na čest a pil se mnou čaj. Je mu asi čtyřicet let, má neobyčejně tlustý dolní ret a veliký masitý nos, posetý uhry. V rukou má balalajku, na které se nedbale přebírá strunami. Za ním jako chvost kráčel neobyčejně malý trestanec s velikou hlavou, jehož jsem velmi málo znal dosavad. Jeho si ostatně nikdo vůbec nevšímal. Byl jaksi divný, nedůvěřivý, věčně mlčelivý a vážný; chodil pracovat do krejčovny a zřejmě se snažil žít sám pro sebe a s nikým nevstupoval ve styk. Nyní pak v opici zavěsil se jako stín na Varlamova. Kráčel za ním strašně vzrušen a klátě rukama; tloukl pěstí do stěn, do nar a div že se nedal do pláče. Varlamov, jak se zdálo, si bo ani nevšímal, jako by vůbec nestál vedle něho. Podivuhodno je to, že dříve tito dva lidé nikdy se skoro spolu nestýkali; nemajíť ani zaměstnáním, ani povahou pranic společného. Patří k různým druhům trestancův a bydlí v různých kasárnách. Jméno malinkého trestance bylo Bulkin.

Varlamov se ušklíb', spatřiv mne. Seděl jsem na narách, na svém místě u pece. Stanul opodál naproti mně, něco si rozvážil, zavrával a přiblížil se ke mně nejistými kroky, postavil se jaksi švihácky celým tělem na bok, a dotýká se lehounce strun, deklamoval recitativem, podupáváje tichounce botou:

Plnolící, bělolící,

jak sýkorka na větvi

zpívá má milá;

Ona v šate atlasovém

s garniturou, krásném, novém,

moc je spanilá.

Tato píseň, zdá se, úplně pobouřila Bulkina. On zaklátil rukama a obraceje se ke všem, zvolal:

„To je všechno lež, braši, samá lež! Jediného slova pravdy nepoví, samá lež!"

„Starouškovi Alexandru Petroviči," promluvil Varlamov, pohlížeje mně se čtveráckým smíchem do očí a div mne nešel líbat. Byl podnapilý. Výraz „starouškovi tomu a tomu," znamenající tolik, jako

„má úcta tomu a tomu“, jest mezi prostým lidem po celé Sibiři běžný a užívá se ho při oslovení třeba i dvacetiletého jinocha. Slovo „staroušek“ znamená tu cosi uctivého, čestného, skoro i lichotivého. „Nu co, Varlamove, jak se máte?“ „Inu tak ze dne do dne. A víte, kdo svátek světí, ten už od rána je podnapilý; proto mně odpusťte!“ Varlamov mluvil trochu zpívavým hlasem.

„Samá lež, opět samá lež!“ křičel Bulkin, jako zoufalý tluče pěstí do nar. Ale Varlamov jako by byl dal slovo, že si ho nebude vůbec všimati, v čemž bylo neobyčejně mnoho komiky, protože se Bulkin zavěsil na Varlamova bez jakékoli příčiny hned od samého rána, a sice právě proto, že Varlamov mluví „samou lež“, jak se mu zdálo bůh ví z jaké příčiny. Kradl se za ním jako stín, chytal ho za každé slovo, lomil rukama, otloukl si je div ne do krve o stěny a o náry, a strádal a sice zřejmě strádal od přesvědčení, že vše, co mluví Varlamov, je „samá lež“. Kdyby měl delší vlasy na hlavě, snad by si je rval z rozhořčení. Zrovna jako by byl na sebe přijal odpovědnost za skutky Varlamova, jako by na jeho svědomí ležely všechny chyby Varlamova. A vtip byl právě v tom, že Varlamov na něho ani nehleděl.

„Samá lež, samá lež, samá lež! Ani jediné jeho slovo není pravdivé!“ křičel Bulkin.

„A co je ti do toho?“ odpovídali mu se smíchem trestanci.

„Věříte-li Alexandře Petroviči, že jsem býval velice krásný a holky mne mívaly hrozně rády...“ dal se najednou Varlamov do vypravování.

„Lež! opět lež!“ přerušuje ho jakýmsi úpěnlivým hlasem Bulkin. Trestanci se chechtají.

„Ale já před nimi furiantům; košili mám červenou, šaravary plyšové! Ležím si, jako nějaký hrabě Butylkin, to jest napilý jako švejda, nu slovem — co srdce ráčí!“

„Lež!“ stojí rozhodně na svém Bulkin.

„A tehdy jsem měl od pantáty jednopatrový, zděný dům. Nu, za dvě léta jsem utratil patro i přízemí a zbyla mně jen vrata bez pilířů. Ale což, peníze jako holubi; přiletí a zase odletí!“

„Lež!“ ještě rozhodněji tvrdí Bulkin.

„Tak vidíte, já tedy poslal svým rodičům odsud lítostivé psaní; myslím si, snad pošlou nějaké peníze. To proto totiž, že říkali, že jsem jednal proti vůli svých rodičův. Že jako jsem si jich nevážil. Jde už na sedmý rok, co jsem to psaní poslal.“

„A dosud žádné odpovědi?“ optal jsem se, zasmáv se.

„Ale ne,“ odvětil, sám se náhle pousmáv a přibližuje se stále blíže nosem k mé tváři. „A víte-li, Alexandře Petroviči, já zde mám milou ...“

„Vy? milou?“

„Onufrijev mi ondyno povídal: „Moje, třeba byla zd'obaná, nehezká, ale za to co má šatstva; a tvá je sice hezká, ale žebračka, s mošnou chodí.“

„A což je to pravda?“

„Opravdu, žebračka!“ odpověděl Varlamov a rozesmál se nehlasitým smíchem; v kasárně se také dali do smíchu. Skutečně všem bylo povědomo, že měl známost s jakousi žebračkou a poskytl jí za půl roku všeho deset kopějek.

„Nu, tak co tedy?“ ptám se, abych se ho konečně už zbavil.

Varlamov pomlčel, laskavě pohlédl na mne a něžně pronesl:

„Nebudete-li tedy od té dobroty a neudělíte-li mně z té příčiny na láhvičku? Vždyť já, Alexandře Petroviči, samý čaj dnes pil,“ dodal s laskavým pohledem, přijímaje ode mne peníze; „a tak jsem se toho čaje nalokal, že se mne chytil v zádech a ve bříše mně to šplouchá jako v láhvi...“

V tu dobu, kdy Varlamov přijímal ode mne peníze, mravní rozhořčenost Bulkina, zdá se, že dostoupila krajních mezí. Házel rukama jako šílený a div neplakal.

„Lidé boží!“ křičel Bulkin, obraceje se s ustrnutím k celé kasárně; „hled' te na něho! Samá lež! Všechno, co promluví, je samá, samá, samičká lež!“

„A co je tobě do toho?“ volají na něho trestanci, dívíce se jeho rozhorlení; „cos to za podivného člověka!“

„Nedám mu lhát!“ křičí Bulkin, jiskře očima a tluče ze vší síly pěstí o náry; „nechci, aby lhal!“

Všichni se chechtají, Varlamov bere peníze, poroučí se mně a krouť sebou, spěchá z kasárny, rozumí se přímo ke krčmáři. A tu jako by si byl ponejprve všimnul Bulkina.

„Nu, pojd' me!“ volá na něho, stanuv na prahu, jako by ho měl vskutku k něčemu zapotřebí. „Knoflík od hole,“ prohodil Varlamov, propouštěje s pohrdáním rozhořčeného Bulkina napřed, a počínaje znova drnkati na balalajce...

Ale nač popisovati tyto výjevy opojení! Konečně minul tento dusný den. Trestanci upadají v těžký spánek na narách. Ze spaní mluví a blábolí ještě více, než v jiných nocech. Tu a tam ještě sedí u majdanů. Dlouho očekávaný svátek minul. Zítra opět všední den, opět na práci...

XI.

Divadelní představení.

Na třetí den svátků, večer, bylo první představení na našem divadle. Přípravy daly asi mnoho starostí a běhání, ale herci vzali všechno na sebe, takže my ostatní ani jsme nevěděli, v jakém stavu se nachází celá ta záležitost, co se vlastně děje, ba ani jsme vlastně nevěděli, co se bude provozovati. Herci po celé ty tři dni, když vycházeli z ohrady do práce, snažili se opatřiti si co možná nejvíce obleků. Baklušin, kdykoli mne potkal, luskal jen prsty na důkaz radosti. Zdá se, že i major byl konečně ve slušné míře. Ostatně nám bylo úplně neznámo, věděl-li on o divadle. A věděl-li, tedy dovolil-li je úředně, anebo se jen rozhodl, že bude mlčet, pohodiv rukama nad smýšlenkou trestancův a příkázav, jak se samo sebou rozumí, aby se všechno odbylo co možná v pořádku. Mám za to, že o divadle

věděl, že nemohl o něm nevědět; ale nechtěl se plést do té věci, věda, že by mohlo být hůře, kdyby je zapověděl. Trestanci počnou dovádět, dají se do pití, tak že je daleko lépe, zaměstnávají-li se něčím.

Přisuzuju ostatně takové rozumování majorovi jen proto, že jest nejpřirozenější, nejjistější a nejzdravější. Možno říci dokonce, kdy by trestanci o svátcích neuspořádali divadelního představení, anebo neměli nějakého jiného podobného zaměstnání, že by je mělo pro ně vymyslet samo představenstvo. Ale poněvadž se náš major vyznamenával zcela opačným způsobem myšlení, než ostatní část člověčenstva, není se ovšem čemu diviti, že beru veliký hřích na sebe, domnívaje se, že věděl o divadle a dovolil je. Takový člověk, jako major, má všude potřebu někoho stísniť, něco odňati, někoho zbaviti práva, slovem učiniti někde „opatření“. Ve vzhledě tom byl známý po celém městě. Co je mu, do toho, že právě následkem takového utiskování mohly v káznici vzniknouti nepořádky ! Na nepořádky jsou tresty (rozumují podobní lidé, jako náš major) a vzhledem k darebákům trestancům jest přísnost a neustálé, přísné plnění zákona, vše to, co se žádá! Tací nerozumní plnitelé zákona rozhodně nechápou, ba ani nejsou s to, aby pochopili, že pouhé doslovné splnění jeho, nehledě na smysl a nemaje ponětí o duchu zákona, vede přímo k nepořádkům a nikdy k ničemu jinému nepřivedlo. „V zákonech je to řečeno, čeho tedy více?“ tvrdívají a upřímně se diví, že se na nich jaksi nádvkem k zákonům žádá ještě zdravý smysl a střízlivá hlava. Poslední zvláště se mnohým z nich zdá zbytečnou a urážlivou rozkoší, zkracováním a nesnášlivostí.

Avšak nechat' bylo jakkoliv, starší poddůstojník neodporoval trestancům, a jim běželo právě o to. Podotýkám výslovně, že divadlo a vděčnost za to, že je dovolili, bylo příčinou, že o svátcích nebylo v káznici ani jednoho hrubšího porušení pořádku: ani jediné hádky s povážlivými následky, ani jediné krádeže. Sám jsem byl svědkem, jak sousedé uchlácholili některé hýřily nebo hádající se, jediné připomenutím, že jinak představenstvo zapoví divadlo. Poddůstojník vyzval trestance, aby mu dali slovo, že bude všude ticho, a že se budou slušně chovati. Svolili s radostí a svatě plnili slib; lichotiloť jim velice, že se věří jejich slovu. Sluší ostatně podotknouti, že dovolení divadelního představení nestálo představenstvo pranic, pražádných obětí. Místo pro představení se zvláště nevyhrazovalo; celé divadlo se sestavilo a zase rozebralo za nějaké čtvrt hodiny. Představení trvalo půl druhé hodiny, a kdyby neočekávaně přišel shora příkaz, aby se představení přerušilo, vykonalo by se to mrknutím oka. Obleky byly uschovány v kufrech trestancův. Ale dříve, než povím, jak bylo divadlo zařízeno a jaké byly obleky, zmíním se o divadelní ceduli, t. j. o tom, co se vlastně mělo představovati.

Psané cedule ostatně nebylo. Teprv ke druhému a třetímu představení se objevila jedna, napsaná od Baklušina pro pány důstojníky a vůbec vznešenější navštěvovatele, kteří hned při prvním představení prokázali našemu divadlu čest své návštěvy. A sice z pánů přicházel obyčejně důstojník od stráže, jednou přišel i důstojník ode dne, mající dozor nad strážemi. Také ženijní důstojník se přišel jednou podívat; tedy pro případ návštěvy takovýchto hostí byla pořízena cedule. Mělo se za to, že se sláva trestnického divadla roznese daleko po pevnosti, ba i po městě, a to tím spíše, že ve městě divadla nebylo. Slyšeli jsme, že se tam sestoupili ochotníci pro jedno představení, a víc nic.

Trestanci jako děti měli radost ze sebemenšího úspěchu, ba i honosili se jím. „A kdo ví,“ uvažovali a mluvili u nás pro sebe i mezi sebou, „možná, že se o tom doví i nejvyšší představený; přijde a podívá se; tu uvidí, jací jsou trestanci chlapíci. To není obyčejné představení prostých vojáků s jakýmisi kuklami, s plovoucími loďkami, s chodícími medvědy a kozami. Zde jsou herci, skuteční herci a hrají divadlo, jaké hrávají páni; takového divadla nemají ani ve městě. U generála Abrosimova bylo prý jednou představení a bude ještě jednou; jestli že čím vyniknou, tedy snad jen obleky, ale co se týče

řečí, kdo ví ještě, vyrovnají-li se našim! Snad i gubernator se doslechne a — čert nikdy nespí! — může být i jemu se zachce přijiti se podívat. Nebot' ve městě divadla nemají..."

Slovem, fantasie trestanců, zejména po prvním úspěchu, dostoupila o svátcích nejvyššího stupně, div že nepomýšlela na odměny nebo na zkrácení prací z trestu, ačkoli se skoro zároveň sami ihned dávali dobrosrdečně do smíchu nad sebou samými. Slovem byly to děti, hotové děti, nehledě na to, že některým z oněch dětí bylo po čtyřiceti letech.

Ale přes to, že cedule nebyla vydána, znal jsem již ve hlavních rysech obsah chystaného představení. Prvním kusem bylo: „Filatka a Miroška, soupeřové". Baklušin už týden před představením se mně pochlubil, že úloha samého Filatky, kterouž převzal, bude tak představena, že něco podobného neviděli ani v Sankt-petěrburgském divadle. Chodil po kasárnách, vychloubal se nemilosrdně a nestydatě, ale zároveň zcela dobrosrdečně, a tu a tam z nenadání prohodí něco divadelního, t. j. některou větu ze své úlohy a všichni se chechtají, ať už je směšno nebo ne to, co prohodil. Ostatně sluší vyznati, že i zde se trestanci uměli zdržeti a zachovati vážnost; šprýmy Baklušina a vypravování o budoucím divadle mohlo nadchnouti buď jen zcela mladý lid se žlutými zobáky, jenž se nedovedl ještě zdržovati, anebo nejvíce vynikající mezi trestanci, jichž autorita byla pevně ustálena, tak že se již nepotřebovali báti přímo vyjadřovati své city, ať si byly jakékoli, třeba sebe naivnější, t. j. dle mínění běžného v káznici, nejneslušnější. Ostatní přijímali pověsti a mínění o divadle mlčky; ovšem nezlehčovali jich, ani jim neodporovali, ale snažili se ze všech sil, chovati se k pověstem o divadle lhostejně a z části dokonce i s vysoka.

Teprve v poslední době, skoro už samého toho dne, kdy mělo býti představení, všechny najednou počalo zajímati, jaké to bude, jak se budou naši držeti, co bude dělati major, zdaří-li se to tak, jako předloni a pod. Baklušin mne ubezpečoval, že všichni herci jsou znamenite vybráni, každý že jest na svém místě. A že i opona bude. A Filatkovu nevěstu že bude dávatí Sirotkin — „a sám se podíváte, jak bude vypadat v ženských šatech!" tvrdil, přimhuřuje oči a mlasknuv jazykem. Dobročinná statkářka bude mítí šaty se skladkami, na ramenou pelerinku a slunečník v rukou, a dobročinný statkář vystoupí na jeviště v důstojnické uniformě s adjutantskými šňůrami a s hůlkou, v ruce. Pak následoval druhý kus dramatický: „Žrout Kedril." Název ten mne velice zajímal, ale jakkoliv jsem se vyptával na onen kus, ničeho jsem o něm nezvěděl až do samého představení. Jen to jsem se dověděl, že kus byl vzat ne z knihy, nýbrž z rukopisu; že si jej vypůjčili u jakéhosi vysloužilého poddůstojníka na předměstí, jenž se dojista sám kdysi účastnil představení toho na nějakém vojenském divadle.

V našich odlehlých městech a guberniích nalézají se v skutku divadelní kusy, o nichž, zdá se, že nikdo neví, jež snad nikdy nikde nebyly tištěny, ale jež se samy sebou kdesi objevily a tvoří nezbytnou součástku každého divadla pro lid v jisté části Ruska. A když již mluvím o divadle pro lid, jak dobře a velice dobře by bylo, kdyby si někdo z našich badatelův obral za úkol nové a důkladnější než doposud výzkumy o divadle pro lid, které jest, trvá a možná dost, že není zcela nepatrné. Nechci věriti, že by vše to, co jsem potom spatřil u nás, na našem trestnickém divadle, bylo všechno vymyšleno jen našimi trestanci. Naopak jest nezbytno předpokládati dědičnost podání, jednou pro vždy ustálené počiny a pojímání, přecházející z pokolení na pokolení po staré paměti. Hledati se musí mezi vojáky, mezi továrními dělníky, v průmyslových městech, ba i v některých málo povědomých městečkách mezi chudšími měšťany. Zachovaly se i po všech a v gubernských městech, mezi čeledí velkých statkářských domů. Ba mám za to, že mnohé staré divadelní kusy rozšířily se pomocí opisů po Rusku nejinak než prostřednictvím panské čeledi. Bývalí starodávni statkáři a Moskevští pánové mívali svá vlastní divadla, záležející z herců nevolníků. Na těchto divadlech sluší hledati vznik našeho

lidového dramatického umění, jehož stopy jsou patrné.

Co se pak týče „Žrouta Kedrila“, jakkoli bych si byl přál něčeho se o něm dovědět, přece jsem o něm nezvěděl před časem nic, než že se na jevišti objeví zlí duchové a ti odnesou Kedrila do pekla. Co však znamená Kedril, a proč právě Kedril a ne Kyrill? Je-li to událost ruská nebo cizozemská? — toho jsem se nikterak nemohl dopátrat. K závěrku oznamovali, že se bude představovati „pantomima s průvodem hudby“. Vše to bylo ovšem velice zajímavé. Herců bylo asi patnáct, samí smělí a čiperní hoši. Stále se sbíhali dohromady, konali zkoušky, někdy také za kasárnami, schovávali se před námi a tajili se. Slovem, chtěli nás všechny překvapiti něčím neobyčejným a neočekávaným.

Ve všední den se káznice zavírala časně, hned jak se setmělo. O vánocích učiněna výjimka: nezavírali až do večerního bubnování. Výhoda ta byla vlastně dána divadlu. Po celé svátky skoro každý den, než se setmělo, posílali z trestnice s nejuctivější prosbou k důstojníkovi na strážnici, aby dovolil divadelní představení, a nedal co možná déle zavírat kasárny, při čemž se dodávalo, že i včera bylo divadlo, dlouho se nezavíralo, a přece pořádek nikde nebyl porušen. Důstojník na strážnici rozvažoval asi takto: Pořádek včera v skutku nebyl porušen; a jestli že sami dají slovo, že ani dnes nebude pořádek porušen, to znamená, že budou sami na sebe dávat pozor, a to jest nejjistější. A mimo to, nedovolím-li představení, třebas (kdo ví? ječ to lid kátoržný!) schválně něco natropí ze vzteku a hlídky podvedou.“ A konečně i to sluší uvážiti: Sedět na strážnici je zdlouhavo, a tu se naskytá divadlo, a sice ne vojenské, nýbrž trestanecké; trestanci pak jsou lidé zajímaví; bude veselo se dívat na ně. Dívat se má důstojník od stráže vždycky právo.

Přijede-li důstojník ode dne a zeptá se, kde je důstojník od stráže, odpoví přímo: „Šel do káznice trestance počítat a kasárny zavírat.“ Omluva je hotová. Takovým způsobem důstojníci od stráže dovozovali každý večer po celé svátky divadlo, a nezavírali kasáren až před samým večerním bubnováním. Trestanci věděli už napřed, že stráž nebude činiti překážek, a byli klidni.

Po šesté hodině zašel pro mne Petrov a odebrali jsme se spolu na představení. Z naší kasárny šli skoro všichni kromě Černigovského starověrce a Poláků. Poláci se odhodlali až při nejposlednějším představení čtvrtého ledna, že se podívají do divadla, a to jen po mnohém ubezpečování, že je tam pěkně, i veselo, i bezpečno. Pohrdavost Polákův ani dost málo nedráždila trestance, a čtvrtého ledna je přivítali velice zdvořile. Ustoupili jim dokonce nejlepší místa. Co pak se týče Čerkesův a zvláště Isaje Fomiče, pro ně bylo naše divadlo pravou rozkoší. Isaj Fomič dával pokaždé tři kopějky, a naposled položil na talíř deset kopějek a blaženost se vyjadřovala na jeho tváři. Herci ustanovili, že budou sbírat od diváků, kdo co dá, na výlohy, spojené s představením a na své občerstvení. Petrov mne ubezpečoval, že mne pustí na jedno z prvních míst, třebas bylo divadlo jako nabitě, a to z toho důvodu, že já jako člověk bohatší, než druzí, bezpochyby také více zaplatím a mimo to i lépe tomu rozumím, než oni. Tak se skutečně stalo. Ale především popíšu sál a zařízení divadla.

Naše vojenská kasárna, v níž bylo zřízeno jeviště, byla asi patnáct kroků dlouhá. Ze dvora se vcházelo na zápraží, se zápraží do síně a ze síně do kasárny. Tato dlouhá kasárna, jak jsem se již zmínil, měla zvláštní zařízení: náry táhly se v ní podél stěn, takže prostředek světnice zůstával prázdný. Polovina světnice, přiléhající ke vchodu z předsíně, byla ponechána divákům; druhá polovina, která měla spojení se sousední kasárnou, byla určena pro jeviště. Především mne překvapila opona. Táhla se na deset kroků přes celou kasárnu. Opona byla zde takovým přepychem, že se opravdu bylo čemu diviti. A k tomu ještě byla pomalována olejovou barvou; byly na ní vyobrazeny stromy, besídky, rybníky a hvězdy. Byla sestavena z plátna, starého i nového, kdo co poskytl a daroval: ze starých trestaneckých

onucí a košilí, ledajak sešitých u velikou plachtu, a konečně část její, na kterou se nedostalo plátna, byla prostě z papíru, také vyprošeno po archu v různých kancelářích a úřadovnách. Naši pak malíři, mezi nimiž se vyznamenával i náš Brjulov A...v, se postarali o její obarvení a pomalování. Efekt byl podivuhodný. Takový přepych působil radost i nejzasmušilejším a nejnedůtklivějším trestancům, ze kterých, když došlo ku představení, vyklubaly se ze všech bez výjimky právě takové děti, jako byli nejohnivější a nejnedočkavější trestanci. Všichni byli velice spokojeni. Osvětlení záleželo z několika lojových svíček, rozřezaných na kousky. Před oponou stály dvě lavice z kuchyně, a před lavicemi tři nebo čtyři stolice, jež se našly ve světnici poddůstojníkově. Stolice byly přichystány pro případ pro nejvznešenější osobnosti důstojnické hodnosti. Lavice pak pro poddůstojníky a ženijní písaře, ženijní mistry a ostatní osoby, patřící sice také k představenstvu, ale nemající důstojnické hodnosti; byly postaveny pro případ, kdyby zašli do káznice. Tak se skutečně také stalo. Po celé svátky neminulo skoro dne, aby k nám nezašel někdo z venkovských hostů; některý večer přišlo jich více, jindy méně, a při posledním představení nezůstalo na lavicích ani jedno místo prázdné.

Konečně už za lavicemi umístili se trestanci, stojíce z úcty k hostům bez čapek, buď v kazajkách nebo v kožiších, nedbajíce dusné, parné atmosféry ve světnici. Místa, pro trestance bylo vyměřeno ovšem příliš málo. Avšak kromě toho, že doslovně jeden vězel na druhém, zejména v zadních řadách, byly obsazeny i náry, místa za kulisami a konečně našli se i tací citelové, kteří chodili neustále za divadlo do druhé kasárny a odtud z místa za zadní oponou pozorovali představení.

Tlačence v první polovině kasárny byla nad pomyšlení a rovnala se snad tlačenci a stísněnosti, kterou jsem nedávno teprv viděl v lázni. Dvěře do předsíně byly otevřeny a v předsíni, kde bylo dvacet stupňů mrazu, také se tlačili lidé. Nás, totiž mne a Petrova, propustili ihned do předu, skoro až k samým lavicím, odkud bylo mnohem lépe viděti, než ze zadních řad. Viděli ve mně z části člověka, jenž dovede divadlo oceniti, znalce, jenž býval i v jiných divadlech; věděli, že se Baklušin po celou tu dobu se mnou radíval a choval se ke mně s úctou, protož mně sluší i nyní úcta a místo. Trestanci byli ovšem lidé ješitní a lehkomyšní v nejvyšší míře, ale vše to bylo líčené.

Trestanci se mne mohli posmívati, vidouce ve mně špatného pomocníka při práci Almazov mohl s pohrdáním patřiti na nás šlechtice, vynášeje se před námi svým uměním při vypalování alabastru. Ale k jejich pronásledování a posměchům nad námi družila se jiná okolnost: my jsme bývali druhdy šlechtici; přináleželi jsme k témuž stavu, jako jejich bývalí páni, o nichž si nemohli zachovati dobré památky. Nyní však v divadle ustoupili přede mnou. Uznávaliť, že v tomto případě mohu lépe souditi, než oni, že jsem více viděl, a více vím, než oni. I ti z nich, kteří mne nejméně náviděli (vím to) přáli si nyní, abych pochválil jejich divadlo a bez všelikého ponižování sebe propustili mne na lepší místo.

Rozvažuju nyní, připomínaje sobě tehdejší svůj dojem. Mně se hned tehdy zdálo — pamatuju se na to — že v jejich spravedlivém soudě o samých sobě nebylo pranic ponižujícího, nýbrž jen pocit vlastní důstojnosti. Nejvznešenější a nejostřejší charakteristická črta našeho lidu jest cit spravedlivosti a touha po ní. Kohoutí libůstky, býti totiž napřed na všech místech a za každou cenu, ať už toho člověk zasluhuje nebo ne — takové libůstky náš lid nezná. Jest jen zapotřebí odloupnouti vnější, líčenou kůru a vzhlednouti na samé jádro pozorněji, z blízka, bez předsudků, a člověk zpozoruje v lidu takové věci, o nichž neměl ani tušení. Málo čemu mohou naučiti lid naši mudrci. Řeknu to pozitivně: naopak, sami se ještě musí u něho poučiti.

Petrov mně naivně řekl, když jsme se teprv chystali do divadla, že mne propustí ku předu také proto,

že zaplatím více peněz. Určité ceny nebylo; každý dával, co mohl anebo co chtěl. Skoro každý položil něco na talíř, když šli sbírat, třebaš to bylo jen půl kopějky. Ale propustili-li mne ku předu z části tedy i pro peníze, v domnění, že dám více než druzí, jak mnoho bylo v onom skutku opět citu vlastní důstojnosti! „Tys bohatší než já, jdi si tedy do předu, a ačkoli jsme zde všichni sobě rovni, ty přec jen zaplatíš víc, a proto takový host, jako ty, je milejší hercům; proto ti patří první místo, neboť všichni my jsme zde ne za peníze, nýbrž z laskavosti a následovně třídit se musíme sami.“

Jak mnoho je v tom pravé šlechetné hrdosti! Není to úcta k penězům, nýbrž úcta k sobě samému. Vůbec pak k penězům, k bohatství nechovali v káznici zvláštní úcty, zejména vzhledneme-li na trestance na všechny bez rozdílu, v celé skupině, v masse. Nepamatuju se ani na jednoho z nich, jenž by se byl opravdově ponížil za peníze, i kdybych je měl pozorovati každého jednotlivce zvlášť. Byli mezi nimi žebronilové, kteří žebronili i na mně. Ale v tom žebronění bylo více čtveráctví, žertu než opravdovosti; bylo v tom více humoru, dětinství. Nevím, vyjadřuju-li se dosti srozumitelně... Ale zapomněl jsem na divadlo. Tedy k věci.

Než se opona zdvihla, představovala celá světnice podivný obraz plný ruchu. Předně zástup diváků, stlačený, smačknutý, súsňený se všech stran, s trpělivostí a výrazem blaženosti ve tváři očekávající počátek představení. V zadních řadách lidé, mačkající se jeden na druhého. Mnozí z nich si přinesli z kuchyně polena; člověk jak tak přistavil tlusté poleno ke stěně, vylezl na ně nohama, opíraje se oběma rukama o plece stojícího před ním diváka, a neměně svého postavení, prostál takovým způsobem dvě hodiny, úplně spokojený sebou i svým místem. Jiní se zachytili nohama za dolní výstupek pece a také tam stáli celou dobu, opírajíce se o přední. To se dělo v nejzadnějších řadách u zdi.

Se strany vylezl si na náry také hustý zástup a stál tam nad hudebníky. Tam byla dobrá místa. Asi pět osob si vylezlo na samou pec a ležice, dívali se odtud dolů. Jaké to blaho pro ně! Na oknech v druhé stěně také se hemžily celé zástupy těch, kdo se opozdili nebo nenašli lepšího místa. Všichni se chovali tiše a slušně. Všichni se chtěli před pány a hosty ukázat v nejlepším světle. Na všech tvářích se zrcadlilo co nejvíce dětinské nedočkavosti. Všechny tváře byly červené, uřícené od potu, parna a dusna. Jaký to podivný odlesk dětinské radosti, milé, čisté spokojenosti zářil na oněch zbrázděných, znamenáných čelech a tvářích, v oněch pohledech lidí, dosud zamračených a zasmušilých, v těch očích, z nichž sršíval někdy strašný oheň! Všichni byli bez čapek a všechny hlavy jevily se přede mnou s pravé strany oholené.

Avšak na jevišti se ozvalo běhání, chvat. Opona hned se zdvihne. Hle orchestr spustil... Tento orchestr stojí za zmínku. Po straně usedlo si na nárách osm hudebníků: dvoje housle (jedny byly v káznici, druhé si vypůjčili u kohosi v pevnosti, ale umělec se našel doma), tři balalajky — všechny vlastní výrobek hudebníků, dvě kytáry a buben místo basy. Housle jen svištěly a skřípaly, kytáry nestály za nic, zato balalajky byly neslýchané. Dovednost, s jakou hudebníci svými prsty přebírali struny, rovnala se rozhodně nejobratnějšímu kejklířství. Hrály se vesměs taneční kousky. V nejšvižnějších místech balalaječníci udeřili kotníky u prstů o dno balalajek; zvuk, vkus, provedení, ovládnutí nástroje, charakter reprodukce motivů — vše to bylo své, původní, trestanecké. Jeden z kytaristů ovládal také znamenitě svůj nástroj. Byl to onen trestanec původu šlechtického, jenž zavraždil svého otce. Co pak se týče bubnu, ten prostě konal divy: tu se zavrtí na prstu, tu zas palcem přejedou po jeho kůži; tu je slyšeti časté, zvonivé a jednotejné nárazy, tu najednou tento silný, zřetelný zvuk jako by se rozsypal na řesetě na nesčíslný počet malinkých, drnkajících a zurčících zvuků. Na konci se objevily ještě dvě harmoniky. Na mou čest — do té doby jsem neměl ponětí o tom, co se dá vykonati prostými, prstonárodními nástroji; souhlas zvuků, sehranost a hlavně duch, povaha toho, jak pojímali a

podávali hlavní jádro motivů, byly přímo podivuhodný. Poprvé jsem poznal tehdy v plné míře, co vlastně jest nekonečně bujarého a smělého v bujarých a smělých ruských plesových písních.

Konečně se zdvihla opona. Všichni sebou pohnuli, všichni přestoupili s jedné nohy na druhou, zadní vystoupili na špičky; někdo spadl s polena, všichni bez výjimky otevřeli ústa a upřeli oči, a zavládlo nejhlubší ticho... Představení se počalo.

Vedle mne stál Alej ve skupině svých bratří a všech ostatních Čerkesů. Všichni oni vášnivě přilnuli k divadlu a chodili potom každý večer. Všichni mohamedáni, Tataři a ostatní, jak jsem pozoroval nejednou, jsou vždy vášniví milovníci všelikých divadel. K nim se přitulil též Isaj Fomič, který, jak se zdálo, po zdvižení opony celý se proměnil v sluch, zrak a nejnaivnější dychtivé očekávání divů a rozkoší. Bylo by věru škoda, kdyby měl býti zklamán ve svém očekávání. Milá tvář Alejová zářila takovou dětinskou, roztomilou radostí, že — přiznávám se — bylo mně radostí hleděti na něho a pamatuju se, že jsem nevolky při každém směšném nebo dovedném výkonu hercově, když se ozval všeobecný smích, ihned se obracel k Alejovi a pozoroval jsem jeho tvář. On mne neviděl; kde pak si mne mohl všimati!

Dostí blízko ode mne, po levé straně, stál obstárlý trestanec, vždycky zamračený, vždycky nespokojený a bručivý. Také si povšimnul Aleje a já viděl, jak se několikrát s lehkým úsměvem na rtech obracel, aby se na něho podíval: tak byl milý ve své naivnosti! Jmenoval ho „Alejem Semjonyčem“, ale nevím proč.

Divadlo zahájili „Filatkou a Miroškou“. Filatka (Baklušin) byl vskutku znamenitý. Sehrál svou úlohu s podivuhodnou výrazností. Bylo viděti, že se vmyslíl do každé věty, že promyslíl každý svůj pohyb. Každému obyčejnému slovu, každému posunu svému uměl dodati smyslu a významu, a sice úplně v souhlase s povahou celé úlohy. Připojte k oné snaživosti, k onomu prostudování ještě podivuhodnou, nelíčenou veselost, prostotu, neumělkovanost, a sami, kdybyste viděli Baklušina, dojistu byste souhlasili, že je to pravý, rozený herec s velikým nadáním. Filatku jsem vídal nejednou v Moskevském a Petrohradském divadle a tvrdím zcela určitě, že herci v hlavních městech, kteří hráli Filatku, hráli oba hůře než Baklušin. U porovnání s ním byli to známí z románů „venkované“, ale ne praví sedláci. Bylo na nich viděti snahu představovati mužíka.

Baklušina mimo to pobouzelo soupeření. Bylo všem známo, že ve druhém kuse úlohu Kedrila bude hráti trestanec Pocejkin, herec, jehož všichni, nevím proč, pokládali za schopnějšího, lepšího než Baklušin, a Baklušin si to bral k srdci jako dítě. Kolikrát jen přišel za těch posledních dnů ke mně a vyléval své city! Dvě hodiny do představení lomcovala jím horečka. Když se všechno smálo a ze zástupu volali na něho: „Dobře, Baklušine! je to chlapík!“ celý jeho obličej zářil štěstím, pravé nadšení třpytilo se v jeho očích. Výstup, kdy se celuje s Miroškou, při čemž ho Filatka vybízí, aby se napřed utřel a sám si také utírá ústa, vypadl směšně až k poválení. Všechno se smíchy chytalo za boky.

Ale pro mne bylo nejzajímavějším pozorovati diváky; tu s nich spadla veškerá upjatost. Oddávali se své zábavě beze všech ohledů. Pochvalné výkřiky ozývaly se čím dál, tím častěji. Tu jeden šťuchne souseda a ve chvatu se s ním sdílí o své dojmy, aniž by se staral, ba aniž by snad viděl, kdo stojí vedle něho; druhý se při jakémsi směšném výstupu obrací náhle celý unešen ke shromáždění, honem je všechny přelétne očima, jako by je vyzýval, aby se smáli, máše rukou a hned se zase dychtivě obrací k jevišti. Třetí si dokonce mlaskne jazykem, luskne prsty, a nemůže klidně postáti na místě; ale poněvadž nemůže učiniti kroku, přestupuje pouze s nohy na nohu. Na sklonku frašky všeobecná veselá nálada dostoupila nejvyššího stupně. Ničeho nenadsazuju. Představte si trestnici, okovy, ztrátu

svobody, dlouhá smutná léta v budoucnosti, život jednotvárný, jako vodní kapky za pošmorného, podzimního dne, a náhle všem těm uhněteným a uvězněným dovolili na hodinku svobodně se pohnouti, pobaviti se, zapomenouti těžký sen, uspořádati celé divadlo, a k tomu ještě jak uspořádati! K hrdosti a ku podivu celému městu, — tu se podívejte, jací chlapíci jsme my trestanci!

Zajímalo je ovšem všechno, na příklad obleky. Veliké potěšení jim působilo viděti na příklad nějakého Vaňka Otpěťého nebo Necvětajeva, nebo Baklušina docela v jiném obleku, než v jakém je po tolik už let vídají každého dne. „Vždyť je také trestanec, právě takový trestanec jako my, okovy na něm řinčí, a hle tu vystupuje nyní v kabátě, v kulatém klobouce, v plášti, zrovna jako člověk občanského stavu! Vousy si přidělal, vlasy. Hle, šáteček červený vytáhl z kapsy, ovívá se, představuje pána, jako by opravdu sám byl pán.“ A všichni jsou u vytržení. „Dobročinný statkář“ vystoupil na jeviště v adjutantské uniformě, ovšem hrozně staré, s epoletami, ve vojenské čapce s kokardou a způsobil neobyčejný efekt. O tu úlohu se hlásili dva kandidáti a — věříte-li? — oba jako maličké děti hrozně se spolu znesvářili o to, kdo má hráti; oba by se byli rádi ukázali v důstojnické uniformě se šňůrami! Do sporu se musili vložiti ostatní herci a ti většinou hlasů rozhodli, aby se úloha svěřila Necvětajevu, ne snad proto, že by byl statnější a hezčí než druhý a takovým způsobem by se spíše podobal k pánovi, nýbrž proto, že Necvětajev namluvil všem, že přijde na jeviště se španělkou, bude jí pošvihovati, po zemi rýsovati, jako pravý bárin a nejprvnější švihák, čeho by Vaňka Otpěťý nikterak nedokázal, protože pravých pánů jaktěživ neviděl.

A vskutku Necvětajev, jakmile vystoupil se svou paní před obecenstvo, nepřestával bystře a rychle tenounkou, rákosovou hůlkou, kterou si někde vypůjčil, črtati po zemi, maje bezpochyby za to, že jest to příznakem nejvyšší zpanštělosti, nejdokonalejšího šviháctví a elegantnosti. Bezpochyby se mu někdy za dětských let, když jako bosonohý klouček náležel k panské čeledi, přihodilo, že viděl vkusně oděného bárina s hůlkou, a že byl okouzlen tím, jak dovedně si uměl jí pohrávati; dojem ten vtiskl se na vždy a nezhladitelně v jeho paměť, tak že nyní, když je mu již třicet pět let, připamatoval si všechno, jak to tehdáž bylo, aby tím úplně unesl a okouznil celou káznici. Necvětajev byl tak zahlobán do svého jednání, že nepohlížel nikam a na nikoho, ba i mluvil se spuštěnýma očima a neustále pozoroval svou španělkou a její konec.

„Dobročinná statkářka“ byla také ve svém způsobu nad míru pozoruhodna. Vystoupila ve starých, obnošených tylových šatech, jež vyhlížely jako pravý hadr, s holýma rukama a holým krkem, se strašně nabělenou a naruměněnou tváří, v nočním bavlněném čepci, zavázaném pod bradou, se slunečníkem v jedné ruce a v druhé s vějířem z omalovaného papíru, jímž se neustále ovívala. Výbuch smíchu přivítal paničku; však ani panička sama se neudržela a několikrát se dala do smíchu. Představoval ji trestanec Ivanov. Sirotkin, převlečený za děvče, byl velmi hezký. Zpěvy také šly dobře. Slovem fraška skončila k nejúplnějšímu a všeobecnému uspokojení. Kritiky nebylo a nemohlo ani býti.

Sehráli znova ouverturu „Síně moje síně“, a znova se zdvihla opona. Počínal Kedril. Kedril je cosi na způsob Dona Juana; aspoň pána i sluhu čerti na konci kusu vezmou do pekla. Dávalo se celé jednání, ale byl to patrně jen úryvek; počátek a konec ztratili. Nemělo to ani smyslu ani rozumu. Děj se odehrává v Rusku kdesi v zájezdní hospodě. Hospodský uvádí do pokoje pána v plášti a kulatém, zmačkaném klobouce. Za ním kráčí jeho sluha Kedril s cestovním vakem a do modrého papíru zaobalenou slepicí. Kedril má na sobě kožich a lokajskou čepici. On právě jest žroutem. Hraje ho trestanec Pocejkin, soupeř Baklušina; bárina hraje týž Ivanov, který hrál v prvním kuse dobročinnou statkářku. Hospodský, Necvětajev, upozorňuje hosty, že se v pokoji zjevují čerti a zmizejí. Pán, zamračený a starostlivý, bručí pro sebe, že to už dávno ví a poručí Kedrilovi, aby rozložil věci na své místo a přichystal večeři. Kedril je zbabělec a žrout. Zaslechnuv o čertech, bledne a třese se jako list. Utekl by, ale bojí se pána. A mimo to se mu chce jíst. Je smyslný, hloupý, chytrý dle svého způsobu, zbabělý, šidí pána při každém kroku, ale zároveň se ho bojí. Jest to pozoruhodný typ služebníka, v němž se jaksí nejasně a z daleka shledávají črty Leporella, a vskutku znamenitě nakreslený.

Pocejkin má rozhodné nadání a dle mého soudu jest ještě lepším hercem než Baklušin. Rozumí se, když jsem se druhého dne setkal s Baklušinem, nevyzradil jsem mu svého mínění úplně; byl bych ho tím velice zarmoutil. Trestanec, jenž hrál pána, sehrál svou úlohu také ne špatně. Nesmysly mluvil hrozně, že se v nich nikdo nevyznal; ale dikce byla pravidelná, smělá, posuny vhodné. Pokud je Kedril zaměstnán cestovním vakem, pán přechází v myšlénkách po jevišti a oznamuje obecenstvu, že dnešního večera skončí jeho putování. Kedril zvědavě naslouchá, ušklíbá se, mluví pro sebe, a rozesmává každým slovem diváky. Pána mu není líto; ale slyšel něco o čertech; rád by zvěděl, co to je vlastně, a proto se vpouští do řeči a vyptává se. Pán mu na konec oznamuje, že se kdysi v jakési nouzi obrátil k pomoci pekla a čerti mu pomohli z bídy; ale dnes že končí lhůta a možná, že si dnes podle úmluvy přijdou pro jeho duši.

Kedril dostává pořádný strach. Ale pán neztrácí mysl a káže mu, aby přichystal večeři. Zaslechnuv o večeři, Kedril okřeje, rozbalí slepici, vyndává víno a při tom potají sám uštipne kousek slepice a okusí jí. Obecenstvo se chechtá. V tom zavrznou dveře, vítr zarachotí okenicemi; Kedril se zatřese a ve spěchu, skoro nevědomky, strčí do úst ohromný kus slepice, tak že ho nemůže spolknouti. Opět smích, „Připraveno?“ volá pán, přecházející po světnici. „Hned, milostpane — už vám prostírám,“ — mluví Kedril, sedne sám ke stolu a spokojeně se pustí do pánovy večeře. Obecenstvu se patrně líbí chytrost a úskočnost sluhova, jakož i to, že pán je napálen. Sluší vyznati, že si Pocejkin vpravdě zasloužil pochvaly. Slova: „Hned milostpane — už vám prostírám,“ pronesl výtečně. Sednuv ke stolu, počíná hltavě jísti a při tom se třese při každém kroku pánově, aby tento nezpozoroval, co vyvádí; jakmile se pán obrátí na místě, honem se schovává pod stůl a táhne s sebou slepici. Konečně ukojil svůj první hlad; nutno postarati se též o pána.

„Kedriče, bude-li to?“ křičí pán. — „Hotovo!“ směle odpovídá Kedril, povšimnuv si, že pánovi nezbude skoro nic. Na talíři leží skutečně jen jediná slepičí noha. Pán, zamračený a zamyšlený, nic nepozoruje, sedá ke stolu, a Kedril s ubrouskem stoupne si za jeho stolicí. Každé slovo, každý posuněk, každý úšklebek Kedrila, když obrácen k obecenstvu, kývá na hlupáka pána, provází nezdržitelný smích diváků. Sotva že se však pán chce dát do jídla, zjeví se čerti. Tu již nelze ničeho pochopiti, a sami čerti se zjevují jaksi příliš nelidsky: v postranní kulise se rozevrou dveře, v nich se zjeví cosi bíle zahaleného a místo hlavy to má lucernu se svíčkou; druhé strašidlo také s lucernou na hlavě, drží v rukou kosa. Proč jsou tu lucerny, proč kosa, proč čerti v bílém rouše? toho si nikdo nedovede vysvětliti. Ostatně nikdo o tom nepřemýšlí. Tak to bezpochyby musí býti.

Pán se dosti zmužile obrací k čertům a volá na ně, že je připraven, aby si ho vzali. Ale Kedril je bázlivý, jako zajíc; vlez pod stůl, ale přese všechny svůj strach nezapomene sebrati se stolu láhev. Čerti na okamžik zmizí; Kedril vyleze z pod stolu. Ale sotva se pán chce pustit opět do slepice, vrazí znovu do světnice tři čerti, chopí se pána od zadu a odnášejí ho do pekla. „Kedriče, zachraň mne!“ volá bárin. Ale Kedril má jiné starosti. Stáhl tentokrát pod stůl láhev, talíř, ba i chléb.

Nyní je tedy sám; čerti jsou pryč, pán také. Kedril vylézá, ohlíží se a úsměv ozáří jeho obličej. Šibalsky přimhouří oči, sedne si na pánovo místo a kývaje na obecenstvo, mluví pološeptem:

„Nu, teď jsem sám..., bez pána!...“ Všichni se smějí tomu, že je bez pána; ale Kedril ještě dodává pološeptem, důvěrně se obraceje k obecenstvu a čím dál, tím veseleji mžouraje očima: „Bárina čerti vzali!...“

Nadšení posluchačů nezná mezí! Kromě toho, že čerti vzali bárina, bylo to tak vysloveno, s takovým šibalstvím, s takým posměšně slavnostním posuňkem, že vskutku nebylo možná netleskati. Ale

nedlouho trvá štěstí Kedrilovo. Sotva že se uchopil láhve, nalil si do sklenice a chtěl pít, vrátí se znenadání čerti, příkradou se po špičkách od zadu a chňap ho za boky. Kedril křičí z celého hrdla; ze strachu se bojí obrátiti se. Brániti se také nemůže, máť v rukou láhev a sklenici, s nimiž se nijak nemůže rozloučiti. Rozevřev hrůzou ústa, sedí asi půl minuty s očima vyvalenýma na obecenstvo a s takovým komickým výrazem zbabělého zděšení, že by mohl býti znamenitým modelem pro obraz. Konečně ho zdvihnou a odnášejí; on láhev nevypouští, klátí nohama a křičí, křičí. Jeho křik ozývá se ještě za kulisami. Ale opona padá a všichni se smějou, všichni jsou u vytržení... Orkestr spustil kamarinskou.*)

Začínají pomaloučku, sotva slyšno, ale motiv vzrůstá, tempo se zrychluje, ozývají se bujné nárazy kotníků o dno balalajky... To je kamarinská v plném svém vzmachu a opravdu by neškodilo, kdyby ji Glinka uslyšel třeba náhodou u nás v káznici. Počíná se pantomima s průvodem hudby. Kamarinská neumlká prodlením celé pantomimy. Scéna představuje vnitřek jizby. Na jevišti je mlynář a jeho žena. Mlynář v jednom koutě spravuje náčiní, ve druhém koutě žena přede len. Ženu hraje Sirotkin, mlynáře Necvětajev.

Připomínám, že naše dekorace jsou nad míru chudé. I v tomto, i v předcházejícím kuse, i v ostatních doplňujete více vlastní fantasií, než vidíte očima. Na místo zadní stěny je rozepjat jakýsi koberec nebo čabraka; se strany jakási roztrhaná španělská stěna. Levá strana není vůbec zastavena, tak že jest viděti náry. Ale diváci nejsou choulostiví a jsou ochotni doplniti svojí fantasií skutečnost, tím více, že trestanci jsou u věci té velmi schopni. „Řečeno zahrada, tedy pokládej za zahradu; komnata — tedy komnata; chatrč — tedy chatrč, všechno jedno, a dlouhých okolků dělat netřeba.“

Sirotkin v obleku mladé ženy je velmi hezký. Mezi posluchači ozvalo se polohlasitě několik poklon. Mlynář

*) Píseň o kamarinském mužíku, při níž se tančí nejoblíbenější národní tanec ruský „trepak“.

končí svou práci, bere čepici, vezme bič, přistoupí k ženě a vysvětluje jí posuňky, že musí odejiti, a jestli že žena za jeho nepřítomnosti přijme, něčí návštěvu, tedy... a ukazuje na bič. Žena poslouchá a kývá hlavou. S tím bičem jest bezpochyby už dobře známa; rádat se mladá žínka zatoulá. Muž odchází. Sotva muž vystrčí paty, žena za ním hrozí pěstí. Však hle, někdo klepe; dvěře se otevrou a přichází soused, také mlynář, sedlák to v kaftaně a s dlouhou bradou. V rukou drží dárek: červený šátek. Žínka se usmívá; ale sotva že ji soused chce objati, opět se ozve klepání na dvěře. Kam se podíti? Honem ho schová pod stůl a sama se chopí opět vřetene.

Přichází druhý zbožňovatel: je to vojenský písař v uniformě. Až dosud byla pantomima bezúhonná, gesta byla úplně pravidelná. Bylo zrovna ku podivu, hleděl-li člověk na ty improvizované herce a samoděk mu napadlo: jak mnoho sil a schopností hyne u nás v Rusku někdy skoro zcela nadarmo, v nevolnosti a v nouzi! Ale trestanec, jenž představoval písaře, býval bezpochyby kdysi ve venkovském nebo nějakém domácím divadle a domníval se, že naši herci, všichni bez výjimky, nerozumějí svým úlohám a nechodí tak, jak se má choditi po jevišti. I začal choditi tak, jak si prý vykračovali za starodávna na jevištích klassičtí hrdinové: učiní dlouhý krok a prve, než pohne druhou nohou, náhle stane, ohne nazpět celé tělo, hlavu, hrdě se ohlédne kolem a — vykročí druhou nohou. Byla-li taková chůze směšna při klassických hrdinách, jest při vojenském písaři v komickém výstupu ještě směšnější. Ale naše obecenstvo se domnívalo, že je to tak bezpochyby nutno, a dlouhé kroky čahouna písaře přijalo jako hotové faktum bez jakékoli zvláštní kritiky.

Sotva že písař došel do prostředka jeviště, ozvalo se opět klepání; hospodyně je poznovu v úzkostech. Kam má podíti písaře? Do truhly, je na štěstí otevřena. Písař vlez do truhly a žínka ho přivře víkem. Tentokrát se objeví host zvláštní, také zamilovaný a zvláštního druhu. Je to bramín a sice v kostýmu. Nezdržitelný smích zabouří v obecenstvu. Bramína hraje trestanec Koškin a hraje ho výborné. Má bramínskou postavu. Gesty vysvětluje veškeru hloubku své lásky. Zdvihá ruce k nebesům, pak je tiskne k prsům, k srdci. Ale sotva se mu podařilo projevit svou něžnost, ozve se silný náraz o dvěře. Podle toho nárazu je viděti, že je to hospodář. Poděšená žena neví co počít, bramín lítá sem tam jako ztřeštěný a prosí, aby ho schovala. Ve spěchu ho žínka postaví za skříň a sama, zapomínajíc, že má otevřítí, vrhne se ke svému předivu a přede, přede, neslyšíc bouchání svého muže, z leknutí souká nit, kterou nedrží mezi prsty, a vrtí vřetenem, jež zapoměla zdvihnouti se země. Sirotkin znázornil velmi pěkně a zdařile toto leknutí.

Ale hospodář vyrazí dvěře kopnutím a s bičem v ruce přistupuje k ženě. Zpozorovalť všechno, neboť stál na stráži a zrovna jí ukazuje na prstech, že jsou u ní schováni tři. Mezi tím hledá schované. Nejprve najde souseda a vyprovodí ho štulci ze světnice. Písař dostal strach a chtěl uprchnout, zdvihl hlavou víko a tím se prozradil. Hospodář ho šlehá bičem a zamilovaný písař poskakuje tentokrát už zcela neklassicky. Zbývá bramín; hospodář ho dlouho hledá, konečně ho nalézá v koutě za skříni, zdvořile se mu uklání a za bradu ho vytáhne na prostředek jeviště. Bramín se pokouší o obranu, křičí: „Zlořečený, zlořečený!“ jediná to slova, promluvená v pantomimě, ale muž neposlouchá a jen ho uctívá po svém. Žena vidouc, že řada přichází nyní na ni, hodí přízí, vřetenem a utíká ze světnice; čepec letí na zem, trestanci se chechtají. Alej, nehledě na mne, trhá mne za ruku a křičí: „Koukej! bramín, bramín!“ a nemůže se zdržeti smíchu. Opona padá. Začíná druhé jednání...

Ale nebudu popisovati všechny výjevy. Byla ještě dvě nebo tři jednání. Všechna byla směšná a nelíčeně veselá. Jestliže si je nesložili trestanci sami, tedy vložili do každého z nich aspoň něco svého. Skoro každý herec improvizoval, takže při následujících představeních jeden a týž herec hrál tutéž úlohu vždy trochu jinak. Poslední pantomima rázu fantastického zakončila se baletem. Pochovávali nebožtíka. Bramín se značným počtem služebníků provádí nad rakví různá zaklínání, ale nic nepomáhá. Konečně se ozve hlas: „Slunce zapadá!“ nebožtík obživne a, všichni se dávají radostí do tance. Bramín tancuje spolu s nebožtíkem a sice tancuje zcela zvláštním způsobem, po bramínsky. Tím se končí představení pro dnešní večer. Zítra počne znova.

Naši všichni se rozcházejí veselí, spokojeni, chválí herce, děkují poddůstojníku. Sporů není slyšeti. Všickni jsou jaksi nezvykle spokojeni, skoro jako by byli šťastni, a usínají ne jako obyčejně, nýbrž skoro s klidnou myslí — a přec příčina tak nepatrná! Avšak není to jen představa mé fantasmie. Je to pravda, jistá pravda. Jen trochu dovolili těm ubohým lidem jíti podle svého, pobaviti se po lidsky, strávití třeba jen hodinku způsobem ne trestaneckým — a již se člověk mravně změnil, třeba také jen na několik minut...

Však hle již hluboká noc. Trhnu sebou a náhodou procitnu. Stařeček stále ještě se modlí na peci a bude se modliti až do svítání. Alej klidně spí vedle mne. Pamatuju se, že když už usínal, ještě se smál, rozmlouvaje s bratřími o divadle. Vzhlížím nyní nevolky na jeho klidný, dětský obličej. Ponenáhlu si všechno uvádím na paměť: poslední den, svátky, celý tento měsíc... V uleknutí zdvihám hlavu a rozhlížím se po svých spících soudruzích ve chvějícím se, matném osvětlení tenké erární svíčky. Hledím na jich ubohé tváře, na jejich chudobná lože, na veškeru tu nesnesitelnou nuzotu a bídu, dívám se upřeněji a zdá se mi, jakobych chtěl sám sebe přesvědčiti, že to všechno není pokračování škaredého snu, nýbrž skutečná pravda.

Je to vskutku pravda. Hle, ozvalo se kdesi zastenání; tam kdosi těžce pohodil rukou a zazvonil řetězem. Jiný sebou trhl ze spaní a počal mluvíti; a dědeček na peci modlí se za všechny „pravoslavné křesťany" a je slyšeti jeho odměřené, tiché, táhlé „Hospodi Ježíši Kriste, smiluj se nad námi! ..."

„Vždyt tu nejsem navždy, vždyť jen na několik let!" pomyslím si a opět skláním hlavu na podušku.

ČÁST DRUHÁ.

I.

Nemocnice.

Brzy po svátcích jsem se rozstonal a odebral jsem se do naší vojenské nemocnice. Stála o samotě asi půl versty od pevnosti. Byla to dlouhá přízemní budova, obarvená na žluto. V létě, když se konaly opravy, padlo na ni veliké množství okru. Na ohromném dvoře nemocnice byly umístěny různé hospodářské budovy, domy pro lékaře a ostatní potřebná stavení. Ve hlavní budově byly pouze pokoje pro nemocné. Pokojů bylo mnoho, ale pro trestance byly vyhrazeny pouze dva, jež bývaly vždycky plny, zvláště v létě, tak že bývalo nutno posouvatí postele blíže k sobě. Naše nemocniční pokoje naplňovaly se „nešťastným lidem" všelikého druhu. Chodili sem naši trestanci, přicházeli rozliční vojáci, nacházející se ve vyšetřování, uvěznění na různých hlavních strážích, odsouzení i neodsouzení a taktéž osoby, jež měly býti deportovány dále; přicházeli sem též z „polepšovacic rot", zvláštního to ústavu, do kteréhož byli posíláni provinilí a málo spolehliví vojáci od praporů, aby se tam polepšili a odkudž se po dvou a více letech vraceli takými darebáky, že těžko bylo najiti jim podobných.

Trestanci, kteří se roznemohli, hlásili se obyčejně ráno jako nemocní poddůstojníkovi. Ihned je zapisovali do knihy a s onou knihou posílali nemocného v průvodu vojenské stráže do vojenského lazaretu. Tam lékař nejprve prohlédl všechny nemocné ze všech vojenských oddílů, jež byly posádkou v pevnosti, a koho shledal opravdu nemocným, toho zapsal do nemocniční knihy. Mne si poznamenali v knize a po jedné hodině, když se naši všichni už odebrali z káznice, na odpolední práci, šel jsem do nemocnice. Nemocný trestanec bral si s sebou obyčejně co mohl peněz, chleba, protože toho dne nemohl již počítati na nemocniční porci, malinkou dýmku a měšec s tabákem, křemenem a hubkou. Tyto poslední věci se pozorně uschovávaly do bot. Já vstupoval do ohrady nemocnice nikoli bez jisté zvědavosti na tuto novou, mně ještě nepovědomou variaci našeho trestaneckého života.

Den byl teplý, pošmourný a smutný, jeden z těch dní, kdy podobné ústavy, jako nemocnice, nabývají zvláštního pedantského, tesklivého a kyselého rázu. Vešli jsme s průvodčím do přijímacího pokoje, kde stály dvě měděné vany a kde už čekali dva nemocní vojáci, nacházející se ve vyšetřování, také v průvodu stráží. Přišel ranhojič, lenivě a pánovitě nás prohlédl a ještě lenivěji odešel podat o nás zprávu lékaři, jenž měl den. Tento se objevil brzy; prohlédl nás, při čemž se k nám choval velmi laskavě a vydal nám „nemocniční lístky", na nichž byla zaznamenána naše jména. Další popis nemoci, předepsání léků, stravy a ostatní bylo zůstaveno tomu z ordinujících lékařů, jenž spravoval trestanecké pokoje.

Slýchal jsem už dříve, že se trestanci nemohou nachváliti svých lékařů. „Otcův netřeba," odpovídali na mé otázky, když jsem se ubíral do nemocnice. Zatím jsme se převlékli. Šaty a prádlo, v němž jsme přišli, nám vzali a oblékli nás v prádlo nemocniční, mimo to nám vydali dlouhé punčochy, pantofle, noční čepice a tlusté soukenné župany hnědé barvy, jež měly za podšívku něco prostředního mezi

režným plátnem a jakousi náplastí. Jedním slovem — župan byl v nejvyšší míře špinavý; ale ocenil jsem jej úplně teprve na místě.

Pak nás uvedli do trestaneckých pokojů, jež byly umístěny na samém konci hrozně dlouhé chodby, vysoké a čisté. Vnější čistota byla všude velmi uspokojivá; vše, co na první pohled padalo do očí, jen se lesklo. Ostatně snad se mně to jen zdálo u porovnání s naší trestnicí. Dva obžalovaní šli do pokoje nalevo, já napravo. U dveří, zamknutých železnou závorou, stál na stráži voják s ručnicí, vedle něho výpomocný strážník. Mladší poddůstojník od strážce při nemocnici poručil, aby mne vpustili do pokoje a já se octnul v dlouhé a úzké světnici, podél jejíž delších stěn stály po obou stranách postele, celkem asi dvacet dvě, z nichž tři nebo čtyři nebyly ještě obsazeny. Postele byly dřevěné, omalované zelenou barvou, příliš dobře známé všem a každému u nás na Rusi, tytéž postele, jež z jakéhosi předurčení nikterak nemohou býti bez stínek. Bylo mně vykázano místo v koutě po té straně, kde byla okna.

Jak jsem již pravil, byli zde i naši trestanci z káznice. Někteří z nich mne již znali aneb mne aspoň vídali dříve. O mnoho více bylo však obžalovaných a z „polepšovacích roty“. Těžce nemocných, t. j. takových, kteří nevstávali z postele, nebylo mnoho. Druzí, lehce nemocní nebo pozdravující se, buď seděli na postelích, nebo se procházeli po světnici, v níž mezi dvěma řadami postelí zůstávalo ještě svobodného místa dosti k procházce. V pokoji byl neobyčejně dusný nemocniční zápach, Vzduch byl nasycen různými nepříjemnými výpary a vůněmi léků, nehledě na to, že skoro celý den v koutě se topila kamna.

Má postel byla potažena pruhovanou povlakou. Sňal jsem ji. Pod povlakou se ukázala soukenná pokrývka, podšitá režným plátnem, a hrubé prádlo příliš pochybné čistoty. Vedle postele stál stolek, na němž byl džbánek a cínová miska. Vše to pro lepší dojem bylo pokryto malinkým ručníkem, jenž mně byl vydán. Níže měl stolek ještě poličku; tam stavěli ti, kdož pili čaj, čajníky, džbány s kvasem a podobné; ale těch, kdo pili čaj, bylo mezi nemocnými velmi málo. Dýmky a měšce na tabák, jež měl s sebou skoro každý, nevyjímaje ani souchotináře, schovávaly se pod postel. Lékař a druzí představení nikdy se tam skoro nedívali, a stalo-li se, že zastihli někoho s dýmkou, dělali, jako by neviděli. Ostatně i nemocní byli skoro vždy opatrní a chodili kouřit ke kamnům. Leda už v noci že kouřili přímo na postelích. Ale v noci nikdo pokoje neobcházel, vyjma leda důstojníka, jenž velel strážce při nemocnici.

Do té doby jsem nikdy neležel v žádné nemocnici; všechno kolem mne bylo tedy pro mne zcela novo. Zpozoroval jsem, že budím jakousi zvědavost. O mně již slyšeli a prohlíželi si mne zcela nenuceně, ba i s odstínem jisté vynikajícího, jako se dívají ve školách na nováčka, nebo v úřadech na člověka, jenž přišel s nějakou žádostí. Napravo ode mne ležel jakýsi písař, jenž byl ve vyšetřování; byl nezákonným synem jistého setníka ve výslužbě. Byl vyšetřován pro padělání peněz a ležel už rok v nemocnici, ačkoli mu, tuším, pranic nescházelo, ale on tvrdil lékařům, že má aneurismus. Dosáhl svého cíle: káznice a tělesný trest ho minuly a po roce byl odeslán do T...ka, kde měl býti chován v nějaké nemocnici. Byl to silný, ramenatý mladý člověk, starý dvacet osm let, veliký šibal a zběhlý v zákonech, daleko ne hloupý, neobyčejně smělý v řeči a sebevědomý, do nemoci ješitný a opravdově přesvědčivší samého sebe, že je nejpoctivějším a nejspravedlivějším člověkem na světě, že nemá na sobě ani viny nijaké, a toto přesvědčení mu zůstalo na vždy.

On se dal první se mnou do řeči, zvědavě se mne počal vyptávat a dosti podrobně mne poučil o vnějších pořádcích nemocnice, a rozumí se, že mně především oznámil, že je synem setníkovým.

Velice by si byl přál, aby ho pokládali za šlechtice, aneb aspoň za „blahorodého“. Hned po něm přistoupil ke mně jeden nemocný z „polepšovacic roty“ a počal mne ubezpečovati, že znával mnohé z dřívějších šlechtických vězňů, a jmenoval mně je jménem a patronymikem. Byl to už šedivý voják; na tváři měl napsáno, že co mluví, je samá lež. Zvali ho Čekunov. Patrně se ke mně lichotil, domnívaje se bezpochyby, že mám peníze. Zpozorovav u mne papírový balíček s čajem a cukrem, nabídl mně ihned své služby; že mi opatří čajník a zavaří čaj. Mně slíbil M...cký, že mně čajník pošle zítra z trestnice po některém trestanci, kteří chodili do nemocnice na práci. Ale Čekunov přece dosáhl svého. Vypůjčil si jakýsi kotlíček, ba i číšku, svařil vodu, zavařil čaj, slovem sloužil mně neobyčejně horlivě, čímž zavdal ihned jednomu z nemocných příčinu k několika jedovatým poznámkám na svůj účet. Tento nemocný byl souchotinář, ležel naproti mně, jmenoval se Ust'jancev; byl to voják ve vyšetřování, týž, jenž dostal strach před trestem, vypil sklenici kořalky, do níž nasypal mnoho šňupavého tabáku a tím si uhnal souchotiny; mluvil jsem již o něm dříve kdesi. Až dosud ležel mlčky, těžce dýchal, a upřeně a vážně mne pozoroval, sleduje s nelibostí jednání Čekunova. Neobyčejná, zlostná opravdovost dodávala jeho nelibosti jakéhosi zvláštního komického odstínu. Konečně se nezdržel.

„Vida otroka! našel si pána!“ promluvil s přestávkami a zadychujícím se od slabosti hlasem. Trávil už poslední dny svého života.

Čekunov se uraženě obrátil k němu.

„Kdo je otrok?“ zvolal, pohlížeje s opovržením na Ust'janceva.

„Tys otrok!“ odpověděl tento takovým sebevědomým hlasem, jako by měl plné právo kárati Čekunova, ano jako by byl postaven k němu schválně za tím účelem.

„Já že jsem otrok?“

„Ano, ty. Poslouchejte, dobří lidé, on nevěří! Diví se!“

„A co je tobě do toho! Vidíš, že sám on je jako bez rukou. Není zvyklý žítí bez služebníka, toť víme. Proč bych neposloužil, ty huňatotlamý blázne!“

„Kdo že je huňatotlamý?“

„Tys huňatotlamý.“

„Já že jsem huňatotlamý?“

„Ano, ty!“

„A ty jsi krasavec? Sám máš hubu jako vraní vejce... jsem-li já huňatotlamý.“

„Ovšem že huňatotlamý! Vidíš, že tě Pánbůh srazil, ležel bych tedy a umíral. Ale ne, také si musí omočit!“

Nu, což jsi si omočil?“

„Což! Ne, já se raději pokloním před botou než před láptěm. Můj otec se neklaněl a mně také

zapověděl. Já... já..."

Chtěl pokračovat, ale strašně se rozkašlal na několik minut, plivaje při tom krev. Brzy studený, seslabující pot vystoupil na jeho úzkém čele. Kašel mu překážel, sic by byl stále mluvil; bylo mu vidět na očích, jak se mu chtělo hádati se; ale nemaje k tomu moci, máchal jen rukou, tak že Čekunov na něho konečně zapomněl.

Cítil jsem, že hněv souchotinářův je namířen spíše na mne než na Čekunova. Proto, že mně Čekunov chtěl posloužiti a tím si vydělati kopějku, nikoho by nenapadlo na něho se horšiti aneb pohlížeti na něho s opovržením. Každý chápal, že to dělá pouze pro peníze. V těch věcech prostý lid není vůbec tak choulostiv a ostře dovede rozeznávati okolnosti. Ust'jancevu jsem se nelíbil vlastně já, nelíbil se mu můj čaj a to, že i v okovech zůstávám jako by bárinem, že se nemohu obejít bez obsluhy, ačkoli jsem nikoho nežádal a ani si nepřál nikoho k obsluze. Vskutku vždycky jsem si přál vykonávati všechno sám, a zejména to bylo mým přáním, aby si nikdo ani mysliti nemohl, že jsem člověk, vyhýbající se práci, rozněžený, že si hraju na pána. Ba v tom částečně záležela moje ctižádost, když už je tak o tom řeč.

Avšak — opravdu nechápu, jak se to vždy přihodilo — nikdy jsem nemohl odřící různým posluhovačům a přísluhovačům, kteří se mně sami vnucovali a na konec mne úplně ovládali, takže oni vlastně byli mými pány a já jejich sluhou; dle zevnějšku vyplývalo jaksi samo sebou, že jsem opravdu bárin, že se nemohu obejít bez obsluhy a že tedy žiju po panskou. To bylo pro mne ovšem velice mrzuté. Ale Ust'jancev byl souchotivý, popudlivý člověk. Ostatní nemocní zůstávali na pohled lhostejnými, ano i s jistým odstínem hrdosti. Pamatuju se, že všichni byli zaujati jednou zvláštní okolností: z rozhovorů mezi trestanci jsem seznal, že k nám přivedou toho večera jistého trestance, nalézajícího se ve vyšetřování, jenž v tu chvíli právě běhá ulicí. Trestanciočekávali nováčka s veškerou zvědavostí. Tvrdilo se ostatně, že trest bude lehký — všeho jen pět set prutů.

Ponenáhlu jsem se rozhlédl kolem sebe. Nakolik jsem mohl pozorovati, opravdově nemocní měli zde nejvíce kurděje a oční nemoci — byly to místní nemoci onoho kraje. Takových bylo v pokoji několik osob. Ostatní z opravdově nemocných měli zimnice, různé vředy a choroby prsní. Zde nebylo tak, jako v jiných místnostech v nemocnici: zde byly pohromadě všechny nemoci, i venerické. Privil jsem opravdově nemocní, protože tu bylo též několik osob, jež přišly jen tak, bez všeliké nemoci odpočinout si. Lékaři vpouštěli ochotně i takové z milosrdenství, zvláště když bylo mnoho svobodných postelí. Život na hlavní strážnici a v trestnicích zdál se u porovnání s nemocnicí tak bídným, že mnozí trestanci s radostí přicházeli si poležet, nehledě na zatchlý vzduch a zavřený pokoj. Byli i někteří zvláštní milovníci ležení a vůbec lazaretního živobytí; nejvíce jich bylo z „polepšovacích roty“.

Zvědavě jsem pozoroval své nové soudruhy, ale pamatuju se, že obzvláštní zvědavost tehdy už ve mně vzbudil jeden již umírající, pocházející z naší trestnice, také souchotinář a také už trávící poslední své dny; ležel ob jednu postel od Ust'janceva a tedy skoro naproti mně. Jmenoval se Michajlov; ještě přede dvěma nedělema jsem ho viděl v káznici. Byl už dávno churav, a dávno již měl jíti do nemocnice; ale on se přemáhal s jakousi tvrdošijnou, zcela zbytečnou trpělivostí, dodával si myslí, až teprv o svátcích odešel do nemocnice, aby po třech nedělích skončil strašnou tuberkulosou; člověk jako by byl shořel. Překvapila mne nyní jeho strašně pozměněná tvář, — tvář, kterou jsem spatřil mezi prvními po svém vkročení do káznice; padla mně tehdy jaksi do očí.

Vedle něho ležel jakýsi voják z polepšovacích roty, starý člověk již, strašně nečistotný, až se to

hnusilo... Ale nemohu vypočítávat všechny nemocné... Vzpomněl jsem si nyní na onoho starce jen proto, že způsobil na mne tehda také jistý dojem a v jedné minutě mně vnukl dosti úplné ponětí o některých zvláštích trestaneckého oddělení v nemocnici. Onen stařec měl tehda, jak se pamatuju, velmi silnou rýmu. Neustále kýchal, a celý týden potom kýchal i ze spaní, a sice jako když střílí, pět i šest kýchnutí za sebou, při čemž pravidelně po každé odříkával: „Bože můj, zač jsi mne to jen potrestal!“

V onu chvíli seděl na posteli a lačně si cpal do nosu tabák z papírového kornoutku, aby se silněji a lépe prokýchal. Kýchal do bavlněného, vlastního, kostkovaného šátku, jenž byl už stokrát prán a skoro úplně vybledl; při tom se jeho malinký nos jaksi zvláště pokaždé svažil, dělaly se na něm drobné, nesčíslné vrásky a ukázaly se zbytky starých, zčernalých zubů, spolu s červenými, posliněnými dásněmi. Když se dosti nakýchal, rozestřel ihned šátek a pozorně si prohlížel hlen, jehož se v něm nashromáždilo hojnost a počal jej stírati svým hnědým komisním županem, takže veškeren hlen zůstal na županě a šátek zůstal leda. trochu vlhký. Tak to prováděl celý týden. Toto pečlivé, lakotné šetření svého vlastního šátku na účet komisního županu nebudilo v ostatních nemocných pražádný odpor, ačkoli se mohlo státi, že některý z nich příště bude nucen obléknouti právě tento župan. Ale náš prostý lid není choulostivý a bývá nedůvtipný až ku podivu. Já se celý otrásl v tu chvíli a počal jsem si s ošklivostí a zvědavostí bezděčně prohlížeti župan, jež jsem právě byl oblékl. Tu mne teprv napadlo, že už dlouho budil mou pozornost svým silným zápachem. Ohřál se již na mně za tu dobu a páchnul čím dál, tím více různými léky, náplastmi a jak se mně zdálo, jakýmsi hnisem, což nebylo nic divného, neboť od nepamětných dob měli jej skoro neustále na sobě různí nemocní. Možná, že jeho plátěnou podšívku na zádech prali někdy; ale určitě to tvrditi nemohu. Ale nyní byla ona podšívka prosycena všemi možnými nepříjemnými moky, obkladky, vyřinulou vodou z prořezaných pryskyřů a pod. Mimo to do trestnického oddělení přicházeli velmi často lidé s rozsekanými zády, kteří právě proběhli ulicí. Takové trestance léčili obklady a proto župan, jenž se oblékal přímo na mokrou košili, musel tím nezbytně trpěti; a všechno to na něm zůstávalo.

Proto po celou dobu mého vězení, celých těch několik let, kdykoli se mně přihodilo, že jsem býval v nemocnici (a býval jsem tam často), pokaždé jsem oblékal župan s bázlivou nedůvěrou. Obzvláště se mně nelíbily veliké a znamenitě vypasené vši, jež se někdy nalézaly v oněch županech. Trestanci je s rozkoší zabíjeli, tak že když pod tlustým, neohrabaným trestancovým nehtem prasklo někdy zabité zvířátko, bylo možno i dle tváře lovcovy souditi o stupni té rozkoše, kterou mu to způsobilo. Také velice u nás neměli rádi stínky a stávalo se, že se někdy všichni nemocní z celého pokoje sebrali a hubili je za dlouhých, nudných zimních večerů.

Ačkoli tedy v nemocnici, vyjma těžký zápach, na zevnějšek všechno bylo dle možnosti čisto, vnitřní, tak říkáje podšívkovou čistotou nepřilíš se u nás honosili. Nemocní k tomu přivykli a skoro se domnívali, že to tak musí býti; mimo to i sám pořádek v nemocnici nenutkal k obzvláštní čistotě. Ale o pořádku tom promluví později...

Sotva že mně Čekunov podal čaj, mimochodem řečeno upravený z nemocniční vody, kterou přinášeli do pokoje jednou na celý den, a jež se v našem vzduchu jaksi rychle kazila, otevřely se jaksi hlučně dvěře a v průvodu sesílené vojenské stráže byl přiveden voják, jenž byl právě proběhl ulicí. Bylo to poprvé, co jsem viděl člověka právě potrestaného. Později je přiváděli často, některé i přinášeli, byli-li příliš těžce potrestáni, a pokaždé to působilo velikou zábatu nemocným. Vívali u nás takového člověka obyčejně s nápadně přísným výrazem obličeje a s jakousi skoro trochu přepjatou vážností. Ostatně uvítání záviselo z části od stupně velikosti zločinu a následovně též od velikosti trestu. Velmi

silně sbitý a podle reputace veliký zločinec, těšil se větší vážnosti a větší pozornosti, než nějaký uprchlý novobranec, jako na příklad ten, jehož přivedli nyní. Ale ani v tom, ani v onom případě neprojevovalo se ani zvláštního politování, ani jakékoliv obzvlášť rozčilující poznámky. Mlčky pomáhali nešťastnému a ošetřovali ho, zejména když se nemohl obejít bez cizí pomoci. Ranhojiči věděli už sami, že odevzdávají sbitého do zkušených a dovedných rukou. Pomoc záležela obyčejně v častých a nezbytných změnách namočeného do studené vody prostěradla nebo košile, kterou kladli na rozsekaná záda, zvláště když potrestaný sám už neměl síly, aby dbal o sebe, pak v obratném vytahování třísek z ran, neboť třísky z polámaných o záda prutů často se zadírají do zad. Tato poslední operace bývá nemocnému obyčejně velmi nepříjemná.

Ale vůbec vždycky mne naplňovalo podivením, s jak neobyčejnou pevností snášejí potrestaní bolest. Mnoho jsem jich viděl, některé až příliš sbité, a skoro ani jeden z nich nezastenal! Jen tvář, jako by se celá změnila, zbledne; oči planou; pohled je nepokojný, roztržitý, rty se třesou, takže ubohý schválně je někdy přidrhuje zuby, že je rozkouše až do krve.

Přivedený voják byl hoch asi dvacetitřiletý, pevného, svalovitého těla, příjemné tváře, vysoký, štíhlý, snědé pleti. Jeho záda byla ostatně pořádně sesekána. Shora až po pás celé jeho tělo bylo obnaženo; přes ramena měl přehozené mokré prostěradlo, následkem čehož se třásl na všech údech, jako by měl zimnici, a asi půldruhé hodiny přecházel sem tam po světnici. Vzhlížel jsem do jeho tváře. Zdálo se, že o ničem nepřemýšlí v tu chvíli, hleděl podivně a divoce zběžným pohledem, jemuž patrně bylo za těžko, aby se pozorněji upjal na něco. Zdálo se mně, že upřel pohled na můj čaj. Čaj byl horký; pára se valila z číšky a ubožákovi bylo zima, chvěl se, že až jektal zuby. Nabídl jsem mu, aby vypil čaj. Hbitě a mlčky se obrátil ke mně, vzal číšku, vypil ji stoje a bez cukru, při čemž velice chvátal a jaksi zvláště se snažil, aby nemusel hledět na mne. Když všechno vypil, mlčky postavil číšku a nekývnul mně ani hlavou, začal opět chodit po komnatě sem a tam. Neměl ovšem pomyšlení na slova a na kývání. Co pak se týče trestanců, všichni se z počátku jaksi vyhýbali všelikým řečem s potrestaným novobrancem; naopak, když mu napřed pomohli, sami jako by se potom snažili vůbec si ho nevšímat, snad že mu chtěli dopřát co nejvíc pokoje a nezlobiti ho nijakými dalšími otázkami a nijakým litováním, s čímž zdá se, byl on zcela spokojen.

Zatím se setmělo, rozžehli noční svítlnu. Někteří trestanci se vytasili se svými vlastními svícný, celkem však ne mnozí. Konečně po večerní návštěvě lékařově přišel poddůstojník od stráže, spočítal všechny nemocné a zavřeli pokoj, do něhož přinesli dříve noční džber... K svému ustrnutí jsem zvěděl, že tento džber zde zůstane celou noc, ačkoli se záchod nacházel hned na chodbě, všeho dva kroky ode dveří. Ale byl tu již zaveden takový pořádek. Ve dne trestance vypouštěli ještě z pokoje, ovšem ne více než na jednu minutu; v noci však za žádnou podmínkou. Trestanecké oddělení v nemocnici nebylo podobno k obyčejným pokojům a nemocný trestanec snášel svůj trest i za nemoci. Kdo první zavedl takový pořádek, nevím; jen tolik vím, že pořádku v tom vlastně nebylo nijakého a nikdy že se veškerá zbytečnost formalistiky nejevila patrněji, než na příklad v tomto případě. Ovšem že pořádek ten nebyl zaveden od lékařů. Opakuju, že se trestanci nemohli nachváliti svých lékařů, pokládali je za otce, ctili je. Každý si byl vědom jejich laskavosti, každý od nich uslyšel dobré slovíčko; a trestanec, všemi zavržený, vážil si toho, protože viděl nelíčenost a upřímnost tohoto dobrého slova a této laskavosti.

Lékaři se mohli bez nich obejít; nikomu by se nemusili zodpovídati, kdyby se chovali jinak, to jest hruběji a necitelněji; byli tedy dobrými z pravé lidumilnosti. Oni dobře ovšem chápali, že nemocný, ať je si kdokoliv, trestanec anebo ne, má na příklad právě tak potřebí svěžího vzduchu, jako každý

jiný nemocný, třeba sebe výše postavený. Nemocní z druhých pokojů, když se na příklad uzdravovali, mohli se svobodně procházeti po chodbách, důkladněji se pohybovat, dýchat vzduch ne tak otrávený, jako vzduch v nemocničních pokojích, zatchlý a vždycky nezbytně nasycený dusnými výparý. Strašno a hnusno si představití nyní, v jaké míře se musil otrávit tento již otrávený vzduch v noci u nás, když přinesli onen džber, za teplé temperature v pokoji a za jistých nemocí, při nichž se nelze obejít bez záchodu!

Řekl-li jsem, že trestanec i za nemoci snášel svůj trest, nepředpokládal jsem ovšem a nepředpokládám, že takový pořádek byl zaveden schválně jen pro potrestání. Rozumí se, že by to byla s mé strany nesmyslná pomluva. Nemocné není proč trestati. Děje-li se tak přece, rozumí se samo sebou, že nějaká přísná, strohá nutnost přinutila představenstvo k opatření tak škodnému ve svých následcích. Nuže která pak? Ale to je právě to mrzuté, že se ničím jiným nedá ani dosti málo vysvětliti nezbytnost onoho opatření, a mimo to i mnohých jiných opatření, tak velice nepochopitelných, že nejen vysvětliti je, nýbrž ani tušiti jich vysvětlení není možná. Čím tedy vysvětliti takovou zbytečnou přísnost? Inu tím, že trestanec může přijít do nemocnice, schválně se děláje nemocným, může oklamati lékaře, v noci vyjde ná záchod a použiv tmy, prchne!

Dokazovati vážně veškeru poštilost takového rozsuzování je skoro nemožno. Kam uprchne? jak uprchne? v čem uprchne? Za dne je pouštějí po jednom; totéž mohlo by se díti i v noci. U dveří stojí stráže s nabitou puškou. Záchod je doslovně vzdálen dva kroky od vojáka, stojícího na stráží; ale přes to ho provází ještě výpomocný strážník a nespouští s něho oči po celou dobu Tam je pouze jedno okno, v zimě v letě s dvojími rámy a železnou mříží. Pod oknem pak na dvoře, u samých oken trestaneckého oddělení, také chodí po celou noc stráže. Aby mohl člověk ujítí oknem, musil by vyraziti rám a mříž. Kdož mu to dovolí!

Ale dejme tomu, že zabije napřed výpomocného strážníka tak, že tento ani nehlesne a nikdo ničeho neuslyší. Ale připustíme-li i tuto bláhovost, vždyť přece bude musit vylomiti okno a mříž. Všimněte si ještě toho, že zde hned vedle stráže spí nemocniční hlídači a o deset kroků dále u dveří druhého trestaneckého pokoje stojí druhý voják s ručnicí, vedle něho druhý výpomocný strážník a druzí hlídači. A kam uteče v zimě člověk v punčochách a pantoflích, v nemocničním županě a noční čepici? Je-li však tomu tak a je-li tak málo nebezpečí (to jest ve skutečnosti rozhodně nijaké), nač takové vážné obtěžování nemocných, trávících snad poslední dni a hodiny svého života, nemocných, jimž je svěží vzduch ještě nutnější, nežli zdravým? Nač? Toho jsem nikdy nemohl pochopiti...

Když jsem se však už jednou otázal „nač?“ a promluvil jsem o tom, nemohu se zdržeti, abych si nepřipomněl ještě jednu pochybnost, jež se po tolik let vznášela přede mnou ve způsobě nejzáhadnějšího fakta, na kteréž jsem také nijakým způsobem nemohl naléztí odpovědi. Nemohu se zdržeti, abych o tom neproněsl aspoň několik slov, prve než přistoupím k pokračování u svém líčení. Mínil okovy, od nichž nevysvobodí odsouzeného trestance nijaká nemoc. I souchotináři umírali před mýma očima v okovech. A při tom všichni k tomu přivykli, všichni to pokládali za něco hotového, neodvratného. Sotva se asi kdo nad tím zamysli, když ani z lékařů nikomu nepřišlo na mysl, aby za všechna ta léta aspoň jednou se přimluvili u velitelství, aby dovolilo sňati okovy těžce nemocnému trestanci, zejména souchotináři. Ovšem okovy samy o sobě nejsou ještě Bůh ví jaká obtíž. Vážívají od osmi do dvanácti liber. Nositi deset liber není pro zdravého člověka obtížno. Tvrdilo se mně ostatně, že od pout po několika letech začínají prý nohy schnouti. Nevím, je-li to pravda, ačkoli trochu možnosti v tom jest. Břímě, třebas i neveliké, třebas jen deseti liber, připjaté k noze na vždy, přec jen nepřirozeně zvětšuje tíži nohy a může za dlouhou dobu způsobiti jistý

Škodlivý následek...

Ale dejme tomu, že zdravému je to jedno. Možno-li tvrditi totéž o nemocném? Dejme tomu, že je to jedno též obyčejnému nemocnému. Ale bude to jedno těžce nemocným, bude to jedno — opakuju — souchotinářům, jimž i tak schnou ruce a nohy, takže každé stéblo se jim stává těžkým? Opravdu, kdyby lékařská správa vymohla úlevu, třebas jenom souchotinářům, již to by bylo skutečným avelikým dobrodiním. Ovšem, namítne někdo, že trestanec je zlosyn a není hoden dobrodiní; ale sluší-li se zdvojnásobovati trest tomu, jehož i tak se již dotekl prst boží? Ostatně nelze ani věřiti, že by se to dělo jen pro potrestání. Vždyť souchotináře i soudní rozsudky osvobozují od tělesného trestu. Následovně i tu se skrývá nějaké tajemné, důležité opatření ve způsobě spásné opatrnosti. Jaké však? nelze pochopiti.

Vždyť není přece možná se obávati, že by souchotinář utekl. Komu by to přišlo do hlavy, zvláště hledí-li se na jistý stupeň rozvoje choroby? Tvářiti se souchotinářem, podvésti lékaře s tím úmyslem, aby člověku bylo možno prchnouti, je nemožno. Není to nemoc takového druhu; na první pohled se pozná. A pak: což připínají člověku pouta na nohy jen proto, aby neuprchl, aneb aby mu překážely v útěku? Dokonce ne. Okovy jsou příznakem pohany, zostuzení, jsou obtíž fysická i mravní. Tak aspoň se za to má. V útěku nikdy nikomu nemohou překážeti. Nejnedovednější, nejneobratnější trestanec dovede je bez velkého namáhání velmi brzy přepilovati aneb kamenem urazili nýty, jež je spojují. Pouta na nohách rozhodně ničemu nezabrání; je-li tomu však tak, jsou-li odsouzenému trestanci ustanoveny jen pro potrestání, ptám se poznovu, má-li umírající býti trestán ?

Právě nyní, co píšu tyto řádky, jasně si vzpomínám na jednoho umírajícího souchotináře, na téhož Michajlova, jenž ležel skoro naproti mně nedaleko od Ust'janceva, a jenž — jak se pamatuju, zemřel čtvrtého dne po mém příchodu do nemocnice. Snad jsem se dal do řeči o souchotinářích, že znova ve mně vznikají tytéž dojmy a tytéž myšlenky, jež mně tehdáž přišly do hlavy za příležitosti oné smrti. Samého Michajlova jsem ostatně málo znal. Byl to ještě velmi mladý člověk, asi dvacetpět let starý, nic víc, vysoký, útlý a velmi příjemného zevnějšku. Bydlel ve zvláštním oddělení, a byl ku podivu mlčeliv, vždy jaksi tiše, jaksi klidně truchliv. On zrovna sechl v káznici. Tak aspoň se potom o něm vyjadřovali trestanci, mezi nimiž zanechal po sobě dobrou památku. Vzpomínám si pouze? že měl překrásné oči, a věru nevím, proč se na něho tak jasně pamatuju.

Zemřel ve tři hodiny odpoledne za mrazivého, jasného dne. Pamatuju se, jak slunce zrovna probodávalo pevnými, kosými paprsky zelená, lehce zamrzlá skla v oknech našeho pokoje. Celý proud jich lil se na nešťastného. Skonal bez paměti a těžce, dlouho umíral, několik hodin po sobě. Už z rána oči jeho přestaly poznávati osoby, jež k němu přistupovaly. Chtěli mu nějak uleviti, viděli, že je mu velice těžko; dýchal obtížně, hluboce, s chrapotem; prsa jeho se vysoko dmula, jako by mu bylo vzduchu málo. Shodil se sebe pokryvku, všechny šaty a konečně počal se sebe trhati košili: i ta se mu zdála těžkou. Pomohli mu a sňali s něho košili. Strašno bylo se dívati na to dlouhatánské tělo s vyschlýma do kosti nohama a rukama, se zapadlým životem, se vzedmutýma prsoma, s žebry zřetelně vystupujícími, jako na kostře. Na celém těle jeho zůstal pouze dřevěný křížek s ladonkou*) na krku a pouta, jimiž zdá se že by mohl nyní provléci vyschlou nohu. Pul hodiny před jeho smrtí všichni u nás jaksi ztichli, počali rozmlouvati div ne pošeptmu. Kdo chodil, stoupal nohou, že nebylo slyšeti. Rozmlouvali mezi sebou málo a to o věcech vedlejších, zřídka jen vzhledali na umírajícího, jenž chraptěl pořád víc a více. Konečně bloudící a nepevnou rukou namakal na prsou svoji ladonku a počal ji se sebe strhovati, jako by i ta mu byla na obtíž, jako by mu překážela, tlačila ho. Sundali mu i ladonku. Za deset minut skonal.

Zaklepalí do dveří na strážníka, oznámili mu. Přišel hlídač, tupě vzhledl na umrlce a odebral se k ranhojiči. Ranhojič, člověk mladý a dobrý, trochu přes příliš starostlivý o svůj celkem dosti příjemný zevnějšek, přibyl rychle; spěšnými kroky, stoupaje hřmotně po ztichlém pokoji, přistoupil k nebožtíkovi a s jakýmsi zvláště smělým, jako by

*) Plátěnný váček, v němž bývá zašita modlitbička neb jiný posvátný předmět.

pro takový případ schválně vymyšleným vzezřením, vzal ho za tepnu, omakal ji, pohodil rukou a odešel. Ihned se odebrali na strážnici podat zprávu. Trestanec byl důležitý, ze zvláštního oddělení; i tu bylo třeba zvláštních obřadů, měl-li býti uznán za mrtvého.

Zatím, co se čekalo na stráž, kdosi z trestanců podal tichým hlasem návrh, že by neškodilo zatlačit nebožtíkovi oči. Druhý ho pozorně vyslechl, mlčky přistoupil k umrlci a zatlačil mu oči. Spatřiv křížek, ležící podle něho na podušce, vzal jej, podíval se naň a mlčky opět jej vložil Michajlovu na krk; vložil jej na krk a poznamenal se křížem. Mrtvola zatím tuhla; světelný paprsek hrál na ní; ústa byla polo otevřená; dvě řady bílých, mladých zubů leskly se pod tenkými, k dásním přilíplými rty. Konečně vešel poddůstojník od stráže s tesákem po boku a přilbicí na hlavě, za ním dva hlídači. Čím dál, tím kráčel pomaleji a s podivením pozoroval ztichlé a se všech stran přísně se na něho dívající trestance. Když přišel na krok k nebožtíkovi, stanul jako přimražený, jako by se byl čeho lekl. Úplně obnažený, vyschlý trup v okovech ho překvapil; náhle odepjal přezku, sňal přilbici, čeho neměl vlastně zapotřebí, a široce se poznamenal křížem. Byla to přísná, šedivá tvář starého vojáka. Pamatuju se, že v tutéž chvíli stál vedle Čekunov, také už šedivý stařec. Po celou dobu pohlížel mlčky a upjatě ve tvář poddůstojníkovu, hleděl přímo na ni a s jakousi podivnou pozorností sledoval každý její pohyb. Ale oči jejich se setkaly a Čekunovu se náhle zachvěl dolní ret. Zkřivil jaksi podivně ústa, takže zasvitly jeho zuby, a spěšně, jako by nechtě, kývnul poddůstojníkovu na nebožtíka, prohodil:

„Vždyť také měl matku!“ a odešel pryč.

Pamatuju se, ta slova zrovna jako by byla mnou projela... a proč je pronesl a jak mu přišla do hlavy? Však hle mrtvolu počali zdvihati; zdvihli ji spolu s ložem; sláma zachrastěla a za všeobecného ticha okovy hlasitě zazvonily o podlahu... Nazdvihli je. Mrtvolu odnesli. Najednou se dali všichni hlasitě do řeči. Bylo slyšeti, jak poddůstojník už na chodbě posýlal kohosi pro kováře. Bylo zapotřebí sňati pouta s mrtvolou...

Ale odchýlil jsem se od věci...

II.

Nemocnice.

(Pokračování.)

Lékaři obcházelí pokoje po ránu; před jedenáctou přišli k nám všichni společně, provázejíce hlavního lékaře; asi o půldruhé hodiny dříve navštěvoval pokoj náš ordinator. V tu dobu byl ordinatorem u nás jistý mladý lékař, velmi zběhlý, laskavý, přívětivý, jehož měli trestanci velmi rádi a jemuž vytýkali pouze jednu vadu: „Je příliš pokorný.“ A vskutku byl jaksi nehovorný, skoro jako by se před námi ostýchal, div se nečervenal, měnil dietu skoro na první požádání nemocných a zdá se skoro, že byl ochoten předpisovati jim i léky dle jich prosby. Jinak to byl řádný, mladý muž. Sluší

uznati, že se mnoho lékařů na Rusi teší lásce a vážnosti prostého lidu, a jest to, pokud jsem já pozoroval, skutečná pravda.

Vím, že se má slova budou zdáti paradoxem, zejména vzpomeneme-li si na všeobecnou nedůvěru všeho ruského prostého lidu k umění lékařskému a k „zámořským“ lékům. A opravdu prostý člověk, trpící sebe těžší nemocí, bude se po několik let za sebou léčiti raději u selské báby zaříkavačky, anebo svými domácími, prstonárodními léky (jimiž vůbec nesluší opovrhovati), než aby šel k lékaři, nebo si lehl do nemocnice. Ale kromě toho, že při tom spolupůsobí neobyčejně důležitá okolnost, jež se nikterak nevztahuje k medicíně, totiž všeobecná nedůvěra veškerého prostého lidu ke všemu, co nese na sobě pečeť něčeho administrativního, formelního: je lid zstrašen a předpojat proti nemocnicím různými postrachy, pověstmi, nezřídka pošetilými, ale časem skutečně odůvodněnými. Nejvíce však ho straší německé pořádky v nemocnicích, cizí tváře kolkolem po celé trvání nemoci, přísnost v jídle, pověsti o neúprosné bezohlednosti ranhojičův a lékařův, o pitvání a kuchání mrtvol a pod. Mimo to — rozumuje lid — léčiti ho budou páni, neboť lékaři jsou přec jen také páni.

Avšak po bližším seznámení se s lékaři (ač ne bez výjimky, nýbrž z větší části) všechny ty strachy mizejí velmi rychle, což dle mého mínění sluší přičísti na účet čestnosti našich lékařů, zejména mladých. Větší jich část umí si zasloužiti úctu, ba i lásku prostého člověka. Aspoň já píšu o tom, co jsem sám viděl a zakusil nejednou a na mnoha místech, a nemám příčiny, abych se domníval, že se v jiných místech příliš často jedná jinak. V některých zákoutích lékaři pravda berou úplatky, silně těží ze svých nemocnic, nemocných si skoro ani nevšímají, ba zapomínají úplně své umění lékařské. Bývá to skutečně; ale ja mluvím o většině, či, lépe řečeno, o tom duchu, tom směru, který panuje nyní, za našich dnů v medicíně. Onino však zrádové svého povolání, vlci ve stádě ovcí, ať si uvádějí cokoli k svému ospravedlnění, ať se jakkoli vymlouvají, na příklad na svět je obklopující, jenž i je vlákal do svého kruhu, vždycky budou vinni, zvláště jestliže při tom pozbyli i lásky k člověčenstvu. A láska k člověku, laskavost, bratrský soucit s nemocným jsou mu někdy potřebnější než léky.

Je na čase, abychom si přestali apaticky stýskati na okolnosti, že nás zahubily. Jest ovšem pravda, že okolnosti mnoho v nás pohubí, ale přece ne všechno, a často leckterý chytrý a obratný podvodník velmi dovedně zahaluje a ospravedlňuje vlivem těchto okolností nejen svou slabost, nýbrž nezřídká zrovna i podlost, zvláště když umí pěkně mluvit a psát. Ale opětně jsem se odchýlil od věci; chtěl jsem jen říci, že prostý lid nedůvěřuje a chová se nepříznivě spíše k úřední stránce medicíny, a ne k lékařům. Jakmile se opravdu přesvědčí, jací jsou to lidé, ztrácí rychle mnohé ze svých předpojatostí. Ostatní zařízení našich nemocnic neodpovídá dosud ve mnohém vzhledě duchu našeho lidu, přiči se posud svými pořádky obyčejům našeho prostého člověka a není s to, aby si zjednalo úplně důvěry a vážnosti lidu. Tak se mně aspoň zdá na základě některých mých vlastních dojmů.

Náš ordinátor se obyčejně zastavoval u každého nemocného, vážně a velmi pozorně ho prohlížel a se ho vyptával, předpisoval léky a dietu. Leckdy i sám pozoroval, že nemocnému neschází pranic; ale protože si trestanec přišel odpočinout od práce, anebo si přišel poležet na matraci místo na holých deskách a při tom přec jen v teplé světnici a ne ve vlhké strážnici, kde jsou v malé místnosti zavřeny celé tlupy bledých a vyzáblých trestanců, nacházejících se ve vyšetřování — (tito obžalovaní jsou u nás skoro vždy, po celé Rusi, bledí a vyzáblí, důkaz to, že se jim vede hůř a duševní stav jejich že jest vždycky těžší, než trestanců odsouzených) — proto jim náš ordinátor klidně zapisoval nějakou febris catarrhalis a nechával je ležet třebas celou neděli. Té febris catarrhalis všichni se u nás smáli. Věděli velmi dobře, že jest to po oboustranném souhlase mezi lékařem a nemocným přijatá u nás formule pro naznačení líčené nemoci; „píchání do zásoby“, jak sami trestanci překládali febris catarrhalis.

Někdy nemocný zneužíval dobrosrdečnosti lékařovy a zůstával ležeti dotud, pokud ho nevyhnali mocí. Tu stálo za to, dívat se na našeho ordinátora; on jako by se styděl přímo říci nemocnému, aby se uzdravoval a honem už požádal, aby byl vypuštěn z nemocnice, ačkoli měl úplné právo, jednoduše beze všech rozhovorů a laskavostí prohlásiti ho za zdravého poznámkou v nemocničním lístku sanat. est. Z počátku činil nářky, potom jako by ho prosil: „Snad by byl čas už; vždyť už jsi zdravý skoro, tady v pokoji je těsno“ a podobným způsobem tak dlouho, až se nemocný sám zastyděl a požádal, aby byl propuštěn z nemocnice.

Vrchní lékař, ač byl soucitný a čestný člověk (jeho také měli nemocní velmi rádi), byl přece nepoměrně přísnější a rozhodnější, než ordinátor, po případe projevovav i bezohlednou přísnost, začož ho u nás jaksi zvláště ctíli. Přicházel v průvodu všech lékařů z nemocnice po ordinátorovi, také prohlížel každého zvláště, zvláště se zastavoval u těžce nemocných, vždycky jim uměl pověditi dobré, potěšující, někdy i srdečné slovo a vůbec působil dobrý dojem. Ty, kteří přišli s „pícháním do zásoby“, nikdy nekáral ze lži a nevyháněl je; ale když nemocný zneužíval jeho dobroty, tu ho

jednoduše proklašoval za zdravého: „Nu co, přítelíčku; poležel jsi si dost, odpočinul si, táhni, všechno má svůj konec.“

Takovou svéhlavost jevíli obyčejně buď ti, kteří byli líni na práci, zvláště za pracovní letní doby, aneb trestanci, nacházející se ve vyšetřování, které čekal tělesný trest. Pamatuju se, jak proti jednomu takovému bylo užito zvláštní přísnosti, ba až bezcitnosti, jen aby ho přiměli k opuštění nemocnice. Přišel s nemocí oční. Měl červené oči a stýskal si, že ho silně píchá v očích. Léčili ho bankami, pijavkami, stříkali mu do očí jakousi žíravou tekutinu a pod., ale nemoc neodchází, oči se mu nečistí. Lékaři se pomalu dovtipili, že nemoc jeho je líčená; zánět je stále nepatrný, nehorší se, ale také se nelepší, je stále ve stejném stavu; případ tedy podezřelý.

Trestanci všichni dávno už věděli, že se nemocný přetvařuje a lékaře klame, ačkoli sám on se k tomu nepřiznával. Byl to mladý hoch, dosti hezký, ale působil na nás na všechny jakýsi nepříjemný dojem; byl upjatý, podezřívavý, zamračený, s nikým nemluví, hledí zpod obrví, všech se straní, jako by všechny měl v podezření. Pamatuju se, že někteří se dokonce obávali, aby nevyvedl něco. Byl vojákem, dopustil se značné krádeže, byl usvědčen a čekalo ho tisíc ran pruty a trestanecká rota. Někteří odsouzení, aby protáhli co nejvíc vykonání trestu, odhodlávají se, jak jsem již připomenul, k různým výstřednostem: bodne nožem v samý předvečer trestu některého představeného nebo i svého soudruha ve vězení, započne nové vyšetřování, vykonání trestu se protáhne ještě na dva měsíce a tím dosáhl svého cíle. Na tom mu nezáleží, že za dva měsíce bude potrestán dvakrát nebo třikrát přísněji; jen když se nyní zbaví hrozného okamžiku aspoň na několik dní, ať už se potom děje cokoliv; tak hrozně klesají na mysli někteří z oněch nešťastníků. Někteří u nás si už šeptali, aby se měli před ním na pozoru; může se státi, že zavraždí v noci někoho. Ostatně jen se to říkalo, ale zvláštních nějakých opatření nečinili, ba ani ti, jejichž postele se nacházely hned vedle něho. Takto viděli, že si v noci tře oči vápnem z omítky a ještě něčím jiným, aby k ránu opět byly červené.

Konečně mu vrchní lékař pohrozil průvlakou. Při tvrdošíjně oční nemoci, jež trvá dlouho, a když se již všechny lékařské prostředky okázaly marnými, odhodlávají se lékaři, aby zachránili zrak, k silnému a trapnému prostředku: vloží nemocnému průvlakou, jako koni. Ale ubohý ani tu si nedal říci, aby si pospíšil s uzdravením. Jaká to musila býti tvrdošíjná povaha! Anebo byl až příliš bázlivý. Vždyť průvlaka působila bolest, ač menší, než pruty, ale přece strašnou. Nemocnému seberou rukou vřadu na krku kůži, co se jí dá sebrati, proříznou nožem vše to, co se dalo sebrati, z čehož vzniká široká a dlouhá rána po celém týle, a provlékají onou ranou plátěnnou tkanici dosti širokou, na palec; potom každodenně v určitou hodinu tkanici onu v ráně popotahují, čímž jako by ji znova rozříznuli, aby rána stále hnisala a nehojila se. Ubožák snášel tvrdošíjně — ovšem s hroznými mukami — i tuto trýzeň po několik dní, až se konečně prohlásil za uzdraveného. Jeho oči zahojily se za jediný den úplně, a když se mu zahojil i krk, odebral se na hlavní stráž, aby si následujícího dne došel pro svých tisíc ran.

Ovšem minuta před potrestáním je těžká, tak těžká, že snad se prohřešuju, nazývám-li strach z ní malomyslností a zbabělostí. Musí to býti těžké, když se lidé vydávají dvojnásobnému a trojnásobnému trestu, jen aby nebyl vykonán ihned. Zmínil jsem se ostatně i o takových trestancích, kteří sami se hlásili co možná nejdříve, aby byli propuštěni z nemocnice, ačkoli se jim záda ještě nezahojila po prvním výprasku, a sice proto, aby proběhali ulicí, kolikrát jim ještě zbývalo, a tím si odbyli nadobro trest.

Doba strávená ve vyšetřování při hlavní stráži jest pro každého ovšem nepoměrně horší než káznice.

Ale kromě rozdílu v temperamementech hraje v odhodlanosti a srdnatosti některých trestanců velickou úlohu dávné přivyknutí k ranám a trestům. Mnohokrátě tělesně trestaný člověk stává se jaksí pevnějším na duchu i na zádech a pohlíží konečně na trest skepticky, skoro jako na maličké nepohodlí a již se ho nebojí.

Celkem je to pravda. Jeden náš trestanec ze zvláštního oddělení, pokřtěný Kalmyk, Alexandr či Alexandra, jak ho u nás jmenovali, podivný člověk, úskočný, srdnatý a zároveň velice dobrosrdečný, vypravoval mně, jak si odběhal své čtyry tisíce ran, vypravoval se smíchem a žerty, ale ihned se opravdově zapřísahal, že kdyby od dětinství, od nejtělejšího, prvního svého mládí nebyl vyrostl pod dŭtkami, od nichž doslovně po celou dobu jeho života v ordě nescházely jizvy s jeho zad, nesnesl by za nic na světě oněch čtyr tisíc ran. Povídaje to jako by blahořečil svému vychování pomocí dŭtek. „Mne bili za všechno, Alexandře Petroviči,“ vypravoval mně kdysi, sedě na mé posteli pod večer, nežli se rozsvěcovalo, „za všechno, ať bylo cokoliv, bili mne patnáct let za sebou, a sice od toho samého dne, co se dovedu pamatovati, každý den několikrát; nebil mne jen kdo nechtěl; takže jsem konečně úplně přivykl.“

Jak se dostal na vojnu, nevím; nepamatuju se; ostatně, možná, že to vypravoval; byl to věčný běhoun a tulák. Pamatuju se jen na jeho vypravování, jak ho pojal hrozný strach, když ho odsoudili ke čtyřem tisícům za zavraždění velitele. „Věděl jsem, že budu trestán přísně a že snad nevyvážnu zpod holí živ; a ačkoliv jsem přivykl dŭtkám, přec jen čtyři tisíce ran prutem není žert; k tomu všichni představení byli na mne rozzlobeni! Věděl jsem, jistě jsem věděl, že mně to neprojde, že to nevydržím; nevyvážnu zpod prutů. Napadlo mně nejprve, že se dám pokřtiti; myslím si, snad mně odpustí, a ačkoli mně naši hned tehda povídali, že z toho nebude nic, že neodpustí, jen si myslím: přec to zkusím, přec jen jim bude více líto pokřtěného.“

Vskutku mne pokřtili a při svatém křtu mne nazvali Alexandrem; nu a pruty přec jen zůstaly pruty; kdyby mně jednu ránu odpustili; až mně toho bylo líto. I myslím si pro sebe: Počkejte, já vás všechny do opravdy napálím. A co byste řekl, Alexandře Petroviči, vskutku jsem je napálil! Uměl jsem neobyčejné dobře stavěti se mrtvým, to jest ne aby docela mrtvým, ale tak, jako by ihned duše měla vyletěti z těla. Přivedli mne; procházím první tisícku: pálí to, křičím; procházím druhou, nu myslím si, konec můj nastává, rozum ze mne vytloukli, nohy poklesají; já bác sebou o zem: oči mně pomrtvěly, obličej zesinal, nedýšu, u úst pěna. Přišel lékař: Hned — povídá — dokoná. Odnegli mne do nemocnice a já hned obživnul. Tak mne potom ještě dvakrát vyvedli; a zlobili se, hrozně se na mne zlobili, ale já je ještě dvakrát napálil; třetí tisícku samotnou jsem prošel a omdlel jsem; ale když jsem procházel čtvrtou, tu každá rána jako když nožem do srdce bodne, každá rána vydala za tři rány, tak mne silně bili! Rozvzteklili se na mne. Ta poslední škaredá tisícka (aby do ní!...) vydala za tři první, a kdybych nebyl umřel před samým koncem (všeho zbývalo ještě dvě stě ran), byli by mne do smrti zabili. Ale já jsem se nedal; opět jsem je napálil a opět jsem padl jako mrtvý. Opět mně uvěřili, a kterak neuvěřit, lékař věří! Tak že tedy při dvou posledních stech, ačkoli potom švihali ze vši zlosti, tak bili, že jindy dva tisíce jsou lehčí, přece, tu máte! nezabili mne. A proč mne nezabili? Jen proto, že jsem od dětinství rostl pod dŭtkami; proto jsem živ až podnes. Och dostal jsem to bití za svého věku!" dodal na konci vypravování, jako by ve smutných myšlénkách, jako by se snažil vzpomenouti a spočísti, kolikrát byl bit.

„Ale kde pak,“ dodal, přerušiv okamžitě mlčení, „člověk to nespočítá, kolikrát mne bili; a jak pak by bylo možno spočítati! Není ani tak velikého čísla.“ Při tom pohlédl na mne a rozesmál se, ale tak dobrosrdečně, že jsem se nemohl sám zdržeti, abych se neusmál za odpověď. „Věříte-li, Alexandře

Petroviči, i nyní, když se mně v noci zdá něco, tedy vždycky jen, že me bijou; jiných snů ani nemívám."

On opravdu často křičival v noci a sice křičival z celého hrdla, tak že ho trestanci ihned budívali trhající jím: „Nu, čerte, co křičíš!" Bylť on člověk zdravý, nevysoké postavy, pohyblivý a veselý, stár asi čtyřicet pět let; s každým žil v míru a ačkoliv velmi rád kradl a velmi často býval u nás bit za to, ale vždyť kdo jen u nás nekradl a kdo u nás nebyl bit za to?

Dodám k tomu jednu věc. Vždycky jsem se divil, jak neobyčejně dobrosrdečně a beze hněvu všichni ti bití vypravovali o tom, jak je bili, a o těch, kdo je bil. Často neznělo v takovém vypravování ani sebe menšího odstínu hněvu nebo nenávisti, ačkoli se ve mně při tom někdy zdvihal hněv a srdce začínalo mocně a silně tlouci. A oni si vypravují a smějí se při tom, jako děti. Tak na příklad M...cký mně vypravoval, jak byl trestán; on nebyl původu šlechtického a dostal v ulici pět set. Zvěděl jsem o tom od druhých a sám jsem se ho optal: Je to pravda a jak se to přihodilo?

Odpověděl mně jaksi stručně, jako by s jakýmsi vnitřním bolem, zrovna se snaže nehleděti na mne; obličej jeho se při tom začervenal. Za půl minuty na mne pohlédl, v jeho očích zableskl oheň nenávisti a rty jeho se zachvěly rozhořčením. Pocítil jsem, že nikdy nemohl zapomenouti na onu stránku své minulosti. Ale naši*) skoro všichni (neručím ovšem za to, že by nebylo výjimky) pohlíželi na to zcela jinak. Není možná, myslíval jsem si leckdy, aby se pokládali docela za vinné a hodné trestu, zejména když se prohřešili ne proti svým, nýbrž proti představenstvu. Většina z nich se skutku neobviňovala. Privil jsem již, že jsem vůbec nepozoroval výčitek svědomí, ba ani v těch případech, když byl spáchán zločin proti své vlastní společnosti. O přestupcích proti představeným ani nemluví.

Zdávalo se mně někdy, že v tomto posledním případě

*) Rozuměj Rusové; M...cký byl Polák.

měli svůj zvláštní, abych tak řekl, jakýsi praktický, anebo ještě lépe faktický náhled na věc. Bral se do počtu osud, neodvratnost skutku, a sice ne nějak mudrlantsky, nýbrž jen tak, nevědomky, jako nějaká víra. Trestanec na příklad, ačkoli je vždycky náchylen k domněnce, že byl práv při přestupcích proti představenstvu, tak že i sama otázka o tom je pro něho nemožná, přec jen prakticky uznával, že představenstvo pohlíží na jeho přestupek zcela jinýma očima a proto že jest nutno, aby byl potrestán, a budou vyrovnáni. Je to zápas dvou stran. Zločinec ví při tom a nepochybuje, že ho uznává za nevinna soud té společnosti, ku které on přináleží, totiž prostého lidu, který ho nikdy, o čem je opět přesvědčen, úplně neodsoudí, naopak z větší části zcela ospravedlní, jen když se nedopustil hříchu proti svým, proti bratrům, proti svému vlastnímu prostému lidu. Svědomí jeho jest klidné, a toto svědomí dodává mu síly, takže se netrápí mravně, a to je hlavní věc. On jako by cítil, že se má nač opřít, a proto jest prost nenávisti, to, co se mu přihodilo, pokládá za neodvratné faktum, které nezačalo při něm, aniž vezme za své při něm, nýbrž dlouho, dlouho ještě potrvá v onom jednou již zahájeném passivním, ale úporném boji. Který pak voják nenávidí osobně Turka, když s ním bojuje; a vždyť ho Turek vraždí, bodá, střílí do něho.

Ale nebylo každé vypravování docela chladnokrevné a lhostejné. O poručíku Žerebjatníkovu na příklad vypravovali dokonce s jistým odstínem rozhorlení, pravda nepřilíš značného. S tímto poručíkem Žerebjatníkovem jsem se seznámil ještě za první doby svého pobytu v nemocnici, rozumí se, že z vypravování trestanců. Potom jsem ho kdysi spatřil i ve skutečnosti, když byl u nás na

strážníci. Byl to člověk asi třicetiletý, vysoké postavy, tlustý, tučný, s červenými, sádlem zarostlými tvářemi, s bílými zuby a s Nozdrevským *) rokotavým smíchem. Po tváři jeho bylo

*) Nozdrev jest charakteristická osobnost v Gogolových „Mrtvých Duších“.

patrně, že je to nejbezstarostnější člověk na světě. Vášnivě rád trestal pruty a kolmi, když býval komandován za vykonavatele trestu. Dodávám tu ihned, že jsem na poručíka Žerebjatnikova pohlížel už tehda jako na netvora, a tak na něho patřili i trestanci.

Byli i kromě něho vykonavatelé, rozumí se za starých dob, za oněch poměrně nepřilíš dávných starých dob, o nichž „pověst ještě je čerstvá, ale věřiti se jí nechce“, kteří rádi konali svou povinnost snažlivě a horlivě. Ale z větší části se dělo naivně a bez zvláštního nadšení. Ale poručík Žerebjatnikov byl cosi na způsob rafinovaného gastronoma při vykonávání trestů. Miloval, vášnivě miloval vykonavatelství, a sice miloval je pouze pro umění. Jemu to působilo rozkoš a jako patricius z dob římského císařství, když mu zevšedněly obyčejné rozkoše a jich se nabažil, vymýšlel si různé rafinované slasti, různé nepřírozenosti, jen aby trochu rozechvěl a příjemně polehtal svou sádlem zarostlou duši.

Hle přivádějí vězně k potrestání; Žerebjatnikov je vykonavatelem; jediný pohled na dlouhou, přímou řadu vojáků s tlustými pruty přivádí ho již v nadšení. Spokojeně obchází řady a domlouvá jim důtklivě, aby každý konal svou povinnost snažlivě, svědomitě, sice... Vojáci ovšem věděli, co znamená ono sice. Ale tu již přivádějí samého provinilce, a nebyl-li dosud ještě znám se Žerebjatnikovem, neslychal-li o něm ještě se všemi jeho podrobnostmi, způsobil si z něho na příklad takovýto žert. (Rozumí se, byl to jeden ze sta jeho žertů; poručík byl nevyčerpatelný ve vynalézavosti.) Každý trestanec v tu chvíli, když ho obnažují a ruce mu přivazují k pažbám ručnic, za které ho poddůstojníci potom táhnou skrze celou „zelenou ulici“, každý trestanec, řídě se obecným zvykem, vždycky počne v tu chvíli plačtivým, žalobným hlasem prositi vykonavatele, aby ho trestal mírněji a nezvyšoval trestu zbytečnou přísností: „Vaše blahorodí,“ křičí nešťastný, „smilujte se, buďte otcem rodným, učiňte, abych se po celý věk za vás k Bohu modlil, nezahubte mne, buďte milosrdným!“

Žerebjatnikov na to právě čekával; ihned poručí vojákům, aby počkali, a sám také se soustrastnou tváří dá se s trestancem do řeči.

„Přítelíčku,“ praví mu, „což si mám s tebou počítí? Ne já trestám, zákon!“

„Vaše blahorodí! Vše leží ve vašich rukou, buďte milosrdní!“

„Což myslíš, že mně tebe není líto? Ty si myslíš, že mně bude příjemno se dívatí, jak tě budou bítí? Vždyť jsem také člověk! Jsem člověk, nebo ne, jak myslíš?“

„Vímte, vaše blahorodí, rozumí se samo sebou; vy jste otcové, my děti. Buďte otcem rodným!“ volá trestanec, začínaje už doufatí.

„Ale, přítelíčku, posud' sám; vždyť máš rozum, abys mohl posouditi: vždyť já sám vím, že z lidskosti musím i na tebe, hříšníka, patřiti milosrdně a milostivě.“

„Svatou pravdu ráčíte povídati, vaše blahorodí!“

„Ano, milostivě patřiti na tebe, třebaš byl sebe větším hříšníkem. Ale vždyť tu nerozhoduju já, nýbrž zákon! Uvaž to! Vždyť já Bohu sloužím a vlasti; těžký hřích bych vzal na sebe, kdybych nevyhověl zákonu; jen to považ!“

„Vaše blahorodí!“

„Nu, ať už je to jakkoliv! Udělám to tedy pro tebe! Víím, že se prohřešuju, ale udělám to... Smiluju se tentokrát nad tebou, potrestám tě lehce. Ale což, jestliže ti právě tím uškodím? Já se nad tebou nyní smiluju, potrestám tě lehce, a ty se spolehneš, že i podruhé ti uleví, a opět se dopustíš přestupku; co pak? Vždyť na mé duši to ostane...“

„Vaše blahorodí! Příteli, nepříteli nedovolím! Jak tu stojím před trůnem nebeského Stvořitele...“

„Nu tedy dobře! A zapřísáhneš se mně, že se budeš příště chovati dobře?“

„Ať mě Hospodin zabije, ať mně na onom světě...“

„Nezaklínej se, je to hřích. Budu věřiti tvému slovu; dáš mně slovo?“

„Vaše blahorodí!!!“

„Nu, poslouvej tedy; slituju se nad tebou jen pro tvé sirotské slzy; tys sirotek?“

„Sirotek, vaše blahorodí, jako prst sám samojediný, ani otce, ani matky...“

„Nu tedy pro tvé sirotské slzy; ale hled' mi, je to naposled. Ved'te ho,“ dodává takým měkkým hlasem, že trestanec ani už neví, jakými modlitbami se má Bohu modliti za takového milostivce. Však hle, hrozný průvod se pohnul, trestance vedou; zarachotil buben, zamávala první hůlka... „Řež ho!“ křičí z celého hrdla Žerebjatnikov, „pal ho! lupej, lupej! Spař ho! Ještě, jen ho! Silněji sirotečka, silněji darebáka! Sázej mu, sázej!“

A vojáci lupají z rozmachu, jiskry se sypou z očí nešťastníkových, počíná křičet a Žerebjatnikov běží za ním podél řady a směje se, chechtá se, smíchy se zalyká, rukama za boky se chytá smíchy, vzpřímiti se nemůže, takže je ho člověku nakonci až líto, drahouška. Je rád, a směšno mu to je, a jen zřídka se přetrhne jeho zvonivý, zdravý, rokotavý smích a ozve se opět: „Lupej ho, lupej! Napal ho, darebáka, napal ho sirotečka!...“

Anebo hle jaké variace ještě vynalézal. Vedou vězně k potrestání; trestanec počíná opět prositi. Žerebjatnikov se tentokrát nepřetvařuje, nedělá posuňků a spustí otevřeně:

„Víš co, přítelíčku,“ povídá, „potrestám tě, jak se patří, protože toho zaslouhuješ. Ale víš, co pro tebe třebaš udělám: nepřivážu ti ruce k pažbám. Půjdeš sám, ale novým způsobem. Utíkej, co ti síly stačí podél celé řady! Třebaš i každá hůlka udeřila, přece to bude dřív odbyto, jak myslíš? Chceš to zkusit?“

Trestanec poslouchá celý zaražený, s nedůvěrou a zamyslí se. „Což — myslí si pro sebe — možná, že to opravdu bude lehčí; přeběhnu, co mi síly stačí. Tak bude trápení pětkrát kratší a při tom možná

dost, že každá hůlka ani neudeří."

„Dobře, vaše blahorodí, jsem srozuměn."

„I já jsem srozuměn, běž! Hled'te mi, ať nezíváte!" křičí na vojáky, věda ostatně napřed, že ani jedna hůlka nechybí provinilých zad; voják, jenž by se chybil, také ví dobře, co by ho za to čekalo. Trestanec se dá do běhu ze vsí síly podél „zelené ulice", ale rozumí se, nepřeběhne ani patnáctkrát kolem; hůlky jako když víří po bubnu, jako blesk rázem v jednom okamžiku se sypou na jeho záda a ubožák s křikem padá jako podťatý, jako sražený kulkou. „Nikoli, vaše blahorodí, raději podle zákona," prosí, pomalu vstává se země bledý a zděšený; a Žerebajatnikov, jenž napřed znal celý ten žert a co z něho vzejde, chechtá se a smíchy se zalyká. Ale nedají se popsat všechny jeho zábavy a vše to, co se o něm u nás vypravovalo!

Trochu jiným způsobem, v jiném tóně a jiném duchu vypravovali u nás o jistém poručíku Smekalovu, jenž zastával hodnost velitele v naší káznici, prve ještě než byl pro hodnost tu jmenován náš major. Ačkoliv o Žerebajatnikovu vypravovali dosti lhostejně, bez zvláštní rozhořčenosti, přece na jeho kousky nehleděli se zálibou, nechválili ho a patrně jím opovrhovali. Ba i přezírali ho jaksi s vysoká. Ale o poručíku Smekalovu vzpomínali u nás s radostí a s rozkoší. Věc je ta, že to dokonce nebyl nějaký zvláštní přítel výprasků, jemu se úplně nedostávalo onoho Žerebajatnického živlu. Ale přes to nebyl od toho, aby se bilo; ale jde hlavně o to, že i na jeho pruty se u nás vzpomínalo s jakousi sladkou láskou — tak se uměl zalíbiti onen člověk trestancům!

A čím pak? Čím si zasloužil takové popularity? Pravda, náš lid, jako snad veškeren ruský národ, je hotov zapomenouti celá muka pro jediné laskavé slovo; mluvím o tom jako o faktu, nerozebíraje ho pro tentokrát ani s té, ani s druhé strany. Nebylo těžko zalíbiti se onomu lidu a získati si u něho popularity. Ale poručík Smekalov si získal obzvláštní popularity, tak že se i na to, jak on bil, vzpomínalo div ne s vroucí radostí. „Jako vlastní otec," říkali trestanci, ba i povzdechli si, porovnávající podle své paměti bývalého dočasného velitele Smekalova s nynějším majorem. „Dobrá duše!"

Byl to člověk prostý, snad dobrý i podle svého. Ale stává se, že netoliko dobrý, nýbrž i velkomyslný člověk se stane velitelem a co z toho? Nikdo ho nemiluje a některému se prostě posmívají. Zde šlo o to, že Smekalov uměl věc navléknouti tak, že ho u nás všichni uznávali za svého člověka, a to je veliké umění, či správněji řečeno vrozená vloha, které si nevšímají ani ti, kterým je dána. Podivná věc: někteří z takových lidí bývají i daleko ne dobří lidé a přece si někdy získávají velikou popularnost. Neštítí se, nehnují se podřízeného lidu — hle, kde sluší, jak se mi zdá, hledati toho příčinu! V nich nevidí panáčka běloručku, od nich nepáchne pánovitostí, nýbrž páchne od nich jakýmsi zvláštním, prstonárodním zápachem, jim vrozeným, a ty můj Bože, jak citlivý je lid k onomu zápachu! co by za něj nedal! Nejmilosrdnějšího člověka je ochoten obětovati za sebe přísnějšího, páchne-li od tohoto jejich vlastním, rezným zápachem. A což je-li tento libě jim páchnoucí člověk mimo to opravdu dobrosrdečný, třeba jen podle svého? Tu se již nedá ani oceniti!

Poručík Smekalov, jak jsem již pravil, trestával časem velmi přísně, ale uměl to tak navléknouti, že se nejen na něho nehoršili, nýbrž naopak nyní, za mých časů, když už vše to dávno minulo, vzpomínali o jeho kouscích při trestání se smíchem a s rozkoší. Ostatně kousků těch neměl mnoho; nedostávalo se mu umělecké fantasie. Vezme-li se věc opravdově, měl vlastně všeho všudy jeden kousek, jeden jediný, jenž, mu vystačil u nás skoro na celý rok. Ale možná že se zalíbil právě tím, že byl jediný. Naivnosti při tom bylo plno. Přivedou na příklad provinilého trestance. Smekalov se dostaví sám k

potrestání, přijde s úsměškem, s žertem, vyzpovídá se provinilce o něčem a sice o něčem zcela vedlejším, o jeho osobních, domácích, trestaneckých záležitostech, a to bez jakéhokoliv účelu, ne že by si zahrával s trestancem, nýbrž jen tak po prostu, protože se mu skutečně chce dovědět se něco o těch záležitostech.

Přinesou pruty a Smekalovu stolicí; sedne si na ni, ba i dýmku si zapálí. Dlouhou takovou míval dýmku. Trestanec počíná prosit... „Ne, brachu, jen lehni, co za řeči...” prohodí Smekalov; trestanec si vzdychne a lehne. „Nu, příteličku, umíš-li pak z paměti tu a tu modlitbu?”

„Jak pak bych neuměl, vaše blahorodí; jsem křtěný, od maličkosti jsem se jí učil.”

„Tedy se modli.”

A trestanec už ví, co se modlití, a ví napřed, co bude při té modlitbě, protože se tento kousek opakoval dříve už aspoň třicetkrát při výprasku jiných. Ba i sám Smekalov ví, že je to trestanci známo; ví, že i vojáci, kteří stojí sezdvíženými metlami nad ležící obětí, dávno také už slyšeli o tomto vtípu, ale opakuje jej znova — tak se mu jednou pro vždy zalíbil, možná že snad právě proto, že si jej sám složil, tedy z literární ješitnosti.

Trestanec se začne modlití „Otče náš”, vojáci s metlami čekají a Smekalov se až i trochu nahne s místa, ruku pozdvihne, přestane kouřiti z dýmky a čeká na jisté slovo. Při první větě trestanec přichází ponenáhu ke slovu „na nebesích”. A na to právě čeká. „Stůj!” křikne rozohněný poručík a v okamžiku s nadšeným posunem ruky a obrácen k vojákovi, jenž drží zdviženou metlu, volá: „A ty mu dej, co roste po lesích!” A při tom se dá srdečně do smíchu.

Stojící kolem vojáci také se ušklíbají; usmívá se vyplácející, div že se neusmívá sám vyplácený, nehledě na to, že na slovo „po lesích” metla už fičí vzduchem, aby v následujícím mžiknutí oka vjela jako břitva do jeho provinilého těla. I raduje se Smekalov, raduje se zejména proto, že si to tak pěkně vymyslel, a sice sám si složil: „na nebesích” a „po lesích”; i k věci se to hodí a zároveň se rýmuje. *)

Po vykonání trestu odchází Smekalov úplně sebou spokojený a potrestaný odchází také div ne spokojený sám sebou i Smekalovem, a ani se nenaděješ — za půl hodinky už vypravuje v káznici, jak se i dnes po třicet a první-

*) V originále trestanec odříkává: „... na nebesi”, a poručík vpadne slovy: „A ty jemu podnesi!” t. j. ucti ho!

Pozn. překl.

krát opakoval jeho vtíp, který se už před tím opakoval třicetkrát. „Slovem, dobrá duše! Čtverák!”

Vzpomínky o dobráku poručíkovi vyznamenávaly se časem i jakousi Manilovštinou. *)

„Přiházelo se, braši, že si tak kráčíš,” vypravuje některý trestanec a celý jeho obličej se při té vzpomínce usmívá, „ty si kráčíš a on už sedí u okénka v županě, pije čaj a z dýmky si pokuřuje. Smekneš čapku. — Kam jdeš, Aksenove?”

„Do práce, Michajle Vasiljeviči; přede vším do dílny musím. — A on se pousměje... Jak povídám,

dobrák člověk! srdečná duše!"

„Takového se už nedočkáme!" prohodí některý z posluchačů.

III.

Nemocnice.

(Dokončení.) **)

Dal jsem se nyní do řeči o trestech, rovněž i o různých vykonavatelích těchto zajímavých povinností vlastně proto, že přestěhovav se do nemocnice, obdržel jsem tehdáž teprve první názorné ponětí o všech těch záležitostech. Až do té doby věděl jsem o tom jen z doslechu. Do našich dvou pokojů přiváděli všechny metlami trestané obžalované ode všech praporů, ze všech trestaneckých oddělení a z jiných vojenských čet, jež byly posádkou v našem městě i v celém jeho okolí. Za té první doby, kdy jsem ještě všechno, co se dělo kolem mne, tak dychtivě pozoroval,

*) Manilov — jeden z typů Gogolových „Mrtvých duší".

***) Všechno, co zde píšu o trestech a bití, bývalo za mých časů.

Nyní, jak jsem slyšel, všechno to se změnilo a mění se ještě.

Pozn. spisovatele.

Zápisky z mrtv. domu byly psány r. 1860. Pozn. překl.

všechny ty pro mne podivné pořádky, všichni ti potrestaní i k trestu se chystající přirozeně na mne činili velmi silný dojem. Byl jsem vzrušen, zaražen a poděšen. Pamatuju se, že jsem hned tehda počal najednou a netrpělivě vnikati do všech podrobností oněch nových zjevů, počal jsem poslouchati rozprávky a vypravování druhých trestancův o tomto předměť, sám jsem jim dával otázky a domáhal se vysvětlení.

Přál jsem si mimo jiné znáti za každou cenu všechny stupně přisuzovaných trestův a jich vykonávání, všechny odstíny tohoto vykonávání, náhledy samých trestancův o všech těchto věcech; snažil jsem se představit si psychologický stav těch, kdo se ubírají k potrestání. Privil jsem již, že před trestem zřídka kdo bývá chladnokrevným, nevyjímaje ani těch, kteří už dříve bývali mnoho a nejednou biti. Tu na odsouzence vůbec napadá jakýsi příkrý, ale čistě fysický strach, bezděčný a neodvratný, tísnící veškeru mravní bytost člověka. Všiml jsem si nevolky i později, po celých těch několik let mého vězeňského života, těch obžalovaných, kteří, když si byli po první polovici trestu poleželi v nemocnici, vyhojili si svá záda a odcházeli z nemocnice, aby zítra odnesli druhou polovici ran holí, přisouzených jim rozsudkem. Toto dělení trestu na dvě pololovice děje se vždy po dobrém zdání lékaře, jenž je přítomen při trestu. Je-li počet ran, přisouzených za zločin, veliký, takže by trestanec všechno najednou nesnesl, dělí mu onen počet na dvě, ba i na tři části, soudě dle toho, co řekne lékař v době samého již trestu, t. j. může-li trestaný probíhati ulicí dále, aneb bylo-li by to spojeno s nebezpečím pro jeho život.

Obyčejně pět set, tisíc, ba i půl druhého tisíce proběhnou se najednou; ale je-li komu přisouzeno dva, tři tisíce, dělí se vykonání trestu na dvě i na tři části. Ti, kteří po vystání první polovice trestu s

vyhojenými zády vycházeli z nemocnice, aby se podrobili druhé polovici trestu, bývali v ten den, kdy odcházeli, i den před tím obyčejně zasmušilí, mrzutí, nemluvní. Bylo na nich pozorovati jistou otupělost mysli, jakousi nepřirozenou roztržitost. Do řeči se takový člověk nepouští a více mlčí; nejzajímavější je to, že s takovým člověkem ani sami trestanci nikdy nerozmlouvají a snaží se nemluvit o tom, co ho očekává. Ani jediného zbytečného slova, ani útěchy; ano snaží se vůbec málo si takového trestance všimati. Je to ovšem lépe pro odsouzeného. Bývají výjimky, jako na př. Orlov, o kterém jsem již vypravoval. Po první polovině trestu mrzelo ho pouze to, že se mu záda nehojí dosti rychle a že nemůže odejíti dříve z nemocnice, aby si honem odbyl zbývající část ran, byl vypraven s oddílem trestanců do určeného pro jeho deportaci místa a cestou aby mohl prchnouti.

Ale toho bavit účel a Bůh ví, co měl v úmyslu. To byla vášnivá povaha, plná života. Byl velice spokojen, byl v silně vzrušeném stavu, ačkoli potlačoval své city. Příčinou bylo to, že před počtím první polovice trestu se domníval, že zpod prutů nevyvázne živ, a že musí zemřít. Zalétaly k němu už dříve různé pověsti o opatřeních představenstva, ještě když byl ve vyšetřování; již tehda se připravoval k smrti. Ale když si odbyl první polovinu, nabyl zase ducha. Přivedli ho do nemocnice sbitého napolo do smrti; nikdy jsem ještě nevidal takových jizev; ale přišel k nám s radostí v srdci, s nadějí, že zůstane živ, že pověst byla klamná, že vyvázl přece nyní zpod prutů, takže nyní po dlouhé vyšetřovací vazbě počínal již blouzniti o cestě, útěku, svobodě, polích a lesích... Za dva dni po vyjití z nemocnice zemřel v téže nemocnici na své předešlé posteli, nevydržev druhé poloviny trestu. Ale zmínil jsem se již o tom.

Avšak titíž trestanci, kteří trávili tak těžké dni a noci před samým trestem, snášeli trest sám mužně, nevyjímaje ani nejmalomyslnějších z nich. Zřídka jsem slyšel zastenání i za první noci po jich příchodu; nezřídka i od takových, kteří byli velmi těžce zraněni; lid vůbec umí snášeti bolest. Co se bolesti týče, mnoho jsem se na to vyptával. Chtěl jsem určitě zvědět, jak veliká jest ta bolest, s čím ji konečně možno srovnati? Opravdu ani nevím, proč jsem se toho domáhal. Jen tolik se pamatuju, že nikoliv jen z prosté zvědavosti. Opakuju, že jsem byl vzrušen a rozechvěn. Ale ať jsem se ptal kohokoliv, nikterak jsem se nemohl dopátrati odpovědi, která by mne uspokojila. Pálí to, jako když oheň pálí — tot' vše, co se mně podařilo zvědět, a byla to jednotejná odpověď ode všech. Pálí to — a dost.

Za té první doby, seznámiv se s M...m, vyptával jsem se i jeho. „Bolí to,“ odpověděl, „velice a pocit je takový, že to pálí jako oheň, jako oheň; jako by se záda pekla na nejprudčím ohni.“ Slovem, všichni svědčili jednotejně. Ostatně pamatuju se, že jsem tehda zpozoroval jistou věc, za jejíž správnost však mnoho neručím; ale souhlas výpovědí samých trestanců velice jí nasvědčuje: totiž to, že ostrý prut, je-li prisouzen ve velikém množství, je nejtěžším trestem ze všech, jichž se u nás užívalo. Zdálo by se na první pohled, že je to pošetilé a nemožné. Ale pěti sty, ano čtyřmi sty ranami prutem možno sesekati člověka do smrti; více než pěti sty ranami skoro najisto. Tisíc švihnutí nesnese najednou ani člověk nejsilnější konstrukce. Naproti tomu pět set ran holí možná vydržeti bez všelikého nebezpečení života. Tisíc ran holí může vydržeti bez nebezpečení života i člověk ne příliš silného složení. Ba ani dvěma tisíci ran holí nelze zabiti člověka prostřední síly a zdravého složení.

Trestanci všichni souhlasili, že pruty jsou horší než hůl. „Prut lépe přilehne,“ tvrdívali, „bolesti je více.“ O tom ovšem nemůže býti pochybnosti, že pruty jsou bolestnější než hůl. Silněji dráždí, silněji působí na nervy, rozčilují je přes míru, rozechvívají víc, než je možno. Nevím, jak nyní, ale za nedávných dob byli gentlemani, jimž možnost dát nasekati své oběti působila něco, co připomínalo

markýza de Sada a Brinviliera. Mám za to, že v pocitu onom jest něco takového, od čeho oněm gentlemanům srdce se svírá, jest jim sladko a bolestno zároveň.

Jsou lidé jako tigři, kteří dychtí po tom, aby mohli líznouti krve. Kdo zakusil jednou této moci, této neobmezené nadvlády nad tělem, krví a duchem člověka, právě takového, jako on sám, taktéž Bohem stvořeného a bratra po zákonu Kristově; kdo zakusil té moci a úplné možnosti, ponížiti nejhlubším ponížením druhou bytost, nosící na sobě obraz boží, ten již nevolky pozbývá jaksi vlády nad svými city. Tyranství je zvyk; je nadáno schopností rozvoje, a rozvíjí se na konec v chorobu. Stojím na tom, že i nejlepší člověk může zvykem zhruběti a otupěti až na stupeň zvířete. Krev a moc opájejí; rozvíjí se zhrubělost, prostopášnost; rozumu i citu se stávají přístupnými a nakonec i příjemnými nejvýše abnormální zjevy. Člověk a občan mizí v tyranovi navždy, a návrat k lidské důstojnosti, k pokání, k znovuzrození stává se pro něho skoro již nemožným. Kromě toho příklad, možnost takové svévole působí též na celou společnost nakažlivě; taková moc je svůdna. Společnost, pohlížející chladnokrevně na takové zjevy, sama už je nakažena ve svých základech. Slovem právo k tělesnému trestání, dané jednomu člověku nad druhým, jest jizvou společnosti, jest jedním z nejsilnějších prostředků na potlačení v ní každého zárodku, každého pokusu k dosažení práv občanských a spolu jistou příčinou její nezbytného a neodvratného rozkladu.

Kata se ovšem štítí ve společnosti, ale kata gentlemana dokonce ne. Teprve nedávno se objevilo opačné mínění, ale objevilo se jen v knihách abstraktně. I ti, kdo je pronášejí, nedovedli ještě všichni potlačiti v sobě onu potřebu samovlády. I každý továrník, každý podnikatel musí nezbytně pocítovati jakousi rozčilující rozkoš následkem toho, že jeho dělník závisí někdy celý se vsí svou rodinou jedině od něho. Je tomu vskutku tak; ne tak rychle se pokolení lidské zříká toho, co v něm tkví dědičně; ne tak rychle se zříká člověk toho, co vniklo do jeho krve, co bylo vpraveno do něho tak říká s mateřským mlékem. Nedějí se takové náhlé převraty. Seznati vinu a děděný hřích jest ještě málo, tuze málo; jest nezbytno úplně mu odvyknouti. A to se neděje tak rychle.

Zmínil jsem se o katovi. Schopnosti katovské v zárodku se nacházejí skoro v každém člověku naší doby. Ale zvířecí vlastnosti člověka se nerozvíjejí stejně. Jestliže v některém člověku zahlší svým rozvojem všechny ostatní jeho schopnosti, stane se takový člověk ovšem hrozným a pravou nestvůrou. Jsou dva druhy katů: jedni bývají dobrovolní, druzí nevolní, z povinnosti. Dobrovolný kat stojí ovšem v každém vzhledě níže než nevolný, jehož se tak štítí lid, tak si ho oškliví, až se mu hnusí, má před ním hrůzu, jakýsi nevysvětlitelný, div ne mystický strach.

Odkud se bere tento skoro pověrečný strach před jedním katem, a taková lhostejnost, div ne schvalování druhého? Naskytují se příklady v nejvyšší míře podivné. Znával jsem lidi dobré, čestné, ba i vážené ve společnosti, a přece nemohli na příklad lhostejně snést, když trestaný nekřičí pod metlou, neúpí a neprosí o smilování. Trestaný má nezbytně křičeti a prosit o slitování. Tak je to zavedeno; pokládá se to za slušné a nezbytné, a když jednou oběť nechtěla křičeti, tu vykonavatel, jehož jsem znal, a jenž za jiných okolností mohl býti pokládán třeba i za dobrého člověka, byl až osobně uražen oním případem. Měl zprvu v úmyslu potrestati provinilce zlehka; ale když se neozvalo obvyklé: Vaše blahorodí, otče rodný, slitujte se, učňte, abych se věčně za vás modlil k Bohu a pod., rozvzteklil se a přidal mu padesát ran prutem, chtěje dosáhnouti křiku a proseb — i dosáhl toho.

„Nelze, je to hrubost," odpovídal mně zcela vážně.

Co však se týče skutečného kata, nevolného kata z povinnosti, je známo, že jím bývá odsouzený trestanec, jenž měl býti deportován, ale byl ponechán na svém místě, aby vykonával povinnosti kata.

Vstupuje nejprve do učení k druhému katovi, a když se u něho vyučil, zůstává na vždy při trestnici, kde bydlí zvláště, ve zvláštní světnici, mívá i své hospodářství, ale nachází se skoro neustále pod vojenským dozorem. Živý člověk ovšem není stroj; kat mrská třeba z povinnosti, ale někdy se také rozjaří; a ačkoliv je mu bití snad i příjemným, přece nikdy skoro nechová osobní nenávisti k své oběti. Dovednost rány, znalost svého umění, snaha ukázat se před svými soudruhy a před obecnstvem, podněcují jeho samolibost. Namáhá se jen pro umění.

Kromě toho kat ví dobře, že je vyvrhelem celého světa, že pověrečný strach všude ho vítá a provází, a nelze ručiti za to, že by to na něho nepůsobilo, že by to nezvyšovalo jeho vzteku, jeho zvířecích náklonností. I děti vědí, že se „odříká otce i matky“. A podivná věc; všichni katové, co se mně přihodilo jich viděti, všichni byli lidé duševně rozvíti, rozšafní, chytrí a neobyčejně ješitní, skoro hrdí. Nevím, rozvíjela-li se v nich ona hrdost na vzdor všeobecnému k nim opovržení, zvyšovala-li se vědomím hrůzy, již vnukají svým obětem a vědomím své moci nad ní. Dost možná, že slavnostní a divadelní způsob, jak vystupují na pranýř před obecnstvo, spolupůsobí na rozvoj jisté domýšlivosti v nich. Pamatuju se, že se mně kdysi přihodilo setkávati se prodlením času velmi často a z blízka pozorovati jednoho kata. Byl to chlapík prostřední postavy, svalovitý, hubený, asi čtyřicetiletý, s dosti příjemnou a rozumnou tváří a kučeravou hlavou. Býval vždy neobyčejně vážný, klidný; zevně se choval po gentlemansky, odpovídal vždy krátce, s rozvahou, ba i laskavě, ale jaksi domýšlivě laskavě, jako by se něčím přede mnou vynášel.

Důstojníci od stráže často se s ním přede mnou dávali do řeči a vskutku jako by s jakousi úctou k němu. On si toho byl vědom a před představeným schválně zdvojnásoboval svou zdvořilost, prostotu a pocit vlastní důstojnosti. Čím laskavěji s ním rozmlouval představený, tím nepoddajnějším se zdál sám a ačkoli nevystupoval ani za mák z mezí nejjemnější zdvořilosti, nicméně jsem přesvědčen, že se v ten okamžik pokládal za něco nepoměrně vyššího, než představený, s kterým rozmlouval. Bylo to napsáno na jeho obličej. Stávalo se, že ho někdy za velmi parného letního dne posílali s vojenským průvodem do města, bítí dlouhou, tenkou žerdí psy. V onom městěčku bylo velmi mnoho psů, kteří nikomu nepatřili a neobyčejně rychle se plodili. Za doby letních prázdnin stávali se nebezpečnými a z rozkazu představenstva posílali kata je hubit. Ale ani tato ponižující povinnost pranic ho na pohled nesnižovala. Stálo za podívanou, jak si vážně vykračoval po městských ulicích v průvodu unaveného strážníka, lekaje pouhým zjevem svým děti a báby na potkání, jak klidně, ba i s vysoka pohlížel na každého, kdo ho potkal.

Katům se ostatně žije lehce. Mívají peníze, jedí velmi dobře, pijí vodku. K penězům přicházejí pomocí podplatků. Odsouzenec stavu občanského, jenž má býti dle rozsudku potrestán, obdaruje napřed kata aspoň něčím, třebas to byl poslední jeho majetek. Avšak od jiných, od bohatých odsouzenců berou sami, určují summu, poměrnou k domnělým prostředkům trestancovým, berou i po třiceti rublech a někdy i více. S velmi bohatými se pořádně smlouvají. Příliš slabé kat ovšem nemůže trestati; odpovídat' za to svými vlastními zády. Ale za určitý plat slíbí své oběti, že ji nebude bítí tuze silně. Jeho nabídka se skoro vždy přijímá; ne-li, bije opravdu barbarsky, což je skoro úplně v jeho moci.

Stává se, že uloží značnou summu i velmi chudobnému odsouzeneci; příbuzní přicházejí, smlouvají se, klanějí se mu, a běda, nevyhoví-li mu. V podobných případech mnoho mu napomáhá pověrečný strach, jež jim nahání. Jakých divných věcí o katech nevypravují! Ostatně sami trestanci mne ubezpečovali, že kat může zabiti jedinou ranou. Ale přede vším kdy se to zkusilo? Avšak možná dost. Tvrdivo se to všeobecně. Kat sám pak se mně zaručoval, že to učiniti může. Také se říkalo, že může

udeřiti ze vši síly po zádech provinilcových, ale tak, že nenaskočí po ráně ani sebe menší jizva a trestaný nepocítí ani dost malé bolesti. Ale o všech takových kouscích a fortelích je známo již příliš mnoho pověstí.

Avšak i když kat vezme podplatek, aby trestal mírně, první ránu zasadí přece z celého rozmachu a ze vši síly. Stalo se to mezi nimi jaksi zvykem. Následující rány zmírňuje, zvláště když mu napřed zaplatili. Ale první rána, ať si mu zaplatili, nebo ne, patří jemu. Opravdu nevím, proč to činí? Proto-li, aby rázem svou žertvu přiučili k dalším ranám, majíce za to, že po velmi kruté ráně nebudou se zdáti tak bolestnými rány lehčí, aneb je k tomu vede jen snaha, aby ukázali své oběti, co mohou, aby jí nahnali strachu, zkrušili ji z prvního rázu, aby se dovtipila, s kým má co činiti, slovem aby si zafuriantili. Vůbec před počtím trestu cítí se kat v pohnutém stavu, pociťuje svou sílu, je si vědom, že je pánem; je v tom okamžiku hercem; jemu se diví a jeho se hrozí obecnost a ovšem ne bez jisté rozkoši volá na svou oběť před první ranou: „Drž se, spařím tě!“ — obvyklá to a osudná slova v tomto případě. Je si těžko představit, do jaké míry možná znetvořiti povahu lidskou!

V ty první doby v nemocnici poslouchal jsem s dychtivostí všechna taková vypravování trestancův. Ležeti bylo nám všem hrozně nudno. Každý den jest tak podoben jeden druhému. Ráno nás ještě bavily návštěvy lékařův a pak brzy po nich oběd. Oběd jest za takové jednotvárnosti ovšem vítanou zábavou. Jídla byla různá, přizpůsobená chorobám nemocných. Někteří dostávali jen polévku s nějakou krupicí; jiní pouze kaši, třetí dokonce jen kaši z krupičky, na kterou bylo mnoho milovníků. Trestanci se od dlouhého ležení rozněžili a rádi si smlsli. Těm, co se již uzdravovali, aneb už byli skoro zcela zdrávi, dávali kousek vařené hověziny, „býka“, jak se u nás vyjadřovali. Nejchutnější jídla dostávali ti, co měli kurděje: maso s cibulí, křenem a pod. a časem i sklenku kořalky. Chléb se také rozdával dle druhů nemocí, buď černý nebo polobílý, řádně vypečený.

Tato oficiálnost a určitost v předpisování stravy byla nemocným jen k smíchu. Ovšem při některých nemocech člověk sám ničeho nejedl. Zato ti nemocní, kteří cítili chuť k jídlu, jedli co chtěli. Někteří si vyměňovali jídla, tak že pokrm, přizpůsobený k jedné nemoci, přecházel k docela jiné. Jiní, kteří měli jisti pouze slabá jídla, kupovali si hovězí maso nebo oběd, určený pro kurdějovité, pili kvas, nemocniční pivo, kupující je od těch, jimž bylo předepsáno. Někteří jídla i dvě porce. Tyto porce se prodávaly, a to i z druhé ruky, za peníze. Porce hovězího masa cenila se dosti vysoko; stála pět kopějek assignačních.*) Nebylo-li v našem pokoji kde koupiti, posílali hlídače do druhého trestaneckého pokoje, a když ani tam, tedy i do místností, kde leželi vojáci, do „svobodných“, jak u nás říkali. Vždy se našel někdo, kdo byl ochoten prodat. Musili se pak spokojiti pouhým chlebem, zato si ušetřili peníze. Nuzota byla ovšem všeobecná, ale ti, kdo měli penízky, posílali si až na trh pro koláče, i pro mlsky atd. Naši hlídači konali ty objednávky zcela nezištně.

Po obědě počínala nejnudnější doba; někdo z dlouhé chvíle spal, někdo žvástal, někdo se přel a někdo vypravoval něco nahlas. Nepřivedli-li nových nemocných, bylo ještě nudněji. Příchod nováčka způsobil skoro pokaždé jistý dojem, zvláště byl-li úplně neznámý. Prohlíželi si ho, snažili se zvědět, co je zač, proč, jak, a odkud sem přichází. Zvláště je zajímali v tom případě deportovaní; ti vždycky uměli něco vypravovali, ostatně nikoliv o svých intimních záležitostech; na to, nedal-li se člověk do vypravování sám, nikdy se nevyptávali, nýbrž jen tak: odkud přicházejí? s kým šli? jaká byla cesta? kam půjdou odsud? a pod. Někteří, slyšíce nové vypravování, vzpomínali jako mimochodem o něčem ze svých zkušeností, o různých pochodech, skupinách trestaneckých, o vykonavatelích, o náčelnících skupin.

Ti, kdo běhali ulicí, přicházeli také okolo toho času, pod večer. Působili vždycky dosti silný dojem, jak jsem ostatně již připomenul; ale nepřiváděli jich každodenně, a v ten den, když nepřišli, bývalo u nás jaksí mdlo, jako by všechny ty osoby strašně se navzájem omrzely a počínaly i hádky. U nás byli rádi i šílencům, jež k nám přiváděli k lékařskému pozorování. Obžalovaní, aby se zbavili tělesného trestu, jen zřídka připadali na myšlénku, stavěti se šílenými. Některé z nich brzy usvědčili, aneb lépe řečeno, sami oni se odhodlávali ke změně politiky ve svém jednání;

*) Asi dvě kopějky stříbra.

trestanec dva nebo tři dni tropí, bláznovství a najednou pro nic za nic nabude opět rozumu, ztichne a se zasmušilou tváří se hlásí jako uzdravený. Trestanci ani lékaři mu to nevytýkali, nezahanbovali ho připomínáním nedávných jeho kousků; mlčky ho zapisovali mezi uzdravené, mlčky ho provázeli a za dva nebo tři dni objevil se u nás opět, ale již jako potrestaný. Takové případy bývaly však vůbec řídké.

Ale skuteční šílenci, které k nám přiváděli na zkoušku, bývali pravou metlou Boží pro celý pokoj. Některé šílence, veselé, živé, křičící, tancující a zpívající, vítali trestanci zpočátku div ne s nadšením. „To je vyražení!“ říkávali, hledíce na některého právě přivedeného blázna. Ale mně bylo hrozně obtížno a těžko dívati se na ony nešťastníky. Nikdy jsem se nemohl dívati lhostejně na šílence.

Ostatně neustálé kroucení se a nepokojné dovádění šilence, přivedeného a uvítaného se smíchem, brzo omrzelo u nás rozhodně všechny, a za nějaké dva dni pozbývali naskrze všichni trpělivosti. Jednoho z nich drželi u nás tři neděle a nezbývalo než prostě utéci z nemocnice. Jako by naschvál přivedli v tutéž dobu ještě jednoho šilence. Tento způsobil na mne zvláštní dojem. Přihodilo se to již v třetím roce mého vězení. V prvním roce, či lépe řečeno, za prvních měsíců mého života v káznici chodil jsem z jara na práci se skupinou kamnářů jako podavač do cihelny, vzdálené asi dvě versty. Bylo zapotřebí spraviti pece k budoucím letním pracím v cihelně. Toho rána seznámili mne v cihelně M...cký a B. s přebývajícím tam vrchním dozorcem, poddůstojníkem Ostrožským. Byl to Polák, stařec asi šedesátiletý, vysoký, hubený, velice slušného, ba i vznešeného zevnějšku. V Sibiři byl od dávných dob ve službě, a ačkoli byl původu selského a přišel sem jako voják s vojskem v třicátém roce, M...cký a B. ho přece měli rádi a vážili si ho. Četl si neustále katolickou bibli. Dal jsem se s ním do řeči a on mluvil tak laskavě, tak rozumně, tak zajímavě vypravoval, tak dobrosrdečně a poctivě hleděl. Od té doby jsem ho neviděl po dvě léta, jen jsem slyšel, že byl vzat pro jakousi záležitost do vyšetřování, a znenadání ho přivedou do našeho pokoje v nemocnici jako šilence. Vešel s výskáním, chechtem a s nejneslušnějšími, sprostými posuňky se pustil do tance po pokoji. Trestanci měli hroznou radost, ale mne se zmocnil veliký zármutek...

Za tři dni už jsme nikdo nevěděl, co s ním počít. Hádal se, pral se, výskal, prozpěvoval písně, i v noci, vyváděl každou chvíli takové protivné kousky, že se všem dělalo až na nic. Nikoho se nebál. Oblékali mu blázineckou kazajku, ale to bylo pro nás ještě horší, ačkoli bez kazajky se pouštěl do hádek a byl by se sepral bezmála se všemi. Za ty tři neděle někdy celý pokoj prosil jedním hlasem hlavního lékaře, aby dal převést naše neštěstí do druhého trestaneckého pokoje. Tam za dva dni už prosili, aby ho zase odvedli k nám. A protože byli u nás najednou dva šilenci, oba nepokojní a zuřivci, proto si oba pokoje vyměňovali po řadě své šilence. Ale ukázalo se, že byli jeden horší druhého. Všichni si oddechнули svobodněji, když je konečně někam od nás odvedli...

Pamatuju se ještě na jednoho podivného blázna. Přivedli jednou v létě jednoho obžalovaného, zdravého a na pohled velmi neohrabaného chlapíka, starého asi čtyřicetpět let, s tváří zohyzděnou od neštovic, se zalitými červenými malými očima a s neobyčejně zasmušilým a mračným vzezřením. Umístili ho podle mne. Ukázalo se, že je to velice klidný člověk, s nikým se nedával do řeči, a seděl jako by o něčem přemýšlel. Počalo se smrákati a tu se nenadále obrátí ke mně. Přímo, bez jakéhokoli úvodu, ale s takým vzezřením, jako by sděloval se mnou neobyčejné tajemství, počal mně vypravovati, že má tyto dni dostat dva tisíce, ale že se to nyní nestane, protože se dcera plukovníka G. přimlouvá za něho.

Pohlédl jsem udiveně na něho a odpověděl jsem, že v tomto případě, jak se mi zdá, plukovníkova dcera nevyřídí ničeho. Neměl jsem ještě tušení o ničem; přivedli ho k nám ne jako blázna, ale jako obyčejného nemocného. Otázal jsem se ho, co mu schází? On mne odpověděl, že neví, a že ho sem poslali za jakousi příčinou, ale že je docela zdráv a dcera plukovníkova že je do něho zamilována; že jela jednou, budou tomu dvě neděle, okolo hlavní stráže a on v týž okamžik vyhlédl ze zamříženého okna. Jakmile ho spatřila, ihned že se do něho zamilovala. Od té doby byla za různými záminkami již třikrát na strážnici; ponejprv přišla spolu s otcem k bratru důstojníkovi, jenž byl v tu dobu právě na strážci; po druhé přišla s matkou rozdávat almužnu, a když šla okolo něho, pošeptala mu, že ho miluje a vysvobodí ho. Bylo ku podivu, s jakými jemnými podrobnostmi vypravoval mně celou tu pošetilost, jež se ovšem ve vši své celosti zrodila v jeho chorobné, ubohé hlavě. Věřil svatě, že bude zbaven trestu. O vášnivě lásce oné slečny k němu mluvil klidně a s přesvědčením, i nehledě na veškeru bláhovost této historie, tak bylo hloupo poslouchati takové romantické vypravování o

slečně, zamilované do člověka, starého padesát let, s takovou unylou, rozhořčenou a znetvořenou tváří. Ku podivu, co mohl provést strach před trestem s tou bojácnou duší.

Dost možná, že vskutku někoho uviděl z okénka, a šílenství, jež se v něm rodilo ze strachu, vzrůstajícího s každou hodinou, našlo si z nenadání svůj východ, svou formu. Tento nešťastný voják, jenž si snad ani jednou nevzpomněl na slečny, vymyslel si najednou celý román, pudem jaksi se chápe aspoň tohoto stébla. Vyslechl jsem ho mlčky a podal jsem o něm zprávu ostatním trestancům. Ale když se druzí počali vyptávat, on cudně umlk'.

Druhého dne se ho lékař dlouho vyptával, a poněvadž mu oznámil, že je zdravý a při prohlídce vskutku se ukázal zdravým, propustili ho z nemocnice. Ale o tom, že mu na lístek napsali „sanat“, dověděli jsme se teprve, když lékaři odešli z pokoje, tak že jsme jim už nemohli povědět, co mu vlastně schází. Ostatně ani my jsme tehdy ještě zcela netušili, o čem tu hlavně šlo. A zatím celá věc záležela v pochybení představenstva, jež ho k nám poslalo, aniž udalo příčinu, proč ho posílá. Přihodila se tu jakási nedbalost. A možná dost, že i ti, co ho k nám poslali, také jen hádali, ale nebyli ještě zcela přesvědčeni o jeho šílenosti, zakročili následkem nejistých pověstí a poslali ho k nám na zkoušku.

Ať již se věc měla jakkoli, nešťastníka za dva dni na to vyvedli k potrestání. To zdá se velice ho překvapilo svou neočekávaností; nevěřil' do posledního okamžiku, že bude potrestán, a když ho táhli podél vystrojené řady, počal křičet „pomoc!“ V nemocnici ho uložili tentokrát už ne do našeho pokoje, kde nebylo svobodné postele, nýbrž do druhého. Ale vyptával jsem se na něho a zvěděl jsem, že po celých osm dní nepromluvil s nikým ani slova, byl zaražen a neobyčejně truchliv... Potom ho poslali někam pryč, když se mu zahojila záda. Já aspoň ničeho jsem víc již o něm neuslyšel.

Co pak se vůbec týče léčení a léků, tu nakolik jsem mohl pozorovat, lehce nemocní skoro nikdy neplnili, co jim bylo předepsáno, a nepřijímali léků; ale těžce nemocní a vůbec opravdově nemocní velmi rádi se léčili, přijímali pravidelně své mixtury a prášky; ale nejvíce měli u nás v oblibě vnější prostředky. Baňky, pijavky, horké obkladky a pouštění krve, jež tak miluje a jemuž tolik věří náš prostý lid, přijímalo se u nás s ochotou, ba i s radostí. Zajímala mne jedna podivná okolnost. Titěz lidé, kteří byli tak trpělivi při snášení nejtrapnějších bolestí při bití holemi a pruty, nezřídka si stýskali, krčili se, ba i stenali, když jim sázeli baňky. Buď že se příliš rozněžili, anebo se tak jen stavěli: opravdu nevím, čím to vysvětliti.

Pravda naše baňky byly zvláštního druhu. Příklad, jímž se prosekne okamžitě kůže, ranhojič kdysi za dávných dob ztratil nebo pokazil, anebo se snad sám pokazil, takže bylo nutno provádět nezbytné zářezy do těla lancetou. Pro každou baňku dělají okolo dvanácti zářezů. Příkladem to nebolí. Dvanáct nožiček sekne najednou okamžitě, a bolest není cítiti. Ale prořezává-li se kůže lancetou, to je něco jiného. Lanceta řeže poměrně velmi pomalu; bolest je cítiti; a poněvadž ku příkladu pro deset baňek je zapotřebí učiniti stovacet takových zářezů, bylo to všechno vzato dohromady ovšem bolestno. Zakusil jsem to, ale ačkoli to bolelo a bylo mrzuté, přece ne v takovém stupni, aby se člověk nemohl zdržeti od stenání.

Bývalo někdy až směšno dívat se na některého otevřhubu a siláka, jak se krčí a počíná fňukat. Vůbec bylo to možno srovnati s tím, když některý člověk pevný, ba i klidný, při nějaké důležité záležitosti stává se mrzutým a svéhlavým doma, když nemá co dělat, nejí, co se mu podává, vadí se a nadává; nic mu není vhod, všichni mu překážejí, všichni jsou k němu hrubi, všichni ho trápí; slovem dobré bydlo mu nedá posedět, jak se říkává někdy o podobných pánech, s nimiž se setkáváme ostatně i mezi

prostým lidem; v naší káznici pak za příčinou všeobecného společného přebývání, až příliš často.

Stávalo se, že v nemocnici sami soudruhové se počali posmívati takovému choulostivci, a některý z nich mu proto vyhubuje; a vida, hned umlkne, jako by byl vskutku jen na to čekal, aby mu vyhubovali, by umlk'. Zvláště Ust'jancev to neměl rád a nikdy si nedal ujiti příležitost, aby nevynadal choulostivci. On vůbec si nedával ujiti příležitost, aby se mohl dáti s někým do sporu. Bylo to jeho potěšením, jeho potřebou, ovšem následkem nemoci a z části též tuposti. Zadívá se napřed vážně a upřeně a potom jakýmsi klidným, přesvědčeným hlasem začne dávat naučení. Do všeho se míchal; zrovna jako byl dosazen k nám za dozorce nad pořádkem aneb nad všeobecnou mravností.

„Všeho si všímá," říkávali někdy se smíchem trestanci. Jeho ostatně šetřili a vyhýbali se hádkám s ním, časem se jen tak trochu smáli.

„Ten toho napovídal! Na třech vozech by to neuvezli."

„Co napovídal? Před hlupákem čapky nesmekají, to je známo. Proč pak křičí, když ho říznou lancetou? Líznul si medu, neboj se nyní chladu, to znamená: trp!

„Ale co je tobě do toho?"

„Ne, braši," skočil jim do řeči jeden z našich trestanců, „baňky to není nic, zkusil jsem to. Ale není větší bolesti, jako když tě za ucho dlouho táhnou."

Všichni se dali do smíchu.

„A což tebe tahali?"

„A tys si myslil, že ne? Rozumí se, že tahali."

„Proto ti uši tak trčí do výšky."

Onen trestanec, Sapkin, měl opravdu velmi dlouhé, po obou stranách trčící uši. Býval tulákem, byl ještě mladý, člověk rozumný a tichý, mluvil vždy s jakýmsi vážným, zatajeným humorem, což některým jeho historkám dodávalo mnoho komismu.

„Z čeho pak jsem se měl domyslit, že tě tahali za ucho? A když si to tak představím, jsi to tvrdohlavý člověk?" vpletl se znova do řeči Ust'jancev, hněvivě se obraceje k Šapkinu, ačkoli tento nemluvil s ním, nýbrž se obracel vůbec ke všem. Ale Sapkin se ani na něho nepodíval.

„A tebe kdo tahal?" ozval se kdosi.

„Kdo? Vímeť kdo, ispravník. To bylo braši za tuláctví. Přišli jsme tehdá do K. a byli jsme dva, já a ještě jeden, také tulák, Jefim bez příjmení. Cestou jsme si u jednoho sedláka ve vsi Tolmině pomohli maličko. Je tam taková ves, Tolmina. Přijdeme a díváme se; rádi bychom si pomohli, ale bojíme se. „V poli čtyři voli, ale ve městě strach," vímeť. Nu především jsme zašli do krčmy. Ohlédneme se. Přijde k nám jeden, takový prohořelý, lokte prodřené, v německých šatech. Tak a tak. — Dovolte, povídá, jak pak, s dokumentem?"*)

„Ne, povídáme, bez dokumentu."

„Tak. A my taky. Tuhle mám ještě dva dobré přátele, povídá, také slouží u generála Kukuškina. **) Tak smím tedy prosit: maloučko jsme si vyhodili z kopýtko a penízky jsme si ještě neopatřili. Ušetřete nám láhvičku.“

„S velikou radostí,“ povídáme. Nu, vypili jsme. I ukázali nám tam jednu věc, která se týkala našeho řemesla. Dům tam stál na pokraji města, bohatý jeden měšťan tam ostával, statku měl plno: shodli jsme se, že mu v noci

*) Průvodní list.

**) Totiž v lese, kde kuká kukačka. Chce tím říci, že jsou také tuláci.

učiníme návštěvu. Jenže jsme u toho bohatého měšťana v noci všichni, všech pět nás, vlezli do pasti. Odvedli nás na policii a potom k samému ispravnikovi. Já — povídá — sám je vyslechnu. Vyjde s dýmkou, číšku čaje nesou za ním, silný takový, s licousy. Sedl. A tu kromě nás přivedli ještě tři jiné, také tuláky. A je vám to braši směšný člověk, tenhle tulák: Nu, na nic se nepamatuje, třebas mu kůl na hlavě tesej, všechno zapomněl, o ničem neví. Ispravnik zrovna ke mně: „Co jsi zač?“ Tak zařval, jako ze sudu. Rozumí se, povídám také jako všichni: „Na nic, já řku, se nepamatuju, vaše vysokoblahorodí, všechno jsem zapomněl.“

„Počkej,“ povídá, „já si s tebou ještě promluvíme; tvá tlama je mně povědomá;“ a sám jen jen na mne poulí oči. A já jsem ho před tím nikdy ani neviděl. Jde k druhému: „Kdos' ty?“

„Vyskoč-upaluj, vaše vysokoblahorodí.“

„To se tak jmenuješ, Vyskoč-upaluj?“

„Tak se jmenuju, vaše vysokoblahorodí.“

„Nu dobře, tys Vyskoč-upaluj, a ty?“ To se ptá třetího.

„A já za ním, vaše vysokoblahorodí.“

„Ale jak ti říkají?“

„Tak mně říkají. ‚A já za ním‘, vaše vysokoblahorodí.“

„A kdo pak tě, darebáku, tak pojmenoval?“

„Dobří lidé mne tak pojmenovali, vaše vysokoblahorodí. Všude jsou na světě dobří lidé, vaše vysokoblahorodí, vímeť.“

„A kdo jsou ti dobří lidé?“

„Pozapomněl jsem už trochu, vaše vysokoblahorodí; račte už odpustiti velikodušně.“

„Všechny jsi zapomněl?“

„Všechny jsem zapomněl, vaše vysokoblahorodí.“

„Vždyt jsi měl přece také otce, matku? Aspoň na ně pamatuješ-li se?“

„Bezpochyby že měl, vaše vysokoblahorodí, a ostatně také jsem už trochu pozapomněl; dost možná, že jsem je měl, vaše vysokoblahorodí.“

„A kdež jsi se zdržoval až dosavad?“

„V lese, vaše vysokoblahorodí.“

„Pořád v lese?“

„Pořád v lese.“

„Nu a v zimě?“

„Zimu jsem neviděl, vaše vysokoblahorodí.“

„Nu a ty, jak ty se jmenuješ?“

„Sekyra, vaše vysokoblahorodí.“

„A ty?“

„Nabrus ji, vaše vysokoblahorodí.“

„Tedy žádný se nemůžete na nic upamatovat ?“

„Na nic se nepamatujeme, vaše vysokoblahorodí.“

Stojí, směje se a oni hledí na něho a také se usmívají. A jindy zrovna do zubů udeří, když se podřekneš. A víme, jací jsou to lidé, všichni siláci, takoví vypasení. „Odveďte je do trestnice,“ poroučí, „potom se s nimi spravím. A ty tu zůstaneš“ — to povídá jako mně. „Pojď sem, sedni!“ Koukám: stůl, papír, péro. Myslím si: co to asi zamýšlí dělat? „Sedni — povídá — na stolicí, vezmi péro a piš!“ a při tom mne chytil za ucho a táhne. Koukám na něho, jako čert na popa.

„Neumím, já řku, vaše vysokoblahorodí!“

„Piš!“

„Ustrňte se, vaše vysokoblahorodí.“

„Piš, jak umíš, tak piš!“ a při tom pořád táhne za ucho, pořád táhne a jak tu zakrouť! Nu braši, povídám vám, raději kdyby mně nasypal tři sta rákoskou, až se mi v očích zajiskřilo. „Piš“ a „Piš!“ Tak vede svou neustále.

„Což se zbláznil, či co?“

„Ne, nezbláznil se. Ale v T...ku písař vyvedl nedávno kousek; peníze erární sebral a útek' s nimi; také mu uši odstávaly. Nu, podali zprávu na všechny strany. A já podle popisu trochu jakobych mu byl

podoben, proto tedy mne zkoušel, umím-li psát a jak píšu."

„To jsou věci, hochu! A bolelo to?"

„Povídám, taková bolest."

Ozval se všeobecný smích.

„Nu což, napsal jsi něco?"

„Ale což jsem mohl napsat! Počal jsem pérem čmárati, čmárám, čmárám po papíře, nu a on mne pustil. Ale pohlavků asi deset ještě přidal nádavkem, toť se ví, a pak mne pustil, také do trestnice, vímeť."

„A ty opravdu umíš psáti?"

„Umíval jsem, ale od té doby, co začali psáti pérem, už neumím."

Tedy při takových historkách, či lépe řečeno při takovém žvástu utíkal časem náš nudný čas. Můj Bože, jaká to byla dlouhá chvíle! Dni dlouhé, dusné, jeden zrovna jako druhý. Aspoň kdyby nějaká kniha byla! A při tom jsem chodíval, zvláště z počátku, často do nemocnice, někdy churavý, někdy prostě si poležet; utíkal jsem z trestnice. Těžko tam bylo, ještě tíže nežli zde, mravně bylo tíže. Rozezlenost, nenávisť, sváry, závist, neustálé dobírání si nás šlechticů, zlé, hrozebné obličej! Zde však v nemocnici všichni si byli více rovni, žili spolu přátelštěji.

Nejsmutnější chvílí z celého dne byl večer, když se rozsvěcovaly svíčky a počátek noci. Spat léhají záhy. Mdlá svítlna svítí opodál u dveří jasným bodem, ale na naší straně je na polo tma. Smrad se šíří po světnici a dělá se dusno. Některý nemůže usnouti, vstane a sedí půldruhé hodiny na posteli, nakloniv svou hlavu s noční čepicí, jako by o něčem přemýšlel. Patříš na něho celou hodinu a snažíš se uhodnouti, o čem přemýšlí, abys také nějak ubil čas. Anebo počneš strojit plány, vzpomínati na minulost, fantasie počne kresliti obšírné, světlé obrazy. Vzpomínáte si i na takové podrobnosti, jež by vám jindy nepřišly ani na mysl a neprocítli byste je tak, jako nyní. Anebo se zamyslíte o budoucnosti: V jakém stavu vyjdete z káznice? Kam? Kdy to bude? Vráťte-li se kdy do svého rodného kraje? Dumáte, dumáte a naděje vám procitne v duši...

A jindy se dáte zhola do počítání: jeden, dva, tři atd. abyste při tom počítání nějak usnuli. Napočítal jsem někdy do tří tisíc a neusnul jsem. Někdo se obrátí. Ust'jancev zakašle svým shnilým, suchotinářským kašlem, pak slabě zastená a pokaždé prohodí: „Hospodine, zhřešil jsem!"

A je tak podivno slyšeti tento chorobný, prasklý a nyjící hlas za všeobecného ticha. Tamhle někde v koutku také nespí a rozmlouvají spolu s postele. Jeden počne něco vypravovati o svých příhodách, o dávné minulosti, o svém tuláctví, o dětech, o ženě, o bývalých pořádcích. Z pouhého vzdáleného šeptání už poznáváš, že to, o čem on vypravuje, nikdy více se k němu nevrátí a sám on, vypravovatel, že je krajíc, odříznutý od bochníka. Druhý poslouchá. Je slyšeti pouze tichý, rovnoměrný šepot, jako by voda šplounala kdesi daleko... Vzpomínám si, jak jsem kdysi za dlouhé zimní noci vyslechl jedno takové vypravování. Na první pohled se mně to zdálo jakýmsi zimničným snem, jako bych ležel v horečce, a vše to se mně zdálo v zimničném žáru a v pomatenosti...

Akulčin muž.

(Vypravování.)

Bylo už pozdě v noci, okolo dvanácti hodin. Usnul jsem a náhle jsem procitnul. Mdlé, nepatrné světélko vzdálené noční svítilny jedva osvěcovalo komnatu... Skoro všichni už spali. Spal i Ust'jancev a v nočním tichu bylo slyšeti, jak se mu těžce dýše, jak mu při každém dechu hlen hrčí v hrdle. Daleko na chodbě ozvaly se najednou těžké kroky přicházející střídající se stráže. Cvaknula pažbou o podlahu ručnice. Otevřely se dvěře; svobodník tiše kráčeje, přepočítal nemocné. Za minutku zavřeli pokoj, postavili novou hlídku ke dveřím, stráž se vzdálila a zavládlo opět předešlé ticho. Tu jsem teprv spozoroval, že nedaleko ode mne po levé straně dva nemocní nespali a pošeptmu o něčem spolu rozprávěli. Stávalo se to v nemocnici; někdy leží dva vedle sebe, celé dni a měsíce nepromluví spolu slova, a najednou se rozpovídají za lákavé noční hodiny a jeden počne před druhým odhalovati celou svou minulost.

Povídali si dle všeho už dlouho. Počátek jsem nezaslechl, však i nyní jsem všechno dobře neslyšel; ale ponenáhlu jsem přivykl a počal jsem jim rozuměti. Spáti se mně nechťelo, což dělati jiného, než poslouchat?... Jeden vypravoval ohnivě, leže napolo v posteli se zdviženou hlavou a s krkem nataženým ve směru k soudruhovi. Byl patrně roznícen, vzrušen; chtělo se mu vypravovati. Posлуhač jeho seděl zasmušile a zcela lhostejně na své posteli s nataženými nohama, zřídka jen zabručel něco jako za odpověď, anebo na důkaz soucitu s vypravujícím, ale to jen jaksi ze zdvořilosti a ne opravdově, při tom si každou minutu cpal z růžku tabák do nosu. Byl to voják z „polepšovacieho oddělení“ Čerevin, člověk asi padesátiletý, mrzutý pedant, chladný resonér a samolibý hlupák. Vypravovatel Šiškov byl ještě mladý člověk, asi třicetiletý, trestanec z našeho občanského oddělení, zaměstnaný v krejčovnách.

Doposud jsem mu věnoval málo pozornosti; však i potom, po celou dobu mého života v káznici jaksi mne nelákalo, abych si ho všímal. Byl to prázdný, potrhlý člověk. Někdy mlčí, chodí mrzutý, chová se hrubě, celé neděle nepromluví. A najednou se vplete do nějaké historie, počne roznášet klevety, rozčilovati se pro hloupost, vláčí se z kasárny do kasárny, sděluje zprávy, pomlouvá, činí se, jen což. Seřezou ho, a on opět umlkne. Byl to človíček bojácný a slabý. Všichni s ním zacházeli jaksi nedbale. Byl nevysoké postavy, hubený; oči měl jaksi nepokojné, ale časem jaksi tupě zádumčivé. Přihodilo-li se, že něco vypravoval, počne horkokrevně, s ohněm, i rukama hází, ale najednou jako když utne, nebo přejde na jiný předmět, dá se unésti novými podrobnostmi a zapomene, o čem počal vypravovati. Často nadával, a kdykoli se dal do nadávání, tu pokaždé vytýkal něco svému soupeři, něco, čím tento ublížil jemu, mluvíval s citem, div se nerozplakal... Na balalajku nehrál špatně a hrál rád, o svátcích dokonce i tancoval, a tancoval pěkně, když ho k tomu přiměli... Ne, že by snad byl tak poslušným, ale rád si zjednával přátel a z přátelství jim byl po vůli.

Dlouho jsem nemohl pochopiti, co to vypravuje. Také se mně zdálo z počátku, že se neustále vzdaluje od předmětu a dává se unášeti vedlejšími věcmi. Snad pozoroval, že Čerevina jeho vypravování málo zajímá, ale zdá se, že si chtěl schválně namluviti, že jeho posluchač je vtělená pozornost, a snad by ho velice zbolelo, kdyby se přesvědčil o opaku.

„...Vyjde-li někdy na trh,“ pokračoval Šiškov, „všichni se uklánějí, úctu vzdávají, slovem boháč.“

„Obchody, povídáš, vedl?“

„Nu, ovšem, obchody. Mezi měšťanstvem je u nás nouze. Hotová nuzota. Báby nosí vodu z řeky, ech, jaký kus cesty k dolině, aby mohly zahrady zaliti; lopotí se, lopotí, a napodzim nesklidí zelí ani na šči. Bída. Nu statek měl veliký, půdu najatými dělníky vzdělával, tři měl; k tomu ještě své včelnice, med prodával, s dobyt看em obchod vedl, a v našem místě, vímeť, byl u veliké úctě. Byl už hrozně stár, sedmdesát let, kosti ho tížily, šedý byl, takový veliký. Když tak vyjde v lisí šubě na bazar, hned mu všichni vzdávají čest. Vímeť, vědí co znamená. „Zdrástvujte bát'uško Ankudime Trofimyči!“ — „Zdrástvuj — on na to — i ty!“ Nikým vám nepohrdá. „Buďte dlouho živ, Ankudime Trofimyči!“ — „Nu, jak se ti vede?“ optá se on. — „Ech, nám jako nahému v trní. A jak vám, bát'uško?“ — „Tak, tak — vece — dokud Bůh hříchy trpí, také nebe zakuřujeme.“ — „Dlouho buďte živ, Ankudime Trofimyči!“ — Jak povídám, nikým nezhrdne, a když promluví, každé jeho slovo platí jako rubl. Byl písmák, čtenář, samé nábožné věci jen čítal. Usadí stařenku před sebou: „Nu, poslouvej, ženo, dávej pozor!“ a začne vykládat. A stařenka jeho nebyla zrovna stará, s ní se oženil už podruhé, pro děti, vímeť; od první neměl dětí. Nu, a od druhé od Marje Štěpánovny měl dva syny, ještě nedospělé; mladší, „Vasja, se mu narodil, když mu bylo šedesát let. A Akulka, dcera, byla ze všech tedy nejstarší, bylo jí osmnáct let.“

„Totiž tvoje, tvá žena?“

„Počkej. Zprva tam Filka Morozov natropil neplech. Ty, povídá Filka Ankudimovi, budeme se dělit; vyplat' mně všechny čtyři sta rublů; což myslíš, že jsem tvůj pacholek? Nechci s tebou společně vésti obchod, a Akulku tvou, povídá, si nevezmu. Já jsem nyní svým pánem. Moji rodičové, povídá, nyní umřeli, já peníze propiju a potom se dám najati, na vojnu se dám, a za deset let přijedu sem k vám jako polní maršálek. Ankudim mu peníze vyplatil, všecko do kopějky mu vyplatil — protože ještě jeho otec se starým vedli obchod na společné peníze. — „Jsi člověk ztracený,“ povídá mu. A on na to: „Nu, ztracený-li nebo ne, to se ještě neví, ale s tebou, brado plesnivá, naučí se člověk sídlem mléko nabírat. Ty, povídá, z halíře chceš kapitál udělat, všelikou chamrad' sbíráš, nehodí-li se do kaše. Já ti na to naplivat chtěl, povídá. Schráníš, schráníš a čerta koupíš. Já, povídá, mám svou hlavu. A tvou Akulku si přece nevezmu; já, povídá, i tak jsem s ní spával...“

„Jak, povídá Ankudim, smíš ty hanobiti poctivého otce poctivou dceru? Kdy jsi s ní spal, hadí sádlo ty, psí krev ty;“ a celý se při tom zatřásl. Filka mně to sám vypravoval.

„A víte-li, povídá, já způsobím, že se Akulka nejen za mne, nýbrž vůbec za nikoho neprovdá, nikdo si jí nevezme, ani Mikita Grigorjič si ji teď nevezme, protože ztratila poctivost. Já už od podzimka s ní žil. A nyní ani za sto raků nesvolím. Nu, dej třebas ihned na zkoušku sto raků — nesvolím...“

„I zahýřil u nás, chlapík! Inu, tak, až se země otrásá, a město plno hluku. Přátel si nabral, peněz hromada, tři měsíce hýřil, všecko prohýřil. „Já — říkával — až budu hotov s penězi, prodám dům, všecko prodám a potom buď se dám na vojnu, nebo se půjdu toulat světem!“ Od rána do večera opilý, párem koní s rolničkami jezdil. A holky jak ho měly rády, nu až hrůza. Pěkně hrál na kytáru.“

„Měl tedy s Akulkou už před tím něco?“

„Mlč, počkej! Já jsem také tehdá otce pochoval, a mátuška moje perníky pekla, na Ankudima jsme pracovali, tím jsme se živili. Živobyčí naše bylo bídné. Měli jsme ovšem také políčko za lesem, obilí jsme seli, ale po smrti otcově všechno jsme prodali, protože jsem si také vyhodil z kopýtko, brachu

milý. Na matce peníze ranami jsem vymáhal ..."

„To nebylo pěkné, jestli že ranami. Veliký hřích."

„Býval jsem nachmelen, brachu milý, od rána do noci. Dům jsme měli ucházející, ještě jakž takž, třebaš maličký, ale svůj. Ale v jizbě třebaš zajíce hoň. Často jsme sedávali o hladu, celý týden není co dát do huby. Matka mne kárala, kárala; ale což mně!... Já jsem tehda, brachu, od Filky Morozova ani neodcházel Od rána do noci s ním. „Hraj mně — říkával — na kytáru a tancuj; já budu ležet a na tebe peníze házet, protože jsem nejbohatší člověk." A co jen všechno nevyváděl. Jen krazených věcí nepřijímal. „Já — říkával — nejsem zloděj, nýbrž poctivý člověk. Ale pojď me, říkával, Akulce vrata mazat dehtem; protože nechci, aby se Akulka vdala za Mikitu Grigorjiče. To je mně nyní dražší, než kyselost," povídá."

„Ale za Mikitu Grigorjiče chtěl starý již před tím dceru provdati. Mikita byl už také letilý, vdovec, s brejlemi chodil, také měl obchod. Jakmile uslyšel, že vznikly řeči o Akulce, jde a povídá přímo: „Mně — povídá — Ankudime Trofimyči bude to veliká hanba, a potom ani se nechci ženiti na stará leta." Tu jsme Akulce pomazali vrata dehtem. Nu tak ji bili, tak ji za to doma bili... Marja Štěpanovna křičí: „Se světa tě sprovedím!" A starý: „Za starých dob — povídá — za ctihodných patriarchu, já bych ji — povídá — na hranici rozsekal, ale nyní — povídá — je svět plný tmy a hniloby." Sousedé přes celou ulici slýchali, jak Akulka řve z celého hrdla; mrskali ji z rána do noci. A Filka volá po celém trhu: „Znamenitá holka je Akulka — povídá — ráda se povyrazí při sklence. Čistě si chodíš, bíle se nosíš, pověz koho miluješ! Já — povídá — jsem jim tam utřel nos, budou si pamatovat."

„V tu dobu potkal jsem i já jednu Akulku; šla s vědry pro vodu. A já křičím: „Zdrástvujte Akulino Kudimovno! Čest vaší milosti. Čistě chodíš, kde to bereš; ukaž lístek, s kým to žiješ?" Jen to jsem řekl. Ale jak se ona na mne podívala; takové veliké oči měla! Ale sama zhubeněla, jako štěpina. Nu povídám, tak se na mne podívala! Ale máť její myslila, že se mnou žertuje a křičí na ni ze vrat: „Co tam zuby ceníš, nestoudnice!" A ten den opět byla bita. Celou hodinu ji někdy mlátila. „Zabiju ji — křičela matka — protože teď už není mou dcerou."

„Nu ano, že byla lehká!"

„A ty jen poslouchej, strejčku. Když jsme tak s Filkou pořád tehda pili, přijde ke mne jednou matka, a já ležím. „Co ty darebáku ležíš, povídá, ty lotře jeden — povídá. Spílá mně, vímeť. Ožeň se, povídá, tamhle s Akulkou se ožeň. Nyní i tobě ji rádi dají, tři sta rublů jen na penězích dostane." A já jí na to: „Vždyť — povídám — je nyní už na celý svět zostuzena." — „Ty's hlupák — povídá — svadebním věncem všechno se pokryje; tobě samému bude výhodnější, bude-li pro celý život před tebou vinna. A my bychom si jejich penězi pomohli; já už mluvila o tom — povídá — s Marjí Štěpanovnou. Ráda to slyšela." A já na to: „Peníze na stůl — povídám — dvacet rublů, potom se ožením." A věříš-li mně? Do samé svadby jsem z opice ani nevycházel. A k tomu ještě Filka Morozov hrozí: „Já ti, povídá, ty muži Akulčin, všechna žebra přemlátím a s tvou ženou, když budu chtít, každou noc budu spát." A já mu povídám: „Lžeš, psí maso!" Nu, tu on mne zostudil po celé ulici. Já přiběhl domů: „Nežením se, povídám, jestliže mně nevysázejí ihned ještě padesát rublů!"

„A což ji chtěli provdati za tebe?"

„Za mne? A proč by ne? Já byl člověk poctivý. Můj otec upadl v nouzi teprv na konec života následkem požáru; před tím jsme žili bohatěji než oni. Ankudim tedy povídá: „Vy — povídá — jste

hotová žebrota." A já mu odpovídám: „Což ještě málo — já řku — vaše vrata dehtem mazali." A on na to: „Což ty — povídá — nad námi furiantíš? Dokaž napřed, že ztratila čest; každou hubu šátkem nezacpeš. Tamhle je Bůh a tamhle — povídá — jsou dvěře; nech být. Ale peníze, které jsi dostal závdavkem, musíš vrátit." Tu jsem se Filky zbavil; vzkázal jsem mu po Mitrijovi Bykovu, že ho zostudím nyní na celý svět, a do same svadby, brachu milý, jsem nevycházel z opice. Teprve před svadbou jsem vystřízlivěl."

„Když nás přivezli od oddavek, posadili nás a Mitrofán Štěpanovič, totiž ujec její, povídá: „Třebas ne se ctí, povídá, za to pevně vykonáno a ukončeno." Starý, Ankudim, také se opil a dal se do pláče; sedí a slzy mu tekou po bradě. A já, brachu, víš co jsem tehdy udělal? Vzal jsem do kapsy s sebou důtky — přichystal jsem si je ještě před svadbou — a měl jsem pevný úmysl, že si spravím nyní chuť na Akulce, aby věděla, co to je nepoctivým způsobem se vdávat, a aby lidé také věděli, že mne neoženili jako hlupáka."

„Docela dobře! Aby totiž i budoucně si pamatovala..."

„Ne, strejčku, ty jen poslouvej. V naší krajině vedou novomanžely z kostela hned do komory, a ostatní zatím pijí. Zanechali nás tedy s Akulkou v komoře. Ona sedí celá bílá, ani kapka krve ve tváři. Bála se patrně. Vlasy měla taky jako len bílé. Oči měla veliké. A stále mlčívála, ani jí slyšeti nebylo v domě, zrovna jako by němá byla. Podivná taková. A mohl bys si to brachu pomyslit? Já si přichystal důtky, tam u samé postele jsem si je položil, a vidíš, brachu milý, vždyť ona neměla ani za mák viny na sobě."

„Není možná!"

„Ani za mák; zcela poctivá z poctivého domu. A zač ona, brachu milý, musila snášeti taková muka? Zač ji Filka Morozov před celým světem zostudil?"

„Ano."

„Padl jsem před ní tehda hned tam u postele na kolena, ruce jsem sepjal: „Mátuško — povídám — Akulíno Kudimovno, odpust mně hlupáku, že jsem tě také za takovou pokládal. Odpust' mně, povídám, darebovi!" A ona sedí přede mnou na posteli, dívá se na mne, obě ruce mně položila na ramena, usmívá se a z očí jí slzy kanou; pláče a směje se... Když jsem tehda vyšel k ostatním, povídám: „Nu, až potkám nyní Filku Morozova, nebude více žítí na světě!" A rodičové, ti ani nevědí, kterému svatému se mají modliti; matka div jí k nohám nepadla a pláče. A starý povídá: „Kdybychom byli znali a věděli, nevyhledali bychom ti takového muže, dcero ty naše rozmilá." A když jsme vyšli spolu v první neděli do chrámu, měl jsem na sobě beránkovou čapku, kaftan z tenkého sukna, plyšové šaravary; ona v nové zaječí šubce, šáteček hedbávný — to jest já se k ní hodím, ona ke mně; tak si kráčíme! Lidé se dívají na nás se zálibou; já byl chlapík, a Akulinušku, třebas se nemohla vynášeti před jinými, ale haněti také nebylo možno; byla tak prostřední, jakých jde dvanáct na tucet..."

„A to je právě dobře."

„Tak tedy poslechni. Druhý den po svadbě, ačkoli jsem byl nachmelen, utekl jsem od hostí; vyklouznu jim a běžím. Dejte sem — povídám — nestoudného Filku Morozova, dejte ho sem, podlce! Tak křičím na trhu! Nu, opilý ovšem jsem byl; až vedle Vlášových mne chytli a mocí tři lidé domů mne přivedli. A po městě jdou řeči. Holky si na trhu povídají: „Holčičky, umnice, víte-li pak? Akulka

se jako poctivá vdala." Ale Filka mně krátce na to povídá před lidmi: „Prodej ženu — napiješ se. U nás — povídá — voják Jáška proto se jen oženil; se ženou nespal a po tři léta byl opilý." Já mu povídám: „Ty's podlec!" „A ty — povídá — hlupák! Vždyť tě ženili nestřízlivého. Co pak jsi v takovém stavu mohl poznati?" Přišel jsem domů a křičím: „Vy jste mne oženili opilého!" Ale matka se hned do mne pustila. „Ty matičko — povídám — máš zlatem uši zavěšené. Dej sem Akulku!" I počal jsem jí třepat. Třepal jsem jí, brachu, třepal, dvě hodiny jsem jí třepal, až jsem se sám svalil; tři neděle nevstávala s postele."

„Je pravda ovšem," poznamenal flegmaticky Čerevín, „nebudeš-li je bít, tedy... A což pak jsi ji zastal s milovníkem?"

„Abych ji zastal, ne, nezastal jsem ji," promluvil po krátké pomlčce a jako by s namáháním Šiškov. „Ale mrzelo mne to velice; lidé nás dočista oklevetali, a všeho toho příčinou byl Filka. „Ty máš ženu — říkal — za model, aby každý na ní hleděl." Pozval nás k sobě a tu se do mne pustí: „Jeho žena, povídá o mně, je milosrdná duše, šlechtná, uctívá, chování má, všechno je na ní hezké; takhle si jí nyní váží. A zapomněl, chlapík, jak jí sám vrata dehtem mazal!" Já tu sedím opilý. A tu on mne chytne za vlasy, a jak chytne, sehne mne dolů: „Tancuj, povídá, muži Akulčin, já tě budu takhle držeti za vlasy, a ty tancuj a mne bav!" — „Ty's podlec," křičím. A on mně na to: „Já k tobě přijedu s kamarády a Akulce, tvé ženě, před tebou metlou nasekám, co se mně bude líbit." Věříš-li, že jsem se potom celý měsíc bál z domu vyjít? Přijede, myslím si, zostudí mne. A právě za to jsem ji počal bít. .

„Co je plátno bít? Ruce svážeš, ale jazyk nezavážeš. Bít mnoho také se nehodí. Potrestej, pouč, ale potom k ní buď laskav. Na to je žena."

Šiškov chvíli mlčel.

„Když mne to hrozně mrzelo," počal opět vypravovati; „a potom už jsem to měl ve zvyku. Některého dne z rána do večera ji mlátím: vstane ne tak, jak bych si přál, chodí ne tak, jak bych si přál. Nenabiju-li jí, jako by mi něco scházelo. Sedávala mlčky, oknem se dívala a plakala... plakala někdy celý den. Bývalo mně jí líto a přece jí nabiju. Matka mne proto kárávala, kárávala: „Darebáku, říkávala, lotr jsi hotový!" — „Zbiju vás — křičím na to — nikdo ať se mi neopovází slova promluvit; protože jste mne podvodně oženili." Stařík Ankudim z počátku se jí zastával, sám přijde a říká: „Však nejsi Bůh ví co za zvíře; najdu na tebe spravedlnost!" Ale potom toho zanechal. A Marja Štěpanovna, ta zkrotla úplně. Jednou přišla a se slzami prosila: „Přišla jsem tě znepokojit, Ivane Seményči; věc je neveliká, ale prosba veliká. Dopřej nám světla božího spatřiti, bát'uško," a při tom se mně uklání; „bud' mírný, odpusť jí! Zlí lidé naši dcerku oklevetali; vždyť sám víš, že's si ji bral poctivou..." Na kolena přede mnou upadla, uklání se, pláče. A já furiantím: Ani vás slyšet nyní nechci! Co se mi líbí nyní, to s vámi se všemi udělám, protože nemám už vlády nad sebou; a Filka Morozov — povídám — je mým přítelem a prvním soudruhem ..."

„Tedy opět jste se spolu spustili?"

„Ale kde! S ním nebylo žádné řeči. Nadobro se spil. Všechno, co mel, utratil, a dal se jedním měšťanem najati, že půjde za jeho nejstaršího syna na vojnu. V našem kraji jest už takový obyčej, je-li kdo najat za vojáka, tedy do samého toho dne, kdy ho odvezou na vojnu, všechno v celém domě musí před ním ležeti, a on je nade vším úplným pánem. Peníze při odvodu obdrží v celosti, a před tím bydlí v domě hospodářově, třebaš půl léta tam bydlí, a čeho jen za tu dobu nevyvádí s domáčími! Nu taková spousta, že aby svaté z domu vynášeli! Já jdu za tvého syna na vojnu — křičí, jsem tedy váš

dobrodinec; všichni si mne tedy musíte vážit; ne- li, odřeknu se. Zahýřil tedy Filka v domě měšťanově, až Bůh brání; s dcerou spí, hospodáře za bradu každý den po obědě tahá — vše to činí pro své vyrazení. Každý den aby mu topili lázeň, a aby páry přibylo, místo vody musí kořalku liti na žhavý kotel, a do lázně aby ho ženské nesly na rukou. Vráti se domů z vyrazení, stane na ulici: „Nechci jítí vraty, rozbírejte plot!" Musí mu tedy v jiném místě vedle vrat plot rozebrati, a on tudy projde. Konečně přišla doba, odvezli ho k odvodu, dali mu vystřízlivěti. Lidu, Bože můj, co tu lidu bylo na ulici. „Filku Morozova vezou na vojnu!" On se uklání na všechny strany. A Akulka šla v tu chvíli ze zahrady; jak ji Filka uviděl — u samých našich vrat, vykřikl „Stůj!" vyskočil z vozu, na kolena před ní a až k zemi se jí poklonil. „Dušinko moje, — volá — jahůdko má, dvě léta jsem tě miloval, a nyní mne s muzikou na vojnu vezou. Odpusť mne — povídá — poctivého otce poctivá dcero, neboť já jsem podlec před tebou, já jsem vším vinen." A podruhé se jí poklonil až k zemi. Akulka se zastavila, jako by se byla ulekla z počátku, a potom se mu poklonila po pás a pravila: „Odpusť i ty mně, dobrý junáku, a já zlého na tebe ničeho nevím." Já za ní do světnice: „Co's mu řekla, ty psí maso?" A ona, nu věříš-li mně, nebo ne, pohlédla na mne: „Abys věděl — povídá — já ho miluju nyní více nežli světlo očí svých!"

„Ale, ale!..

„Toho dne neřekl jsem jí po celý den ani slova... Až na večer: „Akulko, já tě zabiju," povídám. V noci nemohu spát. Vyšel jsem do síně napít se kvasu a tu začínalo už svitati. Vrátil jsem se do jizby. „Akulko, povídám, vstávej, na pole pojedeme." Já už před tím jsem se chystal na pole, matička také věděla, že pojedeme. „Nu, to ráda slyším — povídá — V poli plno práce a nádenník tam prý už třetí den leží na břiše." Zapřáhl jsem do vozu, mlčím. Když se z našeho města vyjede, hned začne borový les a táhne se na patnáct verst; za lesem je naše pole. Projeli jsme tři versty lesem a já zastavím koně. „Vstávej, povídám, Akulíno, tvůj konec se přiblížil." Ona kouká na mne, lekla se, vstala přede mnou a mlčí. „Omrvzela jsi mne, povídám; modli se Bohu!" A chytanu ji za vlasy; vrkoče měla takové tlusté, dlouhé. Okolo ruky jsem si je ovinul, ze zadu s obou stran jsem ji koleny přitiskl, vytáhl nůž, hlavu jsem jí zahrnul nazpět a tak jí přejeďu po hrdle nožem... Jak tu ona vykřikne, krev jak stříkne, já nůž odhodil, obchvátíl jsem ji zpředu rukama, lehl jsem na zemi, obejal ji, a křičím nad ní, řvu z celého hrdla. Ona křičí i já křičím; celá se zachvívá, trhá se mi z rukou a krev stříká na mne, její krev, i do tváře, i na ruce se mně valí. Tu jsem ji nechal, neboť strach se mne zmocnil, i koně jsem nechal, a sám utíkám, utíkám; humny jsem přiběhl domů a do lázně. Lázeň jsme měli starou, dávno už nesloužila; zalezl jsem pod podlážku a sedím tam. Do noci jsem tam proseděl."

„A což Akulka?"

„A ona podle všeho se zdvihla za mnou a také se vydala na cestu domů. Tak ji potom našli sto kroků od onoho místa."

„Nedořezal jsi ji tedy."

„Ano..." Šiškov se na chvílku zamlčel.

„Je to taková žíla" — podotknul Čerevin, „že když ji, tu samou žílu, hned na ponejprv nepřerážneš, člověk bude sebou neustále hýbat, a ať mu vyteče co chce krve, přece neumře."

„Ale ona umřela. K večeru ji našli mrtvou. Oznámili to, jali se mne hledat a už v noci mne našli v lázni... A nyní jsem tady už čtvrtý rok," dodal po malé pomlčce.

„Hm... Pravda, nebudeš-li bítí, nebude dobře!" poznamenal chladnokrevně a methodicky Čerevin, vytahuje opětně růžek s tabákem. Počal šňupati dlouze a s přestávkami. „Ale zase, hochu, když se to vezme" — pokračoval Čerevin — „jsi podle všeho hrozně hloupý. Já jsem také tak jednou zastal svou ženu s milovníkem. Zavolal jsem ji tedy do kůlny, oprat' jsem složil na dvě. „Komu — povídám — jsi přísahala? Komu jsi přísahala?" Nu, řezal jsem ji, řezal opratí, řezal, řezal, půldruhé hodiny jsem ji řezal. A tu prosí: „Tvé nohy budu mýtí a tu vodu pítí." Avdot'ja se jmenovala."

v.

Letní doba.

Však hle, už duben počíná, již se blíží Velkonoce. Znenáhla počínají i letní práce. Slunce jest den ode dne teplejší a pronikavější; vzduch voní jarem a dráždivě působí na organismus. Blížící se krásné dni rozčilují i spoutaného člověka, rodí i v něm jakási přání, jakési snahy, stesky. Zdá se, že se člověku ještě silněji stýská po svobodě pod jasným slunečným paprskem, než za pošmourných zimních nebo jesenních dnů, a lze to pozorovati na všech trestancích. Zdá se, jako by jednak byli rádi světlým dnům, ale zároveň se v nich zvyšuje jakási nedočkavost, netrpělivost. Opravdu jsem zpozoroval, že na jaře jako by se častěji u nás v káznici přiházely sváry. Častěji bylo slyšeti hluk, křik, rámus, vznikaly rozepře; a při tom zpozoruje člověk náhodou někde při práci něčí zádumčivý pohled, upřený do modravé dáli, tam někam na druhý břeh Irtyše, kde počíná jako nekonečný ubrus přes půl druhého tisíce verst volná kirgizská step; zpozoruje něčí hluboký povzdech z plných prsou, jako by zrovna cosi táhlo člověka, aby si podýchal tím dalekým, svobodným vzduchem, a ulehčil jím stísněné, spoutané duši.

„Eh!" zvolá konečně trestanec, a náhle, jako by seřásl se sebe sny a dumy, netrpělivě a zasmušile se chopí rýče neb cihel, jež má přenést s jednoho místa na druhé. Za minutu již zapomene na svůj nenadálý pocit a buď se dá do smíchu nebo do spílání, dle toho, jaké jest povahy, anebo se dá najednou s neobyčejným, zhola zbytečným zápalem do uložené mu práce, byl-li mu dán určitý úkol, a počíná pracovati, pracovati ze všech sil, jako by chtěl obtíží práce potlačit v sobě něco takového, co ho samo tísní a tlačí uvnitř. Jsou to vesměs lidé silní, z větší části v květu let a sil... Těžký jsou okovy v tu dobu! Nepoetisuju v tomto okamžiku a jsem přesvědčen o pravdě své poznámky. Kromě toho, že v teple, uprostřed jasného, slunečného světla, když slyšíš a cítí uješ celou duší, celou bytostí svou, jak se příroda vůkol tebe probouzí s neobsáhlou silou, ještě těžšími se stávají zavřený žalář, vojenský průvod a cizí vůle; kromě toho všeho za této jarní doby po celé Sibiři a po celém Rusku s prvním hlesnutím skřivánka počíná se tulácký život: prchají lidé boží ze žalářův a hledají spásy po lesích. Po dusné jámě, po soudech, okovech a prutech toulají se úplně po své vůli, kde se jim zachce, kde se jim více líbí, kde se jim zdá pohodlněji; pijou a jedí, kde se co trefí, co Bůh dá, a v noci mírně usínají někde v lese nebo na poli bez veliké starosti, bez žalářní tesklivosti, jako lesní ptáci, loučíce se na noc pouze s hvězdami nebeskými, usínají před okem božím. Což povídat! Bývá i těžko, i hlad bývá; a zmoří člověka „služba u generála Kukuškina". Celé dni člověk někdy nespátí chleba; před každým aby se skrýval, schovával; časem nezbude než krásti, loupiti a někdy i vražditi. „Osadník jest jako dítě; nač se podívá, už se toho chápe," říkají v Sibiři o tamních osadnících z přinucení. Příslloví toto v celé jeho síle a ještě s některým doplňkem může býti užito také o tulácích. Tulák jen zřídka není lupičem, a skoro vždycky je zlodějem, ovšem více z nouze, než z povolání.

Jsou zatvrzelí tuláci. Někteří prchají, když už si odbyli svou lhůtu nucených prací v káznici a byli usazeni v některé vsi jako osadníci. Zdálo by se, že je spokojen jako osadník, je zabezpečen, ale ne!

Stále ho to někam táhne, někam láká! Život v lesích je život bídný a hrozný, ale volný a plný dobrodružství, má v sobě cosi svůdného, jakousi tajemnou vnaďu pro ty, kdo jí už jednou okusili a hle, uprchne člověk, někdy dokonce skromný, řádný, jenž podával naději, že se stane dobrým osedlým člověkem a čilým hospodářem. Mnohý se i ožení, má děti, prožije třeba pět let na jednom místě a znenadání jednoho krásného jitra zmizí někam k velikému ustrnutí ženy, dětí i celé volosti, k níž byl připsán.

U nás v káznici mně ukázali jednoho z takových běhounů. Nedopustil se nijakého zvláštního přestupku, aspoň nebylo slyšeti, že by se o něm vypravovalo něco podobného, ale neustále prchal, celý svůj život strávil na útěku. Býval i na jižní hranici ruské za Dunajem, i ve stepi kirgizské, i ve východní Sibiři, i na Kavkaze, všude se zdržoval. Kdo ví, za jiných okolností snad by se byl stal z něho nějaký Robinson Kruzoe při jeho vášnivé touze po cestování. Ostatně vše to mně o něm vypravovali jiní; sám on v káznici málo mluvil, a když už promluvil, tedy jen nejnnutnější věci. Byl to velmi malinký mužiček, již asi padesátiletý, neobyčejně tichý, s nápadně klidným, ba až tupým obličejem, až blbě klidným, V létě si rád poseděl na sluníčku a nezbytně si při tom bručel pro sebe nějakou písničku, ale tak tiše, že na pět kroků od něho už jí není slyšet. Tahy jeho obličeje byly jaksi zdřevěnělé; jedl málo, nejvíce jen chlebiček; nikdy si nekoupil ani jediného preclíku, ani sklenky kořalky; a ostatně sotva měl asi kdy jaké peníze; on sotva asi uměl počítat. Ke všemu se choval úplně klidně. Káznické pejsky krmíval někdy ze své ruky, kdežto u nás v trestnici psy nikdo nekrmíval. Vůbec Rus nerad krmívá psy.

Povídalo se, že byl ženat, a sice dvakrát; pravilo se, že má někde děti... Zač se dostal do káznice, nevím dokonce. Naši neustále čekali, že ufoukne i od nás; ale buď že ještě nepřišel jeho čas, anebo že jeho léta prošla, on si žil a požíval, chovaje se jaksi zpytavě k oné podivné společnosti, jež ho obklopovala. Ostatně spoléhati se nebylo možná; pravda, mohlo by se zdáti, nač by mel prchat, čeho tím dosáhne? Ale přec jen, vezme-li se věc kolem a kolem, lesní, tulácký život je ráj proti životu v káznici. To je pochopitelné, a nemůže býti nijakého porovnání. Ač je to těžký osud, ale přec jen svoje vůle. Toť příčina, proč každý trestanec na Rusi, ať si sedí kdekoliv, stává se jaksi nepokojným z jara, při prvních pozdravech jarních paprsků slunečních. Třebas daleko ne každý má v úmyslu prchnouti; neboť možno s určitostí říci, že se k tomu pro obtíž a odpovědnost odhodlává ze sta jeden; ale zato ostatních devadesát devět aspoň si zablouzní o tom, jak by bylo možná prchnouti a kam by se mělo prchnouti; aspoň se u srdce uleví pouhým projevem přání, pouhým zdáním možnosti. Některý si aspoň vzpomene, jak dříve kdysi uprchl...

Mluvím nyní pouze o odsouzených. Avšak rozumí se, že nejčastěji a nejvíce se odhodlávají k útěku trestanci, nacházející se ve vyšetřování. Ti, kdo byli odsouzeni na určitou dobu, prchají leda počátkem svého uvěznění. Když si však odbyl dvě nebo tři léta káznice, počíná si trestanec let těch už vážit a ponenáhlu přichází k přesvědčení, že je lépe, dokončiti zákonitým způsobem svou robotní lhůtu a vyjiti potom z káznice jako osadník, než se odhodlati k takovému odvážnému podniku a k takové záhubě v tom případě, nezdaří-li se útek. A vždyť nezdar je tak možný! Leda jen desátému se podaří zjinačiti svůj osud.

Z odsouzených odhodlávají se k útěku také častěji než jiní ti, kdo jsou odsouzeni na příliš dlouhou dobu. Patnáct, dvacet let se zdá věčností a odsouzený na takovou lhůtu stále je hotov k blouznění o změně osudu, třeba si už odseděl deset let v káznici. Konečně i vypálená znamení překážejí z části, aby se člověk odhodlal k útěku.

Zjinačiti si osud jest výraz technický. Potom i při výslechu, byl-li trestanec usvědčen, že prchl z káznice, odpovídá, že chtěl zjinačiti svůj osud. Tento z části knihový výraz hodí se však úplně k věci. Každý uprchlík má na mysli ne snad osvoboditi se na vždy — víť, že je to skoro nemožno — nýbrž buď že se dostane do jiného ústavu, nebo že bude odsouzen pouze k deportaci za osadníka, anebo že se dostane znova do vyšetřování, a sice pro nový přestupek, jehož se dopustí už za tuláctví — slovem, že se dostane, kam je libo, jenom ne na staré místo, jež ho omrzelo, jenom ne do předešlé káznice.

Všichni ti uprchlíci, nenajdou-li si v prodlení léta nějakého nahodilého, neobyčejného místa, kde by mohli přezimovati, nepadnou-li na příklad na některého přechovávatele uprchlíků, jemuž je to výhodno; a neopatří-li si konečně, někdy třebas i vraždou, nějakého průvodního listu, se kterým by se mohli usaditi kdekoliv: všichni na podzim, nebyli-li polapeni už dříve, z větší části sami se dostavují v zástupech do měst a trestnic jako tuláci a usazují se v žalářích na zimu, ovšem nikoliv bez naděje, že se jim v létě opět podaří prchnouti.

Vesna působila i na mne svým vlivem. Pamatuju se, jak jsem dychtivě časem patřival skrze štěrbiny mezi břevny v ohradě a dlouho jsem stával s hlavou skloněnou ku plotu, upřeně a nenasytně pohlížeje, jak se tráva zelená na našem pevnostním vale, jak se neustále tmavěji a tmavěji modrá daleké nebe. Nepokoj a tesknost má rostly s každým dnem a káznice se mně stávala stále víc a více protivnou. Nenávist, které jsem jako šlechtic v prodlení prvních let stále zakoušel od trestanců, stávala se mně nesnesitelnou, otravovala život můj jedem. Za těch prvních let často jsem odcházel, ač mně nic nescházelo, poležet si do nemocnice jedině proto, abych nebyl v káznici, jen abych se zbavil té úporné, ničím nesmiřitelné všeobecné nenávisti.

„Vy jste ocelové zobáky, vy jste nás zaklovali,“ říkali nám trestanci, a jak jsem závidíval tehda prostému lidu, jenž přicházel do káznice! Ti se ihned se všemi přátelili. A proto jaro, přelud svobody, všeobecné veselí v přírodě působily na mne jaksi truchlivě a dráždivě.

Na sklonku postu, tuším šestého postního téhodne, přišla na mne řada, jíti ke zpovědi. Celá káznice byla hned od prvního téhodne rozdělena od staršího poddůstojníka na sedm skupin, podle počtu nedělí, kdy měli jíti ke zpovědi. V každé skupině bylo tedy asi třicet osob. Můj kající týden velmi se mně zalíbil. Ti, kdo činili pokání, byli osvobozeni od práce. Chodili jsme do chrámu, jenž byl nedaleko káznice, dvakrát i třikrát denně. Já už dávno nebyl v chrámě. Velkopostní obřady, tak známé z dávných dob dětství, z domu otcovského, velebné modlitby, zemní poklony — vše to vzbudilo v mé duši dávnou, dávnou minulost, připomínalo dojmy ještě z dětských let a pamatuju se, jak mně bylo velmi příjemno, když nás z rána po zmrzlé za noci zemi vodili pod stráží s nabitými puškami do domu božího. Stráž ostatně do chrámu nevstupovala. Ve chrámě stávali jsme hustým hloučkem u samých dveří, na nejposlednějším místě, tak že bylo slyšeti leda jen hlasitého jáhna a jen zřídka možno bylo zpozorovati skrze zástup černou řízu a lysinu duchovního.

Vzpomínal jsem si, jak jsem za dob dětských, stoje ve chrámě, patřival časem na prostý lid, hustě se tlačící u vchodu a uctivě se rozstupující před plukovníckými epoletami, před tlustým bářinem, nebo před naparáděnou, ale velice nábožnou báryní, kteří procházeli nezbytně až na první místa a byli připraveni každý okamžik se pohádati o první místo. Tam u vchodu, jak se mně zdávalo tehda, ani se tak nemodlili, jako my, modlili se skroušeně, bedlivě, k zemi se ukláněli, a to s jakýmsi plným vědomím své poníženosti.

Nyní přišla i na mne řada, abych stál na témž místě, ba ani ne na témž; byli jsme spoutáni a zostuzeni; nás se všichni stranili, nás se všichni skoro i báli, nás pokaždé podíleli almužnou, a pamatuju se, že mně to bylo až i jaksi příjemno; jakýsi rafinovaný, zvláštní pocit se ozýval v onom podivném potěšení. „Nechat', jsem-li zde!“ myslil jsem si. Trestanci se modlili velmi horlivě a každý z nich pokaždé přinášel do chrámu svou žebráckou kopějku na svíčku, nebo ji kladl do chrámové pokladničky. „Vždyť jsem také člověk,“ myslíval si snad nebo pocit'oval, když odevzdával svou kopějku; „vždyť před Bohem všichni jsou si rovni...“ Ku přijímání jsme šli při ranní mši. Když duchovní s kalichem v rukou odříkával slova: „... ale jako na lotra na pravici vzpomeň si na mne,“ skoro všichni padli na zem, řinčíce okovy, snad že vztahovali ta slova přímo na sebe.

Avšak již nastal velkonoční týden. Od správy káznice bylo nám uděleno po vajíčku a po kousku pšeničného velkonočního mazance. Z města opět zasypali káznici milodary. Opět návštěva duchovního s křížem, opět návštěva představenstva, opět tučné šci, opět opilství a vrávorání — všechno právě tak, jako o vánocích, s tím rozdílem, že nyní bylo možno procházeti se po dvoře káznice a hřítí se na sluníčku. Bylo jaksi světleji, prostorněji než v zimě, ale jaksi teskněji. Dlouhý, nekonečný letní den stával se jaksi obzvláště nesnesitelným o svátcích. Ve všední den aspoň se čas krátil prací.

Letní práce opravdu se ukázaly býti mnohem těžšími, než zimní. Pracovalo se stále nejvíce při inženýrských stavbách. Trestanci stavěli, kopali půdu, kladli cihly; jiní se zabývali zámečnickými, truhlářskými a natěračskými pracemi při opravách erárních budov. Třetí chodili do cihelny dělat cihly. Tato poslední práce pokládala se u nás za nejtěžší. Cihelna byla od pevnosti tři nebo čtyři versty vzdálena. Každý den v prodlení léta ráno v šest hodin ubírala se celá skupina trestanců, asi padesát osob, dělat cihly. Na tu práci vybírali nádenníky, to jest ne řemeslníky, a osoby nepřináležející k

nějakému řemeslu. Brali s sebou chléb, protože pro vzdálenost místa bylo nevhodno přicházeti domů k obědu a proběhnouti za tou příčinou o osm verst více; obědvali tedy až večer, když se vrátili do káznice. Úkol se ukládal na celý den a sice takový, že jedva za celý pracovní den mohl jej trestanec vykonati. Předně bylo zapotřebí nakopati a vyvéztí hlínu, samému nanosit vody, samému prošlapati hlínu v jámě na míšení hlíny a konečně nahotoviti z ní jaksi velmi mnoho cihel, cosi jako dvě stě, ne-li dokonce půl třetího. Já sám byl pouze dvakrát v cihelně.

Vraceli se z cihelny již večer, unavení, utýraní, a neustále celé léto vyčítali druhým, že konají nejobtížnější práci. To bylo tuším jejich útěchou. Ale nehledě na to, někteří tam chodili skoro s jakousi zálibou; předně pracovalo se za městem; místnost byla otevřená, svobodná, na břehu Irtyše. Přec jen radostněji rozhlédnouti se vůkol; není to stále tatáž pevnostní erárština! Možno bylo svobodně si zakouřiti, ba i poležeti si půl hodinky s velikou rozkoší. Já pak chodíval jako dříve buď do dílny, nebo na alabastr, anebo mne konečně užívali za nosiče cihel při stavbách. V této poslední funkci přihodilo se mi jednou, že jsem musil nositi cihly se břehu Irtyše ke stavbě nové kasárny na sedmdesát sáhů daleko a to přes pevnostní val. Práce ta trvala celé dva měsíce. Mně se skoro líbila, ačkoli provaz, na němž jsem nosil cihly, neustále mně dřel ramena. Ale mně se líbilo to, že následkem práce zřejmě se ve mně rozvíjela síla. Z počátku jsem mohl nositi pouze po osmi cihlách, a každá cihla měla po dvanácti librách. Ale potom jsem došel do dvanácti a do patnácti cihel, což mně působilo velikou radost. Fysická síla je nutná v káznici neméně než mravní síla, má-li člověk snést všechna hmotná nepohodlí tamního prokletého života.

A já chtěl ještě užiti světa, až vyjdu z káznice...

Ostatně nenosil jsem rád cihly jen proto, že od té práce sílilo mé tělo, nýbrž proto, že se práce konala na břehu Irtyše. Zmiňuju se z té příčiny tak často o tomto břehu, poněvadž jedině odsud bylo viděti boží svět, čistou, jasnou dáli, neobydlené, volné stepi, působící na mne podivný dojem svou pustotou. Jenom na břehu bylo možná státi zády k pevnosti a neviděti jí. Všechna ostatní místa, kde se konaly naše práce, byla v pevnosti, nebo podle ní. Od nejprvnějších dnů pojal jsem nenávisť k oné pevnosti a zvláště některým její budovám. Dům našeho majora zdál se mně jaksi prokletým, odporným místem a pokaždé jsem pohlížel na něj s nenávisť, kdykoli mně bylo jíti mimo. Na břehu však bylo možno zapomenouti se; hledíš tak někdy na ten neobsáhlý, pustý prostor jako vězen z okna svého žaláře na svobodu. Vše zde bylo pro mne drahé a milé: i jasné, palčivé slunce na bezedném siném nebi, i daleká píseň Kirgizova, zaléhající k nám z kirgizského břehu. Upíráš dlouho oko a konečně rozeznáš nějakou chudobnou začazenou jurtu nějakého bajguše; rozeznáš kouř u jurty, Kirgizku, která tam cosi kutí se svými dvěma berany. Vše tam je chudobno a divoko, ale svobodno. Zpozoruješ nějakého ptáka v modrém, průzračném vzduchu, a dlouho upřeně sleduješ jeho let: hle tam proletěl nad samou vodou, tam zmizel v sinavé dáli, a hle opět se ukázal jedva se kmitající tečkou... I chudobný, zakrslý kvítek, který jsem našel záhy z jara ve šterbině kamenitého břehu, i ten jaksi bolestně připoutal k sobě mou pozornost.

Tesknota celého toho prvního roku mého vězení byla nesnesitelná, a působila na mne dráždivě a hořce. V ten první rok následkem oné tesklivosti mnohé věci jsem nezpozoroval kolem sebe. Zavíral jsem oči a nechtěl jsem si všimati. Uprostřed mezi zlými, nenávisťnými svými soudruhy trestanci nepozoroval jsem lidí dobrých, lidí způsobilých k myšlení i cítění, nehledě na tu odpornou kůru, jež je pokrývala na zevnějšek. Mezi jízlivými slovy přeslechl jsem leckdy přívětivé a laskavé slovo, jež bylo tím dražší, že bylo proneseno bez jakéhokoli úmyslu a nezřídka přímo z duše, jež snad více vytrpěla a zkusila, než já.

Ale nač se o tom šířiti? Byl jsem nad míru rád, když jsem se vrátil domů silně unavený: snad usnu! Nebot spaní bylo u nás v létě mučení, div ne ještě horší, než v zimě.

Večery, pravda, bývaly někdy velmi pěkné. Slunce, jež po celý den nemizelo ze dvora káznice, konečně zapadlo. Nastal chládek a po něm skoro studená (ovšem poměrně), stepní noc. Trestanci, než je zavrou do kasáren, procházívají se v zástupech po dvoře. Největší část jest ovšem shromážděna v kuchyni. Tam vzniká vždycky nějaká, pro káznici důležitá otázka, mluví se o tom a onom, rozbírá se časem nějaká nová pověst, často pošetilá, ale budící neobyčejnou pozornost těchto zavržených od světa lidí! Tu přišla na příklad zpráva, že našeho velitele majora sesadí. Trestanci jsou lehkověrní jako děti; vědí sami, že zpráva ta je hloupost, že jí přinesl známý tluchuba a pošetilý člověk, trestanec Kvasov, jemuž dávno si uložili nevěřiti a který co slovo, to mluví lež; ale přece se všichni chápou oné zprávy, posuzují, pořizují, sami sebe těší, a věc končí tím, že se sami na sebe dopálí, sami se před sebou zastydí, že uvěřili Kvasovu.

„Ale kdo pak ho sesadí!“ volá jeden; „panečku, má tlustou šíji, ledacos snese!“

„Však i nad ním, myslím, je představený!“ namítá druhý, ohnivý a nehlopý chlapík, jenž viděl kus světa, ale přič, jakého svět neviděl.

„Vrána vráně oči nevyklube!“ zasmušile, jako by jen sám pro sebe prohodí třetí, člověk už šedivý, o samotě dojídací v koute své šči.

„A představení, myslíš, že se tě přijdou ptát, mají-li ho sesaditi nebo ne?“ dodal lhostejně čtvrtý, drnkaje zlehka na balalajce.

„A proč by ne mne?“ rozjařeně namítá druhý; „rozumí se, že všechno ubožactvo prosí; všichni si tehdy stěžujte, až se začnou vyptávat. Ale to je tak: všichni u nás křičí, a když dojde k věci, tak honem nazpátek.“

„A co's ty si myslil?“ praví balalaječník. „Na to je káznice.“

„Tuhle,“ pokračuje rozohněný přič, neposlouchaje ho, „zbylo trochu mouky. Poškrabky sebrali, nu to nejposlednější; poslali to prodat. Kde pak! dověděl se; dozorce mu donesl; sebrali jim to; hned je úspora. Je to spravedlivé či ne?“

„A komu chceš žalovati?“

„Komu! Samému levizorovi, co sem jede.“

„Jakému že levizorovi?“

„To je pravda, braši, že levizor jede,“ promluvil mladý, čiperný hoch, grámotný, bývalý písař, jenž čítal „Vévodkyni Lavaliiere“ nebo cosi tomu podobného. Býval vždycky veselý a byl šprýmař, ale pro jisté vědomosti jeho a pro zběhlost si ho vážili. Nevšímaje si více všeobecné zvědavosti na budoucího revizora ubírá se přímo ke kuchaři a žádá na něm játra. Naši kuchaři často prodávali něco podobného. Koupí na příklad za své peníze veliký kus jater, upekou je a prodávají za maličkost trestancům.

„Za troník nebo za dva?“ ptá se kuchař.

„Řež za dva: ať mně svět závidí!“ odpovídá trestanec. „Generál, braši, takový generál z Petrohradu jede, celou Sibiř bude prohlížet. To je jisté. U velitele to vypravovali.“

Zpráva ta působí neobyčejné vzrušení. Čtvrt hodiny trvají otázky, kdo vlastně jede, jaký generál, jaké hodnosti, a je-li vyšší než zdejší generálové? O hodnostech, o představených, kdo z nich je vyšší, kdo kým může zatočit a kdo z nich sám se poddá, trestanci náramně rádi rozprávějí, ba prou se a nadávají si pro generály, div že se nepoperou. Mohlo by se zdát, jaký mají z toho zisk. Ale dle podrobných vědomostí o generálech a vůbec o představených měří se stupeň vědomostí, kloudnosti a dřívějšího významu člověka ve společnosti, než se dostal do káznice. Vůbec rozmluva o nejvyšších představených pokládá se za nejkrásnější a nejvzácnější rozmluvu v káznici.

„Tedy vidíte, braši, že bude pravda, že sem jedou, aby majora sesadili,“ hájí se Kvasov, malinký červený človíček, z horka nakvašený a při tom velice bláhový. On první přinesl zprávu o majorovi.

„Podplatí ho!“ úsečně namítá zasmušilý, šedý trestanec, jenž zatím dojedl své šči.

„Ba že ho podplatí,“ souhlasí druhý. „Což tu málo peněz nakradl! Než přišel k nám, byl už velitelem praporu. A nedávno se chtěl oženiti s dcerou protopopovou.“

„Ale neoženil se; ukázali mu dvěře. Nezámožný tedy. Je to nějaký ženich! Vstal se stolice a celé bohatství na něm. O velkonocích všechno v karty prohrál. Feďka to povídal.“

„Ano; hošík nehýří, ale penízky lítají jako pýří.“

„Eh brachu, i já byl ženat. Špatně je se ženiti chud'asovi; oženíš se, i noc je ti krátká!“ prohodil Skuratov, jenž se také namanul k rozprávce.

„Jak pak by ne! Právě o tobě je tu řeč,“ sekl ho čiperný chasník, jenž býval písařem. „A ty, Kvasové, řeknu ti, že jsi notný hlupák. Což pak si myslíš, že major může podplatiti takového generála, a že takový generál schválně pojede z Petrohradu, aby revidoval majora? Hlup jsi, synku, víš co ti povím!“

„A co? Když je generálem, tedy myslíš, že nebere?“ skepticky poznamenal kdosi v tlupě.

„Ovšem že nebere, a vezme-li, tedy už pořádně.“

„Vímeť, že pořádně; podle hodnosti.“

Generál vždycky vezme, rozhodně podotýká Kvasov.

„Snad i ty jsi ho podplácel?“ s opovržením prohodil Baklušin, jenž právě přichází. „Vždyť jsi generála sotva kdy viděl.“

„A vidíš, viděl jsem.“

„Lžeš.“

„Sám lžeš.“

„Tedy hoši, když viděl, ať hned přede všemi poví, kterého generála zná? Nu povídej, protože já znám všechny generály.“

„Já jsem viděl generála Zíberta,“ odpovídá jaksi nerozhodně Kvasov.

„Zíberta! Takový generál nikdy nebýval. Do zád se ti asi zakoukal. Zíberty byl tehda snad leda podplukovníkem, a tobě z leknutí se zdálo, že je generálem.“

„Ne, jen mne poslechněte,“ křičí Skuratov, „protože já jsem člověk ženatý. V Moskvě skutečně byl takový generál, Zíberty, byl rodem Němec, ale ruský. U ruského popa každý rok se zpovídal o hospožínkách*) a pořád, hoši, jen vodu pil, jako kachna. Každý den čtyřicet sklenic Moskvověcké**) vody vypil. Říkali, že se od jakési nemoci léčí vodou; sám jeho „kamardin“ mně to povídal.“

„To si mohl karasy nasadit do břicha do vody,“ zažertoval trestanec s balalajkou.

„Nu, přestaňte! Jde o důležité věci, a oni... Jaký prý to levizor, braši?“ starostlivě se vyptává jeden neposedný trestanec, Martynov, už letitý, z vojenského oddělení, bývalý husar.

„Ale vždyť si to všechno jen vymyslili!“ poučuje ho jeden ze skeptiků. „Odkud to jen berou a kam to jen kladou? A vždyť je to samá smyšlenka.“

„Ne, to není smyšlenka!“ promluvil přísně Kulikov, jenž dosud slavnostně mlčel. Byl to člověk, jenž požíval vážnosti, asi padesátiletý, s tváří velice slušnou a s jaksi pohrdavě vznešenými způsoby. Je si toho vědom a vynáší se tím. Je trochu cikán, zvěrolékař, vydělává si v městě peníze léčením koní, a u nás v káznici má obchod s kořalkou. Jest to chlapík chytrý, jenž mnoho viděl. Slova šetří, jako by ruble rozdával.

„Je to svatá pravda, braši,“ pokračuje klidně. „Slyšel jsem to už minulého téhodne; přijíždí generál, jeden z nejvyšších, a celou Sibiř bude revidovat. Jeť známo ovšem, že ho budou podplácet; ale kam pak našemu osmiokému: ten se k němu nesmí ani přiblížit. Není, braši, generál jako generál. Jsou všelijací. Ale tolik vám povídám, náš major na každý způsob na svém místě zůstane. To jest jisté. My jsme lid bez jazyka, a z představených svůj na svého žalovati nebude. Revizor nahlédne do trestnice a

*) Jinak uspenský půst v první polovici srpna.

**) Voda z Moskvy řeky.

tak i odejde. Oznámí potom, že našel všechno v pořádku...“

„Takové je to, braši. Ale major dostal strach; vždyť od rána je už opilý.“

„A večer si naloží podruhé. Feďka to povídal.“

„Černého psa na bílo neumyješ. Však není opilý ponejprv.“

„Což jest to tedy, když ani generál ničeho nepořídí! Dejte pokoj s jejich hloupostmi,“ mluví vespolek vzrušení trestanci.

Pověst o revizorovi roznesla se v okamžiku po celé káznici. Lid přechází po dvoře a nedočkavě jeden druhému sdělují novinku. Někteří schválně mlčí, snažíce se zůstat chladnokrevnými a tím se patrně snaží zdát se vážnějšími. Třetí zůstávají lhostejní. Na zápraží před kasárnami usedli si trestanci s balalajkami. Jiní rozmlouvají dále. Někteří spustí píseň, ale vůbec jsou všichni toho večera v neobyčejně rozechvělém stavu.

Před desátou hodinou všechny u nás přepočítali, zahnali do kasáren a zavřeli na noc. Noci byly krátké; budili nás před pátou ráno, a usínali všichni ne dříve než o jedenácté hodině. Do té doby ještě dováděli, rozmlouvali, a někdy, jako v zimě, se utvořily majdany. V noci se udělá nesnesitelně parno a dusno. Ačkoli vane noční chládek oknem, v němž jest zdvižen rám, ale trestanci se zmítají celou noc na svých narách jako v horečce. Blechy se hemží myriádami. Drží se u nás i v zimě a sice v dosti značném počtu, ale počínaje vesnou, rozmnoží se v takovém množství, o němž jsem sice slýchal dříve, ale nezakusiv ve skutečnosti, nechtěl jsem uvěřiti. A čím dále k létu, tím se stávají dravějšími. Pravda, k blechám jest možno přivyknouti, sám jsem to zkusil; ale přec jen jest s nimi těžko. Tak někdy člověka utýrají, že leží posléze jako v horečce a sám cítí, že nespí, že jen pozbyl jaksi vědomí. Konečně, když před samým ránem i blechy na konec dají pokoj, jako by usnuly a když člověk za vlivu jitřního chládku opravdu sladce usne, ozve se náhle nelitostný třeskot bubnu u vrat káznice a začíná buzení. S proklínáním slyší, zalézaje pod kožich, hlasité, zřetelné zvuky, zrovna jako by je počítal a ještě v polusně zalézá do hlavy nesnesitelná myšlénka, že totéž bude i zítra, i pozejtří a několik let za sebou až do samého osvobození. A kdy pak — pomyslíš si — nastane ta svoboda, a kde že je? Ale již jest nutno procitnouti; počíná každodenní běhání, strkání... Lidé se oblékají, spěchají do práce. Ovšem bylo možno si pospat hodinku také ještě v poledne.

Pověst o revizorovi nebyla lichá. Potvrzovala se den ode dne více a konečně už zvěděli všichni na určito, že jede z Petrohradu jistý vysoký generál revidovat celou Sibiř, že už přijel, že už je v Tobolsku. Každý den přicházely nové zprávy do káznice. Přicházely pověsti též ze města; bylo slyšeti, že všichni mají strach, všichni se činí, aby své zboží ukázali lícni stranou. Mluvílo se, že vrchní velitel chystá příjem hostů, plesy, slavnosti. Trestance celými houfy posílali rovnat ulice v pevnosti, skopávat hromádky, malovat ploty a sloupky, omítat, bílit, slovem chtěli v jedné chvíli spraviti všechno, co se mělo ukázati lícni stranou. Naši velmi dobře tomu rozuměli a neustále ohnivěji a směleji rozsuzovali mezi sebou. Fantasie jejich dostupovala do ohromných rozměrů. Chystali se dokonce, že přednesou stížnost, až se jich generál bude ptáti, jsou-li spokojeni. A zatím se přeli a hádali mezi sebou. Major byl rozčilen. Častěji přijížděl do káznice, častěji křičel, častěji se vrhal na lidi, častěji dával odváděti trestance na strážnici a silně dohlížel na čistotu a pořádek. V tu dobu jako naschvál přihodila se v káznici maličká příhoda, která ostatně nikterak nerozčilila majora, jak by se bylo dalo očekávati, nýbrž naopak ještě mu způsobila potěšení. Jeden trestanec ve rvačce bodnul druhého šídlem do prsou, skoro pod samé srdce.

Trestanec, jenž spáchal zločin, nazýval se Lomov; toho, jenž dostal ránu, zvali u nás Gavrilkou; byl to jeden ze zatvrzelých tuláků. Nevím ani, měl-li nějaké jiné jméno ještě; u nás ho jmenovali vždy Gavrilka.

Lomov býval zámožným sedlákem v T...ské gubernii, v K...ském újezdě. Všichni Lomovi žili u jednoho krbu: stařík otec, tři synové a strýc jejich, Lomov. Byli bohatými sedláky. Vypravovalo se po celé gubernii, že měli na tři sta tisíc assignačních rublů kapitálů. Zabývali se rolnictvím, vydělávali kůže, vedli obchody, ale nejvíce se zabývali lichvařením, přechovávali tuláky a kradené zboží a páchali podobná umění. Sedláci z polovice újezdu byli jim dlužní, nacházeli se v jejich osidlech. Měli

pověst' lidí rozumných a chytrých, ale konečně příliš zhrdli, zvláště když jistá velmi vážená osobnost z onoho kraje počala se cestou u nich zastavovati a seznámila se osobně se staříkem, jenž se jí zalíbil pro svůj důvtip a obratnost. Pomyslili si najednou, že není už na ně soudu, a počali se čím dál, tím více odvažovati na různé nezákonné podniky. Všichni na ně reptali, všichni jim přáli, aby se provalili skrze zemi; ale oni vypínali nos pořád výš a výše. Okresní hejtman, policejní komisaři nebyli jim už ničím.

Ale konečně praskli a zhylnuli, avšak nikoli pro něco zlého, nikoli pro své tajné přestupky, nýbrž pro hloupost. Měli v deseti verstách od vesnice velký dvorec, po sibiřsky zájímku. Tam bydlelo u nich jednou na podzim šest nádenníků Kirgízů, které se jim dávno už podařilo lapiti do svých osidel. Jedné noci všichni tito Kirgizové byli povražděni. Počalo vyšetřování. Táhl se dlouho. Za vyšetřování vyšlo na jevo mnoho jiných nekalých věcí. Lomovi byli obžalováni pro usmrcení svých dělníků. Sami to vypravovali a celá káznice to věděla; upadlo na ně podezření, že byli dělníkům již příliš mnoho dlužni, a protože, nehledě na jich veliké jmění, byli skoupi a lakotni, povraždili Kirgizy, aby jim nemusili zaplatiti mzdu. Prodlením vyšetřování a soudního řízení celé jich jmění přišlo na zmar. Stařík umřel. Děti byly rozeslány po káznících. Jeden ze synů a jeho strýc dostali se do naší trestnice na dvanáct let nucené práce. A věříte-li? Vždyť byli úplně nevinni smrtí Kirgízův. Po čase přiznal se v naší káznici Gavrilka, známý podvodník a tulák, takto veselý čiperný hoch, jenž bral celý ten zločin na sebe. Neslýchal jsem ostatně, zdali se k tomu přiznal sám, ale celá káznice byla úplně přesvědčena, že Kirgizové jeho rukou neminuli. Gavrilka ještě za tuláctví býval ve styku s Lomovými. Dostal se do káznice na krátkou dobu jako vojenský sběh a tulák. Kirgizy povraždil spolu se třemi jinými tuláky; doufali, že si hezky pomohou ve dvorci a hodně že tam uloupí.

Lomovy neměli u nás rádi, nevím proč. Jeden z nich, synovec, byl statný, rozumný hoch a snášelivě povahy; ale strýc jeho, jenž Gavrilku bodnul šídlem, byl hloupý a svéhlavý sedlák. S mnohými se už dříve pohádal a býval pořádně bit. Gavrilku měli všichni rádi pro jeho veselou, přívětivou povahu. Ačkoli Lomovi věděli, že on je vrahem, a že sem přišli za jeho zločin, přece se s ním nehádali; nikdy se ostatně ani nestýkali; a on také si jich pranic nevšímal. A z nenadání vznikla hádka mezi ním a strýcem Lomovem pro jakousi nejohavnější holku. Gavrilka se počal vychloubati její přízní; mužík se stal žárlivým a jednoho krásného poledne bodnul ho šídlem.

Lomovi, ačkoli za vyšetřování přišli na mizinu, žili v káznici přece jako boháči. Měli patrně peníze. Měli svůj samovar, pili čaj. Náš major o tom věděl a nenáviděl oba Lomovy v nejvyšší míře. Bylo každému zřejmo, že se chápal každé maličkosti, jen aby se jim dostal na kůži. Lomovi to vysvětlovali tím, že si major přeje, aby ho podplatili. Ale oni mu úplatku nedali.

Bylo jasno, že, kdyby byl Lomov jen trochu hlouběji vrazil šídlo, byl by Gavrilku zabil. Ale věc končila tím, že si Gavrilka odnesl jen nepatrné poranění. Oznámili to majorovi. Pamatuju se, jak přijel celý udýchaný a s patrnou radostí. S Gavrilkou zacházel ku podivu laskavě, zrovna jako s vlastním synem.

„Co, můj milý, můžeš jíti do nemocnice tak, či ne? Ale ne, raději ať mu zapřáhnou koně. Koně honem zapřáhat!“ křiknul poddůstojníkovi, jedva dechu popadaje.

„Vždyť já, vaše vysokoblahorodí, pranic necítím. On mne jen trošičku píchnul, vaše vysokoblahorodí.“

„To nevíš, to nevíš, můj milý; potom budeš vidět... Je to v nebezpečném místě; všechno závisí od

místa; pod samé srdce bodnul, loupežník! A tebe... já ti—" zařval, obrátiv se k Lomovu; „nu, ted se na tebe dostanu!... Na strážnici!"

A vskutku se na něho dostal. Lomová soudili, a jakkoli byla rána uznána za velmi lehké bodnutí, úmysl přece byl patrný. Zločinci prodloužili lhůtu nucených prací a odsoudili ho k tisíci ranám v ulici. Major byl úplně spokojen...

Konečně přijel revizor.

Druhého dne po příjezdu do města zajel i k nám do káznice. Bylo to ve svátek. Již několik dní před tím bylo u nás všechno umyto, uhlazeno, ulízáno. Trestanci čistě oholeni. Oblek měli na sobě bílý, čistý. V létě podle předpisu chodili všichni v plátěných bílých kazajkách a kalhotách. Na zádech měl každý zašitý černý kruh, dva veršky v průměru. Celou hodinu cvičili trestance, jak odpovědět kdyby je vysoce postavená osobnost náhodou pozdravila. Konaly se zkoušky. Major lítal jako ztřeštělý.

Hodinu do příjezdu generálova všichni stáli na svých místech, jako dřevění panáci a drželi ruce na švech kalhot. Konečně o jedné hodině s poledne generál přijel. Byl to vysoký generál, takový vysoký, že tuším srdce všech představených po celé západní Sibiři musila se při jeho příchodu zatřásti. Vstoupil přísně a vznešeně; za ním se přivalila veliká družina provázejících ho místních představených; několik generálů, plukovníkův. Byl mezi nimi také jeden v občanském obleku, vysoký a krásný pán ve fraku a střevících, jenž také přijel z Petrohradu a jenž se držel neobyčejně nenuceně a nezávisle. Generál často se k němu obracel a sice velmi zdvořile. To trestance velice překvapilo: člověk občanského stavu a taková čest, a k tomu ještě od takového generála! Později se dověděli jeho příjmení a co je zač; ale řečí bylo o něm plno.

Náš major, upjatý do uniformy s oranžovým límcem, s očima zalitýma krví, s rudou, uhrovitou tváří, neučinil, jak se zdá, zvláště příjemného dojmu na generála. Ze zvláštní úcty ke vznešenému hosti byl bez brejlí. Stál opodál, natažený jako struna, a celou bytostí svou zimničně očekával okamžik, kdy ho bude k něčemu zapotřebí, aby letěl vyplnit přání jeho excellence. Ale nebylo ho k ničemu zapotřebí. Mlčky obešel generál kasárny, podíval se i do kuchyně, tuším i ščí okusil. Ukázali mu na mne: ten a ten — oznamují — původu šlechtického.

„Á!" prohodil generál. „A jak se nyní chová?"

„Doposud uspokojivě, vaše excellenci," odpověděli jemu.

Generál pokynul hlavou a za dvě minuty vyšel z káznice. Trestanci ovšem byli oslepeni a překvapeni, ale přece zůstali v některých pochybnostech. O nějaké stížnosti na majora nemohlo být ovšem ani řeči. Ostatně i major byl o tom již dříve úplně přesvědčen.

VI.

Zvířata v káznici.

Koupě Hnědáka, jež se přihodila brzo na to v káznici, zajímala a bavila trestance mnohem příjemněji, než vznešená návštěva. Káznice měla právo držeti si koně pro přivázení vody, odvážení odpadků a pod. K poklizení byl ustanoven trestanec. On s ním i jezdil, ovšem v průvodu vojáka. Práce měl náš kuň více než dosti i ráno, i večer. Hnědák sloužil u nás již velmi dávno. Kuň byl dobrý, ale byl již

sedřený. Jednoho překrásného jitra, před samým svátkem Petra a Pavla, Hnedák přivezl večerní sud, padl a za několik minut zdechl. Politovali ho, všichni se shromáždili kolem něho, rozmlouvali, přeli se. Nalézající se u nás vysloužilí kavaleristé, cikáni, zvěrolékaři a podobní dávali při tom na jevo i mnoho zvláštních vědomostí, co se týče koní, ba i pohádali se vespolek, ale Hnědáka nevzkřísili. Ležel mrtvý s nabubřelým životem, do něhož, všichni pokládali za svou povinnost šfuchnouti prstem. Ozámili majorovi, že se stala vůle boží, a on rozhodl, že se má koupiti ihned nový kuň.

Právě na svatého Petra dopoledne, po mši, když naši byli všichni pohromadě, počali přiváděti koně, které byly na prodej. Samo sebou se rozumí, že koupě měla býti svěřena samým trestancům. U nás byli skuteční znalci, a ošiditi dvě stě padesát osob, které se samy výhradně tím dříve zajímaly, bylo těžko. Sešli se Kirgízové, koňari, cikáni, měšťané. Trestanci s netrpělivostí očekávali příchod každého nového koně. Byli veselí, jako děti. Ze všeho nejvíce jim lichotilo, že, vida, i oni, jako svobodní lidé, jako by opravdu ze své vlastní kapsy, kupují pro sebe koně a mají úplné právo jej koupiti.

Tři koně byly přivedeny a zase odvedeny, nežli se při čtvrtém podařilo uzavřítí koupi. Přicházející k nám konaři s jakýmsi podivením a jako by s ostýchavostí rozhlíželi se kolem, ba ohlíželi se časem i na vojáky, kteří je přiváděli. Dvoustový zástup takových lidí, oholený, znamenáný, v řetězech a k tomu u sebe doma, ve svém žalářním hnízdě, přes jehož práh nikdo nepřestupuje, vnucoval jim úctu jistého druhu. Naši pak vykořistili všech možných chytrostí při zkoušení každého přivedeného koně. Kam jen se mu nedívali, co mu neomakali, a to s takovým dělným, vážným, s takovým příčinlivým vzezřením, jako by od toho záviselo blaho celé káznice. Čerkesové— ti i do sedla na koně skákali; jejich oči planuly a rychle rozmlouvali ve svém nesrozumitelném nářečí, odhalující své bílé zuby a kývajíce svými snědými, hrbonosými obličejí. Některý z Rusů zrovna jako by se byl přikoval veškerou pozorností k jejich sporu, jako by jim do očí chtěl vskočit. Poněvadž nerozumí slovům, chce se dle výrazu jejich očí dovtipiti, jak rozhodli, hodí-li se kuň, nebo ne?

Některému cizímu pozorovateli mohla by se taková křečovitá pozornost zdáti až podivnou. Zdálo by se, proč by se měl tak zvláště namáhati mnohý z trestancův, a sice mnohý trestanec tak leda bylo, tichounký, nasmělý, který snad před některým ze svých vlastních soudruhů trestancův ani muknouti si nedovolí? Zrovna, jako by pro sebe kupoval koně, jako by mu opravdu nebylo zcela lhostejno, jakého koupí koně. Kromě Čerkesů nejvíce se vyznamenávali bývalí koňari a cikáni; jim také ponechali první místo a první slovo. Vznikl za té příležitosti dokonce i jistý šlechtný zápas zvláště mezi dvěma, mezi trestancem Kulikovem, bývalým cikánem, konokradem a koňarem, a samoukem zvěrolékařem, chytrým sibiřským mužíkem, jenž nedávno teprv přišel do káznice, ale již za tu krátkou dobu dovedl připraviti Kulikova o celou jeho městskou praxi. Věc jest totiž ta, že našich káznických samouků zvěrolékařů velmi si vážili v celém městě, a nejen měšťané a kupci, nýbrž i vysokí úředníci obraceli se do káznice, když se jim rozstony koně, přes to že bylo ve městě několik skutečných zvěrolékařů. Do příchodu Jelkina, sibiřského mužíka, neměl Kulikov soupeře, měl velikou praxi a rozumí se, že vděčnost se mu projevovala penězi. On silně podváděl a šarlatánil, a uměl mnohem méně, než udával. Dle důchodu byl aristokratem mezi trestanci. Svými zkušenostmi, rozumností, smělostí a odhodlaností dávno již vnutil nevolnou k sobě úctu všem trestancům v káznici. Jemu u nás naslouchali a jeho poslouchali. Ale on mluvíval málo; vypustí slovo, jako když rubl daruje, a to vždy jen v důležitých případech. Byl to rozhodný hrdopýšek, ale měl mnoho skutečné, nelíčené energie. Byl už letitý, ale velmi krásný a velmi rozumný. K nám šlechticům choval se jaksi rafinovaně zdvořile a zároveň neobyčejně důstojně. Myslím, kdyby ho oblekli a přivezli pode jménem nějakého hraběte do některého residenčního klubu, že by se ani tam nezahodil, sehrál by si

ve vist, výborně by pohovořil, ne mnoho, ale každé slovo by mělo svou váhu a po celý večer by se snad nikdo nedovtípil, že není hrabě, nýbrž tulák. Mluvím vážně: tak byl rozumný, vtipný a bystroduchý.

Mimo to i chování jeho bylo uhlazené, švihácké. Musil za svého života mnoho vídati. Ostatně minulost jeho byla zastřena mrakem neznámosti. Byl u nás ve zvláštním oddělení. Ale po příchodu Jelkina, třebaš jen mužíka, ale za to nejchytřejšího mužíka, asi padesátiletého rozkolníka, zvěrolékařská sláva Kulikova se zatměla. Za nějaké dva měsíce odloudil mu skoro všechnu městskou praxi. Vybojoval, a sice velmi lehce, i takové koně, jichž se Kulikov již dávno úplně vzdal. Vyléčil i takové, jimž nevěděli rady ani městští zvěrolékaři. Tento mužík dostal se k nám spolu s jinými za falšování peněz. Měl toho zapotřebí, aby se na stará léta vpletl jako spolupodnikatel do takové záležitosti! Vždyť nám sám se smíchem vypravoval, jak ze tří pravých zlat'áku fabrikovali všeho všudy jeden falešný.

Kulikov byl trochu uražen jeho zvěrolékařskými úspěchy; počal ať i jeho sláva mezi trestanci blednouti. Vydřoval si na předměstí milenku, chodil v plyšovém dlouhém kabátě, nosil stříbrný prsten, náušnici a své vlastní boty s lemováním, a najednou pro ztrátu důchodů byl přinucen státi se krčmářem, a proto všichni očekávali, že nyní při koupi nového Hnědáka soupeřové se, dost možná, ještě poperou. Čekali se zvědavostí. Každý z nich měl svou stranu. Náčelníci obou stran již se počali rozčilovati a ponenáhlu si počínali vyměňovati nadávky. Sám Jelkin svraštil už svůj chytrácký obličej v nejsarkastičtější úsměšek. Ale vypadlo to jinak. Kulikova ani nenapadlo, aby nadával; za to i bez nadávek se zachoval mistrně. Započal ústupkem, ba vyslechl i uctivě kritické mínění svého soupeře, ale chytiv ho za jedno slovo, upozornil ho skromně, ale důrazně, že se mýlí zejména v té a v té věci. Slovem Jelkin byl poražen velice neočekávaně a uměle, i ačkoliv prvenství zůstalo i na dále jemu, byla přec i Kulikovská strana spokojena.

„Ne, braši, je vidět, že ho tak lehce neporazíte; dovede se brániti; kde pak!“ tvrdili jedni.

„Jelkin umí víc!“ namítali druzí, ale namítali to jaksi ústupně. Obě strany počaly najednou mluvit v neobyčejně smířlivém toně.

„Ne že by víc uměl, ale ruku má lehčí. A co se týče zvířete, také se Kulikov nelekne.“

„Ba nelekne, hochu!“

„Nelekne...“

Nového Hnědáka konečně vybrali a koupili. Byl to dobrý koník, mlad'oučký, pěkný, pevný, a neobyčejně milého, veselého vzezření. Rozumí se, že i ve všech ostatních částech nebylo na něm poskvrnky. Počali smlouvati; vycenili ho za třicet rublů; naši dávali dvacet pět. Smlouvali se ohnivě a dlouho, slevovali a přidávali. Konečně se dali sami do smíchu.

„Což pak budeš peníze brát ze své kapsy?“ namítali jedni; „nač pak se smlouvat?“

„Státní pokladny budeme litovat?“ volali druzí.

„Přec jen, braši, přec jen to jsou peníze, naše společné...“

„Naše společné! Nu, jest vidět, že nás hlupáky nesejou, ale my se sami rodíme...“

Konečně se shodli na dvacetiosmi rublech. Oznamili majorovi a koupě byla potvrzena. Rozumí se, že ihned přinesli na dvůr chleba a soli a nového Hnědáka s poctivostí uvedli do káznice. Zdá se, že nebylo trestance, jenž by ho při té příležitosti nepopleskal po šíji, aneb ho nepohladil po tlamě. Hned téhož dne zapřáhli Hnědáka, aby vozil vodu, a všichni se zvědavě dívali, jak nový Hnědák potáhne svůj sud. Náš vodovoz Roman pohlížel na nového koníka s neobyčejnou samolibostí. Byl to mužík asi padesátiletý, mlčelivé a usedlé povahy. Vůbec všichni ruští kočí bývají nadmíru usedlé, ba i mlčelivé povahy, jako by vsutku bylo pravda, že stálé zacházení s koňmi sděluje člověku jakousi zvláštní usedlost, ba i vážnost. Roman byl tichý, ke všem laskavý, ne mnohomluvný, šňupal z růžku tabák a neustále od nepamětných dob obíral se káznickými Hnědáky. Nově koupený byl už třetí.

U nás byli všichni přesvědčeni, že káznici sluší hnědá barva, že prý to sluší k našemu stavení. To potvrzoval i Roman. Strakatého nekoupili by na příklad za nic na světě. Povinnost vodovoza zůstávala jakýmsi právem neustále na Romanovi a nikdy nikoho by u nás ani nenapadlo, aby mu upíral onoho práva. Když padl starý Hnědák, nikomu nepřišlo na mysl, ani samému majorovi, aby dával v něčem vinu Romanovi; vůle boží a konec! Ale Roman je dobrý kočí.

Brzy se Hnědák stal miláčkem káznice. Trestanci, ač jsou lidé suroví, často k němu přistupovali a hladili ho. Když Roman, vrátiv se od řeky, zavíral vrata, jež mu otevřel poddůstojník, Hnědák, jenž už vjel do dvora káznice, zastavil se se sudem a čekal, šilhaje po něm očima. „Jdi sám!“ zvolá na něho Roman, a Hnědák ihned veze sám, dojde ke kuchyni a zastaví se, čekaje, až přijdou kuchaři a parášníci s vědry, aby načerpali vody. „Chytrý Hnědák!“ volají na něho; „sám přivezl!... Poslouchá!“

„A vždyť opravdu: hovado a rozumí!“

„Chlapík Hnědák!“

Hnědák vrtí hlavou a frká, jako by opravdu, rozuměl a byl spokojen pochvalami. Při takové příležitosti pokaždé mu někdo přinese chleba se solí. Hnědák žere a opět zakývá hlavou, jako by říkal: „Znám tě, znám! já jsem hodný koníček, i ty jsi hodný člověk!“

Také jsem Hnědákovi rád přinášel chléb. Bylo jaksi příjemno dívat se na jeho hezkou tlamu a cítiti na dlani jeho měkké, teplé pysky, obratně sbírající dárek.

Vůbec naši trestanci by mohli milovati zvířata, a kdyby jim dovolili, s radostí by si zavedli v káznici množství domácího dobytka a ptactva. Zdálo by se, co může více změkčiti, ušlechtiti surovou, zvířecí povahu trestancovu, když ne takové zaměstnání? Ale to se nedovolovalo. Ani řády naše, ani místo toho nedovolovalo.

Avšak v káznici po celou dobu mého pobytu zdržovalo se náhodou několik zvířat. Kromě Hnědáka měli jsme psy, husy, kozla Vásku, a jednu dobu zdržoval se u nás orel.

V hodnosti stálého káznického psa zdržoval se u nás, jak bylo už výše řečeno, Šárik, rozumný a dobrý pes, s nímž jsem žil v stálém přátelství. Ale protože se pes u všeho prostého lidu pokládá za zvíře nečisté, jemuž se nesluší ani pozornost věnovati, proto i Šárika si skoro nikdo u nás nevšímal. Žil milý pes, spával na dvoře, žral zbytky z kuchyně a v nikom nebudil zvláštního zájmu pro sebe, avšak všechny znal a každého v káznici pokládal za svého pána. Když se trestanci vraceli z práce, na

pouhé volání na strážnici: „Svobodníka!“ přiběhl k vratům, laskavě vítal každou skupinu, vrtěl chvostem, a přívětivě se díval do očí každému příchozímu, čekaje sebe menšího zalichocení. Ale v prodlení mnoha let nedočkal se od nikoho laskavého slovíčka, od nikoho, leda snad ode mne. Za to však mne také miloval více, než každého jiného.

Nevím, jakým způsobem se vyskytl potom u nás v káznici ještě druhý pes, Bělka. Třetího, Kult'apku, jsem přinesl kdysi sám z práce; bylo to ještě štěně. Bělka byla podivný tvor. Kdosi ji přejel vozem a její hřbet byl prohnut dovnitř, tak že, když utíkala, zdálo se z pozadí, že běží jakási dvě bílá zvířata, srostlá spolu. Kromě toho celá byla jaksi prašivá a oči se jí hnojily; ohon měla oblezlý, skoro celý lysý a neustále schlípený. Cítíc, že jí bylo ublíženo osudem, rozhodla se patrně býti zkroušenou. Nikdy na nikoho neštěkala ani nevrčela, jako by nesměla. Zdržovala se nejvíce pro chléb za kasárnami; spatřila-li někoho z našich, ihned, ještě na několik kroků, převalila se na důkaz pokory na záda, jako by řekla: „Dělej se mnou, co je ti libo, vždyť já, vidíš, ani nepomýšlím na odpor.“ A každý trestanec, před kterým se převalila, kopnul ji obyčejně botou, jako by to pokládal za svou nezměnitelnou povinnost. „Eh, ty mrcho!“ volávali přitom trestanci. Ale Bělka si nedovolila ani zakňučet, a když už cítila příliš velikou bolest, jen jaksi hluše a žalostně vyla.

Taktéž se pokaždé překotila před Šárikem a před každým jiným psem, když za svými záležitostmi vyběhla za ohradu. Přiházivalo se, že se překotila a ležela tiše, když se na ni některý veliký vislouchý pes rozběhl s rykotem a štěkotem. Ale psům se líbí zkroušenost a pokora u tvorů jim podobných. Zuřivý pes okamžitě krotnul zastavoval se s jakousi záдумčivostí před pokornou Bělkou, ležící před ním nohama vzhůru a zvolna, s velikou zvědavostí počínal ji očichávati na všech částech těla. Co si asi v tu chvíli mohla myslet Bělka, jež se třásla po celém těle? „A což, jestliže mne lotr chňapne?“ kmitlo jí bezpochyby hlavou. Ale hafan, když ji bedlivě očichal, zanechal jí konečně, nenacházeje v ní bezpochyby ničeho lákavého. Bělka ihned vyskočila a opět se pustila svým kulhavýna během za dlouhou řadou psů, kteří provázeli nějakou Žučku. A ačkoli věděla zcela jistě, že se s Žučkou nikdy blíže neseznámí, přece jí bylo útechou v její neštěstí, když mohla aspoň z povzdálí pokulhat si za ní. Na počtu přestala asi dávno již pomýšlet. Pozbyvši všeliké naděje do budoucna, žila pouze pro ten kus chleba a byla si toho úplně vědoma.

Pokusil jsem se kdysi přivnaditi ji; to bylo pro ni něco tak nového a neočekávaného, že nenadále všechna přisedla k zemi, na všechny čtyři tlapy, celá se zachvěla a hlasitě počala skolit radostí. Ze soustrasti častěji jsem ji pak pohladil. Zato kdykoli mne potkala, ihned se vždy dala do kňučení. Sotva že mne zdaleka pozoruje, už kňučí, kňučí jaksi bolestně, až k pláči. Skončila tím, že ji za ohradou na valu roztrhali psi.

Zcela jiné povahy byl Kult'apka. Proč jsem ho přinesl z dílny do káznice, když byl ještě slepým štěnětem, sám nevím. Bylo mně příjemno ho krmit a vychovávat. Šárik ihned přijal Kult'apku pod svoji ochranu a spal vedle něho. Když Kult'apka povyrostl, dovoloval mu, aby ho kousal do uší, aby ho trhal za chlupy a hrál si s ním, jak si obyčejně hrají staří psi se štěňaty. Podivno, že Kult'apka vlastně nerostl do výšky, nýbrž jen do délky a do šířky. Srst' měl lochmatou, jakési světle popelavé barvy; jedno ucho mu rostlo dolů, druhé vzhůru. Povahy byl ohnivý a nadšený, jako každé štěně, jež radostí, že vidí svého pána, obyčejně se rozkňučí, rozkřičí, leze ho lízat do samé tváře, a zároveň hned před vámi není s to, aby zadrželo i své ostatní city. „Jen aby bylo viděti nadšení, a na slušnost netřeba se ohlížeti!“

At' jsem byl kdekoliv, jakmile jsem zvolal „Kult'apko!“, z nenadání se objevil někde za rohem, jako

by ze země vyskočil, a s radostným kňučením letěl ke mně, vale se a kutáleje cestou jako klubko. Hrozně jsem si zamiloval toho maličkého netvora. Zdálo se, že mu osud chystá pro život hojnost samé jen radosti. Ale jednoho překrásného dne obrátil na něho zvláštní pozornost trestanec Neustrojev, jenž se zabýval šitím ženských střevíců a vyděláváním koží. Cosi ho z nenadání překvapilo. Zavolal k sobě Kult'apku, omakal jeho srst a laskavě ho převalil na hřbet. Kult'apka, jenž ničeho nepodezřívá, kničel radostí. Ale následujícího rána zmizel. Dlouho jsem ho hledal, ale jako by do vody padl. Teprve po dvou nedělích se všechno vysvětlilo. Kult'apkova kožešina se Neustrojevu velice zalíbila. Stáhl ji s něho, vydělal a užil jí za podšívku do aksamitových zimních botek, které si objednala u něho paní auditorová. Botky mně ukázal, když byly hotovy. Srst' byla podivuhodná. Ubohý Kult'apka!

V naší trestnici mnozí se zabývali vyděláváním koží a trestanci často přiváděli s sebou psy s pěknou srstí, kteří pak okamžitě zmizeli. Některé ukradli, některé i kupovali. Pamatuji se, jak jsem kdysi za kuchyní spatřil dva trestance. Radili se spolu o něčem a velmi se činili. Jeden z nich držel na provaze krásného, velikého, černého psa, patrně drahého plemene. Jakýsi dareba lokaj odvedl ho svému pánovi a prodal našim příštipkářům za třicet kopějek stříbra. Trestanci se chystali psa pověsiti. To se dělo velmi pohodlně; kůži stáhli a trup hodili do veliké a hluboké jámy na pomeje, která se nacházela v nejzadnějším koutě naší káznice, a která v létě za silného parna strašně zapáchala. Čistili ji zřídka. Ubohý pes jako by byl tušil, jaký osud se mu chystá. Zpytavě a nepokojně pohlížel na nás tři, na jednoho po druhém a zřídka jen si dovolil zavrtěti svým huňatým, spuštěným ohonem, jako by nás chtěl obměkčiti tímto důkazem své důvěry v nás. Honem jsem odešel, a oni ovšem dokončili své dílo šťastně.

Husy se u nás objevily také jaksi náhodou. Kdo si je zavedl a komu vlastně náležely, nevím; ale po jistou dobu působily veliké potěšení trestancům a byly známy dokonce i ve městě. Vylíhly se v káznici a chovali je v kuchyni. Když hejno povyroستlo, přivykly všechny, celým hejnem choditi spolu s trestanci na práci. Sotva že zarachotil buben a káznice se přihrnula ke vratům, naše husy vyběhly s křikem za námi s roztaženými křídly, jedna za druhou přeskakovaly přes vysoký práh u dvířek, a pokaždé se ubíraly na pravé křídlo, kde se seřadily, čekajíce, až bude po přehlídce. Připojovaly se vždy k největšímu zástupu a při práci se pásly někde na blízku. Jakmile se trestanci hnuli s práce nazpět do káznice, zdvihaly se i husy. Po pevnosti se roznesla pověst, že husy chodí s trestanci na práci. „Hled'te, trestanci táhnou se svými husami!“ říkávali lidé na potkání; „a jak pak jste je k tomu přiučili?“ — „Tu máte pro husy!“ prohodil jiný a dal almužnu. Ale přese všechnu jejich oddanost všechny je pobili k jakémusi svátku, jímž se končil půst.

Zato našeho kozla Vásku nebyli by zabili za nic na světě, kdyby se nebyla přihodila zvláštní okolnost. Také nevím, odkud se vzal u nás a kdo ho přinesl, ale z nenadání octnul se v káznici malinký, běloučkový, hezoučkový kozlík. Za málo dní stal se obecným miláčkem všech a zároveň všeobecným předmětem zábavy, ba i radosti. Našli si i příčinu, proč ho chovati; je prý nutno držeti v káznici při konírně kozla. *) Ale kozel se nezdržoval v konírně, nýbrž z počátku v kuchyni, a potom v celé káznici. Byl to velice graciósní a velice čtverácký tvor. Přibíhal na zavolání, vyskakoval na lavici, na stoly, trkal se s trestanci, byl vždycky veselý a zábavný. Jednou, když už mu prokukovaly pořádné růžky, napadlo kdysi z večera Lezgína Babaje, jenž seděl před kasárnou na zápraží v zástupu

*) Ruská pověra. V noci prý přichází do konírny skřítek a projíždí se na koních, od čehož slábnou. Aby nechal koně na pokoji, staví do konírny kozla, na němž se pak skřítek projíždí.

druhých trestancův, aby se s ním potrkal. Dlouho se již sráželi čely — bylat' to zamilovaná zábava trestanců s kozlem — když tu Váška najednou vyskočil na nejvyšší schůdek zápraží, a sotva že se Babaj uhnul stranou, v okamžiku se zdvihl na zadní nohy, přitiskl k sobě přední nožky a ze vsí síly trknul Babaje do týla, tak že tento sletěl střemhlav se zápraží k nesmírné radosti všech přítomných a přede vším samého Babaje. Slovem Vášku měli všichni velice rádi.

Když povyrostl, vykonána na něm po všeobecné a vážné poradě známá operace, kterou naši zvěrolékaři výborně uměli prováděti. „Jináče bude všude smrděti kozlovinou," vysvětlovali trestanci. Následkem toho počal Váška náramně tloustnouti. Ovšem také ho krmili jako na jatky. Konečně z něho vyrostl krásný veliký kozel, s předlouhými rohy a neobyčejně tlustý. Kráčel-li, zrovna se převaloval se strany na stranu. Také se naučil choditi s námi do práce na potěchu trestancův i potkávajícího nás obecnstva. Všichni znali káznického kozla Vášku. Někdy, když pracovali ku příkladu na břehu, natrhali trestanci ohebných vrbových proutků, k tomu ještě nějakého listí, nasbírali na valu kvítí a tím vším vyzdobili Vášku; rohy mu opletli proutky a květinami, celé tělo ozdobili věncovím. Pak se Váška vracíval do trestnice — vždycky v čele trestanců — ozdobený a okrášlený, a trestanci kráčeli za ním, jako by se jím vychloubali před mimojdoucími.

Tak daleko zašla tato jejich láska ke kozlovi, že některým z nich jako dětem přišla do hlavy myšlénka, „nebylo-li by dobře, pozlatiti Váškovi rohy?" Ale jen si tak o tom promluvili, ale nevykonali toho. Ostatně, pamatuju se, že jsem se ptal tehdáž Akima Akimyče, po Isaji Fomičovi našeho nejlepšího pozlacovače, možno-li skutečně kozlovi rohy pozlatití? On si nejprve pozorně prohlédl kozla, důkladně všechno uvážil a pak odpověděl, že by bylo možno, „ale dlouho to držeti nebude, a mimo to by to bylo zhola zbytečno". Tím ta záležitost byla vyřízena.

A dlouho by byl Váška ještě prožil v káznici, a byl by skonil leda od zádechu; ale jednou, vraceje se v čele trestanců z práce vyzdobený a okrášlený, setkal se s majorem, který jel v drožce. „Stůj!" zařval major; „čí je kozel?" Řekli mu. „Jakže! V káznici jest kozel a bez mého dovolení! Zavolat poddůstojníka!" Přišel poddůstojník a hned bylo poručeno kozla okamžitě zařezati, kůži stáhnouti, prodati na trhu a stržené peníze připojiti k erárním trestnickým penězům, maso však dáti trestancům do ščí. V káznici o tom pohovořili, politovali kozla, ale neposlechnouti nesměli. Vášku zařízli nad naší jamou na pomeje. Maso koupil jeden z trestanců všechno najednou, zaplativ káznici půl druhého ruble. Za ty peníze nakoupili preclíků a ten, jenž koupil Vášku, rozprodal ho po kusech svým soudruhům na pečení. Maso bylo vskutku velice chutné.

Zdržoval se u nás nějaký čas v káznici také orel karaguš z rodu stepních nevelkých orlů. Kdosi ho přinesl do káznice raněného a ztýraného. Celá káznice ho obstoupila; nemohl lítati; pravé křídlo jeho vláčilo se po zemi, jedna noha byla vymknuta. Pamatuju se, jak se hněvivě rozhlížel kolem, dívaje se na zvědavý zástup, a rozvíral svůj zakřivený zobák, hotově se prodati svůj život co nejdráž. Když se na něho nadívali do syta a počínali se rozcházeti, odbelhal se pokulhávaje a poskakuje o jedné noze, mávaje při tom zdravým křídlem, do nejbzdálenější části káznice a schoval se do kouta, přituliv se až k samé ohradě. Zde strávil u nás tři měsíce a za celou tu dobu nevyšel ani jedenkrát ze svého koutka.

Z počátku přicházeli často dívat se na něho a štváli na něho psa. Šárik se vrhal na něho vztekle, ale patrně se bál přistoupiti blíže, což velice bavilo trestance. „Zvíře," říkávali; „nedá se!" Později však i Šárik mu bolestně ubližoval; jeho strach minul a když ho trestanci štváli, dovůdčil se chytati ho za raněné křídlo. Orel se bránil ze všech sil drápy a zobákem, a hrdě i divoce, jako raněný král, přituliv se do svého koutka, rozhlížel se po zvědavcích, kteří se přišli na něho dívat. Ale konečně všechny omrzel; všichni jím povrhli, zapomněli na něho, avšak každého dne možno bylo viděti vedle něho kousky čerstvého masa a střípek s vodou. Někdo přece ho tedy ošetřoval. Orel z počátku ani jísti nechtěl, nejedl několik dní; ale pak přece počal přijímati potravu, nikdy však přímo z ruky, nebo za přítomnosti diváků. Hodilo se, že jsem ho mohl nejednou pozorovati zdálí. Když nikoho neviděl a domníval se, že je sám, odhodlal se časem vyjiti nedaleko ze svého kouta, belhal podél břevien asi na dvacet kroků od svého místa, pak se vracel nazpět, pak si opět vyšel, jako by se snažil pohybovati se. Když mne spatřil, spěchal ihned ze všech sil, kulhaje a poskakuje, na své místo, a pohodiv nazpět hlavou, rozevřel zobák, rozježil se, jsa v okamžiku hotov k boji. Nijakým lichocením jsem ho nemohl obměkčiti; kousal a bil sebou, masa ode mne nepřijímal, a po celou dobu, co jsem nad ním stával, upíral svůj zlý, pronikavý pohled přímo mně do očí. V samotě a plný hněvu očekával smrt, nedůvěřuje nikomu a nesmiřuje se s nikým. Konečně trestanci jako by si byli na něho vzpomněli, a ačkoliv se nikdo o něho nestaral, nikdo si ho nevšímal skoro dva měsíce, najednou ve všech jako by byla vznikla soustrast k němu. Smluvili se, že by měli orla vynésti. „Ať třeba zdechne, jen ne v káznici," tvrdili trestanci.

„Tot' víme, je to pták volný, surový, k ohradě ho nepřiučíme," souhlasili druzí.

„Je vidět, že není takový, jako my," dodal kdosi.

„Nu, tys na to padl! Vždyť to je pták a my jsme lidé !"

„Orel, braši, jest cař lesů..." počal vykládati Skuratov, ale nikdo ho tentokrát neposlouchal. Jednou po obědě, když buben zavolal do práce, sebrali orla, stiskli mu zobák rukou, protože se počal zuřivě práti, a nesli ho z káznice. Přišli k valu. Asi dvanáct osob, jež se nacházely v oné skupině, byly zvědavý, kam se obrátí orel. A divná věc: všichni byli čímsi potěšeni, jako by sami z části obdrželi svobodu.

„Vidíte, psí maso! My mu činíme dobře a on jen kouše !" podotknul trestanec, jenž ho držel, dívaje se skoro s láskou na zlého ptáka.

„Nu, pust' ho, Mikitko!"

„Ba pravda, jemu jest málo slibovati třebas čerta ve vaku. Vůli mu dej, opravdovou volnou svobodu."

Hodili orla s valu do stepi. Bylo to pozdě na podzim, za chladného, soumravného dne. Vítr svištěl po holé stepi a šelestil zežloutlou, vyschlou, chomáčovitou stepní travou. Orel se pustil přímo, mávaje zdravým křídlem a jako by chvátal utéci od nás, kam ho oči ponosou. Trestanci zvědavě sledovali, jak se míhala ve trávě jeho hlava.

„Vidíte ho!" zadumčivě prohodil jeden.

„A neohlédne se!" přidal druhý. „Ani jednou, braši, se neohlédl. Jen běží!"

„A ty's si myslil, že se vrátí, aby nám poděkoval?" poznamenal třetí.

„Inu vímeť, svoboda! Svobodu ucítil."

„Ba ano, svobodu."

„Už ho není vidět, braši..."

„Což tam stojíte? Hýbejte se!" zvolali průvodčí a všichni se mlčky loudali do práce.

VII.

Stížnost.

Počínaje tuto hlavu, pokládá vydavatel zápisek nebožtíka Alexandra Petroviče Gorjančikova za svou povinnost podati čtenářům následující sdělení:

V první hlavě „Zápisek z mrtvého domu" bylo pověděno několik slov o jistém otcovrahu, rodem šlechtici. Byl mimo jiné uveden za příklad, jak bezcitně mluvívají trestanci o zločinech, jichž se dopustili. Bylo též řečeno, že se vrah při soudu nepřiznal k svému zločinu, ale že, soudě dle řečí lidí, kteří znali všechny podrobnosti jeho historie, fakta byla v té míře jasna, že nebylo možná nevěřiti, že se zločinu dopustil. Titěž lidé vypravovali skladateli „Zápisek", že život zločincův byl úplně nepořádný, že nadělal dluhů a zabil svého otce, dychtě po dědictví po něm. Ostatně celé město, v němž onen otcovrah býval dříve úředníkem, vypravoval jeho historii také tak. Že tomu skutečně tak, o tom má vydavatel „Zápisek" dosti spolehlivé zprávy. Konečně bylo řečeno v „Zápiskách", že v káznici býval otcovrah vždy v nejlepší, nejveselejší duševní náladě; že to byl rozmazlený, lehkomyšlný, v nejvyšší míře nepředložený člověk, ačkoli nikoli hloupý, a že spisovatel „Zápisek" nikdy při něm neshledával zvláštní nějaké surovosti. K tomu byla připsána poznámka: „Rozumí se, že jsem nevěřil v onen zločin."

Nedávno obdržel vydavatel „Zápisek z mrtvého domu" zprávu ze Sibiře, že trestanec byl opravdu úplně nevinný a že deset let trpěl v káznici úplně za darmo; že nevinnost jeho byla dokázána soudně, oficiálně. Že se praví vinníci našli a přiznali se a že byl nešťastný už propuštěn z káznice. Vydavatel nemůže nikterak pochybovati o pravdivosti této zprávy...

Netřeba k tomu ničeho dodávati. Není třeba mluviti a šířiti se o hlubokém tragismu v onom fakte, o pohubeném hned z mládí životě, stráveném za tak hrozného obvinění. Faktum to jest příliš pochopitelno, příliš ohromující samo o sobě.

Máme za to, že vyšla-li na jevo možnost takového fakta, tedy sama tato možnost přidává ještě novou, neobyčejně ostrou črtu k charakteristice a úplnosti obrazu Mrtvého domu.

A nyní pokračujeme.

Pravil jsem již výše, že jsem se konečně vpravil do svého postavení v káznici. Ale ono „konečně" dostihovalo se velmi z tuha a bolestně a příliš pomaloučku. Ve skutečnosti jsem potřeboval skoro rok času na to a to byl nejtěžší rok mého života. Proto se celý se všemi podrobnostmi vtiskl do mé paměti. Zdá se mi, že si každou hodinu onoho roku pamatuju po pořádku. Také jsem pravil, že i jiní

trestanci nemohli přivyknouti k onomu životu. Pamatuju se, jak jsem v onom prvním roce často uvažoval sám u sebe: „Což oni? Jak je jim? Je-li možno, aby byli klidní?“ A otázky ty velice mne zajímaly. Připomenul jsem již, že tam všichni trestanci žili, jako by nebyli doma, nýbrž kdesi v zájezdní hospodě, kdesi na cestě, na zastávce nějaké. I tací lidé, kteří sem byli posláni na celý život, spěchali kamsi, nebo se jim stýskalo, a každý bez výjimky blouznil o něčem nemožném. Tento věčný neklid, vyjadřovaný třebas mlčky, ale patrně; tato podivná náhlost a nedočkavost v nadějích, časem bezděky projevovaných, někdy tak bezdůvodných, že se podobaly horečnému blouznění, a — což nejvíce překvapovalo — vznikavších nezřídka v hlavách, na pohled nejpraktičtějších: vše to dodávalo neobyčejného vzezření a charakteru onomu místu, a sice tak neobyčejného, že snad právě tyto črty tvořily jeho nejvíce charakteristickou vlastnost. Člověk cítil jaksi skoro hned na první pohled, že něco podobného není za káznici. Zde všichni byli blouznílkové a to bilo do očí. Pociťovalo se to bolestně právě proto, že blouznivost dodávala většině káznice zasmušilého a mračného vzezření, jakéhosi nezdravého vzezření. Ohromná většina byla mlčenlivá a zlostná až k nenávisti, nerada vystavovala své naděje na odiv. Prostomyslnost, upřímnost byly v opovržení.

Čím nemožnější byly naděje a čím více pociťoval tuto nemožnost sám blouznílek, tím zatvrzeleji a přísněji je tajil sám pro sebe, ale vzdáti se jich nemohl. Kdo ví, snad se některý styděl za ně sám před sebou. V povaze ruské je tolik pozitivního a tolik střízlivosti v názorech a tolik vnitřního sarkasmu nad samým sebou... Dost možná, že pro tuto stále v sobě tajenou nespokojenost se samým sebou bylo v oněch lidech tolik netrpělivosti při každodenním jich styku mezi sebou, tolik nesmířlivosti a tolik posměchu jednoho nad druhým. A stalo-li se, že na příklad vyskočil z nenadání někdo z nich, kdo byl více naivní a nedočkavý, a prohodil někdy na hlas to, co všem jim vězelo na mysli, pouštěl se do blouznění a nadějí, tu ho ihned hrubě zakřikovali, přerušovali a vysmáli se mu; ale zdá mi se, že nejhorlivějšími mezi pronásledovateli byli právě ti, kteří sami ve svých snech a nadějích zabíhali ještě mnohem dále než on.

Na lidi naivné a prostosrdečné pohlíželi u nás, jak jsem již pravil, všichni vůbec jako na nejprostší hlupáky a chovali se k nim s opovržením. Jeden každý byl na tolik mrzutý a samolibý, že počínal přezíratí člověka přívětivého a prostého samolibosti. Kromě těchto naivných a přihlouplých mluvků všichni ostatní, to jest mlčenliví, dělili se na dobré a zlé, na mrzuté a přívětivé. Mrzutých a zlých bylo nepoměrně více; byl-li který z nich náhodou již od přírody mluvkou, byli to zcela jistě samí znepokojující klevetníci a pobuřující závistníci. Do všeho cizího se míchali, ačkoli své vlastní duše, svých vlastních tajemství nikomu nevystavovali na odiv. Nebylo to v modě, zvykem to nebylo.

Dobří — jich byl neveliký houfek — byli tiši, mlčky tajili pro sebe své naděje a ovšem byli náchylnější k nadějím a víře v ně, než mrzutí. Ostatně, zdá se mi, že byl v káznici ještě jeden druh, to jest takoví, kteří pozbyli nadobro vší naděje. Takovým byl na příklad i stařec ze Starodubských osad; ale na všechn způsob takových bylo velmi málo. Stařeček byl na pohled spokojen — však jsem již o něm mluvil — ale dle některých známek soudím, že duševní jeho stav musil býti hrozný. Ostatně on měl něco, co ho mohlo spasiti, co ho mohlo vyvésti z takového stavu: totiž modlitbu a domněnku, že jest mučedníkem. Trestanec, jenž se pomátl na bibli a přišel o rozum, o němž jsem se již zmínil, a který se vrhl s cihlou na majora, byl bezpochyby také jeden z těch, kteří zoufali, kteří úplně pozbyli vší naděje; a protože úplně bez naděje žítí nelze, proto si vymyslel způsob, jak by vyšel z takového nemožného stavu, a východem tím mu bylo dobrovolné, skoro nastrojené mučednictví. Vyznalť, že se vrhl na majora, aniž měl čeho proti němu, a sice pouze proto, že si přál podstoupiti mučednictví. A kdo ví, jaký psychologický process se odehrál tehda v jeho duši! Bez jakéhosi cíle a snahy po dosažení toho cíle nežije ani jeden živý člověk. Ztratil-li člověk cíl a naději, obrátí se ze stesku

nezřídká v netvora... Cílem všech našich byla svoboda a odchod z káznice.

Ostatně i nyní se snažím rozdělit celou naši káznici na různé druhy; je-li to však možno? Skutečnost jest nekonečně různorodá v poměru ke všem, i sebe chytrějším důsledkům abstraktní mysli a nepřipouští ostrých a makavých rozdílv. Skutečnost směřuje k rozdrobování. My jsme přece také měli svůj život; ať si byl jakýkoliv, ale přece to byl život, ne pouze oficiální, nýbrž vniterný, svůj vlastní život.

Ale jak jsem již z části připomenul, nemohl jsem a ani jsem neuměl proniknouti do vnitřních hlubin onoho života na počátku mého pobytu v káznici, a proto všechny vnější projevy tamního života trápily i mne tehdá nevýslovnou stůsněností. Počínal jsem časem prostě nenáviděti své soudruhy, kteří byli právě takovými trpiteli, jako já. Závidíval jsem jim dokonce, že jsou přec jenom mezi svými, ve své společnosti, rozumějí si na vzájem, ačkoli se jim ve skutečnosti zhnusila všem, právě tak jako mně, a všechny je omrzela ona společnost, udržovaná pohromadě důtkami a holí, tedy ono vynucené družstvo, a každý sám o sobě hleděl někam ode všech stranou. Opakuju opětně, že ta závist, která padala na mne v okamžiku hněvu, měla svůj zákonný důvod. Vždyť opravdu se rozhodně klamou ti, kdo tvrdí, že šlechtici, vzdělanému člověku atd. jest rovněž tak těžko v našich káznících a trestnicích, jako kterémukoli mužíku. Vím a slychal jsem o takové domněnce za poslední doby, čítal jsem o tom.

Zásada oné ideje jest správná, humánní. Všichni jsme lidé, všichni smrtelní. Ale idea ta jest příliš abstraktní. Spouští se při ní se zřetele příliš mnoho praktických podmínek, jež možno pochopili nejinak, než v samé skutečnosti. Pravím to nikoli proto, že šlechtic a vzdělanec jako by cítili jemněji, byli citlivější, proto že jsou rozvitější. Duši a její rozvoj těžko měřiti jakýmsi společným, středním měřítkem. Ani samo vzdělání nemůže v tomto případě býti měřítkem. Já první jsem hotov dosvědčiti, že jsem i v nejméně vzdělaných, nejvíce uhnětených massách, že jsem i mezi takovými trpiteli shledával příznaky nejjemnějšího duševního rozvoje. Přiházelo se v káznici, že člověk znal trestance po několik let a domníval se o něm, že je to zvíře a ne člověk, že jím opovrhoval. Náhle přijde náhodou okamžik, ve kterém duše jeho bezděčným hnutím vystoupí na povrch a člověk v ní spatří takové bohatství, city, srdce, tak jasné srozumění svého vlastního i cizího strádání, že jako by se mu náhle oči otevřely a v prvním okamžiku ani nechce věřiti, že to sám uviděl a uslyšel. Stává se i naopak: Vzdělanost srovná se někdy s takovým barbarstvím, s takovým cynismem, že se vám zhnusí, a ať jste sebe lepšími anebo sebe více předpojatými, nenaleznete v srdci svém ani omluvy, ani ospravedlnění.

Nemluvím též o změně zvyků, způsobu života, stravy atd., což je všechno pro člověka z vyšších tříd společenských ovšem těžší než pro mužíka, jenž nezřídká na svobodě trpíval hlad, kdežto v káznici vždycky se nají do syta. Nebudu se ani o to příti. Dejme tomu, že pro člověka, obdařeného jen trochu silnější vůlí, všechno to je hloupost u porovnání s jiným nepohodlím, ačkoli změna zvyku není ve skutečnosti vsutku nijaká maličkost, ani poslední věc. Ale jsou nepohodlí, před nimiž vše to bledne v takové míře, že si člověk nevšímá ani špinavého obydlí, ani útisků, ani hubené, nečisté stravy. Nejrozhýčkanější mazlíček, nejrozněženější choulostivec, když popracuje v potu tváří tak, jak nikdy nepracovával na svobodě, bude jisti i černý chléb, i šči se šváby. K tomu se dá ještě přivyknouti, jak připomíná humoristická trestanecká píseň o bývalém mazlíčku, jenž se dostal do káznice:

Kyselé mně zelí s vodou dají, a já jím, až za ušima praští.

Nikoliv, nejdůležitější jest to, že každý z nově příchozích za dvě hodiny po svém příchodu stává se v káznici právě takovým, jací jsou všichni ostatní, on je tu doma, stává se rovnoprávným hospodářem v

trestaneckém družstvu, právě takovým hospodářem, jako každý jiný. Všichni mu rozumějí, i sám on všem rozumí, všem je známý a všichni ho pokládají za svého. Avšak zcela něco jiného je člověk urozený, šlechtic. Buď si jakkoli spravedliv, dobr, rozumen, přece ho budou celá léta nenáviděti a přezírat všichni, celými massami; jemu neporozumějí a hlavně — nebudou mu věřit. Není jim soudruhem ani přítelem, a třebas by dostihl po letech toho, že mu nebudou ubližovati, zůstane přece mezi nimi cizím, a věčně bude s bolestí seznávati svou odloučenost a svou osamělost. Tato odloučenost vzniká někdy zcela bez zlého úmyslu se strany trestanců, jen tak prostě, bezděčně. Není to člověk jejich společnosti, a dost. A nic není hroznějšího, než přebývati v cizí společnosti. Mužík, přivedený z Taganroga do Petropavlovského přístavu, ihned tam najde právě takového ruského mužíka, ihned se s ním domluví a dohodne, a za dvě hodiny snad už budou žítí spolu co nejspokojeněji v jedné jizbě, nebo v jednom staně.

Jinak se to má s člověkem urozeným. Jeho dělí od prostého lidu hluboká propast, a poznává se to ve vší úplnosti teprv tehdy, když urozený náhle sám působením vnějších okolností, ve skutečnosti, opravdově pozbude svých dřívějších práv a převrátí se v prostého člověka. Nestane-li se to, obcujte třebas po celý svůj život s lidem, scházejte se s nimi třebas po čtyřicet let každodenně, na příklad v úřední povinnosti, tedy v úředně přijaté formě, anebo třebas jen tak, prostě po přátelsky, jako dobrodinec a v některém smyslu jako jejich otec — nikdy nepoznáte vlastní podstaty. Všechno bude samý optický klam a nic více. Vždyť já vím, že všichni, rozhodně všichni, kdo budou čísti tyto mé poznámky, řeknou, že nadsazuju. Ale já jsem přesvědčen o jich správnosti. Přesvědčil jsem se o nich ne z knih, ne úvahami, nýbrž ze zkušenosti, a měl jsem hrubě dosti času, abych prozkoumal správnost svého přesvědčení. Snad zvědí svým časem všichni, do jaké míry jest mé tvrzení správné...

Události jako by naschvál potvrzovaly hned při prvním kroku má pozorování a působily na mne dráždivě a bolestně. Toho prvního léta bloudil jsem po káznici skoro sám jediný. Privil jsem již, že jsem byl v takém stavu duševním, že jsem ani nemohl oceniti a rozlišiti ony trestance, kteří by mne mohli později náviděti, třebas by nikdy nemohli zaujíti téhož stanoviska, jako já. Mel jsem tu ovšem i já soudruhy původu šlechtického, ale títo soudruhové nesnímalí s mé duše vší tíhy. Zdálo se mi, že bych na nic nehleděl, ale utéci nebylo kam.

Hle na příklad jeden z těch případů, které mně hned na ponejprv daly nejvíce na srozuměnou, jak jsem tu osamocen, jak zvláštní je mé postavení v káznici. Kdysi onoho prvního léta, již v srpnu, v jasný a horký všední den před jednou hodinou s poledne, kdy obyčejně všichni spali před' odpolední prací, náhle se zdvihla celá káznice jako jeden člověk, a počala se řaditi na nádvoří trestnice. Já nevěděl o ničem až do posledního okamžiku. Za oné doby tak jsem býval časem zahloubán do samého sebe, že jsem skoro ani nepozoroval, co se děje kolem mne. A káznice byla zatím už plné tři dni vzrušena. Snad počalo ono vzrušení již mnohem dříve, jak jsem se domyslíl později, připomínaje si mimoděk různé rozhovory trestancův, a zároveň i zvýšenou svárliivost trestanců, rozmrzelost a zvláště zlostnou náladu, kterou jsem na nich pozoroval za poslední doby. Připisoval jsem to těžkým pracím, nudným, dlouhým letním dnům, bezděčným snům o lesích a volné svobodě, krátkým nocem, za nichž těžko se bylo vyspati do vůle. Možná dost, že vše to se nyní spojilo dohromady, v jeden výbuch, ale záminkou onoho výbuchu byla strava. Již po několik dní stýskali si hlasitě za poslední doby, rozhorlovali se po kasárnách, a zvláště když se scházeli do kuchyně k obědu a k večeři, byli nespokojeni s kuchaři, ano pokusili se i sesaditi jednoho z nich, ale hned zas vyhnali nového a dosadili starého. Slovem všichni byli v jakési nepokojné duševní náladě.

„Práce je těžká a nás krmí slabiznami," zabručí někdo v kuchyni.

„Když ti nechutná, tedy si objednej blamanžé," prohodil druhý.

„Šci se slabiznou jím velmi rád, braši," dodal třetí; „neboť jsou velice chutný."

„A budou-li tě krmit po celou dobu jen slabiznami, také ti bude chutnat?"

„Inu ovšem, je nyní masová doba," mínil čtvrtý; „my se v cihelně dřeme, dřeme a když je člověk s úkolem hotov, chce se žrát. A jakéž pak jídlo je maso od slabizny?"

„A když ne se slabiznou, tedy s osrdím."

„Nu ano, vezmeme-li třebaš tohle osrdí. Slabizna a osrdí, pořád jen to jedno zpívají. Což je to za jídlo! Mám pravdu, nebo ne?"

„Ovšem, strava je špatná."

„Kapsu si asi mastí."

„Tomu ty nerozumíš."

„A kdo jiný? Břicho je moje. Kdybychom si takhle všichni společně posteskli, bylo by pomůženo."

„Stěžovati si?"

„Ano."

„Což jsi málo byl ještě bit za tyhle stížnosti? Počkáš si!"

„Ono je pravda," dodal bručivě jiný, jenž až doposud mlčel; „bude to honem, ale málo to vydá. Co budeš mluvit, až se tě optají? To nám napřed pověz ty hlavo s týlem."

„Nu, povím to. Kdyby šli všichni, mluvil bych také spolu se všemi. Nouze je nouze. Někteří tady jedí svou stravu, ale někteří se musí spokojit s pouhou komisní."

„Aha, závistník bystrooký! Oči se mu rozhořely na cizí majetek."

„Na cizí sousto hubu neotvírej; raděj si přivstaň a své sobě chystej!"

„Chystej!.. Do šedých vlasů se budu o to s tebou přítí. Ty's tedy boháč, chceš-li seděti se složenýma rukama?"

„Hlehle boháče Jerošku; má psa a kočku!"

„Ne, opravdu, braši, co tak sedět! Přestaňme se řídit tam těmi blázny. S nás kůži derou. Proč bychom nešli?"

„Proč? Tobě aby napřed rozžvýkal a do huby položil; přivyk' jisti žvýkané. Tady je káznice — to je to proč?"

„Inu jako vždycky; ať pán Bůh rozvadí národy, jen když nakrmí vévody.“

„V tom to vězí. Ztloustnul osmioký“. Pár běloušů si koupil.“

„To proto, že nerad se napije.“

„Tuhle se při kartách popral se zvěrolékařem. Celou noc trumfovali. Našeho prý dvě hodiny držel v pěstích. Feďka vypravoval.“

„A proto máme šči s osrdím.“

„Ach vy hlupáci! Co pak spravíme my v našem postavení.“

„Jen kdybychom šli všichni, uviděli bychom, jaké by našel ospravedlnění. Na tom bychom měli státi.“

„Ospravedlnění! Dá ti pěstí do zubů a odejde.“

„A k tomu tě vezmou ještě do vyšetřování...“

Slovem, všichni byli vzrušeni. Té doby jsme měli vsutku špatnou stravu. A mimo to nabralo se toho více dohromady. Hlavně však všeobecná rozmrzelost, věčně tajená stráž. Trestanec je svárlivý a spurný již dle své povahy; avšak zřídka se zdvihnou všichni najednou, aneb aspoň ve velkých zástupech. Příčinou toho stálá různost mínění. Každý z nich to sám cítil; to je příčinou, proč bývalo u nás více nadávek než skutků. Avšak tentokrát vzrušení neminulo marně. Počali se scházeti do hromady, radili se v kasárnách, nadávali, připomínali si s hněvem veškeru správu majorovu, pátrali po všech jeho špatnostech.

Zvláště se rozčilovali někteří. V každé podobné záležitosti se vyskytnou podněcovatelé a vůdcové. Vůdcové v těchto případech, totiž když se má přednésti stížnost, jsou lidé vysoce pozoruhodní, a sice nejen v káznici, nýbrž ve všelikých družstvech, četách a pod. Jest to zvláštní typ, jenž si jest všude podoben. Jsou to lidé ohniví, dychtiví po spravedlnosti, a nanejvýš naivně a poctivě přesvědčení o její nezbytné, neodvratné, a hlavně okamžité možnosti. Lidé ti nejsou hloupější, než jiní, bývají mezi nimi i velice rozumní, ale jsou příliš horkokrevní, aby mohli býti dosti

chytrými a vypočítavými. Najdou-li se ve všech podobných případech lidé, kteří dovedou obratně řídití massy a vyhrátí věc, jsou to lidé zcela jiného typu vůdcův lidových a přirozených jeho náčelníkův, typu, jenž je u nás velice vzácný.

Avšak ti, o nichž nyní mluvím, totiž začínatelé a vůdcové při stížnostech, skoro vždycky prohrávají svou věc, a rozmnožují za to obyvatelstvo trestnic a káznic. Pro svou horkokrevnost prohrávají, ale pro tutéž horkokrevnost mají značný vliv na massy lidu. Táhnou za nimi konečně s ochotou. Jejich oheň a spravedlivá rozhorlenost působí na všechny, a posléze přimykají se k nim i nejnerozhodnější. Jejich slepá důvěra v úspěch svádí i nejzarytější skeptiky, nehledě na to, že ona důvěra mívá časem tak vratké, tak dětinské důvody, že se divíš, jak mohli za nimi jíti. A hlavní věcí jest, že jdou napřed, a jdou, ničeho se nebojíce. Jako býci vrhají se v před se spuštěnými rohy, často bez náležitého pochopení věci, bez opatrnosti, bez onoho praktického jezuitství, jehož pomocí nezřídka i nejpodlejší a nejnekalejší člověk dobude úspěchu, dosáhne cíle a vyjde suchý z vody. Oni však si nezbytně zpřerážejí rohy. V obyčejném životě jsou to lidé z horka nakvašení, pohrdaví, dráždiví a nesnášliví.

Nejčastěji však velice na duchu obmezení, což ostatně tvoří z části jejich sílu. Nejmrzutější je pak na nich to, že místo přímého cíle, vrhají se často na stranu, místo hlavní věci na malichernosti. A to právě bývá jejich záhubou. Avšak massy lidu je chápou, a v tom záleží jejich síla... Ostatně musím povědět ještě dvě slova o tom, co je to stížnost?

V naší trestnici bylo několik takových trestanců, kteří tam přišli pro stížnosti. Ti byli nyní nejvíce rozčileni. Zvláště jeden, Martynov, jenž sloužil v husarském pluku, ohnivý, nepokojný a podezřívavý člověk, jinak poctivý a pravdivý. Druhý byl Vasilij Antonov, člověk jaksi chladnokrevně se rozčilující, s drzým vzezřením, s hrdopyšným sarkastickým úsměškem, neobyčejně rozvítý, jinak však také poctivý a pravdivý. Ale všechny nemohu vyjmenovat; bylo jich mnoho. Petrov mimo jiné stále probíhal sem tam, naslouchal u všech skupin, málo mluvil, ale patrně byl rozechvěn a první vyskočil z kasárny, když se počali řaditi.

Náš káznický poddůstojník, jenž u nás zastával hodnost šikovatele, vyšel ihned ulekaný. Když se trestanci seřadili, požádali ho zdvořile, aby oznámil majorovi, že káznice si přeje s ním mluvit a osobně ho poprositi za některé věci. Hned za poddůstojníkem vyšli i všichni invalidové a seřadili se na druhé straně naproti trestancům. Vzkaz, svěřený poddůstojníkovi, byl neobyčejný a přivedl ho v úžas. Avšak nemohl si dovoliti, aby jej okamžitě oznámil majorovi. Předně, když už se trestanci shlukli, mohlo se státi i něco horšího. Všichni naši představení měli z trestanců jaksi zpřílišněný strach. Za druhé, i kdyby se nic nestalo a všichni si to rozmyslili a hned se rozešli, i tu by byl poddůstojník povinen okamžitě oznámiti veliteli všechno, co se přihodilo. Bledý a strachy se třesa vypravil se honem k majorovi, ani se nepokusiv, aby se trestancův optal, co by rádi, a domluvil jim. Věděli, že by s ním nyní ani nemluvíli.

Nemaje ani nejmenšího ponětí, oč jde, vešel jsem také do řady. O všech podrobnostech zvěděl jsem až později. Nyní však jsem si myslil, že bude nějaká přehlídka. Ale nevida stráží, jež obyčejně konávaly přehlídky, podivil jsem se a počal jsem se rozhlížeti kolem sebe. Obličjeje byly rozčilené a podrážděné. Někteří byli dokonce bledí. Všichni byli starostliví a zamlklí, jsouce žádostivi, jak promluví před majorem. Spozoroval jsem, že mnozí na mne pohlíželi s neobyčejným podivením, ale mlčky se odvrátili. Bylo jim patrně divno, že jsem vstoupil s nimi do řady. Bylo vidět že nevěří, abych také měl v úmyslu žalovat si. Ale brzy skoro všichni, kdo stáli kolem mne, opět se počali ke mně obracet. Všichni pohlíželi na mne tázavě.

„Nač ty jsi sem přišel?“ optal se mne hrubě a hlasitě Vasilij Antonov, jenž stál ode mne dále, než jiní, dosud mne říkal vždycky vy a choval se vůbec ke mně zdvořile.

Pohlédl jsem na něho s podivením, snaže se pořád ještě pochopiti, co to znamená, a tuše již, že se děje cosi neobyčejného.

„Nu opravdu, co tu budeš stát? Jdi do kasárny,“ promluvil jeden mladý hoch, bývalý voják, s nímž jsem nebyl dosud vůbec znám, jinak dobrý a tichý hoch. „Tomu ty nerozumíš.“

„Vždyť se strojí do řad,“ odvětil jsem mu; „myslil jsem, že je přehlídka.“

„Vida ho, také vylez,“ zvolal jeden.

„Železný zobák,“ promluvil druhý.

„Muchodavy!" prohodil třetí s nevýslovným opovržením. Tato nová přezdívka vyzvala všeobecný smích.

„V milosti se nalézá v kuchyni," dodal ještě kdosi.

„Oni mají všude nebe. Tady je káznice a oni jedí koláče a podsvinčata si kupují. Vždyt jíš svoji stravu; nač sem lezeš?"

„Tady není místo pro vás," promluvil Kulikov, přistoupiv směle ke mně; vzal mne za ruku a vyvedl mne z řady.

Sám on byl bledý; jeho černé oči jiskřily a dolejší ret byl zkousán. Nemohl chladnokrevně očekávat majora. Dodám při té příležitosti, že jsem velmi rád pozoroval Kulikova ve všech podobných případech, to jest ve všech takových případech, kde měl za nutno, aby se ukázal. On se hrozně vystavoval na odív, ale při tom byl i činným. Zdá se mi, že by šel i na popravu s jakýmsi chicem, švihácky. Nyní když mně všichni tykali a nadávali mně, zdvojnásobil patrně naschvál svoji zdvořilost, ale slova jeho byla při tom jaksi zvláště, skoro až hrdě důtklivá, netrpíce nijaké námitky.

„My jsme zde pro svou záležitost, Alexandře Petroviči, a vy zde nemáte co dělat. Odejděte zatím někam, posečkejte... Hleďte vaši všichni jsou tamhle v kuchyni, jděte k nim."

„Pod devátý pilíř, kde Antipka bezpatý ostává!" dodal kdosi.

Skrze nadzdvižené okno v kuchyni spatřil jsem opravdu naše Poláky; ostatně mně se zdálo, jako by tam kromě nich bylo ještě mnoho lidu. Pln pochybnosti vstoupil jsem do kuchyně. Smích, nadávky a tůkání, jež mezi trestanci zastávalo úkol hvízdání, ozvalo se mi v zápětí.

„Nezalíbil se!.. Ťú —ťú — ťú! Vezmi si ho! —"

Nikdy jsem ještě nebyl v káznici před tím tak uražen, a proto mně to bylo tentokrát velice za těžko. Ale přišel jsem v nešťastnou chvíli. V síni u kuchyně mne potkal T...vský, bývalý šlechtic, pevný a velkodušný mladý člověk bez obzvláštního v děláni, vřele milující trestance B. Jeho rozlišovali trestanci ode všech ostatních, ano měli ho z části trochu rádi. Byl statečný, zmužilý a silný, což vycházelo jaksi na jevo při každém jeho pohybu.

„Co to děláte, Gorjančikove," zvolal na mne; „pojd'te sem!"

„Ale co se to tam děje?"

„Chtějí přednésti stížnost, což pak nevíte? Ovšem ničeho nepořídí; kdo pak uvěří trestancům? Budou pátrati po původcích, a budeme-li mezi nimi, rozumí se, že na nás na první svedou vinu tohoto nepokoje. Vzpomeňte si, proč jsme se sem dostali. Jim prostě nařezou, ale nás by vzali do vyšetřování. Major nás všechny nenávidí a s radostí by nás všechny zahubil. Na nás by svedl vinu se sebe."

„Ostatně i trestanci by na nás svedli," dodal M...cký, když jsme přišli do kuchyně.

„Ano, o to se nestarejte; nebudou litovati!" chopil se opět slova T...vský.

V kuchyni kromě šlechticů bylo ještě mnoho lidí, všech asi třicet osob. Všichni tu zůstali proto, že nechtěli podávat stížnost, jedni z bázlivosti, druzí z rozhodného přesvědčení, že všeliké žalování je zhola marné. Byl tu též Akim Akimyč, zarytý a přirozený nepřítel všech podobných stížností, jež překážejí pravidelnému běhu služby a pořádku. Mlčky a neobyčejně klidně vyčkával, čím to skončí, aniž ho výsledek sebe méně znepokojoval; naopak on byl úplně přesvědčen, že nezbytně zvítězí pořádek a vůle představeného. Byl zde též Isaj Fomič, jenž byl velice zaražen a pln rozpačitosti poslouchal dychtivě a bázlivě náš rozhovor. Byl velice znepokojen. Byli tu i všichni prostí Poláci z káznice, kteří se připojili ke svým šlechticům. Dále tu bylo několik bázlivých osob původu ruského, lidí to vždycky zamlklých a zastrašených. Aby vstoupili do řad s ostatními, k tomu se jim nedostávalo odvahy, a nyní tesklivě očekávali, čím to skončí. Konečně tu bylo i několik mrzutých a vždycky přísných trestanců, lidí to nebojácných. Zůstali zde z tvrdošijného a pohrdavého přesvědčení, že je to všechno bláhovost a nic kromě zla z toho nevyjde. Ale zdá se mně, že jim přece bylo nyní jaksi nevolno, neboť vyhlíželi ne zcela jistě. Ačkoli si byli vědomi, že mají zcela pravdu, co se týče žaloby, což se potom také ukázalo, ale přece seznávali, že se stávají jaksi odštěpenci, že opustili své družstvo, ba skoro jako by byli zradili své soudruhy majorovi. Octnul se zde také Jelkin, onen chytrý mužík Sibiřan, jenž přišel do káznice za falšování peněz a jenž odloudil Kulikovu zvěrolékařskou praxi. Stařeček ze Starodubských osad byl zde též. Kuchaři všichni do jednoho zůstali v kuchyni, bezpochyby z přesvědčení, že tvoří také část správního personálu a proto že se nesluší, aby si na něj stěžovali.

„Avšak," počal jsem nerozhodně, obraceje se k M...ckému, „kromě těchto zde všichni se postavili do řad."

„Co je nám do toho?" zabručel B.

„My bychom se vystavili stokrát většímu nebezpečí, kdybychom vyšli; a nač? Je hais les brigands. A což myslíte třeba jen na okamžik, že vskutku dojde ke stížnosti? Že se vám tak chce míchat se do takové pošetilosti?"

„Nebude z toho nic," vmísil se do řeči jeden z trestanců, tvrdošijný a zlostný stařec. Almazov, jenž zde také byl, honem mu přisvědčil:

„Vyjma, že jich asi padesát bude bito, nic z toho nevyjde."

„Major přijel!" zvolal kdosi a všichni se dychtivě vrhli k oknům.

Major přiletěl rozzlobený, vzteklý, červený, s brejlemi. Mlčky, ale směle přistoupil před řadu. V takových případech opravdu byl smělý a neztrácel duchapřítomnosti. Ostatně on býval skoro vždy poloopilý. Ba i jeho zašpiněná vojenská čapka s oranžovým okolkem a špinavé stříbrné epauletty měly do sebe cosi zlověstného. Za ním krácel písař Ďatlov, neobyčejně důležitá osobnost v naší káznici, neboť on vlastně řídil všechno v káznici a měl i jistý vliv na majora; byl to člověk chytrý, rozuměl svému prospěchu, takto však nebyl zlý člověk. Trestanci jím byli spokojeni. Hned za ním šel náš poddůstojník, jenž patrně už dostal hroznou důtku a očekával ještě desetkrát větší; za ním stráž, asi tři nebo čtyři vojáci, ne víc. Trestanci, kteří stáli bez čapek, tuším již od samé té chvíle, co poslali pro majora, všichni se nyní vzpřímili a srovnali; každý z nich přestoupil s nohy na nohu a pak všichni jako by ztrnuli na místě, čekajíce na první slovo, či lépe řečeno na první křik nejvyššího představeného.

Tento se ozval ihned; počínaje druhým slovem major zařval z plného hrdla, až mu tentokrát přeskakovalo: bylť nad míru rozvztekl. Z oken jsme viděli, jak běhal podél řady, přiskakoval, vyptával se. Ostatně otázek jeho, jakož i odpovědí trestancův jsme pro vzdálenost místa neslyšeli. Jen to jsme slyšeli, jak křičel pisklivým hlasem:

„Vzbouřenci!... ulicí... Původcové! Ty's původce! Ty's původce!" vrhl se tam na někoho.

Odpověď nebylo slyšeti. Ale za okamžik jsme viděli, jak trestanec vystoupil z řady a odcházel na strážnici. Za chvíli se odebral za ním ještě druhý, potom třetí.

„Všechny před soud! Já vás! Kdo je to tam v kuchyni?" vzkřikl, spatřiv nás otevřenými okny.
„Všechny sem! Hnát je okamžitě sem!"

Písař Ďatlov odebral se k nám do kuchyně. V kuchyni mu řekli, že nemají nijaké stížnosti. On se ihned vrátil a oznámil to majorovi.

„Á, nemají!" zvolal o dva tony níže, patrně potěšený. „To je jedno; všechny sem!"

Vyšli jsme ven. Cítil jsem, že vycházíme jaksi se studem. Však šli všichni trochu se sklopenými hlavami.

„A, Prokofjev! Jelkin také; to's ty Almazove... Postavte se, sem se postavte dohromady," poroučel nám major jakýmsi zrychleným, ale měkkým hlasem, laskavě se na nás dívaje. „M...cký, ty's tu také...; všechny je sepsat. Datlové! Ihned všechny sepsat, spokojené zvlášť a všechny nespokojené také zvlášť, všechny do jednoho, a seznam přinést ke mně. Všechny vás udám k soudu! Já vás, darebáci!"

Papír se neminul účinku.

„Jsme spokojeni!" mrzutě zvolal náhle jeden hlas ze zástupu nespokojených, a jaksi ne hrubě rozhodně.

„Á, spokojeni! Kdo je spokojen? Kdo je spokojen, ať vystoupí."

„Spokojeni, spokojeni!" ozvalo se o několik hlasů více.

„Spokojeni! Tedy vás sváděli? Tedy byli podněcovatelé, buřiči ?
Tím hůře pro ně!..."

„Bože, nu, co je to!" ozval se něčí hlas v zástupu.

„Kdo, kdo to křiknul, kdo?" zařval major, vrhnuv se v tu stranu, odkud se ozval hlas, „To ty, Rastorgujeve, ty jsi křiknul? Na strážnici!"

Rastorgujev, přitloustlý, vysoký mladý člověk, vystoupil z řady a zvolna se odebral na strážnici. On nekřiknul, ale protože ukázali na něho, nevzpíral se.

„Dobré bydlo vám nedá posedět!" houknul za ním major. „Vida ho, tlustohubého; za tři dni ho ne...
Však já vás všechny vypátrám! Spokojení ať vystoupí!"

„Jsme spokojeni, vaše vysokoblahorodí!“ ozvalo se mrzutě několik tuctů hlasů; ostatní tvrdošíjně mlčeli. Ale major patrně na to čekal. Bylo mu patrně samému výhodno, aby se věc rychle ukončila a sice, aby se ukončila dorozuměním.

„Á, nyní jsou všichni spokojeni!“ zvolal kvapně. „Já to věděl... viděl jsem to. To ti podněcovatelé! Patrně jsou mezi nimi pobuřovači!“ pokračoval, obrátiv se k Ďatlovu; „musí se to důkladněji vypátrat. A nyní... Nyní je čas do práce. Bubnuj!“

Zůstal sám také na prostranství před strážnicí, dokud nebyli trestanci rozesláni na různé práce. Trestanci se mlčky a smutně rozcházeli po práci, spokojeni alespoň tím, že mu čím dříve, tím líp se šli s očí. Ale, když se trestanci rozešli, major ihned zašel na strážnici, a uložil tresty „pobuřováním“, ostatně nehrubě kruté. Chvátal až při tom. Jeden z provinilců, jak potom vypravovali, poprosil za odpuštění a major ihned mu odpustil. Bylo vidět, že se major necítí dosti pevným a snad že i dostal trochu strach. Stížnost jest na každý způsob věc choulostivá, a ačkoli žaloba trestancův nemohla být vlastně nazvána stížností na majora, protože se s ní obrátili nikoli k vyššímu představenému, nýbrž k majorovi samému, ale přec jen bylo jaksi nepohodlné, nepěkné. Zvláště ho zarazilo, že vystoupili skoro všichni do jednoho. Bylo nutno potlačit onu věc za každou cenu. „Pobuřovače“ brzy propustili ze strážnice. Na zítřek byla strava lepší, ač ne ostatně na dlouho. Major počal v první době častěji navštěvovati káznici a častěji shledával nepořádky. Náš poddůstojník chodil plný starostí a nevěda kudy kam, jako by se dosud nemohl vzpamatovati z leknutí. Co pak se týče trestanců, ti se dlouho potom ještě nemohli upokojiti, ale již to nezmítalo jimi jako dříve, nýbrž byli jen mlčky rozčileni a jaksi zaraženi. Někteří dokonce svésili hlavy. Jiní mrzutě, ač málo slovy posuzovali celou tu záležitost. Mnozí se jaksi vztekla a hlasitě smáli sami nad sebou, jako by se trestali za stížnost.

„Tu máš, brachu, vezmi, pochutnej si!“ řekne jeden.

„Nad čím se zasměješ, nad tím se i potrudíš!“ dodá druhý.

„Kde je ta myš, která se odváží pověsiti kocourovi zvonek na krk?“ poznamenává třetí.

„Našince bez hole nepřesvědčíš, to víme. Ještě dobře, že nám nedal napráskati všem.“

„A ty podruhé více uměj a méně žvaň, lépe bude!“ zlostně podotýká kdosi.

„Co pak mne chceš učit; učitel, vida ho!“

„Právě, že chci učit.“

„A co pak jsi za zvíře?“

„Já jsem posud ještě člověk, ale co's ty?“

„Ohryzek psí, to jsi.“ „To's ty sám.“

„Nu, nu, přestaňte! Co řvete?“ volají se všech stran na hádající se...

Téhož večera, to jest v den stížnosti, setkal jsem se po návratu z práce s Petrovem za kasárnami. On mne již hledal Když přišel ke mně, zabručel cosi jako dvě nebo tři neurčitá zvolání, ale brzy se roztržitě zamlčel a šel mašinálně vedle mne. Celá ta událost ležela raně ještě bolestně na srdci, a mně

se zdálo, že mně Petrov něco vysvětlí.

„Řekněte mně, Petrove," optal jsem se ho; „vaši se na nás nezlobí?"

„Kdo se zlobí?" otázal se, jakoby byl procitnul.

„Trestanci na nás... na šlechtice."

„A proč by se na vás zlobili?"

„Nu, proto, že jsme si měli také stěžovat s nimi."

„A proč vy byste si měli stěžovat?" optal se, jako by se snažil, aby mne pochopil; „vždyť vy jíte svou vlastní, zvláštní stravu."

„Ale můj Bože! Vždyť i z vašich jsou mnozí, kteří jedí zvlášť, a přece šli. Proto jsme i my měli jítí... jako soudruzi."

„Tak... a co pak jste vy náš soudruh?" otázal se mne zaraženě.

Pohlédl jsem rychle na něho; Petrov mne opravdu nechápal, nechápal, na čem mně záleží. Ale zato já jsem ho pochopil v onen okamžik úplně. Poprvé tu jistá myšlenka, která se už dávno neurčitě ve mně ozývala a mne pronásledovala, vysvětlila se mně úplně, a já najednou pochopil to, co jsem dosavad jen špatně tušil. Pochopil jsem, že mne nikdy nepřijmou za svého soudruha, třeba bych byl odsouzen do káznice na věky věčné, třeba i do zvláštního oddělení. Ale zvláště památným mně zůstal výraz tváře Petrova v onom okamžiku. V otázce: „... co pak jste vy náš soudruh?" zněla taková nelíčená naivnost, takové prostosrdečné podivení. Myslil jsem si, není-li v jeho slovech nějaká ironie, zlý úmysl, posměch? Ale nebylo pranic takového. Nebyl jsem prostě jejich soudruhem a dost. Jdi si svou cestou a my také půjdeme svou; ty máš svoje záležitosti, a my také svoje.

A vskutku. Domníval jsem se, že po stížnosti nás prostě utrýzní, že s nimi neobstojíme. Ale dokonce ne. Ani sebe menší výtky, ani sebe menší narážky na výtku jsme nezaslechli, nijaké zvláštní nepřízně proti nám nepřibylo. Prostě nás kousali pomaloučku, když se hodilo, jako nás dříve kousávali, a víc nic. Ostatně nehněvali se ani dost málo ani na všechny ty, kteří nechtěli přednésti stížnost a zůstali v kuchyni, podobně jako i na ty, kteří první zvolali, že jsou vším spokojeni. Ani jim to nikdo nepřipomenul. Zvláště toto poslední jsem nemohl pochopiti.

VIII.

Soudruhové.

Mne ovšem více poutali moji soudruhové, totiž „šlechtici", zvláště za první doby. Ale ze tří bývalých ruských šlechticů, kteří se nacházeli u nás v káznici (Akima Akimyče, vyzvedače A...va, a onoho, jehož pokládali za otcovraha), znal jsem se a mluvíval jsem pouze s Akimem Akimyčem. Abych se přiznal, utíkal jsem se k Akimu Akimyčovi tak říkáje ze zoufalství, v okamžiku nejsilnější nudy a když už nikdo jiný nezbýval kromě něho, ke komu bych přistoupil.

V předešlé hlavě jsem se pokusil roztržiti všechny naše trestance na druhy, ale nyní, když jsem si

vzpomněl na Akima Akimyče, myslím, že by bylo možno přidati ještě jeden druh. Ovšem patřil by k onomu druhu on sám. Byl by to druh úplně lhostejných trestancův. Úplně lhostejných, to jest takových, jimž by bylo všechno jedno žítí na svobodě, nebo v trestnici, u nás, toť se rozumí, nebylo a býtí nemohlo, avšak Akim Akimyč byl tuším výjimkou. Zařídil se v káznici dokonce tak, jako by se chystal strávit v ní celý život; všechno kolem něho, počínaje matrací, poduškami, nářadím ulehlo jaksi pevně, trvanlivě, na dlouhou dobu. Něčeho dočasného, jako bývá za odpočinku na pochodu, nebylo u něho ani stopy. Zbývalo mu ostávat v káznici ještě mnoho let, a sotva asi kdy pomyslel na svůj odchod odsud.

Ačkoli se tedy spřátelil se skutečností, sluší přece míti za to, že nikoli z lásky, nýbrž leda ze subordinace, což bylo ostatně pro něho jedno a totéž. Byl to dobrý člověk, ba pomáhal mně na počátku radou a ledajakými úsluhami; ale časem, přiznávám se, ovanul mne mimoděk, zvláště za prvních dob, neobyčejnou teskností, která ještě více zvětšovala mou tak již velice tesklivou náladu. A já se právě ze stesku dával s ním do řeči. Bývaly chvíle, že jsem zrovna dychtil po nějakém živém slovíčku, třeba zlostném, netrpělivém, třeba nějaké vzteklé poznámce; abychom se třeba pozlobili spolu na svůj osud; ale on mlčí, klíží své lampiony, anebo počne vypravovati, jak měli přehlídku toho a toho roku, kdo byl velitelem divise, jak se jmenoval jménem křestním a otcovským, a byl-li spokojen přehlídkou, či ne, a jak byly změněny signály pro přední stráž a pod. A vše to takovým jednostejným, takovým zaměstnaným hlasem, jako když voda kape po kapkách. Ba nevzrušilo ho skoro ani to, když mně vypravoval, že za účastenství v jakési bitvě na Kavkaze byl uznán za hodna řádu sv. Anny na kord.*) Jenom hlas jeho se stal v onu minutu jaksi neobyčejně vážným a solidním; trochu jej snížil, tak že se stal jaksi tajemným, když pronášel slova „svaté Anny“, a pak se stal asi na tři minuty jaksi zvláště zamlklým a vážným...

*) Nejnižší, totiž čtvrtý stupeň ruského řádu sv. Anny, jenž se udílí za statečnost na bojišti, záleží v červenožluté stužce, jež se ovíjí kolem rukojeti kordu.

V onom prvním roce přicházely na mne hloupé chvíle, že jsem— a sice vždy znenadání — počínal skoro nenáviděti Akima Akimyče, aniž vím proč a zač, a mlčky jsem proklínal svůj osud za to, že mne umístil na narách tak, že jsme se stýkali hlavami. Obyčejně za hodinu již jsem si činíval proto výčitky. Ale to bylo pouze v prvním roce; později jsem se v duchu úplně spřátelil s Akimem Akimyčem a styděl jsem se za své dřívější hlouposti. Zřejmě, pokud se pamatuju, nikdy mezi námi nebylo sváru.

Kromě těchto tří Rusů bylo u nás za mé doby osm osob jiných šlechticů. S některými z nich jsem se seznámil dosti blízce, ba i s radostí, ale ne se všemi. Nejlepší z nich byli jaksi chorobní, všeho se straníci a nesnášliví v nejvyšší míře. Se dvěma z nich přestal jsem později vůbec mluvit. Vzdělání měli z nich pouze tři: B...ský, M...ský, a stařec Ž...ský, jenž býval dříve kdesi profesorem matematiky, stařeček hodný, dobrý, veliký podivín, a nehledě na vzdělání, velice tuším ohraničený člověk. Zcela jinací byli M...ský a B...ský. S M...ským jsem se spřátelil hned při prvním setkání, nikdy jsem se s ním nepomrzal, vážil jsem si ho, ale zamilovati si ho, přilnouti k němu nemohl jsem nikdy.

Byl to hluboce nedůvěřivý, rozmrzelý člověk, ale uměl se ku podivu dobře ovládati. A právě toto příliš veliké umění se mně nelíbilo na něm; cítil jsem jaksi, že nikdy a před nikým neotevře své duše do kořán. Ostatně možná, že se mýlím. Byla to povaha silná, a v nejvyšší míře ušlechtilá. Neobyčejná, skoro až trochu jezuitská obratnost a opatrnost jeho při obcování s lidmi dokazovaly jeho tajený,

hluboký skepticismus. A přece to byla duše, jež trpěla právě pro tuto rozdvojenost: skepticismus a hlubokou, ničím nevývratnou důvěru v některá svá zvláštní přesvědčení a některé naděje. Ale přese všechnu svou obratnost v obcování nalézal se v nesmiřitelném nepřátelství s B...ským a jeho přítelem, T...ským.

B...ský byl churavý, k tuberkulóze trochu náchylný, popudlivý a citlivý člověk, ve své podstatě však předobry a i velkomyslný. Podrážděnost jeho přecházela až do neobyčejné nesnášlivosti a tvrdošijnosti. Nemohl jsem snést jeho povahy a posléze jsem se rozešel s B...ským, ale zato jsem ho nikdy nepřestal milovat; s M...ským jsem neměl sice nikdy nijaké rozmísky, ale nikdy jsem ho nemiloval. Když jsem se rozešel s B...ským, přinutily mne okolnosti, že jsem se musil rozejít i s T...ským, oním mladým člověkem, o němž jsem se zmínil v předešlé hlavě, když jsem vypravoval o naší stížnosti. Toho mně bylo velice líto. T...ský, ačkoli byl člověk bez hlubšího vzdělání, byl přec dobrý, statečný, slovem hodný člověk. Příčina byla ta, že tak miloval a tak si vážil B...ského, tak hluboce ho ctěl, že ty, kdo jen trochu nesouhlasili s B...ským, pokládal div ne za své nepřátely. Zdá se, že i s M...ským se později rozešel k vůli B...skému, ačkoli se dlouho tomu bránil. Ostatně všichni oni byli mravně chorobní, zlostní, popudliví, nedůvěřiví. Jest to pochopitelné; jim bylo velice za těžko, mnohem tíže, než nám. Byli daleko od své vlasti. Někteří z nich byli sem posláni na dlouhou dobu, na deset na dvanáct let, a hlavní věc, že na všechny, kdož je obkličovali, pohlíželi s hlubokým předpojetím, viděli v trestancích pouze zvířecí náklonnosti a nemohli, ba ani nechtěli v nich zpozorovati ani jediné dobré vlastnosti, pranic lidského, což také bylo velice pochopitelné; na toto nešťastné hledisko byli postaveni silou okolností, osudem. Bylo zřejmo, že stesk je hnětl v káznici. K Čerkesům, Tatarům, k Isaji Fomičovi chovali se laskavě a přívětivě, ale s opovržením se vyhýbali všem ostatním trestancům. Jediný Starodubský starověrec získal si jejich úplné vážnosti. Pozoruhodno jest ostatně, že z trestanců v prodlení celé té doby, co jsem byl v káznici, nikdo jim nevytknul ani jejich národnost, ani víru, ani smýšlení jejich, což se časem přihází mezi naším prostým lidem vzhledem k cizincům, hlavně Němcům, ačkoliv ostatně velmi zřídka. Ostatně Němcům se leda posmívají; Němec představuje cosi velice komického pro prostého Rusa. K našim však se trestanci chovali dokonce i s úctou, mnohem více než k nám Rusům a nikdy se jich netknuli. Ale Poláci nechtěli to tuším pozorovati, nechtěli to vzít na vědomí.

Promluvil jsem o T...ském. To on, když je převáděli z původního místa, kde byli internováni, do naší pevnosti, nesl B...ského na rukou div ne celou cestu, když tento, jsa slabého zdraví a tělesného složení, pozbýval síly skoro na polovici každodenní cesty. Byli posláni z počátku do U...gorska. Tam, jak vypravovali, vedlo se jim dobře, to jest mnohem lépe, než v naší pevnosti. Ale vznikla tam jakási, ostatně zcela nevinná korespondence s přátely, kteří byli internováni v jiném městě, a za to představenstvo shledalo nutným převést je tři do naší pevnosti, aby byli blíže na očích vyšších úřadův. Třetí soudruh jejich byl Ž...ský. Před jich příchodem byl M...ský v káznici sám. Jak mu asi musilo býti teskno za prvního roku jeho vyhnanství!

Tento Ž...ský byl onen stařeček, jenž se věčně Bohu modlil, a o němž jsem se už zmiňoval. Všichni naši političtí zločinci byli mladí lidé, někteří velmi mladí; pouze Ž...skému bylo už přes padesát let. Byl to člověk ovšem čestný, ale trochu podivný. Jeho soudruhové B...ský a T...ský velice ho neměli rádi, ba ani s ním nemluvili, vyjadřující se o něm, že je tvrdošijný a vzdorovitý. Nevím, nakolik měli pravdu v onom vzhladě. V káznici, jako i v každém jiném místě, kam se lidé shromažďují ne ze své vůle, nýbrž násilně, snáze jest možno, jak se mi zdá, se znesvářiti, ba i vznenáviděti se vespolek, než na svobodě. Mnoho okolností tomu napomáhá. Ostatně Ž...ský byl opravdu dosti tupý člověk a dost možná i nepříjemný. Též všichni ostatní soudruhové nacházeli se v napjatém poměru k němu. Já jsem se s ním sice nikdy nepohněval, ale také jsem se s ním nespřátelil. Svůj předmět, matematiku, tuším znal důkladně. Pamatuju se, že se neustále snažil, vysvětliti mně svým poloruským jazykem jakousi zvláštní, jím samým vymyšlenou astronomickou soustavu. Bylo mně sděleno, že to kdysi vytiskl, ale že se mu v učeném světě jen vysmáli. Zdá se mi, že byl trochu raněn na rozumu. Po celé dni se na kolenou modlil Bohu, čímž si získal všeobecnou úctu celé káznice a těšil se jí až do své smrti. Zemřel v naší nemocnici po těžké nemoci před mýma očima. Ostatně vážnosti trestancův získal si hned při prvním vkročení do káznice pro svůj výstup s naším majorem. Cestou z U...gorska do naší pevnosti jich neholili, tak že jim narostl plnovous, a když je přivedli přímo k majorovi, zmocnil se tohoto zuřivý vztek pro takové porušení subordinace, ačkoliv oni tím vůbec nebyli vinni.

„Jak to vypadají!“ řval major; „to jsou tuláci, loupežníci!“

Z...ský, jenž tehda ještě špatně rozuměl po rusky a domníval se, že se jich vyptává, co jsou zač, tuláci-li, nebo loupežníci, odpověděl:

„Nejsme tuláci, nýbrž političtí zločinci.“

„Jakže! Hrubjánit, hrubjánit!“ zařval major, „na strážnici! Sto ran pruty, ihned, v ten okamžik!“

Starce potrestali. Lehl pod metly bez námitky, zaťal zuby do ruky a vytrpěl trest bez sebe menšího křiku nebo stenání, ani sebou nepohnul. B...ský a T...ský vstoupili zatím už do káznice, kde M...ský na ně už čekal u vrat a přímo se jim vrhl na krk, ač jich doposud nikdy ani neviděl Celí vzrušení majorovým přivítáním, pověděli mu všechno o Ž...ském. Pamatuju se, jak mně M...ský o tom vypravoval: „Byl jsem celý bez sebe,“ pravil mně, „nechápal jsem, co se se mnou děje a třásl jsem se jako v horečce. Čekal jsem Ž...ského u vrat. Měl přijíti přímo ze strážnice, kde ho trestali. Náhle se otevře branka: Ž...ský, na nikoho se nedívaje, s tváří bledou a chvějícími se bílými rty prošel mezi shromážděnými na dvoře trestanci, kteří už zvěděli, že trestají šlechtice, vešel do kasárny přímo k svému místu, a nepromluviv ani slova, padl na kolena a počal se modliti Bohu. Trestanci byli překvapeni, ba až pohnuti. „Když jsem spatřil onoho starce,“ vypravoval M...ský, „šedého, jenž zanechal doma ženu, děti, když jsem ho spatřil na kolenou, hanebně potrestaného a modlícího se, vrhl jsem se za kasárny a celé dvě hodiny jsem byl jako bez sebe; byl jsem ztrnulým.“ Trestanci počali si velice vážiti Ž...ského od té doby a chovali se k němu vždy uctivě. Zvláště se jim zalíbilo, že nekřičel, když byl trestán.

Sluší však pověděti celou pravdu. Z toho příkladu nedá se nikterak souditi o jednání představených v Sibiři s trestanci původu šlechtického, ať si byli tito trestanci kdokoliv, Rusové nebo Poláci. Příklad tento dokazuje pouze, že jest možná padnouti na bujného člověka, a ovšem, bude-li tento bujný člověk někde podřízeným nebo vyšším velitelem, tu osud trestancův v tom případě, když by ho onen bujný velitel zvláště vznenáviděl, byl by velmi špatně opatřen. Ale nelze zneuznati, že nejvyšší představenstvo v Sibiři, od něhož závisí tón a nálada všech ostatních představených, jest, co se týče

šlechticů, velmi opatrné a v některých případech se dokonce snaží poskytnouti jim úlevu v poměru k ostatním trestancům prostého stavu. Příčiny toho jsou jasné. Oni nejvyšší představení sami jsou také šlechtici; za druhé se stávalo již dříve, že někteří ze šlechticů nedali se bít, nýbrž se vrhali na vykonavatele, z čehož vznikala hrůza; a za třetí — a to se mně zdá býti hlavním — již dávno, před třiceti pěti lety přibýlo na Sibiř nenadále najednou veliké množství deportovaných šlechticů*) a tito trestanci prodlením třiceti let dovedli se zaříditi a odporučiti po celé Sibiři tak, že představenstvo již ze starého, zděděného zvyku pohlíželo nevolky za mých časů na šlechtické zločince jistého druhu**) jinýma očima, než na všechny ostatní deportované.

Hned za vyššími představenými přivykli hleděti též takovýma očima i nižší velitelově, přejímajíce ovšem tento vzhled a tón s hora, podřizující a podrobující se mu. Ostatně mnozí z těchto nižších velitelů pohlíželi tupě, kri-

*) Rozumí se tak zvaní dekabristé, trestaní pro vzpouru proti caři Mikulášovi 14. pros. 1825.

**) Totiž politické zločince.

tisovali po svém vyšší rozkazy, a rádi, velmi rádi by byli učinili opatření dle svého mínění, jen kdyby jim v tom nebyli překáželi. Avšak to jim ne vždycky dovolovali. Mám pevné důvody pro tyto své domněnky a sice z následující příčiny. Druhá třída káznice, v níž jsem se nalézal já a která záležela z trestanců na pevnosti pod vojenským velitelem, byla mnohem těžší, než ostatní dvě třídy, totiž třetí s pracemi v závodech a první s nucenou prací v dolech. Těžší byla nejen pro šlechtice, nýbrž vůbec pro všechny trestance, zejména proto, že představenstvo a všechno zařízení oné třídy káznic všechno bylo vojenské, velice podobné k trestaneckým rotám v evropském Rusku. Vojenské představenstvo jest přísnější, pořádky více tísnicí, vždy v řetězech, stále pod stráží, vždy pod zámek, ale toho není v takových rozměrech při prvních dvou třídách. Tak aspoň vypravovali všichni naši trestanci a mezi nimi byli znalcové té věci. Všichni by s radostí přišli do káznice první třídy, která se dle zákona pokládala za nejtěžší, a vskutku mnohokrát blouznívali o tom.

O trestaneckých rotách v evropském Rusku všichni naši, kteří v nich bývali, vypravovali s úžasem a dokazovali, že na celé Rusi není místa těžšího, než trestanecké roty v pevnostech, a že na Sibiři je ráj u porovnání s tamním životem. Následovně jestliže při tak přísných řádech, jaké byly v naší káznici, při zřízení vojenském, před očima samého generálního gubernátora a konečně i vzhledem k takovým případům (jež se přiházely časem), že některé vedlejší sice, ale přece úřední osobnosti buď v rozzlobenosti nebo pro horlivost v úřadě byly vždy schopny poslati tajné denunciaci, kam se sluší, že zločincům toho a toho druhu ti a ti nespolehliví představení poskytují úlevy: jestliže tedy v takovém místě pohlíželi na šlechtické zločince trochu jinýma očima, než na ostatní trestance, tedy tím více na ně pohlíželi mnohem shovívavěji v káznicích první a třetí třídy. A proto se mně zdá, že dle onoho místa, kde jsem se já nacházel, mohu ve vzhledě tom souditi i o celé Sibiři.

Všechny pověsti a zprávy, jež mne ve vzhledě tom docházely od deportovaných první a třetí třídy, potvrzovaly mou domněnku. A skutečně na nás šlechtice na všechny pohlíželo představenstvo v naší káznici pozorněji a opatrněji. Úlevy v práci a ve způsobu života v káznici nedostávalo se nám rozhodně nijaké; tytéž práce, tytéž okovy, tytéž závory, slovem všechno právě tak, jako u ostatních trestancův. Ale nebylo ani možno poskytnouti nám úlevy. Víím, že v onom městě za těch nedávno, a přec uz dávno minulých dob*) bylo tolik udavačů, tolik úkladů, tolik lidí, kteří jeden druhému kopali jámu, že velitelové se přirozeně báli denunciace. A co mohlo býti za oné doby strašnějšího, než udání, že se trestancům jistého druhu**) poskytují úlevy!

Všichni se tedy báli a my jsme žili stejně jako všichni trestanci, ale při tělesném trestání byla jakási výjimka. Ovšem, že by nám velmi klidně dali nasekat, kdybychom toho zasloužili, to jest dopustili se nějakého přestupku. Vyžadovalat' toho povinnost služby a rovnost v tělesných trestech. Ale tak pro nic za nic, lehkomyšlně by nás přece nebili; s prostými zločinci ovšem se přiházelo, že se ve vzhledě tom zacházelo dosti lehkomyšlně, zvláště za některých podřízených velitelů, kteří rádi zjednávali pořádek a dávali pocít'ovati svou moc při každé vhodné příležitosti.

Bylo nám známo, že vrchní velitel, když zvěděl o tom, co se přihodilo starému Ž...skému, velice se rozhorlil na majora a přikázal mu, aby pro příště ráčil své ruce držeti více při těle. Tak mně to vypravovali všichni. I to bylo u nás známo, že sám generální gubernátor, jenž měl důvěru v našeho majora a měl ho z části i rád jako výkonnou sílu a člověka s jistými schopnostmi, když zvěděl o oné události, také mu dal důtku. A náš major to vzal na vědomí. Jak by se byl na příklad rád dostal na kůži M...skému, jehož nenáviděl následkem klepů A...vových,

*) Za panování Mikulášova.

***) Totiž politickým.

ale nikterak se mu nepodařilo, aby mu dal nasekat, ačkoliv vyhledával záminku, pronásledoval ho a probíral se k němu. O události s Ž...ským zvědělo brzy celé město, a všeobecné mínění bylo proti majorovi; mnozí mu proto domlouvali, někteří dokonce s nepříjemnými poznámkami.

Vzpomínám si nyní i na své první setkání s majorem. Nás, totiž mne a druhého deportovaného šlechtice, s nímž jsem zároveň vstoupil do káznice, poděsili již v Tobolsku vypravováním o nepříjemné povaze onoho člověka. Staří, již dvacet pět let ve vyhnanství se nacházející šlechtici, kteří se tam v onu dobu zdržovali a kteří nás přivítali s hlubokou soustrastí a udržovali s námi spojení po celou dobu, co jsme seděli v tamním domě pro deportované, vystříhali nás před budoucím velitelem naším a slibovali, že učiní vše, co jen mohou prostřednictvím známých osobností, aby nás ochránili před jeho pronásledováním. A vskutku tři dcery generálního gubernátora, jež přijely z evropského Ruska a byly v tu dobu návštěvou u otce, obdržely od nich dopisy a zdá se, že se u otce za nás přimluvily. Ale co mohl učiniti? Řekl pouze majorovi, aby byl trochu opatrnější.

Po druhé hodině odpoledne přišli jsme, totiž já a můj soudruh, do onoho města a vojenský průvod nás odvedl přímo k našemu veliteli. Stáli jsme v předsíni, čekající na něho. Zatím už poslali do káznice pro poddůstojníka. Jakmile přišel tento, ukázal se i major. Rudá, uhrovitá, zlá tvář jeho způsobila na nás neobyčejně tesklivý dojem; jako by byl zlý pavouk vyběhl na ubohou mouchu, jež upadla do jeho pavučiny.

„Jak se jmenuješ?“ otázal se mého soudruha. Mluvil rychle, ostře, trhaně a patrně chtěl způsobiti na nás dojem.

„Tak a tak.“

„A ty?“ pokračoval major, obraceje se ke mně a upřev na mne své brejle.

„Tak a tak.“

„Poddůstojníku! Hned s nimi do káznice, oholiti jim na strážnici po způsobu občanském ihned půl hlavy; okovy přeměnit zítra. Jaké jsou to pláště? Odkud jste je vzali?“ optal se náhle, všimnuv si šedých plášťů se žlutými kroužky na zádech, které nám byly vydány v Tobolsku a ve kterých jsme předstoupili před jeho světlé oči. „To je nový kraj ! To je dojistá nějaký nový kraj... Teprve se chystá... z Petrohradu ...“ mluvil obraceje nás jednoho po druhém. „S sebou nemají nic?“ otázal se najednou žandarma, jenž nás provázel.

„Své vlastní šaty mají, vaše vysokoblahorodí,“ odpověděl žandarm, jaksi z nenadání se vzpřímiv, až se i trochu při tom otřásl. Majora znali všichni, všichni o něm slýchali, všechny už poděsil.

„Všechno odebrat. Ponechat jim pouze prádlo, a sice jenom bílé, mají-li také pestré prádlo, tedy odebrat. Ostatní všechno prodat veřejnou dražbou. Peníze zapsat mezi příjmy. Trestanec nemá majetku,“ pokračoval, přísně na nás pohlédnuv. „Hleďte mi chovat se dobře! Ať nic neslyším! sice... tělesné potres-tání! Za nejmenší přestupek prrruty!...“

Celý ten večer byl jsem pro neočekávanost tohoto přivítání skoro nemocen. Dojem se zvýšil mimo to i tím, co jsem pak spatřil v káznici, ale o svém vstoupení do káznice jsem už vypravoval.

Zmínil jsem se již, že nám neposkytovali a nesměli poskytovat nijakých úlev, nijakých výhod před ostatními trestanci při nucených pracích. Avšak jednou zkusili to učiniti; já a B...ský chodili jsme celé tři měsíce do inženýrské kanceláře jako písaři. Ale učinili to tajně a sice učinil to sám náčelník inženýrského oddělení. Vlastně všichni ostatní, komu se slušelo, snad o tom věděli, ale stavěli se, jako by nevěděli. Stalo se to ještě za té doby, když byl přednostou inženýrského oddělení G...kov. Podplukovník G...kov jako by byl k nám s nebe spadl, strávil u nás nedlouhou dobu, nemýlím-li se, tedy ne více než půl léta, snad i méně, a odejel do Ruska, způsobiv neobyčejný dojem na všechny trestance. Trestanci ne že ho milovali, nýbrž přímo zbožňovali, možno-li jen užití zde onoho slova. Jak toho dosáhl, nevím; ale podmanil si je hned na prvníkrát. „Otec, otec! Jako otec rodný!“ tvrdili každý okamžik trestanci po celou dobu, co byl přednostou inženýrského oddělení. Takto byl, zdá se, hrozný hýřil. Byl nevysoké postavy, smělého, sebevědomého vzhledu. Ale při tom byl laskav k trestancům, div ne až něžný, a opravdu doslovně je miloval, jako otec. Proč měl tak rád trestance, říci nemohu, ale on nemohl viděti trestance, aby k němu nepromluvil laskavého, veselého slovíčka, aby se s ním nezasmál, nezažertoval s ním, a hlavně nebylo v tom ani potuchy ničeho velitelského, ba ani nic takového, co by prozrazovalo nerovnou nebo prostě velitelskou lásku. Byl to přítel, byl to soudruh v nejvyšší míře.

Ale přese všechno jeho instinktivný demokratismus trestanci se před ním ani jednou neprovinili nějakou neuctivostí nebo familiárností. Naopak. Jenom celá tvář trestancova rozkvetla, když se setkával s podplukovníkem, sňal čapku a už hleděl s úsměvem, jak se tento blížil k němu. A když tento na něho promluvil, jako by mu byl rubl daroval. Bývají tací populární lidé. Vyhlížel junácky, chodil přímo, statně. „Orel!“ říkávali o něm trestanci. Uleviti ovšem nemohl jim v ničem; spravovalť jen inženýrské práce, které i za všech ostatních přednostů se konaly svým obyčejným, jednou pro vždy zavedeným pořádkem. Leda že když potkal náhodou skupinu trestanců při práci a viděl, že jsou s prací hotovi, nezdržoval jich zbytečně a posýlal je domů dříve, než se ozval buben. Ale líbila se jeho důvěra v trestance, líbilo se, že nebylo v něm malicherné choulostivosti a popudlivosti, a vůbec nijakých jiných urážlivých způsobů v jeho velitelském chování. Kdyby byl ztratil tisíc rublů, myslím že první zloděj z našich trestanců, kdyby je byl našel, byl by mu je vrátil. Ano, jsem přesvědčen, že by se to bylo stalo.

S jakým hlubokým účastenstvím přijali naši trestanci zprávu, že jejich orel přednosta na smrt se pohádal s naším nenáviděným majorem! Přihodilo se to hned první měsíc po jeho příchodu. Náš major byl dříve jeho soudruhem ve službě. Setkali se po dlouhé rozluce jako přátelé a společně si zahýřili. Ale náhle se rozešli. Pohádali se, a G...kov se stal jeho úhlavním nepřítelem. Bylo též slyšeti, že se za té příležitosti i poprali, což se s naším majorem mohlo státi; právalť se často. Jakmile to zaslechli trestanci, radosti jejich nebylo konce. „Kdepak se může osmioký srovnati s takovým. To jest orel a náš..." a tu připojili obyčejně slovíčko, jež se nehodí do tisku. Velice zajímalo u nás to, kdo z nich koho stloukl. Kdyby se ukázalo, že zpráva o jejich pračce byla klamná, (a tak to asi bylo), zdá se, že by to naše trestance velice mrzelo. „Ne, dojista zvítězil přednosta," tvrdili mezi sebou; „jest sice malý, ale zralý; a major asi zalezl před ním pod postel."

Avšak G...kov brzy odejel a trestanci opět zmalomyslněli. Inženýrství přednostové byli u nás, pravda, všichni hodní. Za mne se jich vystříдалo tré nebo čtvero. „Ale přece se už nedočkáme takového," stýskali si trestanci; „orel to byl, orel a záštita naše." Nuže tento G...kov velice miloval všechny nás šlechtice a na konec poručil mně a B...skému, abychom přicházeli někdy do kanceláře. Když pak odejel, stalo se naše zaměstnání v kanceláři jaksi pravidelným. Mezi inženýry byli lidé (zvláště jeden), kteří s námi velice sympatisovali. Přicházeli jsme, opisovali jsme listiny, i rukopis náš se již stával úhlednějším, když tu přišel náhle od vyššího velitelství rozkaz, aby nás okamžitě poslali zase na předešlé práce. Někdo to již na nás udal! Ostatně bylo to dobře. Kancelář nás oba počala brzy velice mrzeti. Pak jsme chodili s B...ským skoro dva roky společně na tytéž práce, nejčastěji do dílen. Rozmlouvávali jsme spolu, mluvíváli jsme o svých nadějích, o svém přesvědčení. Byl to výborný člověk; ale názory jeho bývaly časem velice podivné, výlučné. V jisté třídě lidí, velice rozumných, vznikají časem úplně paradoxální pojmy. Ale za ně bylo tolik v jich životě vytrpěno, tak drahou cenou byly vykoupeny, že vzdáti se jich bylo by už příliš bolestno, skoro nemožno. B...ský přijímal s bolestí každou námitku a odpovídal mně kousavě. Ostatně ve mnohých věcech měl snad spíše pravdu než já — nevím; ale posléze jsme se rozešli a toho mně bylo velice líto; mnohoť jsme si už byli sdělili.

Zatím M...ský stával se s každým rokem jaksi smutnější a mračnější. Tesknota ho zmáhala. Dříve, za první doby mého pobytu v káznici byl sdílnější, duše jeho přec jen častěji a více se snažila proniknouti na venek. Byl už třetí rok v káznici, když já jsem tam přišel. Z počátku ho zajímalo mnohé z toho, co se za ta dvě léta přihodilo ve světě a o čem neměl ponětí, sedě v káznici, vyptával se mne, poslouchal, rozčiloval se. Ale posléze, po letech, počalo se to všechno soustřeďovati v něm uvnitř, v srdci. Uhlí se pokrylo popelem. Hněv vzrůstal v něm víc a více.

„Je hais ces brigands," říkával mně často, pohlížeje s nenávistí na trestance, které jsem zatím už poznal blíže, a nijaký můj důvod v jejich prospěch na něho nepůsobil. Nechápal, co mluvím; časem sice souhlasil se mnou jaksi roztržitě; ale zítřejšího dne opakoval znova: „Je hais ces brigands." *) Podotknu při té příležitosti, že jsme často spolu rozmlouvávali po francouzsku, a za to nás jeden dozorce při pracích, ženijní voják Dranišnikov, nevím z jakého důvodu, nazval „feršely". M...ský oživoval jen tehdy, když si vzpomínal na matku. „Je stara, nemocna," říkal mně, „miluje mne více než všechno na světě, a já zde ani nevím, je-li živa nebo ne? Jí dostačí už to, že věděla, že jsem musil běhati ulicí..." M...ský nebyl původu šlechtického a prve než byl deportován, byl potrestán tělesně. Když na to vzpomínal, stiskal zuby, a snažívál se pohlížeti stranou. V poslední době počínal stále častěji a častěji choditi sám. Kdysi dopoledne po jedenácté hodině ho zavolali k veliteli pevnosti. Velitel mu vyšel vstříc s veselým úsměvem.

*) Nenávidím ty lotry.

„Nu, M...ský, co pak se ti zdálo dnes?" otázal se ho.

„Já se celý zachvěl," vypravoval nám M...ský, když se vrátil k nám. „Jako by mne do srdce bodl."

„Zdálo se mi, že jsem obdržel psaní od matky," odpověděl veliteli.

„Něco lepšího, mnohem lepšího!" namítnul velitel. „Jsi svoboden! Tvoje matka za tebe prosila... její prosba byla vyslyšena. Zde máš její psaní a tu je rozkaz, tebe se týkající. Ihned budeš propuštěn z káznice."

Vrátil se k nám bledý, ještě se nevzpamatovav od své zprávy. My mu přáli štěstí. On nám tiskl ruce svými chvějícíma se, zchladlýma rukama. Mnozí trestanci také mu přáli a byli rádi jeho štěstí.

Stal se osadníkem a zůstal v našem městě. Brzy tu obdržel místo. Z počátku často přicházel k naší káznici a když mohl, sděloval nám různé novinky. Zvláště politické noviny velice ho zajímaly.

Z ostatních čtyř, totiž kromě M...ského, T...ského, B...ského a Ž...ského, dva byli ještě velmi mladí lidé, poslaní sem na krátkou dobu, málo vzdělaní, ale poctiví, prostí, přímí. Třetí, A...čukovský, byl už příliš prostý člověk a ničeho zvláštního v sobě nechoval; ale čtvrtý, B...m, člověk obstarlý, působil na nás na všechny praošklivý dojem. Nevím, jak se dostal mezi zločince tohoto druhu, a i sám popíral své účastenství v něm. Byla to hrubá, drobně měšťácká duše, se zvyky a pravidly kramáře, jenž zbohatl z kopejek, o něž ošidil kupující. Neměl nijakého vzdělání, a nic ho nezajímalo kromě jeho řemesla. Byl malířem, ale za to už malířem vynikajícím, malířem velkolepým. Velitelství zvědělo brzy o jeho schopnostech a celé město počalo si zjednávat B...ma, aby jim maloval stěny a stropy. Za dvě léta omaloval skoro všechny erární byty. Držitelé bytů platili mu sami a proto mohl žít daleko ne chudě. Ale nejlepší bylo to, že na práci s ním počali posýlati též druhé jeho soudruhy. Ze tří, kteří s ním chodili stále, dva se naučili od něho řemeslu, a jeden z nich, T...řevský, počal pak malovat nic hůře než on.

Náš major, jenž také obýval v erárním domě, povolal k sobě též B...ma a dal si vymalovati všechny stěny a stropy. Nu zde se B...m již přičinil; ani u generálního gubernátora nebylo tak vymalováno. Dům byl dřevěný, přízemní, dosti vetchý, a hrozně zvětralý z venku; ale uvnitř bylo všechno vymalováno jako v paláci a major byl u vytržení... Třel si ruce a říkal, nyní že se jistě ožení. „Má-li člověk takový byt, není možná, aby se neoženil;" dodával zcela vážně. B...mem byl čím dál, tím více spokojen a skrze B...ma i druhými, kteří pracovali spolu s ním. Práce trvala celý měsíc. Za ten měsíc major úplně změnil své mínění o všech trestancích našeho druhu a počal s nimi jednati milostivěji. Došlo až na to, že kdysi z nenadání povolal k sobě z káznice Ž...ského.

„Ž...ský!" zvolal major; „já jsem tě urazil. Dal jsem tě sesekat bez příčiny, vím to. Já toho nyní lituju. Chápeš to? Já, já, já — toho lituju!"

Ž...ský odvětil, že to chápe.

„Ale chápeš-li to náležitě, že já, já, tvůj velitel, dal jsem si tě zavolati proto, abych tě poprosil za odpuštění! Cítíš-li to?"

Co jsi ty přede mnou? Červ! Ještě méně, než červ; jsi trestanec!
A já — z boží milosti*) major. Major. chápeš-li to?"

Ž...ský odpověděl, že chápe i to.

„Nu, tedy, nyní se s tebou smírju. Ale cítíš-li, cítíš-li to úplně, v celé velikosti? Jsi-li jen schopen, abys to pochopil, abys tomu porozuměl? Představ si jen: já, já major... atd."

Ž...ský líčil mně sám celý ten výstup. Měl tedy i tento opilý, vzdorovitý a nepořádný člověk lidský cit v těle. Uváží-li se jeho názory a jeho duševní rozvoj,

*) Doslovný výraz, jehož za mých dob užíval ostatně nejen náš major, nýbrž i mnozí nižší představení, zvláště takoví, kteří byli z prostých řadových vojáků povýšeni za důstojníky.

bude možno pokládati takový jeho čin skoro za velkomyslný. Ostatně dost možná, že tu mnoho spolupůsobilo opojení.

Tužba jeho se však nesplnila: neoženil se, ačkoli byl k tomu úplně odhodlán, když byla úprava jeho bytu dokonána. Místo ženitby upadl do vyšetřování a bylo mu poručeno, aby podal žádost za přesazení do výslužby. Tu mu připočítali i všechny staré hříchy. Býval v onom městě, nakolik se pamatuju, dříve policejním ředitelem... Rána padla na něho neočekávaně. Zpráva o ní způsobila v trestnici nesmírnou radost. Byl to svátek, slavnost! Major, pravilo se, řval jako stará baba, až mu slzy tekly. Ale ničeho nepořídil. Vstoupil do výslužby, pár šedých koní prodal, po nich celý svůj majetek a upadl až v nouzi. Potkávali jsme ho potom v občanském, obnošeném kabátě s čapkou s vojenskou kokardou. Zlostně patřival na trestance. Ale všechn význam jeho minul, sotva svlékl vojenskou uniformu. V uniformě byl hrůzou, bohem. V kabátě se stal najednou holé nic a podobal se lokaji. Jest ku podivu, jak důležitou bývá uniforma pro takové lidi!

IX.

Útěk.

Brzy po odstranění našeho majora staly se důkladné změny v naší káznici. Nucené práce byly zrušeny a místo nich zřízena trestanecká rota s vojenským představenstvem na způsob trestaneckých rot v evropském Rusku. To znamenalo, že odsouzených k nuceným pracím druhé třídy do naší trestnice více nepřiváděli. Od té doby počala se trestnice osazovati jedině trestanci stavu vojenského, tedy osobami, jež nebyly zbaveny všech občanských práv, právě takovými vojáky, jako všichni vojáci, jen že potrestanými, přicházejícími sem na krátkou dobu (na nejvýš na šest let), a po odchodu z trestnice opět se vracejícími ke svým praporům jako vojáci, jakými bývali i dříve. Ostatně ti z nich, kteří se vraceli do trestnice pro nové přestupky, bývali trestáni, jako i dříve, dvacetiletým pobytem v trestnici.

Bylo u nás ostatně i do té změny zvláštní oddělení trestanců stavu vojenského, ale bydleli s námi pohromadě proto, že jinde neměli místa. Nyní pak se stala celá trestnice tímto vojenským oddělením. Samo sebou se rozumí, že dřívější trestanci, praví odsouzeneci k nuceným pracím stavu občanského, zbavení všech svých občanských práv, znamenání a na půl hlavě oholení, zůstali v trestnici, pokud by úplně neuplynula jich lhůta; noví nepřicházeli a staří ponenáhlu odbývali svou lhůtu a odcházeli, tak

že po desíti letech neměl v naší trestnici zůstat ani jeden trestanec stavu občanského. Zvláštní oddělení zůstalo i nadále při naší trestnici, a do něho ob čas pořád ještě byli posíláni vojáci, kteří se dopustili zvláště těžkých zločinů, a sice na tak dlouho, dokud by nebyla zřízena v Sibiři káznice se zvláště těžkými nucenými pracemi.

Náš život zůstal tedy vlastně i na dále právě takovým, jakým byl dříve: týž způsob života, tatáž práce a skoro tytéž pořádky; jen správa se změnila a stala se složitější. Štábní důstojník byl pojmenován velitelem roty a kromě něho čtyři vyšší důstojníci, kteří měli po pořádku službu v trestnici. Odstraněni byli též invalidové; místo nich bylo dosazeno dvanáct poddůstojníkův a profos. Trestanci byli rozděleni na desítky, ze samých trestanců vybráni svobodníci, ovšem jen nominální, a Akim Akimyč ovšem sám sebou se stal svobodníkem. Celé to nové zařízení a celá trestnice se všemi jejími představenými, a trestanci, zůstala jako i dříve pod vrchní správou velitele pevnosti jakožto hlavního představeného. To jest tedy všechno, co se změnilo.

Rozumí se, že trestanci byli zprva velice vzrušeni, posuzovali, odhadovali a zkoumali nové představené; ale když poznali, že zůstalo vlastně všechno při starém, ihned se uspokojili a náš život vlekl se jako dříve. Ale hlavní bylo to, že všickni byli zbaveni bývalého majora; všichni jako by si byli oddechli a stali se bodřejšími. Zmizelo polekané vzezření; každý nyní věděl, že v případě nouze mohl všechno vysvětliti představenému, a nevinný že může býti leda jen z nedorozumění potrestán místo vinného. Ba i kořalku prodávali u nás dále právě za týchž podmínek, jako dříve, nehledě na to, že na místo bývalých invalidů přišli nyní poddůstojníci. Tito poddůstojníci ukázali se po větším díle slušnými a rozumnými lidmi, kteří chápali své postavení. Někteří z nich ostatně jako by si byli chtěli z počátku zafuriantit a smyslili si, ovšem z nezkušenosti, jednati s trestanci tak, jako s vojáky. Ale brzy i ti se dovtípili, oč tu běží. Jiným pak, kteří se příliš dlouho nemohli dovtípnouti, vysvětlili už sami trestanci vlastní podstatu věci. Bývaly dosti ostré srážky; na příklad: svedou poddůstojníka, napojí ho vodkou a potom mu oznámí, ovšem svým způsobem, že pil spolu s nimi a tedy... Skončilo to tím, že poddůstojníci lhostejně se dívali, či lépe řečeno snažili se neviděti, jak přinášejí do kasáren měchýře a prodávají vodu. A nejen to: jako bývalí invalidové, tak i oni chodili na trh a přinášeli trestancům preclíky, maso a všechno ostatní, totiž takové věci, které mohli obstarati bez většího zahanbení. Proč se staly všechny ty změny, proč káznici změnili v trestaneckou rotu, to již nevím. Přihodilo se to již za posledních let mého pobytu v trestnici. Ale ještě dvě léta mně bylo souzeno stráviti za nových pořádků.

Mám zapisovati celý ten život, všechna má léta v káznici? Myslím, že ne. Kdybych chtěl psáti po pořádku, jedno za druhým všechno, co se přihodilo a co jsem viděl a zkusil za ta léta, mohl bych, jak se samo sebou rozumí, napsati ještě třikrát, čtyřikrát tolik hlav, než co je jich doposud napsáno. Ale takové popisování stalo by se nezbytně na konec příliš jednotvárným. Všechny příhody byly by příliš jednoho a téhož rázu, zvláště jestliže si čtenář z těch hlav, které jsou doposud napsány, utvořil již jakýs takýs dostačující pojem o životě odsouzenců k nuceným pracím druhé třídy. Měl jsem v úmyslu vylíčiti celou naši káznici, a vše, co jsem zažil za ta léta, v jednom názorném a jasném obraze. Dosáhl-li jsem onoho cíle, nevím. Částečně nemohu o tom ani souditi. Ale jsem přesvědčen, že možno na tom již přestat. A k tomu mne samého se časem vzrůstá tesknost při těchto vzpomínkách. A konečně sotva bych si mohl připamatovati všechno. Pozdější léta jaksi se v mé paměti setřela. Mnohé okolnosti, jsem o tom přesvědčen, zapomněl jsem úplně. Pamatuju se například, že všechna ta léta, ve své podstatě tak podobná jedno k druhému, plynula mdle, tesklivě. Pamatuju se, že ty dlouhé, nudné dni byly tak jednotvárné, jako by po dešti voda kapala se střechy po kapkách. Pamatuju se, že jedině vášnivá touha po vzkříšení, znovuzrození, novém životě sílila mne, abych čekal a doufal. I

dodal jsem si posléze síly: čekal jsem, odpočítával jsem každý den, a nehledě na to, že jich zbývalo tisíc, s rozkoší jsem odpočítával po jednom, provázel, pohřbíval jsem jej a při počátku příštího dne byl jsem rád, že zbývá už ne tisíc, nýbrž jen devětset devadesát devět.

Pamatuju se, že po celou tu dobu, přes to, že jsem měl sta soudruhův, byl jsem strašně osamělým a že jsem si nakonec oblíbil ono osamění. Duševně osamělý zkoumal jsem celý svůj minulý život, procházel jsem všechno do nejmenších podrobností, vmyslil jsem se do své minulosti, soudil jsem sám sebe neúprosně a přísně, a někdy jsem až děkoval osudu za to, že mně seslal ono osamění, bez něhož by nebylo došlo k onomu soudu nad samým sebou, ani k oné přísné revisi dosavadního života. A jakou nadějí zatlouklo tehda mé srdce! Myslíl jsem, rozhodl jsem se, zapřisáhl jsem se, že nebude již v mém budoucím životě takových chyb, ani takových poklesků, jako dříve. Načrtal jsem si program svého budoucího života a ustanovil jsem se, že se ho budu přísně držeti. Zrodila se ve mně znova slepá víra, že to všechno splním a mohu splnit... Očekával jsem, přivolával jsem svobodu, aby přišla co nejdříve; chtěl jsem se znova zkusit v novém zápase. Chvillemi se mne zmáhala křečovitá nedočkavost... Ale mně jest nyní bolestno vzpomínati si na tehdejší můj duševní stav. Ovšem týká se to všechno pouze mne samého... Ale zapsal jsem to proto, poněvadž se mně zdá, že to každý pochopí, protože se musí totéž přihoditi každému, upadne-li do žaláře na jistou dobu za květu svých let a sil.

Ale což o tom mluvit!... Raději budu ještě něco vypravovati, abych neskončil příliš náhlým úsekem.

Napadlo mne, že se snad někdo optá: Což opravdu nebylo možno nikomu z káznice uprchnouti a za všechna ta léta nikdo u vás neuprchl? Napsal jsem již, že trestanec, jenž strávil dvě nebo tři léta v káznici, počíná si již ceniti ona léta a nevolky začíná počítat, že lépe bude dožiti zbývajících léta bez namáhání, bez nebezpečností a vyjiti posléze zákonitým způsobem z káznice jako osadník. Ale takový rozpočet směštná se jen ve hlavě trestance, odsouzeného na dobu nepřilíš dlouhou. Odsouzený na dlouhou dobu snad by byl hotov odvážiti se... Ale u nás se to jaksi nepřiházelo. Nevím, měli-li snad příliš velký z toho strach, nebo dohled že byl příliš přísný, vojenský, či že místnost našeho města byla ve mnohém vzhledě nepříznivá — holá rovina, otevřená? Těžko říci. Mám za to, že všechny ty příčiny měly svůj vliv. Opravdu uprchnouti od nás bylo pořádně těžko. Ale přece i za mne se přihodil jeden takový případ: dva se odhodlali a sice dva z nejdůležitějších zločincův...

Když byl odstraněn náš major, tu A...v (týž, který mu sloužil za vyzvědače v káznici) zůstal úplně na holičkách, bez protekce. Byl ještě velmi mladý člověk, ale povaha jeho se upevňovala a ustalovala s lety. Vůbec to byl člověk drzý, odhodlaný, ba i dosti důvtipný. Třebas by se i nyní zaměstnával vyzvědačstvím a různými jinými podobnými živnostmi, jež se vykonávají jen potají, kdyby mu dali svobodu, ale už by nevlezl do pasti tak hloupě a nepředloženě, jako prve, když za svou hloupost zaplatil káznici. Cvičil se u nás z části také v padělání průvodních listův. Ale určitě to ostatně tvrditi nemohu. Vypravovali mně to naši trestanci. Říkali, že pracoval v tom oboru ještě tehda, když chodíval k majorovi do kuchyně, a že toto zaměstnání náležitě vykořistil. Slovem on, zdá se, mohl býti schopen všeho, jen aby změnil svůj osud. Měl jsem příležitost poznati z části jeho duši: cynismus jeho dostupoval do podivuhodné drzosti, do nejchladnějšího posměchu a budil nepřekonatelný odpor. Zdá se mi, kdyby dostal příliš velikou chuť na sklenku vodky, a kdyby oné sklenky nebylo možná dostati jinak než zavražděním někoho, že by ho zcela jistě zavraždil; ovšem kdyby se to dalo učiniti tajně, aby se nikdo o tom nedověděl. V káznici se naučil uvažovati. Na tohoto člověka tedy obrátil svou pozornost trestanec zvláštního oddělení, Kulikov.

Mluvil jsem již o Kulikovu. Byl to člověk ne mladý, ale vášnivý, čilý, silný, s neobyčejnými a různorodými schopnostmi. Cítil v sobě sílu a rád by si byl ještě požil; takovým lidem až do nejhlubšího stáří pořád se chce žít. Kdybych se chtěl diviti, proč u nás neprchali, rozumí se, že bych se podívil prvnímu Kulikovu. Ale Kulikov se k tomu odhodlal. Kdo z nich měl na koho větší vliv, A...v-li na Kulikova, či Kulikov na A...va, nevím. Ale oba byli sebe důstojní a k onomu podniku hodili se navzájem. Spolčili se. Mně se zdá, že Kulikov očekával, že A...v přichystá průvodní listy. A...v pocházel z rodu šlechtického, z dobré společnosti, což slibovalo některou různotvárnost v budoucích dobrodružstvích, jen proberou-li se do evropského Ruska. Kdo ví, jak se smluvili, a jaké měli naděje; ale to jest jisté, že jejich naděje přesahovaly přes obyčejný rámec sibiřského tuláctví. Kulikov byl rozeným hercem, mohl si voliti mnohé, a různorodé role v životě; mohl se ledačehos nadíti, a při nejmenším stálých proměn v živobytí. Takové lidi káznice ovšem musila tlačiti. Smluvili se tedy, že prchnou.

Ale bez vojenského průvodce utéci nebylo možno. Bylo nutno přemluvití též vojáka, aby prchl s nimi. V jednom z praporů, ležících v pevnosti, sloužil jakýsi Polák, energický člověk, a zasluhující snad lepší osud, člověk už obstarlý, statný, vážný. Z mládí, když byl právě poslán do služby na Sibiř, uprchl z hlubokého stesku po domovu.

Chytli ho, potrestali a dvě léta ho drželi v trestanecké rotě. Když ho poslali nazpět k praporu, vzpamatoval se a počal sloužiti horlivě, ze všech sil. Za odměnu ho povýšili za svobodníka. Byl to člověk ctížádostivý, troufalý a vědomý své ceny. Potkával jsem ho několikrát za ta léta mezi vojenskými průvodci. Ledaco mně vypravovali o něm i Poláci. Zdálo se mně, že bývalý stesk obrátil se v něm v nenávist, tajemnou, mlčelivou, ale neustálou. Tento člověk byl všeho schopen a Kulikov se nezmýlil, zvoliv si jeho za soudruha.

Příjmení jeho bylo Koller. Smluvili se a určili den. Bylo to v červnu za parných dnů. Podnebí jest v onom městě dosti rovné; v létě dodržuje počasí stálé, horké; a to právě je tulákovi vhod. Rozumí se, že se nemohli pustiti přímo z místa, z pevnosti; celé město jest viděti se všech stran, odevšad jest otevřeno. Kolkolem na dosti velikém prostranství není lesa. Bylo zapotřebí převléci se do občanských šatů, a za tím účelem bylo zprva nutno dostatí se na předměstí, kde měl Kulikov ode dávna skrýši. Nevím, byli-li jejich přátelé na předměstí úplně zasvěceni do jejich tajemství. Sluší míti za to, že byli, ačkoliv potom při přelíčení úplně to dokázáno nebylo.

Toho roku v jednom zákoutí na předměstí právě zahájila svou činnost jistá mladá a velmi hezká holčina, zvaná Vaňka-Taňka, jež podávala veliké naděje a z části je později také uskutečnila. Také jí říkali oheň. Zdá se, že i ona byla jaksi účastněna. Kulikov tratil na ni poslední groš už celý rok.

Naši chlapíci vyšli ráno na prostranství před strážnicí a ustrojili si obratně věc tak, že je poslali s trestancem Šilkinem, kamnářem a zedníkem, omítat prázdné kasárny řadového praporu, jenž dávno již odešel do letního ležení. A...v a Kulikov šli s ním jako podavači. Koller se přidružil jako vojenský průvodce, a poněvadž se třemi trestanci bylo nutno poslati průvodce dva, svěřili Kellerovi, jako starému zkušenému vojáku a svobodníkovi, ochotně mladého novobrance, aby mu dal návod a poučil ho o službě průvodce trestaneckého. Musili tedy míti naši uprchlíci velmi silný vliv na Kollera, a musil jim svatě uvěřiti, když po dlouholeté a za posledních let št'astné službě odhodlal se on, člověk rozumný, vážný a vypočítavý, že prchne s nimi.

Přišli do kasáren. Bylo šest hodin z rána. Kromě nich nebyl tam nikdo. Když asi hodinku popracovali, řekli Kulikov a A...v Šilkinu, že půjdou do dílny, předně že se tam mají sejítí s někým a za druhé, že

při té příležitosti vezmou odtud hned jakýsi nástroj, jehož se jim tu nedostávalo. Se Šilkinem musili jednat opatrně, t. j. co možná nejvíce přirozeně. On byl z Moskvy, vyučený řemeslu kamnářskému, pocházel z moskevské měšťanské rodiny, byl chytrý, důvtipný, rozumný a málomluvný. Zevnějškem byl vyzáblý a spitý. Mohl by po celý život chodit ve vestě a v županu po moskevsku, ale osud rozhodl jinak, a po dlouhém putování uvázl u nás na vždycky ve zvláštním oddělení, t. j. v oddělení nejstrašnějších vojenských zločincův. Čím si zasloužil takového povýšení, nevím; ale nikdy nebylo pozorovati, že by byl nějak obzvlášť nespokojen; choval se klidně a stejně; jen časem se spil jako švec, ale tu se choval dobře. Do tajemství ovšem zasvěcen nebyl ale oči měl bystré. Rozumí se samo sebou, že Kulikov na něho mrknul, že jdou vlastně pro kořalku, která jest přichystána v dílně už od, včerejšího dne. To pohnulo Šilkina; rozešli se bez jakého koliv podezření. Šilkin zůstal sám s novobrancem, a Kulikov, A...v a Koller odebrali se na předměstí.

Minulo půl hodiny; nepřítomní se nevraceli; tu teprv Šilkina něco napadlo a počal rozmýšlet. Byl to chlapík, jenž, jak se říká, prolezl měděnými trubami. Počal si připomínati: Kulikov byl jaksi zvláště naladěný, A...v jako by mu byl dvakrát cosi pošeptal, alespoň Kulikov dvakrát na něho mrknul, což on viděl; nyní si to všechno připomínal. Na Kollerovi také cosi pozoroval; aspoň když odcházel s nimi, počal dávat poučení domobranci, jak se má chovat za jeho nepřítomnosti, a to bylo jaksi nezcela přirozeno zejména od Kollera. Slovem, čím dále se Šilkin rozpomínal, tím více se v něm zmáhalo podezření. Čas zatím utíkal, oni se nevraceli a rozčilení jeho dosáhlo krajních mezí. Chápal velmi dobře, jak velice šlo při tom též o jeho vlastní kůži; mohloť na něho padnouti podezření představených. Mohli si pomyslit, že propustil soudruhy, věda, oč jde, dorozuměv se s nimi dříve, a kdyby neoznámil v čas, že Kulikov a A...v zmizeli, podezření to stalo by se tím více pravděpodobným.

Nesměl tratit času. Vzpomněl si ještě, že za poslední doby Kulikov se jaksi zvláště sblížil s A...vem, že si často spolu šeptali, často chodívali spolu za kasárnami, vzdáleni ode všech očí. Napadlo ho, že už tehda si něco pomyslel o nich... Pohlédl pátravě na svého dozorce; ten zíval, stoje opřen o pušku, a nejnevinnějším způsobem čistil si prstem nos, tak že ho Šilkin neuznal ani za hodna, aby mu sdělil své domněnky, nýbrž krátce mu jen řekl, aby šel za ním do inženýrské dílny. V dílně bylo nutno se optati, nezašli-li tam? Ale ukázalo se, že jich tam nikdo neviděl. Všechny pochybnosti Šilkina zmizely. „Aby si byli šli prostě popít, vyhodit si z kopytka na předměstí, což si Kulikov někdy dovoľoval“ — pomyslel si Šilkin — „ale ani to se nedalo předpokládati. Byli by mu to nějak sdělili, protože nebylo příčiny, aby to před ním tajili.“ Šilkin zanechal práce, nevrátil se více do kasáren, nýbrž obrátil se přímo k trestnici.

Bylo již skoro devět hodin, když předstoupil před šikovatele a oznámil mu, oč jde. Šikovatel se zalekl a nechtěl z počátku ani uvěřiti. Rozumí se, že i Šilkin mu to oznámil všechno jen jako svou domněnku, podezření. Šikovatel běžel přímo k majorovi. Major ihned k veliteli pevnosti. Za čtvrt hodiny učiněna již všechna nezbytná opatření. Oznámili to samému generálnímu gubernátorovi. Zločinci byli důležití a za ně se jim mohlo pořádně dostat z Petrohradu. Ať již to bylo správné, nebo ne, ale A...v byl počítán mezi zločince politické; Kulikov byl ze „zvláštního oddělení“, tedy arcilotr, a k tomu ještě vojenský. Nebylo doposud příkladu, aby prchl někdo ze „zvláštního oddělení“. Vzpomněli si při té příležitosti, že podle řádu ke každému zločinci ze „zvláštního oddělení“ patří při práci dva vojenští průvodci, nebo alespoň jeden ke každému. Pravidla toho nebylo šetřeno. Byla to tedy náramně nepříjemná záležitost. Byli rozesláni schvální poslové po všech volostech, po všech okolních městečkách, aby oznámili útěk a zanechali všude popis uprchlíkův. Vyslali kozáky, aby je pronásledovali, chytali; dopsali i do sousedních újezdův a gubernií... Slovem dostali pořádný strach.

Zatím u nás v trestnici počalo se vzmáhati rozčilení jiného druhu. Trestanci jak se vraceli z prací, ihned se dovídali, co se přihodilo. Zpráva, ta již všechny obletěla. Všichni přijímali onu zprávu s jakousi neobyčejnou, zatajenou radostí. Všem jaksi srdce poskočilo... Neboť kromě toho, že ona událost přerušila jednotvárný život káznice a rozryla mraveniště, útěk, a sice takový útěk našel jakýsi příbuzný ohlas ve všech duších a rozechvěl v nich dávno zamlklé struny; cosi jako naděje, bujarost, možnost změny ve svém osudě, zachvělo se ve všech srdcích. „Vždyť uprchli odsud lidé, proč by tedy?...“ A každý se při takovém pomyslení stával bodřejším a s vyzývavým pohledem zíral na ostatní. Aspoň všichni se stali najednou jaksi hrdými a s vysoka počali pohlížeti na poddůstojníky.

Rozumí se, že do káznice ihned přiletěli představení. Přijel i sám velitel pevnosti. Naši si dodávali mysli a hleděli směle, až i trochu pohrdavě a s jakousi mlčelivou, přísnou vážností, jako by říkali: „Vidíte, že dovedeme provést lečjaký kousek.“ Také se rozumí samo sebou, že se ihned dovítí, že všichni představení přijedou do káznice, dovítí se ihned, že budou všeobecné prohlídky a kdo co měl, všechno v čas uschoval. Věděli, že v takovém případě představenstvo vždycky silně „zmoudří po radě“. Tak se také stalo: byl veliký poplach; všechno přeházeli, všechno prohledali, a — rozumí se, ničeho nenašli. Na odpolední práce poslali trestance pod zvýšeným vojenským dozorem. Na večer hlídky přicházely do káznice každou minutu; přepočítali trestance o jednu více než obyčejně; při tom se přepočítali o dvakrát více než obyčejně. Z toho vznikl opět poplach; vyhnali všechny na dvůr a počítali znova. Potom přepočítali ještě jednou v každé kasárně zvlášť... Slovem bylo mnoho běhání a starostí.

Ale trestanci toho nedbali. Všichni vyhlíželi nad míru samostatně, a jak už vždycky bývá v takových případech, chovali se po celý ten večer neobyčejně slušně. „Aby nikomu nemohli nic vytknouti,“ pravili si trestanci. Naše představenstvo si myslilo ovšem, nezůstali-li v káznici spoluvinníci uprchlíkův, a poručilo, aby se pátralo a dával se pozor na řeči trestancův. Ale trestanci se jen posmívali. „Je to zrovna taková věc, aby zanechali v trestnici spoluvinníky!“ „Taková věc se koná tichými kroky a nikdy jinak.“ „Což je Kulikov takový člověk, anebo je A...v takový člověk, aby v podobné záležitosti nezametli za sebou stopu? Mistrovsky to provedli, nikdo neměl ani potuchy. Jsou to lidé, kteří měděnými trubami prolezli; skrze zavřené dvěře projdou!“ Slovem Kulikov a A...v rostli ve slávě; všichni byli na ně hrdi. Tušili, že hrdinský kousek jejich bude podáním zachován v nejpozdějším potomstvu trestancův, jež přežije káznici.

„Mistrovský lid!“ tvrdili jedni.

„Vida, myslili si, že od nás nelze prchnouti. A prchli!“ dodali druzí.

„Prchli!“ nášel se třetí a jaksi velitelsky se rozhlédl kolem sebe. „Ale kdo prchl?... Ty se chceš k nim rovnati?“

V jinou dobu trestanec, jehož se týkala tato slova, byl by zcela jistě odpověděl na ono vyzvání a obhájil by svou čest. Ale nyní skromně pomlčel. „Vždyť opravdu nejsou všichni tací, jako Kulikov a A...v; člověk musí napřed dokázati, co umí...“

„A opravdu, braši, proč pak tu vlastně jsme?“ přerušil mlčení čtvrtý, sedící skromně v kuchyni u okna, a mluvící trochu zpívavým hlasem, jsa příliš dojat, ale tajně jsa naplněn radostí a dlaní si podpíraje tvář. „Co jsme zde? Žijeme? — nejsme lidé; umřeli jsme? — nejsme nebožtíci. E-ech!“

„Naše záležitost není střevíc. S nohy neshodíš. Jaké tu e-ech!“

„Ale vždyť Kulikov..." vpletl se do řeči jeden z ohnivých, mladý hoch s mlékem na bradě.

„Kulikov!" skáče mu ihned do řeči druhý, opovržlivě skrotiv oči na nezkušeného mladíka;
„Kulikov!..."

To znamená totiž: „Kolik se najde takových Kulikových?"

„Však i A...v, braši! Také povedený, ó povedený!"

„Kam pak! Ten i Kuliková mezi prsty ohne. Hledejte na kroužku konce!"

„A daleko-li asi nyní ušli, braši; bylo by zajímavě vědět..."

A hned počaly řeči, jak daleko se už dostali? A kterou stranou se asi dali? A jak by jim bylo výhodněji jít? A která volost je blíže? Našli se lidé, kteří znali okolí. Je poslouchali se zvědavostí. Vypravovali o obyvatelích sousedních vesnic a rozhodli, že jsou to lidé nevhodní. Příliš blízko od města, je to lid mazaný; trestancům nedají zniku, schytají je a odevzdají.

„Zdejší sedlák, braši, je pálený. Ó, ó sedlák!"

„Sedlák málo důkladný!"

„Sibirják má solené uši. Nechoď mu do rány, zabije."

„Však i naši..."

„Inu ovšem, kdo s koho. Naši také nejsou zrovna takoví."

„Nu, když neumřeme, však uslyšíme."

„Co's myslil? Že je chytnou?"

„Myslím, že jich do smrti nechytanou!" chopil se slova jiný z horkokrevných, udeřiv při tom pěstí o stůl.

„Hm. Přijde na to, jak se to obrátí."

„A víte, braši, co já si myslím," ujal se slova Skuratov; „kdybych já byl na útěku, za živý svět by mne nechytli!"

„Tebe!"

Ozývá se smích; někteří se tváří, jako by ani nechtěli poslouchati. Ale Skuratov je už v proudu.

„Za živý svět by mne nechytli!" opakuje s důrazem; „často, braši, o tom rozmýšlím a sám sobě se divím. Tak se mně zdá, že bych skrze skulinu prolezl, ale nechytli by mne."

„Však až bys dostal hlad, přišel bys k sedlákovu pro chléb."

Všeobecný smích.

„Pro chléb? Hlouposti!"

„Co tu jazykem mlátíš? Vždyť jsi se strejdou Vášou kraví smrt zabil,*) proto jste se sem také dostali."

Smích se zmáhal silněji. Vážní pohlížejí ještě s větším rozhořčením.

„To není pravda!" křičí Skuratov. „To Mikitka na mne namluvil, ba ani ne na mne, nýbrž na Vášu, a mne už tak k tomu připlekli. Já jsem z Moskvy a od mládí v tuláctví zkušený. Už když mne žalmista učil čísti, tahával mne za ucho a křičel: Pamatuj si ‚Smiluj se nade mnou Bože po veliké milosti tvé‘ a tak dále. A já opakuju za ním: ‚Na policiji mne vedli z milosti tvé‘**) a tak dále... Tak vidíte, jak jsem se choval od samého dětství."

Všichni se opět dali do smíchu. Ale to právě Skuratov chtěl. Jemu nebylo možno, aby ze sebe netropil šaška, Ale brzy ho nechali a dali se opět do vážného hovoru. Pronášeli svá mínění hlavně staří lidé, znalcové věci. Lidé mladší a klidnější s radostí jen na ně pohlíželi a prostrkovali hlavy, aby lépe slyšeli; zástup se shromáždil v kuchyni veliký; poddůstojníci ovšem tam nebyli. Před nimi by všechno nemluvili. Mezi těmi, co se zvláště radovali, spozoroval jsem jednoho Tatařína, Memetku, člověka ne-

*)' Totiž zabili mužíka nebo bábu, majíce je v podezření, že pustili do povětří nákazu, od níž padal dobytek. V naší trestnici byl jeden takový vrah. Pozn. aut.

**) V originále hříčka slov, jež se nedá přeložiti.

vysoké postavy, s vyledými sanicemi, neobyčejně směšnou postavu. Nemluvil skoro pranic po rusky a skoro ničemu nerozuměl, co druzí vypravovali, ale také tam prostrkoval hlavu z tlupy a poslouchal, s radostí poslouchal.

„Nu co, Memetko, jachši?" obrátil se k němu všemi povržený Skuratov, jenž neměl nyní co dělat.

„Jachši, uch jachši!" zabručel celý oživený Memetka, kývaje na Skuratova svou směšnou hlavou; „jachši!"

„Nechytnou je? Jok?"

„Jok, jok!"*) a Memetka opět zažvatlal, rozmachuje tentokrát už i rukama.

„Tys tedy neuměl a já špatně rozuměl, je to pravda?“

„Ano, ano, jachši!“ souhlasil Memetka, kývaje hlavou.

„Nu tedy jachši!“

A Skuratov ho klepnul do čapky, vtisknul mu ji na oči a odešel z kuchyně v nejveselejším rozmaru, zanechav tam Memetku v jistém nedorozumění.

Celý týden trvaly přísnosti v káznici a úsilné pronásledování a hledání po okolí. Nevím, jak se stávalo, ale trestanci dostávali ihned do podrobná všechny zprávy o tom, co podnikalo jich představenstvo za ohradou trestnice. Za prvních dnů všechny zprávy zněly ve prospěch uprchlíků; ani slechu, ani potuchy: zmizeli a dost. Naši jenom se usmívali. Všechen strach o uprchlíky zmizel. „Nic nenajdou, nikoho nechytanou!“ tvrdili u nás s velikým uspokojením.

„Kde pak! ti tam!“

„Mějte se hezky, zdraví vzkazovali; brzy se vrátíme!“

U nás věděli, že všichni okolní sedláci jsou na nohou a musí hlídati všechna podezřelá místa, všechny lesy, všechny rokle.

„Hlouposti!“ tvrdili naši, vysmívajíce se tomu. „Mají do jista spolehlivého člověka, u kterého se nyní zdržují.“

„Docela jistě!“ potvrzovali druzí. „Nejsou blázni; všechno napřed připravili.“

*) Tatarská slova jachši=dobře, jok=ne. Pozn. překl.

Šli ještě dále ve svých domněnkách. Počali mluvit, že uprchlíci snad doposud sedí na předměstí, zdržují se někde ve sklepě, dokud „poplach“ neutichne a dokud jim vlasy nenarostou. Půl roku, rok tam stráví a potom teprv půjdou..

Slovem všichni byli až i v jakési romantické náladě ducha. Tu se najednou, asi osm dní po útěku, roznesla pověst, že stíhači padli na stopu. Rozumí se, že pošetilá pověst ihned byla zavržena s opovržením. Ale pověst se téhož večera potvrdila. Trestanci se počali znepokojovati. Druhého dne z rána počalo se po městě vypravovati, že už je chytli a vezou. Po obědě zvěděli ještě více podrobností: chytli je sedmdesát verst daleko v jakési vesnici. Konečně přišla určitá zpráva. Šikovatel, vrátiv se od majora, oznámil zcela určitě, že k večeru je přivezou a sice přímo na strážnici u káznice. Pochybovati nebylo více možno. Těžko je vylíčiti dojem, způsobený onou zprávou na trestance. Z počátku jako by se všichni byli rozzlobili, pak ztratili rozvahu. Potom vyhlédl jakýsi pokus o výsměch. Počali se smáti, ne však už stíhačům, nýbrž chyceným, z počátku nemnozí, potom skoro všichni, kromě několika vážných a pevných, kteří mysli samostatně a jež nemohly zmásti úsměšky. S opovržením pohlíželi na lehkomyšlnost tlupy a mlčeli pro sebe.

Slovem, jako dříve vynášeli Kulikova a A...va, tak je nyní snižovali, a sice působilo jim potěšení, že je mohli snižovati. Jako by byli všechny něčím urazili Vypravovali s pohrdáním, že se jim silně

zachtělo najít se, že nesnesli hladu a šli do vsi k sedlákovu prosit za chléb. A to byl už poslední stupeň, do kterého se může snížit tulák. Ostatně pověsti ty byly nespravné. Uprchlíkům přišli na stopu; byli stíháni v lese; les obklíčili se všech stran lidmi. A ti, když viděli, že není nikterak možná se zachrániti, vzdali se. Jiného jim nic nezbývalo.

Ale když je na večer opravdu přivezli, spoutané na rukou i na nohou, v průvodu žandarmů, celá káznice se přihrnula k ohradě dívat se, co se s nimi bude dít. Rozumí se, že nic neviděli, kromě majorova a velitelovapovožu před strážnicí. Uprchlíky vsadili do zvláštní komůrky, přikovali je a hned následujícího dne je odevzdali soudu. Výsměchy a opovržení trestancův brzy zmizely samy sebou. Zvěděli o všech podrobnostech, přesvědčili se, že jim nic jiného nezbývalo, nežli se vzdáti, a všichni počali s účastenstvím sledovati běh soudního vyšetřování.

„Proletí skrze tisícku," mluvili jedni.

„Kde pak tisícku!" namítali druzí „Zabijou je. A...vu možná že dají jen tisíc, ale toho zabijou, protože, přítelíčku, je ze zvláštního oddělení."

Ale neuhodli. A...vu přisoudili všeho všudy pět set; měli zření k jeho dosavadnímu uspokojivému chování a k tomu, že to první jeho přestupek. Kulikovu dali tuším půl druhého tisíce. Potrestali je dosti milosrdně. Oni pak jako rozumní lidé nikoho při vyšetřování do své věci nezapletli, vypovídali jasně, přesně, tvrdili, že se dali na útěk přímo z pevnosti, nikam nezacházeli. Nejvíce mně bylo líto Kollera; ten ztratil všechno, poslední své naděje, dostal ran více než oba ostatní, tuším dva tisíce, a byl odeslán kamsi za trestance, ovšem ne do naší káznice. A...va bili slabě, želeli ho; lékaři mu byli nápomocni. Ale on furiantil a nahlas tvrdil v nemocnici, že nyní, když už k tomu došlo, je ke všemu hotov, a provede ještě jinačí kousky. Kulikov se choval jako vždy, totiž usedle, slušně, a když se po potrestání vrátil do káznice, hleděl tak, jako by se odsud nikdy ani nebyl vzdálil. Ale trestanci nepohlíželi tak na něho; přes to, že si Kulikov vždy a všudy uměl zachovati úctu, přece si ho trestanci v hloubi duše přestali jaksi vážiti, a počali se k němu chovati jaksi více jako k člověku, jim úplně rovnému. Slovem od onoho útěku sláva Kulikova velice poblekla. Úspěch značí tak mnoho mezi lidmi...

X.

Odchod z káznice.

Vše to se přihodilo již za posledního roku mého vězení. Tento poslední rok zachoval se také tak živě v mé paměti, jako první rok, zvláště poslední doba mého pobytu v káznici. Ale nač pak mluvit o podrobnostech. Jen se pamatuju, že toho posledního roku, nehledě na moji nedočkavost, abych si honem už odbyl svou lhůtu, žilo se mně přece lehčeji, než za všechna předešlá léta mého žaláře. Předně měl jsem mezi trestanci už mnoho soudruhů a přátel, kteří nabyli úplného přesvědčení, že jsem hodný člověk. Mnozí z nich mně byli oddáni a upřímně mne milovali. Pionér div se nedal do pláče, když provázel mne a mého soudruha z káznice, a když jsme potom, již po odchodu z trestnice, zůstávali ještě celý měsíc v onom městě v jedné erární budově, přicházel k nám skoro každý den jen proto, aby se na nás podíval. Byly však mezi trestanci osobnosti surové a nepřívětivé až do konce, jimž, zdá se, že bylo za těžko promluvit se mnou slovíčko — Bůh ví proč. Zdálo se, jako by mezi

námi stála nějaká přehrada.

V poslední době měl jsem vůbec více úlev, než za celou dobu mého vězení. V onom městě mezi vojenskými důstojníky našli se moji známí, ba i bývalí moji spolužáci. Obnovil jsem styk s nimi. Jich prostřednictvím mohl jsem si opatřovati více peněz, mohl jsem si dopisovati s příbuznými, ano mohl jsem dostávati i knihy. Již několik let jsem nečetl ani jediné knihy a těžko podati zprávu o tom podivném a spolu vzrušujícím dojmu, jež způsobila na mne první kniha, kterou jsem přečetl v káznici. Pamatuju se, že jsem počal čísti s večera, když zavřeli kasárna, a četl jsem celou noc až do svítání. Bylo to číslo jednoho měsíčníku. Zrovna jako by byla ke mně zalétla zvěst z onoho světa; celý předešlý život jasně a světle vyvstal přede mnou a já se snažil uhodnouti z přečteného, jak daleko jsem zůstal po zadu za oním životem? Mnoholi prožili oni tam beze mne, co jimi tam hýbe nyní, které otázky je nyní zajímají? Chytil jsem se jednotlivých slovíček, četl jsem mezi řádky, snažil jsem se vynajítí tajemný smysl, narážky na minulost; vyhledával jsem stopy toho, co dříve za mé doby bouřilo lidi, a jak smutno mně bylo nyní, když jsem poznal ze skutečnosti, v jaké míře jsem se stal cizím novému životu, jakým jsem se stal kusem, odříznutým od celku. Bylo nutno přivykati k novému, seznamovati se s novým pokolením.

Zvláště jsem se vrhl na stať, pod kterou jsem našel jméno známého, blízkého mně druhdy člověka... Ale již se ozývala i nová jména; objevili se noví pracovníci a já chvátal, abych se s nimi seznámil, a mrzel jsem se, že mohu dostati tak málo knih a že je tak těžko k nim se dobrati. Dříve, za předešlého majora, bylo až i nebezpečno přinésti knihu do káznice. V případě, že by ji byli našli při prohlídce, nastal by zcela jistě výslech: „Odkud jsou knihy? Kdes je vzal? Máš tedy styky?.. A co bych byl mohl odpověděti na podobné otázky? A proto, zůstávaje bez knih, nevolky jsem se zahloubával do sebe samého, dával jsem si otázky, snažil jsem se je rozřešiti, trápíval jsem se jimi časem... Ale vždyť se to nedá ani všechno pověděti...

Do káznice jsem přišel v zimě, proto jsem musil býti též v zimě propuštěn na svobodu, a to téhož dne v měsíci, kdy jsem přišel. S jakou netrpělivostí jsem čekal na zimu, s jakou rozkoší jsem pozoroval koncem léta, jak vadne listí na stromech a bledne tráva na stepi! Však hle léto již prošlo, zavyl podzimní vítr; hle již se počal prášiti první sníh... Nastala konečně zima, dávno vytoužená! Mé srdce počínalo časem dutě a silně bítí z veliké předtuchy svobody. Ale divná věc: čím více uplývala doba a čím více se přiblížila lhůta, tím jsem se stával trpělivějším a trpělivějším. Za nejposlednějších dnů až jsem se podivil a činil jsem si výčitky. Zdálo se mně, že jsem se stal úplně lhostejným a chladnokrevným. Mnozí trestanci, s nimiž jsem se po práci setkával na dvoře, dávali se se mnou do řeči a pozdravovali mne:

„Tak vida, bát'uško Alexandře Petroviči, brzo, brzo už vyjdete na svobodu. Necháte nás zde samotné ubožáky."

„Nu co, Martynove, vám už brzy vyprší lhůta?" odpovídám jemu.

„Mně! Ale marně mluvit! Sedm let se tu budu ještě soužit..."

I vzdychne si, odmlčí se, a vzhledne roztržitě, jako by se díval do budoucna... Ano, mnozí mně přáli štěstí upřímně a s radostí. Zdálo se mně, že i všichni ostatní jako by se počali ke mně chovati přívětivěji. Patrně jsem pro ně už přestával býti „svým člověkem"; loučili se už se mnou. K...činský, Polák, rodem šlechtic, tichý a skromný mladý člověk, chodíval také rád, jako já, za svobodného času po dvoře. Chtěl čistým vzduchem a pohybem zachovati své zdraví a nahraditi všechen škodlivý vliv

dusných nocí v kasárnách. „Čekám s netrpělivostí, až odejdete z káznice,“ pravil mně s úsměvem, potkav mne kdysi na procházce. „Až vy odejdete, budu vědět, že mně zbývá zrovna rok do propuštění na svobodu.“

Podotýkám zde mimochodem, že následkem blouznivosti a dávného odvyknutí svoboda se zdála u nás v káznici jaksi svobodnější, než skutečná svoboda, t. j. ta, která jest ve skutečnosti. Trestanci zveličovali pojem skutečné svobody, a to jest tak přirozeno, tak vlastní každému trestanci. Ledajaký otrhaný důstojnický sluha byl u nás pokládán div ne za krále, div ne za ideál svobodného člověka u porovnání s trestanci jen proto, že chodil neoholený, bez pout a bez vojenského průvodu.

V předvečer nejposlednějšího dne za soumraku jsem obešel na posledy všechna břevna naší ohrady. Kolik tisíckrát obešel jsem ona břevna za všechna ta léta! Zde za kasárnami bloudíval jsem v prvním roce svého vězení sám, osiřelý, zničený. Pamatuju se, jak jsem tehda počítal, kolik tisíc dní mně ještě zbývá. Bože můj, jak dávno to bylo! Hle zde, v tomto koutku, zdržoval se v zajetí náš orel; hle tady mne často potkával Petrov. On mne nezapomínal ani nyní. Přiběhne, a jako by uhodl mé myšlenky, kráčí mlčky vedle mne a jako by se sám u sebe něčemu divil. V myšlénkách jsem se loučil s těmi zčernalými břevnovými sruby našich kasáren. Jak nepřívětivě mne překvapily tehda v první době! Sestárly asi také od té doby; ale já toho nepozoroval. A kolik mladosti je v těch stěnách nadarmo pohřbeno, kolik velikých sil zde zhynulo bez příčiny! Vždyť se sluší, aby se řeklo všechno: vždyť oni lidé byli neobyčejní lidé. Vždyť je možno, že to jest nejnadanější, nejsilnější lid ze všeho našeho lidu. Ale zhynuly darmo mohutné síly, zhynuly nenormálně, nezákonně, nenávratně. A kdo je vinen?

Ano, kdo je vinen?

Příštího rána časně, ještě před odchodem na práci, sotva že počalo svítati, obešel jsem všechny kasárny, abych se rozloučil se všemi trestanci. Mnoho mozolovitých, silných paží vztáhlo se ke mně přívětivě. Někteří mně tiskli ruce docela po přátelsku, ale takových nebylo mnoho. Jiní velmi dobře chápali, že se ihned stanu zcela jiným člověkem, než oni. Věděli, že mám ve městě známé, že se odeberu odsud ihned k pánům a zasednu vedle těch pánův, jako jim rovný. Rozuměli tomu a loučili se se mnou třeba i laskavě, ale daleko ne jako se soudruhem, nýbrž jako s bárinem. Jiní se ode mne odvraceli a ve své přísnosti neodpovídali na mé pozdravení na rozloučenou. Někteří pohlédli na mne dokonce s jakousi nenávisí.

Zarachotil buben a všichni se odebrali na práci, já však zůstal doma. Sušilov vstal toho rána snad časněji než všichni ostatní a ze všech sil se snažil, aby mně mohl připravit čaj. Ubohý Sušilov! dal se do pláče, když jsem mu daroval své obnošené trestanecké šaty, košile, podkladky pod pouta a něco peněz. „Vždyť já ne pro to, já ne proto!“ opakoval, násilím jen zdržuje své chvějící se rty. „Jak mně bude, až vás ztratím, Alexandře Petroviči? S kým já zde zůstanu bez vás!“ Naposledy jsme se rozloučili i s Akimem Akimyčem.

„Vždyť vy také už brzy!“ pravil jsem mu.

„Já ještě dlouho, pane; mně ještě velmi dlouho zbývá zde zůstat,“ mumlal, tiskna moji ruku. Vrhł jsem se mu na krk a políbili jsme se.

Deset minut po odchodu trestancův vyšli jsme i my z káznice, abychom se nikdy do ní nevrátili — já a můj soudruh, s kterým jsem přišel. Bylo nám jítí přímo do kovárny, aby rozkovali naše okovy. Voják s puškou nás už nedoprovázel: šli jsme s poddůstojníkem. Okovy nám rozkovali sami naši

trestanci v inženýrské dílně. Počkal jsem, až sejmou pouta přáteli, a pak jsem přistoupil i sám ke kovářině. Kováři mne obrátili zády k sobě, zdvihli ze zadu mou nohu a položili ji na kovářinu... Chvátili, chtěli to vykonati co možná obratněji, lépe.

„Nýt, nýt obrať především!“ ... poučoval je starší; „nadstav jej, tak, dobře... Udeř nyní kladivem...“

Okovy spadly. Já je zdvihl... Chtělo se mně podržeti je v ruce, pohlédnouti na ně na posled. Až mně připadalo divným, že před okamžikem byly ještě na mých nohou.

„Nu s Bohem! s Bohem!“ volali trestanci trhanými, hrubými, ale jako by něčím spokojenými hlasy.

Ano s Bohem! Svoboda, nový život, vzkříšení z mrtvých... Jaký to slavný okamžik!

KONEC.

Fedor Michajlovič Dostojevský

narodil se v Moskvě 30. října (11. listop.) 1821 z nebohaté rodiny šlechtické. Otec jeho, Michail Andrejevič, byl lékařem při nemocnici pro chudé. Matka byla dcerou kupce Nečajeva. Rodina byla četná; byloť sedm dětí, z nichž nejstarším byl syn Michail, druhorozeným Fedor. Oba starší bratři věnovali se literatuře a byli spojeni nejvřelejším svazkem přátelství až do smrti staršího z nich, Michaila, jenž skonal r. 1864 jako redaktor měsíčníku Epora.

Roku 1831 koupili rodičové Dostojevského stateček v Tulské gubernii, kdež potom rodina trávila léto, kdežto otec zůstával v Moskvě, vykonávaje lékařskou praxi. Zde na vsi přišel Fedor Dostojevský, od nejútlejšího mládí útlocitný a dojmům lehce přístupný, poprvé ve styk s ruským pracovním lidem, zde se poprvé učil znáti „národní pravdu“, již si lid ukládal v zázračné pověsti o mučednících a trpících.

První kniha, kterou obdržel Fedor Dostojevský, byla biblická dějeprava. Bylať rodina velice zbožná a děti byly vychovávány přísně pravoslavně. Čtení a psaní se učily děti doma; dalšího vzdělání dostalo se jim v Moskevských pensionátech Drašusova a Leont. Čermáka, v ty doby nejlepšího učitele Moskevského. Večer v nebohaté rodině Dostojevských návštěv bývalo nemnoho; proto se dlouhé zimní večery krátily čtením. Předčítali zprva otec, matka, později i synové. Četli Karamzina, Žukovského, Lažečnikova, avšak i Puškina, jenž tehda teprve tvořil svá nesmrtelná díla. Fedor znal z paměti všechny vynikající jeho plody a již z oněch dětských dob datuje se jeho láska k Puškinu, jehož tak hluboce pochopil, že se stal potom nejlepším jeho interpretem.

R. 1837 zemřela matka Dostojevských. Brzy po její smrti odvezl otec starší své dva syny do Petrohradu, kdež měli vstoupiti do inženýrského učiliště. Ale jen Fedor obstál při přijímací zkoušce a byl přijat do ústavu, kdežto Michail musil odejiti do inženýrské školy v Revelu. Bylť uznán za souchotináře, a proto nemohl býti přijat do ústavu vojenského.

V praktických studiích inženýrských Fedor nehrubě prospíval, takže musil jeden ročník opakovati. Bylí sice neustále zaneprázdněn, vzdaloval se zábav svých soudruhů a vyhledával samotu; avšak inženýrské rýsování ho nebavilo; všechn svůj svobodný čas věnoval četbě Balzaca, Shakespeara, Gotha, Vikt. Huga, a rozmluvy o výtvorech velikých spisovatelů byly nejoblíbenější jeho zábavou. Jeho tehdejší korespondence s bratrem prozrazuje neobyčejnou na jeho věk (byloť mu sotva

sedmnáct let) vypěstlost duševní; jeho dopisy jsou plny hlubokých myšlének a úvah o předmětech čistě abstraktních.

Brzy po vstoupení do inženýrského učiliště ztratil Dostojevský i otce, jenž zemřel 1839. V učilišti strávil celkem čtyři roky; v srpnu 1841, odbyv si povinné zkoušky, byl povýšen za důstojníka (praporčíka), zůstaven však pro další vzdělání odborná v ústavě inženýrském, jež opustil po dvou letech 1843 jako podporučík a vstoupil do vojenské služby při inženýrském departementě vojensk. ministerstva v Petrohradě. Soudruhy a spolužáky Fedora Dostojevského byli proslulí potom vojenští inženýři Totleben, hrdina Sevastopolský, Kaufman, hrdina Turkestanský, a Radecký, hrdina Šipky za poslední války ruskoturecké. Ze spolužáků jeho byli jen dva nezdarové, tací totiž, kteří se minuli cíle, k němuž se hotovili a zbloudili na pole literární nebo umělecké. Byli to D. Grigorovič, slavný románopisec, a malíř Trutovský, proslulý genrovými obrazy ze života maloruského. Fedor Dostojevský řadí se k nim tedy jako třetí důstojný a slavný „nezdara“.

R. 1843 počíná tedy samostatný život Dostojevského. Měl jako důstojník nevelké sice, ale slušné příjmy; mimo to z otcovského dědictví dostávalo se mu ročně od poručníka značného příspěvku. Mohl tedy býti živ. Ale Dostojevský neměl nikdy ani kopějky. Celé týdny se živil mlékem a černým chlebem, jež mu přinášel jeho sluha na dluh z hokynářského krámku. Bylť člověkem neobyčejně nepraktickým a obíral ho každý, kdo chtěl. Dluhů měl po krk — jediná ta okolnost, ve které tuším nezůstal po zadu za svými soudruhy stavu důstojnického. Avšak i tu se projevila jeho nepraktičnost: on své dluhy platil, platil i ohromná procenta a jeho soukromá korespondence skoro po všechna léta jeho života jest jedinou řadou návrhů a pokusů, kde a jak by mohl sehnati novou půjčku. Teprve poslední dvě léta se obešel bez cizí pomoci; zásluha toho nenáleží však jemu, nýbrž péči jeho druhé choti, jíž se podařilo hmotné poměry svého nepraktického manžela uvést do pořádku.

Vojenská služba se Dostojevskému brzy zprotivila. Sotva uplynul rok, podal žádost, aby byl dán do výslužby a r. 1844 opustil navždy vojenskou kancelář, v níž byl zaměstnán, opustil ji, nemaje v kapse ani kopějky. Měl však hotový román Bědnyje ljudi (Chudí lidé), jež psal v letech 1843 a 1844. Prostřednictvím svého spolužáka Grigoroviče seznámil se s Nekrasovem, jež připravoval pro příští rok literární sborník, a jemu odevzdal svůj román. Podvečer jej odevzdal a ráno o čtvrté hodině přišli nenadále Grigorovič s Nekrasovem do jeho bytu, počali překvapeného spisovatele objímati a gratulovati mu k budoucímu úspěchu jeho románu. Nekrasov totiž, obdržev rukopis, počal hlasitě čísti na zkoušku začátek, četl dále, a když samému docházel dech, dával čísti Grigoroviči, až dočetli jedním dechem až do konce. Celí nadšeni obsahem přečteného románu neměli nic jiného na práci, než odebrati se ihned za bílé Petrohradské noci k Dostojevskému a obejmouti šťastného autora.

V letech čtyřicátých byl nejvyšší instancí v záležitostech kritických Bělinský. Jemu tedy odevzdal Nekrasov získaný román na posouzení se slovy: „Našel se nový Gogol!“ Bělinský přijal rukopis s nedůvěrou, ale když přečetl, okamžitě si dal představit Dostojevského. „Vy ani nevíte, co jste to napsal!“ přivítal aristarch ruské literatury přicházejícího 23letého jinocha. „To jen tak umělecký instinkt vám vnukl to, co jste napsal, ale mohl-li jste vniknouti v hlubinu té strašné pravdy, kterou jste nám odhalil? Není možná, abyste všemu tomu rozuměl. Toť celá tragédie ! atd.“ Tak vysoce ocenil největší kritik ruský Bělinský „Chudé lidi“, v nichž líčí Dostojevský román chudobného činovníka Petrohradského Děvuškina a sirotka Váreňky, s nimiž se čtenářové Ruské knihovny seznámí v českém překladě.

Tak vstoupil Dostojevský r. 1845 do kruhu ruských spisovatelův a sice rázem jako hvězda první

velikosti. „Chudí lidé“ jest první jeho spis tištěný. Před tím psal Dostojevský mnoho různých pokusů, jak je patrné z různých narážek v jeho dopisech. Všechny ty pokusy však zmizely, byvše zničeny patrně rukou samého autora, jenž jich neuznal za hodny světla světa.

Po „Chudých lidech“ sepsal Dostojevský romány Dvojník (1845), Gospodin Procharčín a novelly Netočka Nezvanova (1846), Ghozjajka (1847) a Bílé noci (1848). Ale ani jedna z těchto prací nedostihla té výše, jako „Chudí lidé“. A tu počíná nevolná přestávka v literární činnosti Fedora Michajloviče.

Známost s Bělinským měla značný vliv na Dostojevského. Bělinský snažil se mu vysvětliti to, co v něm už bylo, když psal „Chudé lidi“, co postihl svým uměleckým čítím, ale nikoliv ještě rozumem: počal ho zasvěcovati do zásad socialistických. Socialismus tehdejších dob na Rusi byl ovšem jen theoretický; záležet' ve čtení podloudně do Ruska přivážených spisů francouzských a německých socialistův, a v ohnivých debattách o spisech těch v soukromých společnostech Petrohradské mládeže. Takových společností či kroužků bylo v Petrohradě několik. Na ně obrátil svou pozornost Petraševský, úředník v ministerstvu zahraničných záležitostí, a umínil si, že jich použije k šíření socialistických zásad v životě praktickém. O večerních besedách u Petraševského hlásán atheismus, mluvilo se proti cenzuře, neboť velká část navštěvovatelů Petraševského byli spisovatelé, hlavně pak horleno pro zrušení nevolnictva, třebas pomocí všeobecné revoluce. Petraševci, — tak zváni později účastníci besed u Petraševského — skutečně se tehda ještě domnívali, že ruský prostý lid, stenající v ty doby ještě pode jhem nevolnosti, půjde ve věci té za jedno s pány a povstane proti caři. Ostatně což se diviti Petraševcům! Osudný ten omyl svedl i nihilisty let sedmdesátých a je známo s dostatek, jak odpověděl ruský mužík na výzev nihilistické propagandy.

I Fedor Dostojevský přilnul k Petraševcům a navštěvoval besedy u Petraševského od r. 1846, mimo to pak byl členem užšího ještě kroužku, jenž se scházel r. 1849 u spisovatele Durova. Dostojevský sám hájil hlavně myšlénku osvobození nevolného lidu, a sice tak, aby osvobozený lid byl nadělen půdou, čímž se lišil od dekabristů let dvacátých; mimo to horlil pro svobodu tisku a veřejný soud. Ve schůzích býval vážen pro svou plamennou výmluvnost a vášnivou povahu, působící na posluchače ohromující dojem.

Jedním z nejpohnutějších večerů byl ten, kdy Dostojevský ve shromáždění Petraševců předčítal list Bělinského, jímž se slavný kritik vyslovuje co nejrozhodněji proti reakcionářskému směru, vanoucímu v poslední publikaci Gogolově „Z korrespondence s přátely“. Jak se později ukázalo, čtení listu Bělinského bylo nejtěžším hříchem, jehož se Dostojevský dopustil ve schůzích Petraševců, neboť vyšetřovací kommise, zřízená pro záležitosti Petraševců, shledala, že list, za nějž by Bělinský sám nebyl ušel Sibiře, kdyby jí nebyla předešla předčasná smrt, je „neobyčejně drzým prohlášením se proti pravoslaví a vrchní státní moci“, a že Dostojevský jako rozšiřovatel onoho listu musí býti pokládán za buřiče.

Policie Petrohradská měla dlouho již podezření, že se u Petraševského děje cosi, o čem by měla míti podrobnější zprávu. Ale té zprávy se jí nedostávalo. Nemohlat' naléztí „důvěrníka“, jenž by intelligencí a stavem svým mohl činiti nároky, že by mu byl dovolen přístup do schůzí kroužku Petraševců. Teprve po celoročním hledání namanul se jí jakýsi pan Antonelli, syn sochaře Vlacha, usazeného v Rusku, sloužící podobně jako Petraševský v ministerstvu zahraničných záležitostí. Jako soudruh z úřadu byl Antonelli uveden od Petraševského do večerní schůze, kde pilně poslouchal, co zaslechl, si poznamenal a s náležitým seznamem jmen odevzdal všechno policii.

V noci se 22. na 23. dubna 1849 nastalo zatýkání. Byli zatčeni celkem 34 lidé, z nichž 23 ponecháni ve vyšetřování. Kromě hlavního osnovatele spiknutí Butaševiče-Petraševského octlo se v budově pověstného třetího oddělení (státní policie) na Fontánce několik důstojníků gardových pluků, několik úředníků a posluchačův universitních a pak spisovatelé Fedor Dostojevský, Durov, Pleščejev, Achšarumov a Palm, lidé vesměs od 20 do 30 let stáří. Všichni byli šlechtici až na dva obchodníky. Z budovy třetího oddělení převezli spiklence následující noci přes Nevu do pevnosti Petro-Pavlovské a zde je uvěznil v kazematech. Dle výslovného svědectví všech Petraševců jednali s nimi ve vězení slušně, dobře je krmili, po čase dovolili též čísti a psát. Dostojevský sepsal v kazematech za doby vyšetřování povídku Malý hrdina, jež však byla uveřejněna až po letech v „Otečest'v. Zápiskách“.

Vyšetřování trvalo osm měsíců; pak se sestoupila zvláštní kommise soudní, jež dne 16. listop. 1849 odsoudila všechny Petraševce až na jednoho k smrti zastřelením. Avšak pro mnohé polehčující okolnosti předložila kommise svůj rozsudek caři Mikuláši s prosbou, aby jej milostivě zmírnil. Mezi odsouzenými k smrti byl i Dostojevský. Car Mikuláš vyhověl prosbě kommise; Petraševskému přisoudil dle návrhu soudní kommise za trest doživotní nucenou práci v sibiřských dolech, ostatním Petraševcům zmírnil trestytak, že měli přestupek svůj odpykati žalářem od 15 do 2 let, někteří jen vřadění do vojska jako řadoví vojáci. Dostojevskému přisouzena čtyři léta nucené práce v káznici při pevnosti Omské v Sibiři a po uplynutí této lhůty měl býti vřaděn do některého sibiřského pluku řadovým vojákem.

22. prosince 1849 vytištěn v úředním vojenském listě "Invalid" rozsudek. Ale prve než přečten i odsouzeným, bylo jim z trestu prožiti několik hrozných minut v očekávání smrti. Byli za tím účelem přivezeni z pevnosti na rozsáhlé nádvoří Seměnovského pluku, uvedeni na popravní lešení se sloupy, k nimž měli býti přivázáni a zastřeleni, rozestaveni do dvou řad a z úst auditorových uslyšeli, že jsou odsouzeni k smrti. Přišel duchovní s křížem, aby jim poskytl poslední náboženskou útěchu před smrtí. Petraševského s dvěma hlavními vinníky s kuklemi na hlavách přivázali ke sloupům, vystoupily oddíly vojska a důstojník dal povel. Cvakly kohoutky a zbýval poslední okamžik, aby velící důstojník zvolal „Pli!“*) a družné výstřely přenesly by nešťastníky do říše stínů. V tom okamžiku zamával bílý šátek a odsouzeným, kteří stáli bez kabátu na mraze 21°, oznámena milost. Petraševského odvezli s popraviště přímo na Sibiř, ostatní zpět do pevnosti, odkudž je jednotlivě odváželi do žalářů, jim přisouzených.

Dostojevský s Durovém, jenž odsouzen k témuž trestu a do téže káznice v Omsku, jako Dostojevský, vyjeli z Petrohradu 24. prosince a byli vezeni až do Tobolska, odkudž byli do Omska dopraveni pěšky. Před odchodem z Tobolska navštívily je v žaláři ženy dekabristův, žijících v Tobolsku, a sice Muravjevá, Annenková s dcerou a Fonvizina, vyčastovaly naše politické zločince a darovaly jim na památku každému evangelium, v jehož deskách byly zalepeny peníze. Evangelium a bible byly jediné knihy, v káznici dovolené. Co čekalo Dostojevského v Omsku, jaký byl jeho žalář a jak v něm strávil ty čtyři roky, k nimž byl odsouzen, to vše nalezne čtenář v knize, kterou mu

*) „Pli“ zkráceně místo „palitotič pal!

tuto předkládáme v českém překlade. „Zápisky z mrtvého domu“ líčí ovšem smutné zkušenosti vlastního jich autora, jenž se v nich skrývá pode jménem Alexandra Petroviče Gorjančikova. Některé úchylinky od skutečnosti, jako že Gorjančikov odsouzen do kátorgy, t. j. k nuceným pracím v káznici, na deset let pro vraždu ženy, že přibyl do káznice v listopadu místo v březnu, ničeho ovšem nemění

na smutné pravdě, že všechno, co zde líčí autor, také sám vskutku prožil. Proto také jsme se zdrželi trochu déle při spiknutí Petraševcův, neboť je vlastně úvodem k „Zápisům z mrtvého domu“.

Čtyřletý pobyt v káznici měl neobyčejný vliv na další spisovatelskou činnost Dostojevského. Sám on se přiznával, že v káznici počalo jeho vnitřní obrození. Za posledních let, strávených v Petrohradě, byl prý duševní život jeho tak strašný, že byl na pokraji šílenství. Žalář ho spasil; vrátil ho k životu. Tam v Omské pevnosti stal se Dostojevský tím psychologem analytikem, zkoumajícím nejtajnější hlubiny lidských duší, tam v něm vypučely zárodky těch velkolepých románů, jež uchvacují duši čtenářovu svou hroznou pravdou. Tam v káznici prošel Dostojevský celou školu oné „národní pravdy“, kterou hledal již jako dítě na vsi, a která se v káznici otevřela před ním do kořán, tak že pochopil hluboký význam slova „nešťastný“, kterým prostý ruský lid zaměňuje slovo „zločinec“, a poznal, proč je prostému Rusovi každý zločin jen „neštěstím“. V žaláři měl Dostojevský dosti času, aby zkoumal povahu ruského lidu, a když svedl účty svého zkoumání, tu přišel k přesvědčení, že „ne mnohému mohou naučiti lid naši mudrci, spíše sami se musí ještě u něho poučiti“.

2. března 1854 uplynula čtyřletá lhůta jeho pobytu v káznici, načež zařaděn do pěšího pluku v Semipalatinsku řadovým vojákem. Po roce zemřel cař Mikuláš a na trůn dosedl Alexander II, jenž vrátil svobodu mnohým politickým provinilcům. I Dostojevskému se dostalo milosti. V lednu 1856 povýšen za poddůstojníka, v říjnu téhož roku opětně za důstojníka, konečně r. 1858 navráceno mu i právo dědičného šlechtictví, jež ztratil odsouzením do káznice. Počátkem r. 1859 obdržel dovolení, že smí tisknouti své práce pod svým vlastním jménem, a hned na to 18. března dán na vlastní žádost do výslužby pro chorobu a dovoleno mu vrátiti se do evropského Ruska, zatím do Tveři, v listopadu však téhož roku dovolen mu návrat i do Petrohradu. Tím odstraněn poslední zbytek jeho trestu.

Věta, že Dostojevský odchází do výslužby pro chorobu, nebyla planou frází. Trpěť padoucí nemocí, jež v něm tkvěla již z mládí, ale rozvila se dokonale teprve v Sibiři. Padoucnice urychlila po letech jeho smrt.

Nová perioda spisovatelské činnosti Dostojevského počala již na Sibiři, v Semipalatinsku. Tam vznikly povídky „Dědův sen“ a „Selo Stepančikovo“, jež však neměly valného úspěchu. Teprve po návratu do Petrohradu vrátila se mu i stará sláva, jež ho provázela po vydání „Chudých lidí“.

Roku 1861 počal bratr jeho, Michail Michajlovic vydávati literární a politický měsíčník „Vremja“, jehož vlastním redaktorem a hlavním spolupracovníkem byl Fedor Michajlovič. V měsíčníku tom uveřejnil Dostojevský román „Ponížení a zarmoucení“, jenž způsobil opětně veliký dojem na čtenářstvo. Ačkoliv byl román práce spěšná a proto nikoli bez značných vad, byl přec to nejlepší, čím se mohla literatura ruská vykázati onoho roku. Románu tomu děkoval nový měsíčník za svou značnou popularnost a spojenou s ní výnosnost. Ještě však více proslavily Dostojevského „Zápisky z mrtvého domu“, jež uveřejňoval v tutéž dobu, totiž r. 1861 a 1862. O knize té napsal po letech hr. Lev Tolstoj: „Četl jsem ‚Mrtvý dum‘ ... Neznám v celé naší literatuře, ani Puškina nevyjímaje, knihy lepší než ta. Nikoliv ton její, nýbrž hlediště je podivuhodné — upřímné, přirozené a křesťanské. Dobrá, poučná kniha.“

Měsíčník „Vremja“ neměl však dlouhého trvání. Za polského povstání r. 1863 napsal do něho N. N. Strachov úvahu o poměru Poláků k Rusům, vznikla polemika, censura se chopila z nedorozumění některých ne zcela jasněstylisovaných myšlének a „Vremja“ úředně zastaveno. Po roce se podařilo sice založiti nový měsíčník „Epochu“, ale i ten po roce zanikl; k tomu Michail Dostojevský zemřel a na bratra Fedora upadly všechny dluhy, jež se nakupily při vydávání tohoto nového měsíčníku.

Fedoru Dostojevskému představilo se dilema: buď zaplatiti ze spisovatelských honorářů dluh 15.000 rublů, aneb se dáti zavřítí do vězení pro dluhy.

Dostojevský zvolil ovšem první cestu. Jsa nyní zbaven starostí redaktorských, dal se chutě do práce a v prodlení roku vytvořil nejgeniálnější svůj román *Zločin a trest*, jenž byl vytištěn v „Rusk. Věstníku“ v Moskvě (1866). Oženiv se v zimě roku 1867 po druhé — první jeho manželka, s níž se zasnoubil ještě za svého pobytu na Sibiři* zemřela 1864 — odejel do ciziny, kamž i dříve jezdíval léčit se, a zůstal v cizině až do léta 1871. Zdržoval se v Drážďanech, Badeně, Genevě, Miláne, Florenci, odkudž se přes Prahu vrátil opět do Drážďan. Za tu dobu, zápase neustále s nedostatkem peněz, a konejše své věřitele, sepsal další dva rozsáhlé romány *Idiot* (1868) a *Běsi* (1871) kromě některých kratších prací.

Konečně r. 1871, když byl z výtěžku románu „*Zločin a trest*“ nejdotěrnější věřitele uspokojil, vrátil se opět do vlasti a vstoupil do redakce „*Graždanina*“. Zde vytiskl r. 1873 první sérii svého „*Denníku spisovatelova*“, řady to článků a úvah o všech otázkách společenských, politických a literárních, jež obracely té doby k sobě pozornost. V zimě r. 1874—75 vznikl nový román *Podrostek*, léta 1876 a 1877 byla věnována výhradně „*Denníku spisovatelovu*“, jež vydával Dostojevský tentokrát samostatně ve formě měsíčníku, jehož byl redaktorem i samojediným spolupracovníkem. Poslední tři léta jeho života 1878 — 1880 zaujal nejdelší jeho román *Bratři Karamazovi*, v němž s neobyčejnou silou vykreslil soudobé společenské poměry ruské.

Sotva byla v „*Ruském Věstníku*“ dotištěna poslední hlava románu, ohlásil Dostojevský novou sérii „*Denníka spisovatelova*“, a vskutku také lednové číslo napsal. Ale vyjití jeho se nedočkal. Byl stížen 26. ledna chrlením krve, k nemoci se připojil záchvat epilepsie a 28. ledna 1881 skončil svůj pohnutý život veliký románopisec a publicista, dočkav se aspoň na sklonku života, že ho netísnil ani jediný věřitel a nevplétal trní do slavověnce, jímž ho jako miláčka svého ověncila intelligence ruská za památných dnů Puškinských v Moskvě, kde Dostojevský jako místopředseda a zástupce Petrohradského slovanského dobročinného spolku první náležitě vysvětlil světový význam múzy Puškinovy.

O vdovu a dva sirotky Dostojevského, totiž syna Fedora a dceru Ljubov postaral se cař Alexander, určiv jim roční pensi 2000 rublů.

S obsahem čelných výtvorů genia Dostojevského seznámí se čtenáři této knihovny z českých překladů; proto o nich pomlčíme. Jen to ještě podotkne, že pojitkem jich všech jest vysoce humánní idea autorova, že všichni „nešťastní“, všichni „ponížení a zarmoucení“ mají nezbytně zapotřebí soucitu ne snad jen proto, že trpí a strádají, že krutý los je hubí a kazí, křiví a zmrzačuje, nýbrž naopak proto, že i oni bývají krásní, že se i v jejich duších projevují nezřídka nejkrásnější lidské črty, že jiskra boží ani v nich neuhaslá; proto nesluší se jenom jich litovati a želeti, nýbrž jest zapotřebí je milovati. V tom duchu psal Dostojevský od počátku své literární činnosti až do konce; všechn ten mrak a úžas, který vykreslil ve svých obrazech, slouží jen k tomu, aby tím jasněji vystavil na odiv to světlo, jež svítí v onom mraku. Jeho spisy jsou neustálým kázáním lásky, jsou neustálým vyzíváním, abychom i v zavržených, zmrzačených bytostech dovedli spatřovati a milovati své bratry.

Spisy Dostojevského nejsou ovšem bezvadné. Hlavním jejich nedostatkem jest spěch, se kterým byly tvořeny. Dostojevský psal pro chléb, musil psátí rychle a mnoho, aby si odpracoval peníze, jež si vybíral od redakcí napřed. Idey, jež v něm zrovna kypěly a klokotaly, neměly času, aby vyžrály a padaly na papír tak, jak poprvé v jeho hlavě vypučely. Postačí, poznáme-li zde, že na př. za jediný rok 1866 napsal 44 tiskové archy velkého formátu. Proto není řídkým zjevem v jeho spisech,

že se opakují myšlenky, dříve již pronesené, že se básník k nim vrací, shledávaje nezbytným, osvětliti je lépe a všestranněji, než učinil poprvé. Proto i jazyk jeho není tak uměleckým, tak hladkým a opilovaným, jako na př. jazyk Turgeněva, jenž dvakrát a třikrát vlastnoručně přepisoval povídku, než ji odevzdal tiskárně. Ovšem Turgeněv byl bohatý bárin a mohl si dáti na čas. A Dostojevský byl vlastně po celý život jen žurnalista, jemuž byla drahá každá minuta. *)

*) Obširnější životopis Dostojevského od J. Mikše přinesla „Osvěta“ r. 1881. Čtenáři, znalí jazyka ruského, mohou se důkladněji obeznámiti se životem a literární činností Fedora Michaj-loviče ze studie Oresta Millera a z upomínek N. N. Strachova, jež spolu s korespondencí Dostojevského byly uveřejněny v prvním díle Sebraných spisů Dostojevského r. 1883.

Jaromír Hrubý.

End of Project Gutenberg's Zápisky z mrtvého domu, by Fyodor Dostoyevsky

*** END OF THIS PROJECT GUTENBERG EBOOK ZÁPISKY Z MRTVÉHO DOMU ***

***** This file should be named 34225-0.txt or 34225-0.zip ***** This and all associated files of various formats will be found in: <http://www.gutenberg.org/3/4/2/2/34225/>

Produced by Miloslav Izar

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from public domain print editions means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg-tm electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG-tm concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for the eBooks, unless you receive specific permission. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the rules is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. They may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING with public domain eBooks. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

*** START: FULL LICENSE ***

THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg-tm mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase "Project

Gutenberg"), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg-tm License (available with this file or online at <http://gutenberg.net/license>).

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg-tm electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg-tm electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg-tm electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg-tm electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. "Project Gutenberg" is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg-tm electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg-tm electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg-tm electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation ("the Foundation" or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg-tm electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is in the public domain in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg-tm mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg-tm works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg-tm name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg-tm License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg-tm work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country outside the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg-tm License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg-tm work (any work on which the phrase "Project Gutenberg" appears, or with which the phrase "Project Gutenberg" is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere at no cost and with almost no restrictions whatsoever.

You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.net

1.E.2. If an individual Project Gutenberg-tm electronic work is derived from the public domain (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase "Project Gutenberg" associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg-tm trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg-tm electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg-tm License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg-tm License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg-tm.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg-tm License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg-tm work in a format other than "Plain Vanilla ASCII" or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg-tm web site (www.gutenberg.net), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original "Plain Vanilla ASCII" or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg-tm License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg-tm works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg-tm electronic works provided that

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg-tm works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg-tm trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."

- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg-tm License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg-tm works.

- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.

- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg-tm works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg-tm electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from both the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and Michael Hart, the owner of the Project Gutenberg-tm trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread public domain works in creating the Project Gutenberg-tm collection. Despite these efforts, Project Gutenberg-tm electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain "Defects," such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg-tm trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg-tm electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to

fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS' WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg-tm electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg-tm electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg-tm work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg-tm work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg-tm

Project Gutenberg-tm is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg-tm's goals and ensuring that the Project Gutenberg-tm collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg-tm and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation web page at <http://www.pgla.org>.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Its 501(c)(3) letter is posted at <http://pglaf.org/fundraising>. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's principal office is located at 4557 Melan Dr. S. Fairbanks, AK, 99712., but its volunteers and employees are scattered throughout numerous locations. Its business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887, email business@pglaf.org. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's web site and official page at <http://pglaf.org>

For additional contact information:

Dr. Gregory B. Newby
Chief Executive and Director
gbnewby@pglaf.org

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg-tm depends upon and cannot survive without wide spread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit <http://pglaf.org>

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg Web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: <http://pglaf.org/donate>

Section 5. General Information About Project Gutenberg-tm electronic works.

Professor Michael S. Hart is the originator of the Project Gutenberg-tm concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For thirty years, he produced and distributed Project Gutenberg-tm eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg-tm eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as Public Domain in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our Web site which has the main PG search facility:

<http://www.gutenberg.net>

This Web site includes information about Project Gutenberg-tm, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.